

SAYI 1 - AĞUSTOS 2013

Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi

İÇİNDEKİLER

<i>Akra'dan</i>	05
MUSTAFA ÖZDEMİR <i>Osmanlı'dan Günümüze Dergiler ve Dergicilik</i>	07
TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN <i>Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığının Niteliği</i>	59
BAHAETTİN KARAKOÇ <i>Değer mi Bunca Yorgunluğa Bu Hayat? Güz Durağında Serzeniş</i>	105
Prof. Dr. ERDAL AKPINAR <i>Siyasallaşan Mekân, Mekânsallaşan Siyaset</i>	107
Prof. Dr. AHMET BURÇİN YERELİ <i>Kaşgârlı Mahmud'un Haritası</i>	116
Doç. Dr. MUSTAFA ALICI <i>Dinî Araştırmalarda Yapısal Fenomenolojik Yöntem: Kültürler Arası Bir Perspektif</i>	119
Dr. LÜTFÜ ŞEHSUVAROĞLU <i>Eve Dönüş Stratejisi</i>	127
Dr. MURAT YILMAZ <i>Fişlenmiş Bir Partinin Üyeleri: Devletin Kayıtlarında Serbest Fırkalar</i>	133
Dr. LÜTFÜ ÖZŞAHİN <i>İslam Dünyasında Geri Kalmışlık Sorununun Epistemolojik ve Siyasal Nedenleri</i>	149
Prof. Dr. ESMA ŞİMŞEK <i>Hasrete Yansıyan Kadın Ezgileri Bağlamında Eğin Türküleri</i>	157
T.E. ŞAHİN <i>Seçmişliğim; Zamansızlığın Ardında Kalan Gül Mevsimidir (Şiir)</i>	170
Dr. ŞADİ YAZICI <i>Hüznün Ağlaması (Şiir)</i>	172

Yard. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU <i>Bekir Yıldız'ın Halkalı Köle ve Aile Savaşları Romanlarını Feminist Edebiyat Kuramı ile Okuma Denemesi</i>	173
ELVAN KAYA AKSARI <i>Bir Medeniyet Lisansı Olarak İstanbul Türkçesi</i>	195
HAMDİ ÜLKER <i>Ucuz Köyün Muhtarı (Hikâye)</i>	199
Williams Sassine / Çeviri: ÜZEYİR GÜNDÜZ <i>Göğü Taşlayan Adam (Masal)</i>	203
Yard. Doç. Dr. CAN ŞAHİN <i>Türk Sanatında ve Anadolu Kervansaraylarında Ejder Motifi, Kayseri Sultanhan Örneği</i>	211
Prof. Dr. ALİ DEMİRSOY <i>Bir Kültür Nehrinin Öyküsü: Fırat</i>	231
Lütfü ŞEHSUVAROĞLU <i>Su ve Hayat (Şiir)</i>	273
<i>Akra'dan Akritas'a, Akritas'tan Tuzla'ya</i>	281

AKRA'DAN

Ülkemizde dergiciliğin geçmişine baktığımız zaman ümitsizliğe düştüğümüz zamanlar da olur. Çünkü yüzlerce dergi başta ekonomik nedenler olmak üzere türlü nedenlerle yayın hayatını durdurmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen her geçen gün yeni bir dergi yayın hayatına başlamakta. İşte işin can alıcı noktası da burada. Önümüzde, sayısı binlerle ifade edilen dergi yayın hayatını durdurmak zorunda kalmışken yeni bir dergi çıkarmak için işe soyunmanın sırrı nedir acaba? Bu soruya verilecek cevap; bu işin bir seveda, bir aşk, bir gönül işi olduğudur kanımca. Ekonomik sıkıntılar o an için görmezden gelinir ve dünyanın sana sunduğu tatlı nimetler elin tersiyle itilir bir tarafa. Çünkü, her yeni başlangıç tatlı bir heyecan verir insan ve insanın umutlarını, beklentilerini yönlendirir yeni ufuklara doğru. Ürettiklerinin hazına varmak için o günün gelmesini ipe çeker insan. O sırada kendimizi daha dinç, daha zinde hissederiz ve kısa süreli de olsa bütün sorunlarımızı unuttur bakışlarımızı odaklarımız sabırsızlıkla beklediğimiz günün seher vaktine.

İlk olarak tanıştığımız “Erzincan Mengüceli” dergisinde de bu heyecanı duymuştuk. Mengüceli'nin o tadına doyum olmaz “Galender Sohbetleri” asla unutulmadı ve o sohbetlerin yansımaları uzun yıllar sonra “Galender” adında fikir dergisi olarak vücut buldu. Ne hazindir ki bu dergi de ekonomik nedenlerden dolayı yedi sayı ancak yayımlanabildi. İşte 2013 yılının Ağustos ayının seherinde okurlarımızla buluşturduğumuz “Akra Kültür, Sanat ve Edebiyat” dergisi; Mengüceli-Galender geleneğinin bir devamı niteliğinde olup din, kültür, sanat, tarih, edebiyat, felesefe vb. konularda güzel olan her ne varsa daha önce edindiğimiz tecrübelerin ışığında siz okurlarımıza sunmaya çalışacağız.

Dergimizdeki konu başlıklarına bakıldığı zaman dergimizin kapsamının oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Ayrıca yayımlanacak yazılara bir sınırlama getirilmeyecektir. Bunu söylerken elbette ki sayfalarımızı kalabalık ve kuru bilgilerle doldurmak değil; amacımız hafızalarda tatlı, güzel, ferahlatıcı anıları bırakmanın yanında her dönemde yararlanılmak üzere kültürel alanda doyurucu ve tatmin edici yeni ürünler, yorumlar ve sağlıklı bilgiler sunmaktır okuyucuya. Özet olarak söylersek, bilimsel literatüre katkıda bulunmak ilk hedefimiz olacaktır. Üzerinde durduğumuz bir diğer önemli husus ise, toplumumuzda genel kabul görmeyen yani etik olmayan konuların dergimizin muhtevasında yer almamasına azami özeni göstermektir.

Burada şunu da açıklamada yarar var: Dergimizin muhtevasının niteliğine gereken önemi ve özeni gösterirken yeni yeteneklere ve söyleyecek sözü olanlara da kapımız her zaman açık olacaktır.

Bu arada ileriki günlerde oluşacak hedef kitlemizin beklentilerini elbette ki göz önünde bulunduracağız ve yüklendiğimiz vizyonun önündeki olumsuzlukları kaldırmak için yapıcı ve yerinde yapılan eleştirilere de açık olduğumuz.

muzu samimiyetle beklemekteyiz ve de arzu etmekteyiz. Çünkü dünyada hiçbir şey yüzde yüz mükemmel değildir. Dolayısıyla hatalarımızı ve eksikliklerimizi en aza indirmek için geri bildirim her zaman ihtiyaç duyarız, duymalıyız. “Güzelin düşmanı daha güzeldir.” sözünde belirtildiği üzere yapıcı eleştiriler bizim eksikliklerimizi tamamlamamıza vesile olacak, biz de daha güzele daha mükemmel doğru emin adımlarla yol almaya devam edeceğiz.

Bir daha ki sayıda buluşmak ümidiyle hepinize sağlık, mutluluk ve esenlikler dileriz.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DERGİLER VE DERGİCİLİK

Mustafa ÖZDEMİR

Fikir dergilerini, yayına başladığı siyasal, sosyal, düşünsel ve ideolojik ortamlarının bünyesinde ele almak gerekiyor. Çünkü mevcut ortamın fikrî yapısının ister istemez dergilere yansımaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu durum “*Her dergi yayınlandığı dönemin aynasıdır.*” anlatımıyla izaha çalışılmıştır. Mesela; *Tanzimat Fermanı*’ndan sonra sosyal, ekonomik ve ideolojik bakımdan zor durumda olan Osmanlı Devleti’nde devleti kurtarma adına çeşitli fikirler ortaya atıldı. Bu fikrî akımları *İslamcılık*, *Osmanlıcılık*, *Türkçülük* ve *Batıcılık* olmak üzere dört grupta toplayabiliriz. Osmanlıcılığın dışındaki fikrî akımlar kendilerine oldukça taraftar buldular. *İslam*, *Sebilürreşad* ve *Sırat-ı Müstakim* dergileri İslamcılığı; *İçtihad* dergisi Batıcılığı; *Genç Kalemler*, *Yeni Mecmua* ve *Türk Yurdu* gibi dergiler ise Türkçülüğü savunuyordu.

Cumhuriyet Dönemi’nde yayımlanan fikrî dergilerin muhtevasında da aynı durum söz konusudur. Bu dönemde dergilerin sayısında önemli artışların olmasının yanında fikirsel açıdan oldukça kaotik bir çizgi izlendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında *Millî Mücadele*’nin coşkusu yaşanırken batılı yaşam biçimini devlet, türlü etkinliklerle insanımıza aşılama çalışıyordu. Devletin izlediği bu politik yaklaşıma paralel olarak bazı dergi ve gazeteler de Batı kültürünü halka sevdirmek için popülist bir tutum sergiliyordu.

1940’lı yılların ortasından itibaren toplumda ideolojik ayrıkların yanında, siyasal iktidarın da basına karşı tutumu sertleşmeye başladı. *Millî Şeflik Dönemi* diye adlandıracağımız bu dönemde iktidara muhalefet eden dergilerin bazıları ya kapandı ya da kapatıldı. İktidara muhalif söylemlerde bulunan şair ve yazarlar çeşitli baskılara maruz kaldılar. Ancak, parasal amaçlı olup iktidar ile uyum içinde olan magazin dergileri ise iktidarın gidici olduğunun kesinleştiği 1949 yılında ancak muhalif söylemlerde bulunmaya başladılar. (Ahmet Oktay, *Türkiye’de Popüler Kültür*, Everest Yayınları, İstanbul 2002, s.53-59) Şunu da belirtmek lazım: II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı siyasî, sosyal ve ekonomik sıkıntılara rağmen *Ağaç*, *Aydınlık*, *Büyük Doğu*, *Çınaraltı*, *Edebiyat Âlemi*, *Ergenekon*, *Kadro*, *Varlık*, *Yeni Adam* ve *Yeni Mecmua* gibi çok sayıda dergi amaçlarından taviz vermeyerek ayakta durmaya çalıştılar. Bu dönemde kültürel açıdan yapılan en belirgin kültürel etkinlik ise çok sayıda batı klasiğinin dilimize çevrilmesi oldu.

1950’li yıllara gelindiğinde çok partili hayata geçildi. Bu dönemin ilk yılları oldukça sakin geçti. Yayın haklarının genişletilmesi yönünde adımlar

atıldı. Ancak, tam anlamıyla basın hürriyetinin sağlandığını söyleyemeyiz. Ne var ki, okuyucu, geçmişe oranla bilinçlenmişti. Dolayısıyla dergiler bu gelişmeye paralel olarak daha akademik yapıya yönelmişler ve hemen hepsi bir mesele'nin temsilcisi olma özelliği kazanmıştı. (M. İlyas Subaşı, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1984*, Yazarlar Birliği yayını 1984, s.448)

Daha önceki yıllarda ortaya çıkan sağsol kamplaşmaları bu dönemde oldukça belirginleşmeye başladı. Ardından bu ideolojileri savunan ve ortaya atılan farklı fikrî görüşlerin anlatılmaya çalışıldığı yeni dergiler okuyucularıyla buluştu.

1960 ile 2000 yılları arası dergilerin önemli bir bölümünün istediklerini söyleyemediği ve yazamadığı bir dönemdir. Bir insanlık ayıbı olan askerî darbelerin fikir hayatını hercümerç ettiği bir ortamda şair, yazar ve fikir adamlarının dergi ve diğer iletişim araçları yoluyla hür düşüncelerini açıklamaları oldukça zorlaştı. Yine o dönemde toplum tamamen değiştirilmesi ve toplumsal hafızanın yeniden apolitize edilmesi yönünde yeni yasal düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelere paralel olarak birçok dergi ve gazete kapatıldı, televizyon kanallarına ise yayınlarını durdurma cezaları verildi. Bu uygulamaların sonucunda çok sayıda basın çalışanının hapsedilmesi, basına sansür uygulanması basını geriye götürdüğü gibi dergi ve gazetelerin muhtevalarında da nitelik kaybına sebep oldu. (G. Büyükbaykal-C. Ilgaz Büyükbaykal, *Günümüzde Türk basınında Magazinleşme Olgusu*, İFD, Sayı: 29, 2007, s. 53)

Günümüzde ise liberal-kapitalist sistemin genel olarak dünya ülkelerinde hâkim duruma geldiği bir vaktadır. Dolayısıyla bu anlayış ülkemizde de kabul görmüştür. Bu anlayış tüketim toplumunun doğmasına sebep olmuş ve basın da tüketim toplumunun meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda sermayedarların basın sektörüne girmesiyle birlikte kaliteli ve lüks baskılı dergiler sermayedarlar tarafından yayımlanmaya başlandı. Bu dergilerde kültür, sanat, edebiyat vb. ile ilgili konular tüketimi körükleyen tanıtıcı reklamlar ile birlikte okuyucuya sunuldu ve sunulmaya devam edilmektedir. (Ahmet Oktay, s.104) Burada bizi asıl ilgilendiren, küresel kültür karşısında alt kültür konumuna düşen millî kültürün varlığını korumak ve devamlılığını sağlamak uğrunda cansiparane mücadele eden ve ticarî bir kazanç gütmeyen, herhangi bir kurum veya kuruluşa angaje olmayan kültür, sanat, düşünce ve edebiyat dergileridir.

Dergiciliği etkileyen bir diğer unsur ise televizyon ve internettir. 1970'li yıllarda televizyonla tanışan Türk insanı televizyona büyük ilgi gösterdi. 1990'lı yılların başında TRT'nin yanında özel televizyon kanallarının yayına başlamasıyla birlikte internet de kullanılmaya başlandı. Özellikle internet, bilgiye ulaşmada her türlü kolaylığı ve imkânı sağlamaktadır. Dolayısıyla internet kullanıcılarının sayısı kısa sürede milyonlarla ifade edilen rakamlara ulaştı. Çok sayıda yazar, şair ve fikir adamı ürünlerini internet aracılığıyla

yayınladıklarından bu durumun haber ve fikir dergileri aleyhine bir gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz. Ama, her ne olursa olsun, dergiyi ele alıp yapıklarını birer birer çevirirken derginin yaydığı o doyumsuz kokuyu ve elle dergiye dokunmanın verdiği hazı hiçbir şey veremez.

Milletlerin kültür, sanat, edebiyat, düşünce hayatında ve kamuoyu oluşturulmasında dergilerin önemli bir yeri vardır. Bu etkinlikleri üreten ve ortaya koyan yetenekleri ancak dergiler yoluyla tanımaktayız. Bu yönüyle dergiler okul görevi de görmektedirler. Ayrıca yorumları, bilgilerinin tazeliği ve sürekliliği kişisel gelişimi sürekli kılmakta, yenilemekte ve kişilerin sosyal hayatta daha etkili ve sağlıklı iletişim kurmalarına yardımcı olmaktadır.

Ayrıca, yakından tanıdığımız şairler şiirlerini; hikâyeciler hikâyelerini; denemeciler denemelerini vb. yetenekler, ürünlerini ilk olarak dergilerde sergiliyorlar. Bu yetenekler zaman içerisinde dallarında uzmanlaşmaya doğru yol alırlarken okuyucuların da düşünce ufkunu zenginleştiriyorlar. Diğer bir ifadeyle; çeşitli yorumların, tartışmaların, söyleşilerin, aykırı fikirlerin harmanlandığı, yeni yeteneklerin keşfedildiği, söyleyecek sözü olanların kendilerini kanıtladığı ve kadroların oluştuğu öyküler muhitidir dergiler.

Kısacası, Cemil Meriç'in anlatımıyla; "*Kitap, istikbale yollanan mektup...smokin giyen heyecan, mumyalanan tefekkür. Kitap ve gazete...biri zamanın dışındadır, öteki 'an'ın kendisi. Kitap, beraber yaşar sizinle, beraber büyür. Gazete okununca biter. Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi, hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâ topluluğunun. Bir nesli vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı. Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar.*" (Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 102-103)

Dergicilik, Batı'da olduğu gibi ülkemizde de matbaanın kurulmasıyla yaygınlık kazanmıştır. Ülkemizde ilk basılan dergi 1849 yılında okuyucuya sunulan *Vakay-i Tıbbiye* dergisidir. Bu dergiyi 1863 yılında *Münif Paşa* tarafından kurulan *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin yayımladığı *Mecmua-i Fünun* takip etti. Yine aynı yıllarda *Mecmua-i İber-i İntibah* ve *Mir'at* dergileri yayın hayatına başladı. 1863 yılında ilk müzik dergisi olan *Musiki-i Osmanî* yayınlandı. 1864 yılında itibaren ise dergi basım ve yayımı oldukça yaygınlık kazandı. O günden bu güne sayısı binlere varan dergi yayınlanmıştır. Basılan dergilerin bazısı bir sayının ardından yayımını durdururken bazıları ise uzun soluklu olmuştur.

Ülkemizde yayınlanan dergilerle ilgili olara çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Özellikle 1928 öncesi Arap harfleriyle yazılan süreli yayınlar konusunda *Hasan Duman Bey*'in "*Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*" adındaki yapmış olduğu üç ciltlik kapsamlı eseridir. Ayrıca, *Fuat Süreyya Oral Bey*'in "*Türk Basın Tarihi, 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi*" adındaki

iki cilt hâlinde yayımladığı eser ile Kültür ve Turizm Bakanlığının neşrettiği “*Eski Harfli Süreli Türkçe Yayınlar Kataloğu*” da bu konuda zikredilmesi gereken diğer iki önemli çalışmadır.

Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada yayımlanan dergilerin künyeleri alfabetik sıraya göre iki bölüm hâlinde verildi. Birinci bölümde Latin harflerinin kabul edildiği 1928 yılına kadar olan ve Arap harfleriyle basılan dergiler üç başlık altında, ikinci bölümde ise Latin harfleriyle basılan dergiler yer alacaktır. Dergilerin künyeleri ile birlikte verilen tarihler ise dergilerin yayın hayatına girdiği ve yayın hayatının durdurulduğu tarihlerdir. Verilen tarihlerin sonunda kaç sayı çıkarıldığı belirtilmiştir. Ancak bazı dergiler belli aralıklarla yayınlarını durdurmuş ve bir süre sonra tekrar yayına başlamıştır. Bu durumda olan dergilerin birkaç tanesi hariç genel olarak ilk basıldığı tarih ile en son sayıdaki tarihi belirttik ve kesik aralıklarla çıkarılan dergilerin toplam sayılarını tek kalemde verdik. Sadece yayın hayatı devam eden dergilerin her an sayıları değişeceğinden sayıları belirtilmedi.

Bu arada şunu da belirtmek gerekiyor: Yayımlanan dergilerin hepsine ulaşmak ve eksiksiz hepsini burada zikretmek bizim imkânımızın dışındadır. Bu yüzden ikinci bölümdeki dergilerin kataloğu sınırlı tutulmuş sadece tespit edebildiğim kültür, sanat, edebiyat ve tarih dergilerine yer verilmiştir. Ayrıca, üniversitelerin çıkardığı dergiler de bu kataloğun dışında tutulmuştur.

I. BÖLÜM

A-1849-1928 Yılları Arasında Yayımlanan Arap Harfleriyle Basılmış Fikir Dergileri Kataloğu

Adalet, Paris (1908), *İdare Memuru*: Mustafa Nedim-Başyazarı: Mahmud Nedim / *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*, Adana (1928, 13 sayı), *Çıkaran*: Adana Muallimler Birliği - Sahibi: İsmail Habib (Sevük) / *Âfâk*, İstanbul (1883-1884, 7 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: A. Kâmil - *Yazarları*: Muallim Naci, Mehmed Şükrü, Tevfik Rıza, Mehmed Nadir / *Âftâb*, İstanbul (1912), *Yayımlayan*: Hilal-i Osmani *İdarehanesi-İmtiyaz Sahibi*: Habibzâde Ahmed Kemal / *Âfitâbı Maarif*, İstanbul (1874), *Yazarı*: Ahmed / *Afiyet*, İstanbul (1913-1914, 62 sayı), *Çıkaran*: Sisak Ferid / *Afyonkarahisarı'nda Nur*, Afyon (1924-1928, 55 sayı), *Sahibi*: Ahmed Sami (Onur) - *Müdürü*: Tahir Hayreddin, Sabahattin Öz / *Ahali*, İstanbul (1881, 3 sayı), *Sahibi*: Mihran-Başyazarı: Şemseddin Sami / *Aile*, İstanbul (1880, 4 sayı) *Sahibi*: Mihran-Yazarı: Şemseddin Sami / *Âlem-i Mûsikî*, Bursa (1919, 16 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Mehmed Baha (Pars) / *Âlem-i Nisvân*, Kırım (1906-1910), *İmtiyaz Sahibi*: İsmail Gasprinski-*İdare Müdiresi*: Şefika / *Alemdar*, İstanbul (1911-1921), *İmtiyaz Sahibi ve Müdürü*: Refi Cevad (Ulunay) / *Altın Işık*,

Şehbal Dergisi

İstanbul (1909-1914, 100 sayı),

İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu

Müdür: Hüseyin Sadeddin

Siverek (1925) / **Altın Kalem**, Filibe (1924), Yayımlayan: Ahali Yürdu-
Müdürü: Mustafa Sungur / **Altın Söz**, Denizli (1928), Sahibi: Ata Lütfi-
Müdür: Ahmed Tevfik / **Altın Yaprak**, Bolu (1925, 13 sayı), İmtiyaz Sahibi:
Sabri-Sorumlu Müdür: Ağâh Tuğrul / **Altın Yurt**, Adana (1923), İmtiyaz
Sahibi: Güleklizade Ahmed Bedri - Sorumlu Müdür: Ağâh Tuğrul / **Altınordu**,
İstanbul (1913) / **Anadolu Duygusu**, İstanbul (1921, 7 sayı),

Sahibi ve Müdürü: İbrahim Turgut - Edebî Müdürü: Osman Cevdet /
Anadolu Terbiye Mecmuası, Ankara (1922-1923, 10 sayı) / **Anadolu Tıp**
Mecmuası, Ankara (1911-1912, 9 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür:
Muallim Dr. Ekrem Hayri / **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, Kayseri (1922-
1923, 16 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: İstmat Zihni-Müdürü: Filib /
Anavatan Mecmuası, Ankara, (1922) / **Arkadaş**, İstanbul (1928, 23 sayı),
İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Sedat (Simavi) / **Arkadaş**, İstanbul
(1909-1910, 13 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Fâik / **Armağan Dağarcığı**,
İstanbul (1887, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: İhsan, Hüseyin-Yazarı: Ahmed
Nureddin / **Âsar-ı Edebiye**, İstanbul (1888, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: El-hac
İbrahim / **Âsar-ı Nisvan**, İstanbul (1926, 20 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür:
Fevziye Abdürreşad / **Asker**, İstanbul (1908-1910, 29 sayı), Kurucusu ve
Başyazarı: Osman Senaî-Müdür: Ahmed Cevdet / **Asrî Türkiye Mecmuası**,
İstanbul (1926-1927, 5 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Cemil - Başyazarı:
Veziroğlu Ömer Aziz / **Âşiyân**, İstanbul (1908-1909, 26 sayı), Kurucusu: İbni

Sırrı Mustafa-İmtiyaz Sahibi: Salih Sırrı -Müdürü: İbni Sırrı, Ahmed Cevdet / Ateş, İstanbul (1911-1913, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Elifî / Aykap, Troiski-Orenburg (1877), Yayımlayan: Mehmed Can Seralin / Aylık Çiçek, İstanbul (1927), Yayımlayan: Çiçek-İmtiyaz Sahibi: Ruhî / Aylık Mecmu, İstanbul (1926-1927, 12 sayı), Sorumlu Müdürü: Kemal Salih / Bahar, İstanbul (1883, 19 sayı), Çıkaran: Mehmed Tahir / Bilgi Mecmuası, İstanbul (1913-1914, 7 sayı), Yayımlayan: Türk Bigi Derneği-Yazarları: Ahmed Edip, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ahmed Macid, Celal Sahir (Erozan) / Bilgi Mecmuası, Mersin (1928, 4 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Muallim A. Rıza / Bilgi Yurdu Işığı, İstanbul (1917-1918, 17 sayı), Müdür ve Başyazarı: Ahmed Edip / Bozkurt, Ankara (1921), İmtiyaz Sahibi: Suad Salih-Sorumlu Müdür: Emin Necmeddin / Bursa Mecmuası, Bursa (1916-1920, 27 sayı), Müdürü: Muhiddin Baha (Pars) / Büyük Duygu, İstanbul (1913, 26 sayı), Kurucu Müdür: Dünder, Ş. Uluğ-Sorumlu Müdür: Süleyman Tevfik / Büyük Mecmu, İstanbul (1919, 17 sayı), Sahibi: Sabiha Zekeriya (Sertel)- Başyazarı: Halide Edib (Adıvar) / Cehd, İstanbul (1910), Kurucusu: Abdullah Cevdet / Ceride-i Sufiyye, İstanbul 1909-1919, 161 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Hasan Kâzım-Başyazarı: Mustafa Fevzi / Ciddiyet, İstanbul (1909), Yayımlayan: Rum İrfan-ı Siyasî Kulübü-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Yorgakive Efmiyaniydi / Cihad, İstanbul (1895), Sahibi: Nureddin Rüşdi / Cihad, Bağdat (1913), Sahibi ve Müdürü : Osman İzzet / Cihan, İstanbul (1908), İmtiyaz Sahibi: Mihran - Başyazarı: Dr.Hikmet Refik / Cihan, İstanbul (1874), İmtiyaz Sahibi: Mekteb-i Sultanî Muallimlerinden Mösyö Sonereh - Başyazarı: Ali Nihad / Cihan-ı İslam, İstanbul (1914-1916, 54 sayı), Yayımlayan: Cemiyet-i Hayriye-i Osmâniye / Cüzdan, İstanbul (1882, 1 sayı), Çıkaran: Ebüzziya Teyfik / Çağlayan, Balıkesir (1925-1926, 15 sayı), Müdürü: Orhan Şaik (Gökay) / Çankaya, İstanbul (1928, 1 sayı), Sorumlu Müdürü: Mecdi Seraceddin - Başyazarı: Midhat Ömer / Çanta, İstanbul (1874-1875, 5 sayı), Yazarı: Mehmed Rıfat / Çanta, İstanbul (1888), Sahibi ve Yayımlayan: Diran Papazyan / Çaylak, İstanbul 1876-1877, 162 sayı), Çıkaran: Mehmed Teyfik-Karikatürist: Ali Fuad / Çekmece, İstanbul (1874), Yazarı: Mehmed Teyfik / Çırak Mektepleri Mecmuası, İstanbul (1918-1919, 4 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ahmed Âsım / Çırpıntı, İstanbul (1923), Sahibi: Hilmizâde Vasıf / Çiçek, İstanbul (1926-1927, 20 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ruhî / Çiçekçiler Derneği Mecmuası, İstanbul (1916-1919), Sorumlu Müdüdü: Yunus Nâdi (Abalıoğlu) / Çil Horoz, İstanbul (1922, 8 sayı), İmtiyaz Sahibi: Gümüshaneli Sefer Fevzi / Çolpan, İstanbul (1909-1910, 18 sayı), Çıkaran: Yakup Hilmi / Dağarcık, İstanbul (1872-1873, 10 sayı), Çıkaran: Ahmed Mithat / Dalkavuk, İstanbul (1908, 25 sayı), Çıkaran: Mahmud Kenan, Karikatürist: A. Sami / Dar'ül-fünün ve Şubatının Dürus-i Âlisi, İstanbul

1911), Yayımlayan: Ebû'l-ula-Eşref Edib - Sorumlusu: Sermed / **Dar'üş-şafaka**, İstanbul 1909-1910, 12 sayı), Yayımlayan: Dar'üş-şafaka Mezunin Cemiyeti - Kurucu Müdür: Telgraf Mühendisi Ferid / **Demet**, İstanbul (1908, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hakki / **Dergâh**, İstanbul (1921-1923, 42 sayı), Sorumlu Müdür: Mustafa Nihad (Özön) / **Derme Çatma**, İstanbul (1878-1879, 7 sayı), Yazarı: Mehmed Esad / **Diken**, İstanbul (1918-1920, 72 sayı), Sorumlu Müdür: Sedat (Simavi)-Yazarları: Mahmut (Yesari), Yusuf Ziya (Ortaç) / **Dilhayat Nota Mecmuası**, İzmir (1922, 4 sayı), Yayımlayan: Ahmed Selânikli / **Ed-din v'el-edeb Namında Ayda İki Mertebe Neşredilir Mecelle-i İslamiyedir**, Kazan (1906-1914), Sahibi: Âlim Can b. Muhammed Can el-Barudî / **Dirlık**, Kırşehir (1927), Yayımlayan: Kırşehir Muallimler Birliği / **Dişçilik Âlemi**, İstanbul (1924-1928, 33 sayı), Sahibi ve Müdürü: Ferid Ramiz / **Dîvan-ı Muhâsebât Mecmuası**, Ankara (1924-1928, 40 sayı), Yayımlayan: Dîvan-ı Muhâsebât / **Doğu**, Kastamonu (1922-1923, 8 sayı), İmtiyaz Sahibi: Abdülehad Nuri - Sorumlu Müdür: Muallim İsmail Hakki / **Doğu**, Antalya (1921, 9 sayı), Sahibi ve Müdürü: Niyazi Receb / **Doktor Mecmuası**, Afyonkarahisar (1920), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Şükrü / **Dolab**, İstanbul (1874-1875, 18 sayı), Çıkaran : Bakırcıbaşı Mehmed Efendizade / **Duygu ve Düşünce**, Sivas (1927-1928, 12 sayı), Yayımlayan: Sivas Muallimler Birliği - Yazı İşleri Müdürü: Eflatun Cem (Güney) / **Düşünce**, İstanbul (1922, 8 sayı), Çıkaran: İ. Hikmet (Ertaylan) / **Düşünceler**, İstanbul (1922, 3 sayı), Çıkaranlar: Mehmed Edib, Namık Hüsnü / **Edebî Mecmua**, İstanbul (1919), İmtiyaz Sahibi: Subhi Kadri-Müdürü: Faruk Nafiz (Çamlıbel) / **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, İstanbul (1916-1919, 110 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Celaleddin, Celal Nuri (İleri) / **Ekinci**, İstanbul (1913-1914, 15 sayı), Kurucuları: Hüseyin ve Kasım - Sorumlu Müdür: Süleyman Tevfik / **Elhan**, Manastır (1911, 2 sayı), Yayımlayan: Ahmed Hamdi / **Elhan**, İstanbul (1911-1912, 3 sayı), Yazı İşleri Müdürü: Reşad Mâcid / **El Malûm**, İstanbul (1910, 6 sayı), Çıkaran: Baha Tevfik / **El-medaris**, İstanbul (1913, 19 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Şehsuvarzade Mehmed Behcet / **El Mirsad**, İstanbul (1913-1915, 23 sayı), Çıkaran: Bigalızade Mehmed İsmetullah / **Emniyet**, İstanbul (1910), Yazarı ve Müdürü: Mehmed Cemil / **El Üfürük**, İstanbul (1908, 3 sayı), Yayımlayanlar: Mehmed İzzet, Osman, Said Hikmet, Sermet Muhtar / **Encümen-i Adliye Mukarreratı**, İstanbul (1880), Yayımlayan: Mahmud Mazhar / **Envar-ı Şarkıyye**, İstanbul (1882-1883, 5 sayı), Düzenleyen: Mehmed Tevfik / **Envar-ı Ulum**, İstanbul (1908, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: Satı Bey / **Envar-ı Vicdan**, Trabzon (1910-1912, 138 sayı), Kurucusu: Zeynelabidin - İmtiyaz Sahibi: Ali Rıza / **Envar-ı Zekâ**, İstanbul (1883-1885, 34 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mustafa Reşid / **Erkekler Dünyası**, İstanbul (1913), Sorumlu Müdür: Rif'at / **Erzurum Muallimler Birliği**, Erzurum (1924),

Sorumlu Müdür: Müştak Sâdık / **Ev Hocası**, İstanbul (1923), Sahibi ve Müdürü: Ahmed Edib / **Ezan**, İstanbul (1919, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: Şerif Saadeddin Paşa - Sorumlu Müdür: Mehmed Nurullah / **Ezan**, Cenevre (1896), Çıkaran: Tunalı Hilmi / **Ezhar-i Ramazan**, İstanbul (1889-1890), Yazarı: Selânikli Teyfik / **Fağfur**, İstanbul (1918, 15 sayı), Sahibi: Subhi Kadri - Müdürü: Selâmi İzzet / **Fecir**, Trabzon (1921), İmtiyaz Sahibi: M. Hayri - Sorumlu Müdür: Feyzi / **Felâhat**, İstanbul (1913-1919, 67 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Sabuh İstipanyan - Sorumlu Müdür: Leon / **Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası**, İstanbul (1927-1929, 16 sayı), Yayımlayan: Türk Felsefe Cemiyeti - Kurucusu: Agâh Sırrı (Levend) / **Felsefe Mecmuası**, İstanbul (1910, 10 sayı), Sahibi: Ali Fuad - Müdürü: Baha Teyfik / **Fen Kiraatı Mecmuası**, Ankara (1925-1928), Çıkaran: İstihkâm ve Muhabere Müfettişlikleri / **Fenn-i Mihrak**, İstanbul (1928), Başyazarı: Sâmî Kürdî / **Fen ve Sanat**, İstanbul (1913-1914, 11 sayı), Sahibi: Mustafa Nafi / **Ferda**, İstanbul (1918, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: Muallim Kemaleddin - Sorumlu Müdür: Ahmed Sami / **Fevâid**, Bursa (1888-1918, 24 sayı), İmtiyaz Sahibi: Murad Emrî - Başyazarı: Mehmed Rifat / **Al-fevâid al-sihhîye**, Kahire 1891-1893, 6 sayı), Çıkaran: Dr. Şalhob Bey / **Fikirler**, İzmir (1927-1928, 30 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Midhad - Sorumlu Müdür: Ahmed Hikmet / **Film Mecmuası**, İstanbul (1926-1927, 8 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: A. Kemal / **Firûze**, İstanbul (1924, 3 sayı), Başyazarı: Muazzez Yusuf / **Fünun-i Sanayi**, İstanbul (1910, 19 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Mısırlı Mehmed Saf'a / **Füyuzat**, Selânik (1908-1909, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ali Rıza - Müdürü ve Başyazarı: Hakkı Baha / **Füyuzat**, Bakü (1906), İmtiyaz Sahibi: Hacı Zeynelabidin Tokayof - Müdürü ve Başyazarı: Ali Bey Hüseyinzade / **Gamlı**, Bolu (1920), İmtiyaz Sahibi: Refik Fırakî / **Gaye-i Milliye**, İstanbul (1885-1886, 33 sayı), Menemenlizade Mehmed Tahir / **Gece Kuşu**, İstanbul (1910, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Arif Hikmet - Sorumlu Müdür: Mehmed Kemaleddin / **Gencine-i Edeb**, İzmir (1908-1909, 40 sayı), Kurucusu: Ziyaeddin - Başyazarı: Mehmed Fuad / **Genç Anadolu**, Trabzon (1921-1922, 8 sayı), Sahibi ve Müdürü: Nizameddin / **Genç Düşünceler**, İstanbul (1928, 2 sayı), Başyazarı: Kumandanoğlu Kasım Teyfik / **Genç Fikirler**, Trabzon (1924), İmtiyaz Sahibi: Cemal Rıza Bey / **Genç Kadın**, İstanbul (1918-1919, 10 sayı), İmtiyaz Sahibi: Muallim Fuat Şükrü - Müdire: Fatma Fuad / **Genç Kadın**, İstanbul (1918), İmtiyaz Sahibi: Seyyid Tahir - Müdire: Hatice Refik / **Genç Kalemler**, Bursa (1919), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Kâzım Azamet / **Genç Kalemler**, Selânik (1910-1912, 27 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Nesimi Sarım / **Genç Kimyager**, İstanbul (1913-1914, 13 sayı), Yayımlayan: Ziraî, Maadin ve Sanayi Merkez Kimyahanesi - İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Emin Refik / **Genç Mektebliler**, Giresun (1924, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ahmed Hilmi - Sorumlu

Müdür: Turgut / Genç Mühendis, İstanbul (1908-1910, 62 sayı), Kurucusu: Mühendis Mektebi İktisat Cemiyeti- Müdür ve Başyazarı: Hasan Rasim / Genç Sesler, Giresun (1928), İmtiyaz Sahibi: Selim Seha-Sorumlu Müdür: Baha Teyfik / Genç Tabib, İstanbul (1911, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: M. Talat - Sorumlu Müdür: Osman Yaşar / Genç Yolcular, İstanbul (1919-1920, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Servet - Sorumlu Müdür: A. Memduh / Gençlik, Ankara (1928, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Cemal / Gençlik Âlemi, İstanbul (1913, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Mehmed Halet-Hasan Sabri / Giresunda Işık, Giresun (1918-1924, 100 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Cemşidzade Osman Nuri / Gonçe-i Edeb, Selânik (1883-1884, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: M. Südi / Gülistan, İstanbul (1910, 2 sayı), Kurucusu ve İmtiyaz Sahibi: Istrati Sabuncaki / Gülşen, İstanbul (1885-1886, 27 sayı), Sahibi ve Yayımlayan: Hüsameddin-Kirkor Faik -Yazarları: İbrahim Fehim, Ali Kemal / Gülşen-i Edeb, İstanbul (1899, 8 sayı), Çıkaran: Mehmed Cemil / Gümüşhane İrfan Yolunda İlk Adım, Gümüşhane (1924), İmtiyaz Sahibi: Nizameddin-Sorumlu Müdür: Hüseyin Avni / Gün Doğuşu, İstanbul 1919, İmtiyaz Sahibi: Ali Şükrü / Güneş, İstanbul 1927, Sorumlu Müdür: Orhan Seyfi (Orhon) / Güneş, İstanbul (1885, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: Beşir Fuad -Yazarlar: Mustafa Azmi, Muallim Naci, Menemenlizade Mehmed Tahir, Mehmed Nadir, Hüseyin Avni, Besim Ömer / Güzel Mecmua, Niğde (1928, 2 sayı), Sahibi ve Müdürü: Kerim Gültekin / Güzel Saruhan, Manisa (1926), İmtiyaz Sahibi: İbrahim Hilmi / Güzel Yurt, Sinop (1924, 4 sayı), Yayımlayan: Sinop Türk Birliği / Habl-ü Metin, İstanbul (1919, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Hayreddin-Sorumlu Müdür: İbnül Himmet, Mehmed Nurullah / Hadika-i Ezhar, İstanbul (1900, 10 sayı), Sahibi ve Yayımlayan: Yusuf Hüsnü / Hadika-i Maarif, İstanbul (1883), Kurucusu ve Yazarı: İmadeddin Vasfi / Hadika-i Mûsikî, İstanbul (1907, 10 sayı), Tertipleyen: Hasan Tahsin / Hâdim-i Millet, Giresun (1928), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Ahmet Ziyaeddin / Hâdisat-ı Hukukiyye ve Tarihiyye, İstanbul (1922-1925, 42 sayı), Kurucusu: Abdurrahman Adil / Hafta, İstanbul (1882-1883, 20 sayı), Sahibi: Mihran-Başyazarı: Şemseddin Sami / Haftada Bir Gün, İstanbul (1912-1927, 47 sayı), Çıkaran: Cumhuriyet Gazetesi-Müdürü: Kemal Salih / Haftalık İzmir, İzmir (1907-1908, 45 sayı), İmtiyaz Sahibi: Bıçakçızade Hakkı / Haftalık İzmir Mecmuası, İzmir (1923), İmtiyaz Sahibi: M. Ziyaeddin-Sorumlu Müdür: Ahmed Murad / Haftalık Mecmua, İstanbul (1925-1928, 176 sayı), Müdürü: Kemal Salih / Hak Yolu, İstanbul (1910-1911, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Ubeydullah / Hak Yolu, Konya 1919, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: İbrahim Hakkı (Konyalı) / Hale, Çorum (1922, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: İhsan Sait-Sorumlu Müdür: Ömer / Halka Doğru, İstanbul 1913-1914, Yayımlayan: Türk Yurdu, Müdürü: Celal Sahir (Erozan) / Halk Yolu,

Ankara (1923-1924, 75 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Kemal Cenab-Sorumlu Müdür: Tahsin Nahid (Uygur) / **Halk Doğru Mecmuası**, İzmir (1919, 4 sayı), Yayımlayan: Halk Doğru Cemiyeti / **Halk Bilgisi Mecmuası**, Ankara (1928, 1 sayı), Yayımlayan: Halk Bilgisi Derneği Umumi Merkezi-Müdürü: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu / **Hamiyet**, İstanbul (1886, 17 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Müdürü*: Mehmed Ramiz, Mustafa Rıza-Yazarı: Halil Edib / **Hanende**, İstanbul (1901-1905, 12 sayı), Sorumlusu: Ahmed / **Hanımlar**, İstanbul (1884), Yazarı: Cafer / **Harb Mecmuası**, İstanbul (1915-1918, 27 sayı) / **Hastahane**, İstanbul (1928, 35 sayı), *Sahibi ve Başyazarı*: Dr. Ömer Vasfi -Yazı ve *İdare Müdürleri*: Dr. Şükrü Yusuf, Feyzi / **Hayat**, Ankara (1926-1928, 105 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Emin (Erişirgil)-Yazarı: Faruk Nafiz (Çamlıbel) / **Hayrî'l-keîâm**, İstanbul (1913-1914, 38 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Hüseyin Şem'i-Başyazar: Ahmed Şiranî / **Hazine-i Evrak**, İstanbul (1881-1883, 20 sayı), Kurucusu: Mahmud Celaleddin-Yazarları: Namık kemal, Abdülhak Hamid Tarhan, Rezaizade Mahmud-i Ekrem / **Hıyâbân**, İzmir (1912-1914, 5 sayı), *Sahibi*: Müştacabizade İsmet / **Hilâl-i Ahmer**, İstanbul (1918-1928, 108 sayı), Yayımlayan: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti / **Hukuk Mecmuası**, İstanbul 1912-1928, 38 sayı), Sorumlu Müdür: Seyyid Haşim-Mustafa Şeref / **Hukuki Bilgiler Mecmuası**, İstanbul (1926-1928, 27 sayı), *Sahibi ve Başyazarı*: Gad Franko / **Hüsn ve Şiir**, Manastır (1909, 8 sayı), Kurucuları: H. Hüsnü, A. Subhi-Sorumlu Müdür: İsmail Hakkı, Abdullah Feyzi / **Irmak**, Balıkesir (1928, 16 sayı), Sorumlu Müdür: Esad Adil / **Işık**, Giresun (1918-1923, 60 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Müdürü*: Cemşidzade Osman Nuri / **İçtihad**, Cenevre, Kahire, İstanbul (1904-1928, 265 sayı), Kurucusu: Abdullah Cevdet-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlusu: İrfan Emin-Müdür: İlhami Safa / **İçtimaiyat Mecmuası**, İstanbul (1917, 6 sayı), Müdürü: Necmeddin Sadak / **İdman**, İstanbul (1913-1914, 35 sayı), Çıkaranlar: Cemî Halid, Mehmed Said / **İlham**, İzmir (1914), *Sahibi*: Hüseyin Rifat / **İlim Fen, Felsefe Tetebbuatı Macmuası**, Ankara (1922), Müdürü: Ahmed Edib / **İlim Terbiye ve Tedrisat Mecmuası**, Kırkkilise (Kırklareli) (1924, 2 sayı), Yayımlayan: Kırkkilise Vilâyeti Muallimleri / **İlk Adım**, Niğde (1926), *İmtiyaz Sahibi*: Hilmi Gültekin -Sorumlu Müdür: Kemal Turgut / **İlm-i Hukuk ve Muayese-i Kavanin Mecmuası**, İstanbul (1909-1911, 24 sayı), Kurucu Müdür: Mehmed Arif / **İnci**, İstanbul (1919-1923, 12 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Yayımlayan*: Sedat Simavi-Sorumlu Müdür: Salahaddin Hüsnü / **İnsaniyet**, İstanbul (1883-1884, 2 sayı), Yazarı: Mahmud Celaleddin / **İslam Mecmuası**, İstanbul (1914-1918, 63 sayı), Sorumlu Müdür: Halim Sabit / **İslam Medeniyeti ve Türk Harsına Ait Millî Tetebbular Mecmuası**, İstanbul (1915, 5 sayı), Yayımlayan: Âsar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni-Müdür: Köprülüzade Mehmed Fuad / **İstişare**, İstanbul (1908-1909, 27 sayı), Kurucusu: Suad Muhtar-Müdür ve

Başyazarı: Mehmed Salih / İshad, İstanbul (1909-1914, 16 sayı), Sorumlu Müdür: Zevan / İsrak, İstanbul (888), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Süleyman Safvet / İştirak, İstanbul (1909-1912, 43 sayı), Çıkaran: Osmanlı Sosyalist Fırkası-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Hüseyin Hilmi / İ'tila, İskeçe (1886), Sorumlu Müdür: İsmail Hakkı - Başyazar: Ahmed İzzet / İ'tisam, İstanbul (1919-1920, 71 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ahmed Şirani / İzdivaç, İstanbul (1918, 11 sayı), Sorumlu Müdür: S. Tefrik / Kadın, Selânik (1908-1909, 30 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mustafa İbrahim, Müdür: Enis Avni / Kadın Yazıları, İstanbul (1928, 8 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Fevziye Abdürreşid / Kamer, İstanbul (1886), Sahipleri: Konduzkade Murad-Tefrik-Ali Nazima / Kaplan, İstanbul (1919), Kurucusu: Selahaddin Enis, Ahmed Tarık / Karyuvası, Erzurum (1927), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Faik Nüzhet / Kehkeşan, İstanbul (1912-1914, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ahmed Nureddin-Sorumlu Müdür: Eyüb Hikmet-Hikmet Hasbi / Kehkeşan, Trabzon (1909-1910, 24 sayı), Sahibi ve Yayımlayan: A.Rıza / Kelime-i Tayyibe, İstanbul (1912-1914, 12 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ebul Ulâ Zeyn el-Âbidin / Kemalât, İstanbul (1913, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi: İhsan Hüzni-Sorumlu Müdür: Mehmed Lütfi / Keşşaf, İstanbul (1923, 5 sayı), Sahibi ve Müdürü: Said Tefrik-Başyazarı: Burhaneddin / Kevkebul Ulûm, İstanbul (1886, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: Necib Nadir / Kırım Mecmuası, İstanbul (1918-1919, 23 sayı), Sorumlu Müdür: A. Halil-Müdür: S. Südi / Kirkambar, İstanbul (1874-1877, 34 sayı), Sahibi: Mehmed Cevdet-Yazarı: Ahmed Mithad / Köy Hocası, İstanbul (1918-1928, 284 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ali Vahid-Sorumlu Müdür: Eshed Sadi / Kurtuluş, İstanbul (1919-1920, 5 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Selâhaddin / Kurtuluş Yolu, İskilip (1926-1928, 41 sayı), Yayımlayan: İskilip Muallimler Birliği-Sorumlu Müdür: Hakkı Safvet / Küçük Mecmua, Diyarbakır (1922-1923, 38 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ziya Gökalp / Lâle, Samsun (1919, 5 sayı)Müdürü: Şinasi / Lâne, Bursa (1919, 3 sayı), Sorumlu Müdür: L. İhsan Vecdi / Lema, İstanbul (1913-1916, 5 sayı), Sorumlu Müdür: Osman Zekâi-Edebî Müdür: Emin Hakkı / Maarif ve Medeniyet, Azerbaycan (1923), Yayımlayan: Halk Maarifi Komiserliği-Sorumlu Müdür: Tazi Şehbazi / Maariften Bir Sada, İstanbul (1881, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mahmud Şevket / Maç, İstanbul (1926, 7 sayı), Sorumlu Müdür: Hamid Nuri-Başyazarı: Sami / Mahfil, İstanbul (1922-1928, 68 sayı), Sahibi, Müdür ve Yazarı: Tahirül Mevlevi (Olgun) / Manzara, İstanbul (1887, 16 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Ramiz-Yazarı: Osman Nuri / Marifet, İstanbul (1898, 16 sayı), İmtiyaz Sahibi: Teodosya-Sorumlu Müdür: Aritovulos Hristidis / Mazbutatü'l Fünun, İstanbul (1882, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Said / Mebahisi Mütenevvia, İstanbul (1879, 6 sayı), Yazarı: Osman Nuri / Mecelle-i Muallimin, Selânik (1886, 2 sayı), Çıkaran: Emrullah / Mecmua-i

Asar, İstanbul (1883-1884, 12 sayı), Kurucusu: Mehmed Arif / Mecmua-i Âsâr-ı Edebiyye, İstanbul (1882, 3 sayı) / Mecmua-i Ebüzziya, İstanbul (1881-1914, 159 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ebüzziya Tevfik / Mecmua-i Edebiyye, İstanbul 1899-1902, 85 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Ekrem / Mecmua-i Fünun, İstanbul (1863-1868, 47 sayı), Yayımlayan: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye-Yazarları: M. Tahir Münif Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ethem Pertev Paşa, Said Paşa, Hayrullah Efendi, Aleksandr Karatodori, Hekimbaşı Salih Efendi, Rifat Bey / Mecmua-i İber-i İntibah, İstanbul (1863-1864, 8 sayı), Yayımlayan: Cemiyet-i Kitâbet / Mecmua-i İbretnüma, İstanbul (1866-1867, 16 sayı), Yayımlayan: Cemiyet-i Kitâbet / Mecmua-i İlave, İstanbul (1899, 3 sayı), Yayımlayan: A. Hulisi / Mecmua-i İrşad, Eskiçuma -Bulgaristan- (1923, 3 sayı), Sahibi ve Müdürü: Mebus Ahmed Zihni-Başyazarı: Emin Ali / Mecmua-i Kavanin-i Yunaniyye, Selânik (1921-1923, 18 sayı), Sahibi ve Müdürü: Hıristaki Karagöz / Mecmua-i Kemal, Kahire (1901, 1 sayı), Kurucusu: Ali Kemal / Mecmua-i Muâhedet, İstanbul (1878-1882), Yayımlayan: Hakikat Matbaası / Mecmua-i Muallim, İstanbul (1887-1888, 58 sayı), Yayımlayan: Muallim Naci / Mecmua-i Mukavelat, İstanbul (1885-1897) / Mecmua-i Nevadir-ül Asar, İstanbul (1882), Çıkaranlar: H. Tayfur, A. Asaf, A. Vasfi / Mecmua-i Ruhi, İstanbul (1921, 2 sayı), Sahibi: Ethem Ruhi-Sorumlu Müdür: Sûdi / Mecmua-i Ulum, İstanbul (1880-1881, 7 sayı) Yayımlayan: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye-Çıkaran: Şükrü / Mecmua-i Umur-i Nafia, İstanbul (1886-1887, 12 sayı) / Mecmua-i Zafer, İstanbul 1899, Yayımlayan: A. Hulisi / Medrese-i Edeb, İstanbul (1878, 7 sayı), Yazarı: Mehmed Necib / Mehtab, İstanbul (1911, 15 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Tahir-Sorumlu Müdürü: Mehmed Faik / Mehtab Ankara, (1928, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi: Şemseddin Sami / Mekarim'ül Ahlâk, İstanbul (1908-1909, 30 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Hafız Mehmed Tevfik / Mekteb, Bakü (1911-1917), İmtiyaz Sahibi: Gaffur Reşad, Abdurrahman Efendizade / Mekteb, İstanbul (1891-1896, 211 sayı), İmtiyaz Sahibi: Kitabçı Karabet-Müdürü: Ebül'Feyyaz Hakkı-Başyazarı: İsmail Hakkı / Mekteb Duyguları, Erzurum (1913, 10 sayı), Kurucu Müdür: Muallim İbnürreşad Sedat / Mekteb Mecmuası, Batum (1920, 2 sayı), Sahibesi: N. Hikmet / Mektebli, İstanbul (1913-1914, 39 sayı), Kurucusu: Mağmûmî-Sorumlu Müdürü: Hüseyin Hamid-Genel Müdür: Cevdet Nâdiri-Başyazarı: Emin Haki, İnkender Fahreddin (Sertelli) / Mektebliler Âlemi, İstanbul (1925, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: Muallim İlyas Bahri / Mekteblilere Arkadaş, İstanbul (1909-1910, 14 sayı), Çıkaran: Mithad Sadullah / Menekşe, İstanbul (1911), Çıkaranlar: Süleyman Sudi-İhsah Hayri-Ali Nusret / Meram, İstanbul (1908, 10 sayı), İmtiyaz Sahibi: Rafet Avni-Müdürü: Ömer Lütü / Miftah ül-esrar, İstanbul (1909-1910, 5 sayı), Müdür ve Yazarı: Seyyid Mahmud Celaleddin / Mihver ül-Ulûm,

İstanbul (1911-1912, 8 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Şeyh Abdurrahman Sami-Sorumlu Müdür: Cemal Nadir / **Milli Gaye**, İstanbul (1922-1923, 9 sayı), *Yayımlayan*: Sultanî Heyet-i Talimiyesi-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: S.Avni / **Millî Mecmua**, İstanbul (1923-1928, 114 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür*: Mehmed Mesih / **Milli Mefkûre**, Adana (1922, 5 sayı), *Yayımlayan*: Adana Muallimler Cemiyeti-İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Ali Haydar / **Millî Tettebbular Cemiyeti**, İstanbul, (1915, 5 sayı), *Yayımlayan*: Asar-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni-Müdürü: Köprülüzade Mehmed Fuad / **Mir'at**, İstanbul (1863, 3 sayı), *Yayımlayan*: Refik-Yazarı: Namık Kemal / **Mir'at**, St. Petersbourg (1902-1909, 22 sayı), *Çıkaran*: Abdürreşid İbrahimov / **Mir'at**, İstanbul (1908), *İmtiyaz Sahibi*: Avram Na'um / **Mir'at-ı Âlem**, İstanbul (1882-1885, 24 sayı), *Yayımlayan*: Encümen-i Hâdim-i Terakki-i Maarif-İmtiyaz Sahibi: Mehmet Feysi, Mehmed Şevki / **Mir'at-ı Maarif**, İstanbul (1908, 4 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Mesud Remzi-Müdürü ve Başyazarı: Namık Ekrem / **Mir'at-ı Ulûm**, Kahire, (1891), *Müdür*: Azimzade Refik / **Mir'at-ı Vatan**: İstanbul (1874, 3 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Hüsnü / **Misbah-ı Felâh**, İstanbul (1875, 2 sayı), *Yayımlayan*: Rasih / **Molla Nasreddin**, Tiflis (1906-1924, 52 sayı?), *Müdürü ve Başyazarı*: Celil Mehmed Kuluzade, Ali Kalî Neceföfo-Yazı İşleri Müdürü: Mehmed Ali Sıdkı / **Muallim**, İstanbul (1916-1918, 25 sayı), *Sorumlu Müdür*: Hüseyin Ragıp, Nafi Atuf (Kansu) / **Muallim**, Sarajevo (1910-1912, 12 sayı), *Sorumlu Müdür*: Sedareviç Mehmed Said / **Muallim**, İstanbul (1908, 2 sayı), *Kurucusu ve Müdürü*: El-Şeyh Seyyid Mehmed Süreyya / **Muallim**, İzmir (1915-1919, 22 sayı), *Sahibi ve Kurucu Müdürü*: Mahmud Macid / **Muallimler Mecmuası**, İstanbul (1922-1927, 54 sayı), *Çıkaran*: İstanbul Muallimler Birliği-Sorumlu Müdür: Hüseyin Besim / **Mudhike**, İstanbul (1921-1924, 3 sayı) / **Muharrir**, İstanbul (1877, 8 sayı), *Yazarı*: Ebuzziya Tevfik / **Muhibban**, İstanbul (1909-1919, 5 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür*: Hacıbeyzade Ahmet Muhtar-Başyazarı: Rıza Tefrik / **Muhit**, İstanbul (1928, 2 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Müdürü*: Mehmed Şükrü, Ahmed Cevad / **Muktebes**, İzmir (1897-1898, 30 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Ebul Reşad, Ali Rıza-Başyazarı: Mehmed Ferid / **Musavver Cihan**, İstanbul (1890-1892, 45 sayı), *İmtiyaz Sahibi*: Ali Fuad-Müdür: Ohannes Ferid / **Musavver Emel**, İstanbul (1908-1909, 8 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı*: Hamid Subhi-Sorumlu Müdür: İbrahim Cûdî / **Musevver İslam Salon Mecmuası**, İstanbul (1914, 5 Sayı), *Kurucuları*: Cemal Nadir, Halil Hilmi-Sorumlu Müdür: Halil Hilmi / **Musavver Mecmua**, İstanbul (1909, 4 sayı), *Kurucusu ve Müdürü*: Ahmed Cemil / **Musavver Mehasin**, İzmir (1914-1919), *Kurucusu ve Müdürü*: Zeki Savacı, Bezmi Nusret, Mehmed Zeki, *İmtiyaz Sahibi*: Mehmed Zeki / **Musavver Meşahir-i Âlem**, İstanbul (1881, 3 sayı), *Yazarları*: Vasilaki Yuvaniadı, İpokrati Margridi / **Musavver Mehşer**, İstanbul (1908, 3 sayı),

İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Ahmed Subhi-Başyazarı: İbn Lâmi Mahmud Ekrem / Musavver Muhit, İstanbul (1908-1909, 39 sayı), İmtiyaz sahibi ve Müdürü: Faik Sabri (Duran), Ubeydullah Esad-Başyazarları: Faik Sabri, Saffet Nezhî, Celal Sahir (Erozan) / Musavver Sahaif-i Güzide, İstanbul (1907-1909, 20 sayı), Çıkaran: Faik Sabri (Duran) / Musavver Şark, İstanbul (1920), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: İskender Fahreddin / Musavver Şebab, İstanbul (1909-1910, 15 sayı), İmtiyaz Sahibi: Yusuf Sıddık-Müdür: M. Razi, Ali Saib / Musavver Türk Sineması, İstanbul (1927-1928, 28 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ragıp Rıfki-Başyazarı: Antuvan Pol / Musavver Uhuvvat-i Osmaniyye Mecmuası, İstanbul (1912, 4 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Hüseyin Nizamî-Başyazarı: Subhi Kâmil / Musiki-i Osmani, İstanbul (1863, 10 sayı) / Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası, İstanbul (1913, 2 sayı) / Mülkiye, İstanbul (1908-1911, 30 sayı), Yayınlayan: Mülkiye Mektebi Mezunları İttihad ve Teavün Cemiyeti / Müşahede, İstanbul (1918-1919, 9 sayı), Çıkaran: Türk Neşriyat Evi-Sahibi ve Müdürü: Faik Şemseddin-Sorumlu Müdür: M. Besim / Mütalaa, İstanbul (1910-1911, 4 sayı) / Müteferrika, İstanbul (1874, 8 sayı), Yazarı: Mehmed Ferid / Nahid, İstanbul (1886-1887, 28 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: B. M. Rıza / Nahl-i Emel, İstanbul (1886, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed Hamdi-Yazarı: Halil Şinasi / Necm-i Atı, Trabzon (1928, 8 sayı), Yayınlayan: Necme-i Ati Kulübü- Sorumlu Yazar: Osman Cudî / Nefir, Selânik (1922, 19 sayı), Müdürü: N. Salih / Nesl-i Atı, İstanbul (1912, 9 sayı), İmtiyaz Sahibi: İsmail Faik-Sorumlu Müdür: Nizameddin Yümni / Nevruz, İzmir (1884-1885, 10 sayı), Yayınlayan: İsmail Hakkı Nakid (Bıçakcıoğlu), Halid Ziya (Uşaklıgil), Tevfik Nevzad / Nilüfer, Bursa (1889-1893, 60 sayı), Çıkaran: Feraizcizade Mehmed Şakir / Nokta, İstanbul (1889, 7 sayı), Müdürü: Mahmud Nedim / Nota Mecmuası, İstanbul (1899-1900, 25 sayı), Sahibi ve Yayınlayan: Şamlı Selim -Sorumlu Müdür: Hüseyin Hıfzı / Nur, Samsun (1924), İmtiyaz Sahibi: Hikmet Sadık-Sorumlu Müdür: Nurullah Nafiz / Ocak, Konya (1917-1918, 19 sayı), Yazı İşleri Müdürü: Namdar Rahmi /Opera-sine, İstanbul (1924), Sahibi ve Müdürü: Osman Mazhar-Başyazarı: Vedad Örfi (Bengü) / Ordu Neşideleri, İstanbul (1925, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Mahmud Saim-Sorumlu Müdür: Süleyman Tevfik / Ordu ve Donanma, İstanbul (1912-1914, 36 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Tüccarzade İbrahim Hilmi / Orman ve Av, İstanbul (1928, 7 sayı), Yayınlayan: Orman Mekteb-i Âlisi Mezunları-Sorumlu Müdür: Mehmed Mahfi / Osmanlı Genç Dernekleri, İstanbul (1917-1920, 26 sayı), Yayınlayan: Osmanlı Genç Dernekleri Müfettiş-i Umûmiliği / Osmanlı Seririyyat Mecmuası, İstanbul (1910-1912), Sorumlu Müdür: Dr. Tevfik Salim-Yazarları: Dr. Asaf Derviş, Dr. Süreyya Ali, Dr. Orhan Abdi / Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, İstanbul (1918-1920, 31 sayı), İmtiyaz Sahibi

ve Müdürü: Ali Emiri / **Osmanlı Terakki-i Ziraat**, İzmir (1894, 24 sayı), İmtiyaz Sahibi: Coşkunoğlu Yusufkâri / **Özdilek**, Erzurum (1922-1828, 35 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Cemal Gültekin / **Öztürk**, İstanbul (1928, 2 sayı), Çıkaran: Ahmed Muhtar-Sorumlu Müdür: Hakkı / **Payidar**, İstanbul (1889, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ahmed Fuad / **Perde**, İstanbul (1911-1912, 8 sayı), İmtiyaz sahibi: Kirkor-Sorumlu Müdür: A.Sami / **Pervin**, İstanbul (1909, 5 sayı), Çıkaran: Vamık Şükri / **Piyade Mecmuası**, İstanbul (1925-1949, 139 sayı) / **Piyano**, İstanbul (1910, 17 sayı), İmtiyaz Sahibi: M. Bahaeddin / **Pul Derneği Mecmuası**, İstanbul (1914, 2 sayı), Çıkaran: İstanbul Pul Derneği-Sorumlu Müdür: Cemalettin / **Pul Mecmuası**, İstanbul (1911, 28 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: İstefan Feraceciyan / **Ravza-i Musavver**, İstanbul (1888, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Mehmed Sadullah / **Rebab**, İstanbul (1911-1914, 116 sayı), Sorumlu Müdür: Cemal Nadir / **Rehber-i Fünun**, İstanbul (1882, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmed İzzet / **Rehber-i Vatan**, İstanbul (1908, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Mehmed Muhlis-Başyazarı: Hüseyin Ferid / **Resimli Adana Mecmuası**, Adana (1926), Sahibi ve Başyazarı: Muzaffer Timurtaş / **Resimli Ay**, İstanbul (1924-1928, 60 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nabizade Hamdi-Sorumlu Müdür: Teyfik, M. Zekeriya (Sertel), Müslümoğlu Emin-Resimleyenler: Cevat Şakir (Kabağağaçlı)- Hüseyin Kenan / **Resimli Eytam Mecmuası**, İstanbul (1925, 6 sayı), Yönetim Heyeti Müdürü: S. Şefik-Yazarlar Heyeti Müdürü: Hamid Nuri / **Resimli Hikâye**, İstanbul (1927-1928, 14 sayı), Yayımlayan: Resimli Ay Müessesesi-Sorumlu Müdür: Behcet / **Resimli Kitab**, İstanbul (1908-1913, 51 sayı), Kurucu Müdür: Ubeydullah Esad-Başyazarı: M. Rauf, Faik Sabri / **Resimli Mecmua**, İstanbul (1925-1928, 76 sayı), Müdürü: Tahsin Demiray / **Resimli Mekteb Âlemi**, İstanbul (1913-1914, 14 sayı), İmtiyaz Sahibi; Ohannes-Sorumlu Müdür: Mustafa Figani / **Resimli Perşembe**, İstanbul (1925-1928, 183 sayı), Sahibi: Nabizade Hamdi Behcet-Sorumlu Müdür: Zeki Cemal, Hakkı Süha (Gezgin) / **Resimli Roman Mecmuası**, İstanbul (1909-1910, 6 sayı), Müdürü: Faik Sabri-Yazarı: Mehmed Rauf / **Resimli Salon Mecmuası**, İstanbul (1919, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Necmeddin Halil / **Revnak**, İstanbul (1874-1876, 11 sayı), Çıkaran: H. Nuri / **Risale-i Mevkute-i Bahriye**, İstanbul (1914-1928, 113 sayı), Yayımlayan: Bahriye Nezareti / **Riyaziyat**, İstanbul (1925-1926, 9 sayı), Sahibi ve Müdürü: Hasan Fehmi-Yazarları: Hasan Fehmi, Mustafa Salim, Haydar Niyazi / **Ruzname-i Şems**, İstanbul (1908-1910, 48 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Seyyid Hasan Tebrizî / **Sadâ**, Elazığ (1909), Sahibi ve Müdürü: Mehmed Abdullah Cevdet-Başyazarı: İdris Ulvi / **Sada-i Din**, İstanbul (1913, 2 sayı), Çıkaran: Ali Rıza Nesib-Sorumlu Müdür: Hüseyin Mustafa / **Safa**, İstanbul (1888, 3 sayı), Sorumlu Müdür ve Çıkaran: Hasan Hayri / **Safahat-ı Şiir ve Fikir**, İstanbul

(1914, 3 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Mustafa Abid / Salâh, İstanbul (1911, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hasan Salah-Sorumlu Müdür: Şehabeddin / Sanat, Konya (1928), İmtiyaz Sahibi: Vefik Vehbi-Yazı İşleri Müdürü: Ziya Çalık / Sancak, Kahire (1899-1907, 71 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ahmed Saib / Sandık, İstanbul (1874-1875, 3 sayı), Yazarı: Mehmed Cemil / Say, Ankara (1918), Sahibi: Ali Haydar-Müdürü: Abdurrahman Dursun / Say, İstanbul (1887-1888, 13 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Halil Edib / Sa'y-ü Tettebbu, Edirne (1911-1912, 39 sayı), Kurucusu: Nafi Atuf (Kansu), Mehmed Vehbi-Sorumlu Müdür: Nafi Atuf (Kansu) / Saz ve Söz, İstanbul (1910, 11 sayı) İmtiyaz Sahibi: Udi Afet Efendi / Sebilü'r Reşad, İstanbul (1908-1925, 641 sayı), Sahibi: H. Eşref Edib-Başyazarı: Mehmed Akif (Ersoy) / Serbest Fikir, İstanbul (1914, 16 sayı), Sorumlu Müdür: Giridî Ahmed Sakî / Sevimli Ay, İstanbul (1926, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi; Nabizade Hamdi, Sorumlu Müdür: Hakkı Süha (Gezgin), Ahmed Hakkı-Başyazar: M. Zekeriya (Sertel), Yazar ve Resimleyen: Cevad Şakir (Kabağaçlı) / Seyyale, İstanbul (1914), İmtiyaz Sahibesi: Adile Necati-Sorumlu Müdiresi: Şekibe Ali-Başyazarı: Salime Servet Seyfi / Sihhî Sahifeler, İstanbul (1923), Sahibi ve Başyazarı: Mazhar Osman-Sorumlu Müdürler: Dr. Servet Teyfik, Fahreddin Kerim (Gökay) / Sırat-i Müstakîm, İstanbul (1908-1911, 182 sayı), Yayımlayan: Ebu'l Ulâ Zeynelabidin, H. Eşref Edib-Sahibi ve Sorumlu Müdür: H. Eşref Edib-Başyazarı: Mehmed Akif (Ersoy) / Silifke'de Göksu, Silifke (1928, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Said-Başyazarı ve Sorumlu Müdürü: İhsan Cemal / Sinema Mecmuası, İstanbul (1924, 8 sayı), Sahibi: Hikmet Nazım-Başyazarı: Vedat Örfi / Sinema Mihveri, İstanbul (1926), İmtiyaz Sahibi: Cevad Rıza-Sorumlu Müdür: Necib Dirî / Sinema Postası, İstanbul (1923, 6 sayı), Müdürü: Hikmet Nazım / Sipahi Mecmuası, İstanbul (1917), Sorumlu Müdür: H. Bedreddin-Müdür ve Başyazarı: Keçecizade İzzet Fuat / Siyah Gül, İstanbul (1927-1928, 3 sayı), Sahibi ve Müdürü: Bedriye Nuri-Başyazarı: Nurullah Nafiz / Südi, İstanbul (1920, 3 sayı), Sorumlu Müdür: S.Tevfik / Süha, İstanbul (1884, 2 sayı), Yazarı: Mehmed Hayri, Muallim Naci / Süs, İstanbul (1923-1924, 55 sayı), Sorumlu Müdür: Selâmi İzzet-Yazarları: Mehmed Rauf, Muazzez Yusuf, Hüseyin Remzi / Şa Şa Şa, İstanbul (1926-1927, 25 sayı), Sorumlu Müdür: Suad Hayri (Ürgüplü), Mehmed Hakkı / Şafak, İstanbul (1885-1886, 10 sayı), İmtiyaz Sahibi: M. Asım, / Şahika, İstanbul (1910-1912, 4 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Kaşutizade Ahmed Fuad / Şair, İstanbul (1918-1919, 15 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Yusuf Ziya / Şair Nedim, İstanbul (1919, 12 sayı), İmtiyaz sahibi: Fuad Talat-Sorumlu Müdür: M. Nazım / Şaka, İstanbul (1909-1910, 21 sayı), Yazarı ve Müdürü: Mehmed Cemil / Şampiyon, Kastamonu (1927, 3 sayı), Çıkararı: Kastamonu Lisesi-Müdürü: Mehmed Ali-Başyazarı: Şefik / Şarivari Medeniyet, İstanbul*

(1874, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Arif / **Şark**, İstanbul (1920), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: İskender Fahreddin (Sertel) / **Şark Cephesi Tıp Mecmuası**, Sarıkamış (1923, 7 sayı), Yayımlayan: Şark Cephesi Sıhhiye Riyaseti / **Şark ve Garb**, Paris (1896, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ali Rıza-Sorumlu Müdür: Ali Osman-Yazarı: İbrahim Edhem / **Şark-ı Musavver**, Kahire (1903, 16 sayı), Müdürü ve Başyazarı: Giridli Ahmed Kâmi / **Şebab**, İstanbul (1920-1921, 24 sayı), Kurucuları: Ali Nejad, İsmail Faik- Yazı Heyeti Müdürü: Selahaddin Enis / **Şebtab**, İstanbul (1911, 18 sayı), Genel Müdür: Mehmed Faik / **Şehbal**, İstanbul (1909-1914, 100 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Hüseyin Sadeddin (Arel) / **Şehir**, İstanbul (1920, 17 sayı), Sorumlu Müdür: Senih Muammer / **Şelale**, Bakü (1913, 6 sayı), Kurucusu ve Müdürü: İsa Bey Aşurbeyof / **Şemruhu Edeb**, İstanbul (1876, 2 sayı), Çıkaranlar: Vasıf, Tevfik, Kadri, Kâzım, İhsan / **Şen Yuva**, Giresun (1924-1925, 14 sayı), Sahibi: Hilmi-Sorumlu Müdür: Rahmi Korkud / **Şiir ve Tefekkür**, İstanbul (1909, 2 sayı), Sorumlu Müdür: Şehabeddin Süleyman / **Şua**, İstanbul (1884, 2 sayı), Tercümanı ve Yazarı: Bağdadizade Mehmed Muhuddin-Yağcızade Ömer Nazım / **Şule-i Maarif**, Edirne (1886, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: Asaf -Kurucu ve Yazarları: Asaf, Muhiddin, Ahmed Enveri // **Şura**, Orenburg (1908-1917, 24 sayı), Çıkaran: Mehmed Zakir Ramiev-Yazarları: Rızaeddin bin Fahreddin, Mehmed Şakir Şübban, İstanbul (1923), Sorumlu Müdür: Muallim Naci / **Şükûfezar**, İstanbul (1885), İmtiyaz Sahibi: Ârife / **Tababet Âlemi**, İstanbul (1927-1928, 11 sayı), Sorumlu Müdürü: Sudi-Başyazarı: Victor Bey / **Tababet-i Seririyye**, İstanbul (1913-1914, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Dr. Nureddin Ramih-Başyazarı: Mazhar Osman / **Tabiat Âlemi**, İstanbul (1925-1927, 14 sayı), Sahibi ve Müdürü: Salih Murad / **Takib ve Tenkit**, İstanbul (1914, 4 sayı), Sahibi ve Müdürü: Nüzhet Sabit / **Takvim-i Ticaret**, İstanbul (1866-1873, 114 sayı), Müdürü: M.A.Peraldi / **Tan**, Ankara (1923, 68 sayı), Sorumlu Müdür: İbrahim Hıfzı / **Tan**, İzmir 1913, Müdürü: Mustafa Sabri / **Tarih ve Edebiyat**, İstanbul (1918-1922, 36 sayı), Yazarı ve Yayımlayan: Ali Emiri / **Tayyare**, Ankara, İstanbul (1924-1926, 26 sayı), Yayımlayan: Türk Tayyare Cemiyeti / **Tearüf-i Müslimin**, İstanbul (1910, 32 sayı), Sahipleri: Ahmed Taceddin, Yakup Kemal-Sorumlu Müdür: Osman Cudi / **Teceddüt**, İstanbul (1909), Sahibi ve Kurucusu: İbrahim Hakkı-Müdür: İbrahim Edhem / **Teceddüt**, İstanbul (1918, 7 sayı), Yayımlayan: Teceddüt Fırkası-İmtiyaz Sahibi: Saruhan Mebusu Sabri / **Tecelli**, İstanbul (1910-1911, 8 sayı), Sorumlu Müdür: Ahmed Vefik / **Telgraf ve Posta Mecmuası**, İstanbul (1885), Yayımlayan: Telgraf ve Posta Nezareti Beyoğlu Merkez Memurları / **Telsiz**, İstanbul (1927, 18 sayı), Sorumlu Müdür: Sedat Nuri / **Tenebbuh**, İstanbul (1888, 3 sayı), Sahibi ve Yazarı: Muzaffereddin Mehmed Galib el-Emin / **Tenkid**, İstanbul (1910, 6 sayı), Sorumlu Müdür: Bezmi Nusret (Kaygusuz) / **Terakki**, İstanbul (1887, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi:

Ömer Nazım-Müdürü: Said Pertev-Başyazarı: Hasan Hüsnü / **Terakki**, Suren-Sen-Fransa- 1906-1907, 20 sayı), Genel Kâtip: Ahmet Fazıl / **Terakki-i Maarif**, İstanbul (1883-1884), Kurucu ve Yazarları: Rıza, Talat / **Terbiye Ocağı**, Şumnu (1921-1922), Yayımlayan: Bulgaristan Muallimin Cemiyet-i İttihadiyesi / **Terbiye**, İstanbul (1914-1918, 6 sayı), Kurucusu ve Yazarı: Satı Bey / **Terbiye Mecmuası**, İstanbul (1918), Yayımlayan: Fenni Terbiye Encümeni / **Terbiye ve Oyun**, İstanbul (1911-1923, 36 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Selim Sırrı (Tarcan) / **Tercüme Mecmuası**, İstanbul (1913), Çıkaran: Mehmed Ata / **Tip Dünyası**, İstanbul (1928, 7 sayı), Yayımlayan: Türkiye Akıl Hastanesi Cemiyeti-Başyazarı: Fahreddin Kerim (Gökay)-Müdürü: Cevad N. Zekâi / **Ticaret Mecmuası**, Antalya (1927), Yayımlayan: Antalya Ticaret ve Sanayi Odası / **Ticaret Mektebi Âlisi Mecmuası**, İstanbul (1917, 2 sayı), Yayımlayan: Ticaret Mektebi Âlisi / **Ticaret-i Umumiye Mecmuası**, İstanbul (1917), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Mehmed Nuri / **Tiyarto ve Musiki**, İstanbul (1928, 11 sayı), Sahibi ve Müdürü: Mazhar Fevzi-Yazı İşleri Müdürü: Mehmed Gayyür / **Tiyatro ve Temaşa Mecmuası**, İstanbul (1913), İmtiyaz Sahibi: Seyyid Tahir / **Tosya'da Dilek**, Kastamonu (1927-1928, 38 sayı), Sorumlu Müdür: Necdet Rıza-Başyazarı: Ebû's Rifat / **Tul'u**, İstanbul (1884), Kurucusu ve Yazarı: M. Nuri / **Türk Antropoloji Mecmuası**, İstanbul (1925-1928, 6 sayı), Yayımlayan: Türk Antropoloji Tetkik Merkezi / **Türk Bahçesi**, Sinop (1924), Çıkaran: Sinop Türk Ocağı / **Türk Eczacı Mecmuası**, İstanbul (1927-1928), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ahmed Burhaneddin / **Türk Genci**, İstanbul (1918, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ahmed Esad-Sorumlu Müdür: M. Sami / **Türk Gençleri Mecmuası**, İzmir (1913, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Hikmet-Müdür: Ali Remzi / **Türk Hava Mecmuası**, Ankara (1926-1928, 61 sayı), Yayımlayan: Türk Tayyare Cemiyeti Merkezi / **Türk Hayatı**, İstanbul (1925-1926, 26 sayı), Müdür: Halil Lütfi-Başyazarı: Fazlı Necib / **Türk Kadın Yolu**, İstanbul (1925-1926, 28 sayı), Yayımlayan: Türk Kadınlar Birliği-Sahibi: Nezihe Muhuddin / **Türk Kadını**, (1918-1919, 21 sayı), Müdürü: Muallim Ahmed Halid (Yaşaroğlu) / **Türk Matbaacılar Cemiyeti Mecmuası**, İstanbul (1923, 2 sayı), Yayımlayan: Türk Matbaacılar Cemiyeti-İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Hakkı Mahmud / **Türk Mühendisler Ocağının Fen Mecmuası**, İstanbul (1925-1926, 3 sayı), Yayımlayan: Türk Mühendisler Ocağı / **Türk Romanları**, İstanbul (1928, 45 sayı), Çıkaran: Türk Neşriyat Yurdu / **Türk Sineması**, İstanbul (1927-1928, 26 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Ragıp Rıfkı Özgürel-Müdürü: Antani Stol-Başyazarı: Antuvan Pol / **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası (Tarih-î Osmanî Encümeni Mecmuası)**, İstanbul (1910-1931, 96 sayı), Yayımlayan: Türk Tarih Encümeni / **Türk Tıp Mecmuası**, İstanbul (1923-1928, 30 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Dr. Mehmed Kâmil / **Türk Tütünleri Mecmuası**, İstanbul (1927-

1928, 24 sayı), Sorumlu Müdür: Said / **Türk Yavrusu**, İstanbul (1913, 2 sayı), Müdürü: Gündüz Alp / **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul (1925-1928) / **Türk Yurdu**, Ankara (1911-1928, 206 sayı), Yayımlayan: Türk Ocakları Merkezi Heyeti-Sahibi: Hamdullah Suphi-Müdürü: Açuraoğlu Yusuf, Mehmed Emin, Celal Sahir (Erozan), Hasan Ferid (Cansever) / **Türkiye, İstanbul** (1900-1901, 29 sayı), Yazarı: Şirvanzade Mahmud Tahid / **Türkiye Edebiyatı Mecmuası**, İstanbul (1923-1924, 7 sayı), Sorumlu Müdür: Orhan Midhat, Hüsameddin Sacid / **Türkiye Halk Mektepleri Mecmuası**, İstanbul (1923-1926, 48 sayı), Sorumlu Müdürü: Nureddin Nazif / **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, İstanbul (1921-1928, 87 sayı), Yayımlayan: Hilal-i Ahmer Merkezi-Sorumlu Müdür: Ali Macid, Ârif Gülerman / **Türkiye İdman Mecmuası**, İstanbul (1922-1923, 43 sayı), İmtiyaz Sahibi: Tahir Yahya-Sorumlu Müdür: Yusuf Ziya / **Türkiye Pul ve Kartpostal Mübadele Mecmuası**, Samsun (1925, 4 sayı), Kurucusu: Atuf Zühdi-Yönetim Müdürü: Emin Refik / **Türkiye İktisat Mecmuası**, İstanbul (1921-1926, 132 sayı), Yayımlayan: Türkiye İktisadi İstihbarat ve Neşriyat Merkezi-Millî Türk Ticaret Birliği-Müdür ve Yazarları: Ahmed Hamdi, İsmail Hakkı / **Uhuvvet-i Fikriyye**, İstanbul (1913-1914, 23 sayı), Sorumlu Müdür: Giritli Ahmet Saki-Müdür: Haydar Kemal / **Ulum-i İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası**, İstanbul (1908-1911, 27 sayı), Kurucuları: Ahmed Şuayb, Rıza Teyfik, Mehmed Cavid-İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Mehmed Cavid / **Ulum-i Siyasiyye ve İçtimaiyye Mecmuası**, İstanbul (1918, 4 sayı), Sorumlu Müdür: Ekrem / **Umman**, İstanbul (1910), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Süleyman Nutku / **Umur-i Nafa ve Ziraat Mecmuası**, İstanbul (1886-1888), Yayımlayan: Ticaret ve Nafia Nezareti-Müdürü ve Yazarı: Salih Münir / **Utariid**, İstanbul (1919-1921, 20 sayı), Sorumlu Müdürü: Süleyman Teyfik - Edebiyat Müdürü: Vedat Örfî / **Ümid**, Hanya (1907-1911, 22 sayı), Sorumlu Müdür ve Yazarı: Kalyoncuzade Hüseyin Aziz / **Ümmet**, İstanbul (1910, 9 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Sadi / **Varlık**, Sarıkamış, (1922, 2 sayı), Çıkaran: Türk Yardımcı Derneği-Müdürü: Natık Cemaleddin / **Vaveyla**, Üsera Kampı Karargâğı, Sibirya, (1915-1918, 101 sayı), Sahibi: E. Hudaî-Müdür: T. Berk / **Veledü'l Cavaib**, İstanbul (1868, 7 sayı), Çıkaran: Ahmed Faris / **Vergi ve Arazi Mecmuası**, İstanbul (1885-1886, 22 sayı) / **Yadigâr**, İstanbul (1879-1880, 8 sayı), Yazarı: Ahmed Cevad / **Yana Milli Yol**, Polonya (1929-1938, 126 sayı), Sorumlu Müdür: K. Rossak-Başyazarı: Ayaz İshakî Bey / **Yaprak**, İstanbul (1911, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi: Giridî Rahmi-Sorumlu Müdür: Ömer Lütfi / **Yarın**, İskenderiye (1920-1921, 21 sayı), Kurucuları: Naci Kâşif, Halid Rıfki / **Yarın**, İstanbul (1921-1922, 45 sayı), Müdürü ve Başyazarı: Subhi Nuri / **Yeni Adım**, Çanakkale (1923, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Mehmed Gayyur / **Yeni Dünya**, İstanbul (1919, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Selahaddin Sadi /

Yeni Felsefe Mecmuası, Selânik (1912, 17 sayı), Kurucuları: M. Zekeriya (Sertel), Nabizade Ahmed Hamdi-Sorumlu Müdür: Nabizade Ahmed Hamdi / Yeni Fikir, İstanbul (1911-1912, 22 sayı), Kurucuları: Ethem Nejad, A. Ferid / Yeni Fikir, Konya (1925-1928, 42 sayı), Sahibi ve Başyazarı: Naci Fikret / Yeni Füyûzat, Bakü (1910-1911, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hacı Zeynelabidin Tokayof-Başyazarı: Hüseyinzade Ali Bey / Yeni Hayat, Ankara (1922, 21 sayı), Sahibi ve Müdürü: A.Nazım / Yeni Hayat, Antalya (1920), Yayımlayan: Muallimler Cemiyeti, Sorumlu Müdür: Hakkı Nezih-Başyazarı: Vamık Kemal / Yeni Hilal, Diyarbakır (1924-1925, 14 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ali Nüzhet / Yeni Hisler, İstanbul (1914, 10 sayı), Kurucusu: Hasan Zeki, Sorumlu Müdür: Cavid Ulvi / Yeni İnci, İstanbul 1921-1923, 15 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yayımlayan: Sedat Simavî / Yeni İzmir, İzmir (1925), Sahibi: Rifat Ahmed-Sorumlu Müdür: Adil Raşid / Yeni Kafkasya, İstanbul (1923-1928, 105 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Seyyid Tahir-Başyazarı: Resulizade Mehmed Emin / Yeni Kalem, İstanbul (1927-1928, 25 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Orhan Seyfi (Orhon) / Yeni Kitab, İstanbul (1927-1928, 16 sayı), İmtiyaz Sahibi: Sedat Simavi / Yeni Mecmua, İstanbul (1917-1923, 90 sayı), Yayımlayan: Türk Ocağı-Müdürü: Mehmed Talat, Falih Rıfka (Atay) / Yeni Mekteb, Samsun (1922), İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Hıfzırrahman Raşid (Öymen) / Yeni Nesil, İstanbul (1921-1922, 28 sayı), Yayımlayan: Neşriyat ve Tedrisat Heyeti-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Osman Yümni / Yeni Şarkı Mecmuası, İstanbul (1908), Sahibi ve Yayımlayan: Hüseyin / Yeni Turan, İstanbul (1913, 10 sayı), Sahibi ve Müdürü: İbrahim Ali, Mehmed Raif / Yeni Türkistan, İstanbul (1927-1928, 38 sayı), İmtiyaz Sahibi: Kocaoğlu Osman-Sorumlu Müdür: Mehmed Kâzım / Yeni Yazı, Berlin, (1924, 10 sayı), Çıkararı: Yeni Harfler Birliği / Yenilik, İstanbul (1915), Yazarı: Fehmi Razi / Yeşil Yaprak, Bolu (1925-1927, 3 sayı), Yayımlayan: Bolu Muallimler Birliği-İmtiyaz Sahibi: İbrahim Fehmi, Ahmed İzzet-Sorumlu Müdür: Agâh Tuğrul, Ekrem Vahdet / Yeşil Yurd, İstanbul (1912, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Ali Semih-Sorumlu Müdür: İsmail Sırrı / Yeşil Yuva, Artvin (1922-1923, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ali Rıza / Yeşil Yuva, Muğla, (1922-1925, 27 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ali Rıza / Yıldız, İzmir (1922, 6 sayı), Sorumlu Müdürü ve Başyazarı: Mustafa Rahmi / Yıldız, İstanbul (1924-1926, 17 sayı), Sorumlu Müdür: Talat Midhat, Sedad-Başyazarı: Ercümen Ekrem (Talu) / Yurd, Bursa (1923, 1 sayı), Sahibi ve Müdürü: Avni Fuad / Yürek, İstanbul (1911-1912, 15 sayı), Yayımlayan: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili-Sorumlu Müdür: Hacı Ali / Zemin, İstanbul (1923, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Osman Nuri / Zerrat, İstanbul (1888-1889, 5 sayı), Yayımlayan: Avlonyalı Süreyya-Sahibi ve Yazarı: Kitabçı Arakel / Zülal, İzmir (1919, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Faik Hüsnü-Müdür: Mısırlızade

Çocuklara Rehber

*İstanbul (1897-1901, 166 sayı),
Çıkaran: Ahmed Midhat*

Mustafa Kâzım.

B. 1849-1928 Yılları Arasında Yayımlanan Arap Harfleriyle Basılmış Çocuk Dergileri Kataloğu

Aile, İstanbul (1881, 4 sayı), Sahibi: Mihran-Yazarı: Ş.Sami / Arkadaş, İstanbul (1876, 13 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazarı: Şemsi-Müdürü: Tevfik Bey / Armağan, İstanbul (1873, 3 sayı), Çıkaran: Mehmed Arif / Bahçe, İstanbul (1880-1881, 40 sayı), İmtiyaz Sahibi: Kemal Efendi -Yazı Heyeti Müdürü: Nihal Avni / Bizim Mecmua, İstanbul (1922-1928, 37 sayı), Sorumlu Müdür: Hülusi, Mehmed Ali / Ciddi Karagöz, Bursa (1913), Müdürü: Nuri İsmet / Çitt Pitti, İstanbul (1923), Sahibi ve Sorumlu Müdür: İbnülhilmi Vasfi-Yazar Ailesi: Hüseyin Hüsnü, Azizi Naci, Fahreddin Hemmam, H. Burhan / Çocuk Bahçesi, İstanbul (1913-1914, 21 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Zihni / Çocuk Bahçesi, Selânik (1904-1905, 43 sayı), İmtiyaz Sahibi: N. Necati / Çocuk Dostu, İstanbul (1914, 11 sayı), Sorumlu Müdür: Tevfik Nureddin / Çocuk Duygusu, İstanbul (1913-1914, 61 sayı), İmtiyaz Sahibi: Leon Lütfi - Sorumlu Müdür: M. Fahri / Çocuk Dünyası, (1926-1927, 30 sayı), İstanbul Sahibi ve Müdürü: Muallim Ahmed Halid (Yaşaroğlu) / Çocuk Dünyası, İstanbul (1913-1919, 94 sayı), Sorumlu Müdür: Tevfik Nureddin, Muallim Ahmed Halid / Çocuk Yıldızı, İzmir (1927-1928, 10 sayı), Sahibi ve Müdürü: Hocaoğlu Salim / Çocuk Yurdu, İstanbul

(1913, 7 sayı), *İmtiyaz Sahibi: Giritli Rahmi - Sorumlu Müdür: Mehmed Nevzat / **Çocuklar Âlemi**, İstanbul (1913, 10 sayı), Yayımlayan: Dar 'ül Muâllimin ve Şems'ül Mekâtib Muallimlerinden bir Heyet - Sorumlu Müdür: Mustafa Figâni / **Çocuklara Arkadaş**, İstanbul (1882-1883, 12 sayı), Yazarı: Mehmed Şemseddin / **Çocuklara Kıraat**, İstanbul (1881-1882, 18 sayı), Çıkaran: Mehmed Ziya / **Çocuklara Rehber**, İstanbul (1897-1901, 166 sayı), Çıkaran: Ahmed Midhat / **Çocuklara Talim**, İstanbul (1887-1888, 9 sayı), Çıkaran : Mehmed Şemseddin / **Debistan-ı Hired**, İstanbul (1887), *İmtiyaz Sahibi: Giridi H. Tahsin - Yayımlayan: Debistan-ı İraniyan / **Gürbüz Türk Çocuğu**, İstanbul (1926-1928, 26 sayı) İmtiyaz Sahibi: Dr. Fuad Mehmed Umay-Sorumlu Müdür: Dr. Ali Vahid / **Lâne**, İstanbul (1919, 3 sayı), Sahibi ve Yazarı: Ercümen Ekrem / **Mecmua-i Nevresidegân**, İstanbul (1882, 4 sayı), Yazarları: H. Tayfur, A. Asaf, A. Vasıf / **Mektebli**, İstanbul (1913-1914, 39 sayı), Kurucusu: Mağmumi-Sorumlu Müdür: Hüseyin Hamid-Başyazarı: Emin Hakkı, İskender Fahreddin / **Mekteblilere Arkadaş**, İstanbul (1910, 14 sayı), Müdür: Midhat Sadullah-Yazı İşleri Müdürü: Osman Fahri / **Mini Mini**, İstanbul (1914, 7 sayı), Sorumlu Müdür: Mehmed Fazıl / **Musevver Küçük Osmanlı**, İstanbul (1909, 3 sayı), *İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: A. Şerif-Başyazarı: İbnül Hilmi A. Vasıf / **Mümeyyiz**, İstanbul (1869-1870, 49 sayı), Yayımlayan: Sıdkı / **Numune-i Terakki**, İstanbul (1887-1888, 9 sayı), *İmtiyaz Sahibi: Mehmed Nadir / **Sevimli Mecmua**, İstanbul (1925, 13 sayı), Sahibi: M. Zekeriya (Sertel)-Başyazarı: Sabiha Zekeriya (Sertel) / **Talebe Defteri**, İstanbul, (1913-1918, 68 sayı), Kurucu Müdür: Muallim Ahmed Halid / **Türk Çocuğu**, Erzurum (1926, 4 sayı), Sorumlu Müdür: Ahmed Sami / **Türk Çocuğu**, İstanbul (1926-1928, 19 sayı), *İmtiyaz Sahibi: Dr. Fuad-Sorumlu Müdür: Dr. Ali Vahid / **Türk Yavrusu**, İstanbul (1913, 2 sayı), Müdürü: Gündüz Alp / **Vasita-i Terakki**, İstanbul (1882-1883, 4 sayı), Yayımlayan: Serafım / **Yeni Yol, Bolu, Akhisar, İstanbul** (1923-1926, 113 sayı), *İmtiyaz Sahibi: Muallim Nedim Tuğrul-Sorumlu Müdür: İhsan Atay, Şerif Necati-Başyazar: A. Şevket Tahsin Demiray .******

C.1849-1928 Yılları Arasında Kurum ve Kuruluşların Yayımladığı Arap Harfleriyle Basılmış Dergiler Kataloğu

*Adalet Dergisi, Ankara (1910-1928, 76 sayı), Çıkaran: Adliye Vekâleti /Adliye Vekâleti Tamimler Mecmuası, Ankara (1924-1928), Yayımlayan: Adliye Vekâleti / **Amelî Elektrik**, İstanbul (1926-1928), Yayımlayan: İstanbul Elektrik ve Tramvay Şirketi - Sorumlu Müdür: Cevad Gültekin / **Anadolu Mecmuası**, İstanbul (1924-1925, 12 sayı), Çıkaran: Anadolu Komandit Neşriyat Şirketi-İmtiyaz Sahibi ve Müdürü: Mehmed Halid /**Askerî Mecmua**, İstanbul (1919-1928, 71 sayı), Yayımlayan: Erkân-ı Harbiye 10. şubesi-*

Donanma Mecmuası,
İstanbul (1914-1919), Sahibi: Donanma-i
Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti
Merkez-i Umumisi- Yayımlayan: Donanma
Cemiyeti Merkezi

Erkân-ı Harbiye Umûmiye Ta'lim ve Terbiye Dairesi / Askerî Tıp Baytarî Mecmuası, İstanbul (1928), Yayımlayan: Müdafaa-i Milliye Vekâleti Umûr-ı Baytariye Dairesi / **Askerî Tıp mecmuası,** İstanbul (1871-1928), Yayımlayan: Millî Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Dairesi / **Aylık Mecmua,** İstanbul (1927-1928, 16 sayı), Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirketi / **Baytarî Mecmua,** İstanbul-Ankara (1923-1928, 60 sayı), Çıkaran: Ali Baytar Mektebi - İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: Muallim Ali Rıza / **Berlin Osmanlı Ticaret ve Sanayi Odası Risalesi,** Berlin (1912), Yayımlayan: Mühendis Mehmed Nacati Bey / **Beyanülhak,** İstanbul (1908-1912, 182 sayı), Yayımlayan: Cemiyet-i İlmîyye-i İslamiye-İmtiyaz Sahibi: Ahmed Şehri-Sorumlu Müdür: Ahmet Fatin, Mehmet Ali, Kilisli Münir / **Beynelmilel Men'i Tese'ül Cemiyeti "İslam Şubesi"nin Saadet Yurtları Mecmuası,** İstanbul (1921), Yayımlayan: Beynelmilel Men'i Tese'ül Cemiyeti "İslam Şubesi" - Sorumlu Müdür: Mehmed Teyfik / **1923-1924 Ders Senesi İhsâiyât Mecmuası,** İstanbul (1923-1924), Yayımlayan: T.C. Maarif Vekâleti İhsâiyât Müdüriyeti / **1913-1914 Senesine Mahsus Maârif-i Umûmiyye İhsâiyât Mecmuası,** İstanbul (1913-1914), Yayımlayan: Maarif-i Umumiye Nezareti İhsâiyât Kalemi / **Bugün,** İstanbul (1922, 2 sayı), Yayımlayan: Mürettibîn-i Osmâniye Cemiyeti - Sorumlu Müdür: Necib / **Bulgaristan Türk Muallimler Mecmuası,** Rahva (1923-1924, 3 sayı), Yayımlayan: Bulgaristan Muallimin-i İslamiye Cemiyet-i İttihadiyesi / **Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası,** Bursa (1926-1928, 12 sayı), Yayımlayan: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası / **Ceride-i Askeriye,** İstanbul (1864-1922), Yayımlayan: Daire-i Umur-ı Askerî / **Ceride-i Bahriye,**

İstanbul (1889-1913, 664 sayı), Yayınlayan: Bahriye Nezareti Fen Komisyonu / Ceride-i Mehakim-i Adliye, İstanbul (1901-1909, 675 sayı), Yayınlayan: Adıye Nezareti Daire-i Adliye / Çanakkale Muallimler Birliği, Çanakkale (1925, 5 sayı), Yayınlayan: Ç.M. Birliği Heyeti İlmiyye Reisliği / Çiftçi, İstanbul (1909-1928, 54 sayı), Yayınlayan: Osmanlı Ziraat Cemiyeti, Yazarları: Ahmet Muhtar, M. Emin / Dahiliye Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1913-1916), Çıkaran: Dahiliye Nezareti / Dahiliye Nezareti Tebligat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1915-1916, 6 sayı) Düzenleyen: Dahiliye Nezareti Evrak Müdüriyeti / Dahiliye Nezareti Umum Mahalliye-i Mecmua-i Seneviyesi, İstanbul (1914), Çıkaran: Dahiliye Nezareti / Dar'ül-elhan Mecmuası, İstanbul (1924-1926, 6 sayı), Yayınlayan: Dar'ül-elhan Hey'et-i Tedrisiyesi- İmtiyaz Sahibi: Fazıl Hakkı / Dar'ül-fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul (1916-1928), Yayınlayan: İstanbul Dar'ül-fünun Edebiyat Fakültesi / Dar'ül-fünun Fen Fakültesi Mecmuası, İstanbul (1916-1928), Yayınlayan: Dar'ül-fünun Fen Fakültes / Dar'ül-fünun Fünun Fakültesi Mecmuası-Riyaziyyat Kısmı, İstanbul (1916-1917, 6 sayı), Yayınlayan: Dar'ül-fünun Fünun Fakültesi / Dar'ül-fünun Fünun Fakültesi Mecmuası-Tabiyyat Kısmı, İstanbul (1916-1917, 6 sayı), Yayınlayan: Dar'ül-fünun Fünun Fakültesi / Dar'ül-fünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul (1916-1928, 38 sayı), Yayınlayan: Dar'ül-fünun Hukuk Fakültesi / Dar'ül-fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul (1925-1928, 10 sayı), Yayınlayan: T.C. İstanbul Dar'ül-fünun / Dar'ül-fünun Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul (1928), Yayınlayan: Dar'ül-fünun Tıp Fakültesi Mecmua Heyeti / Demiryolları Mecmuası, İstanbul (1925-1928, 46 sayı), Yayınlayan: Anadolu-Bağdat Müdüriyet-i Umumiyesi - DDY ve Limanlar İdare-i Umumiyesi / Deniz Mecmuası, İstanbul (1888-1928, 310 sayı), Yayınlayan: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Deniz İşleri / Dersaadet ve Vilâyatta Kâin Kütüphanelere Dair İstatistik Mecmuası, İstanbul (1907), Yayınlayan: Maarif-i Umumiye Nezaret-i İstatistik Müdüriyeti / Diş Tabipleri Cemiyeti Mecmuası, İstanbul (1923-1928, 29 sayı), Yayınlayan: Diş Tabipleri Cemiyeti - Sorumlu Müdür: Halil Salih, Suad İsmail / Diş Tabipleri Mecmuası, İstanbul (1921-1924, 32 sayı), Yayınlayan: Diş Tabipleri Cemiyeti - Sorumlu Müdür: Hasan Hayri / Donanma Mecmuası, İstanbul (1914-1919), Sahibi: Donanma-i Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi- Yayınlayan: Donanma Cemiyeti Merkezi / Edirne Vilâyeti İdare Mecmuası, Edirne (1914), Çıkaran: Edirne Valiliği / Evâmîr-i Umumiye ve Evâmîr-i Yevmiye Mecmuası, İstanbul (1915), Yayınlayan: Hazine Nezareti Muamelât-ı Zâtiyye Müdüriyeti / Evâmîr ve Nizamât Mecmuası, İstanbul (1887), Toplayan: Kitabcı Abraham / Evkaf-ı Hümayun Nezareti Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1909-1924), Yayınlayan: Evkaf-ı Hümayun

Nezaret-i **Gümrük Mecmuası**, İstanbul (1926-1928, 39 sayı), Yayımlayan: İstanbul RûsûmatMüdüriyeti Umumiyesi / **Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlîsinin Mecmua-i Tibbiyesi**, İstanbul (1900-1907, 8 sayı), Yayımlayan: Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Etibbası / **Harb Malûlleri Mecmuası**, İstanbul (1927), İmtiyaz Sahibi: Mütেকaid Harb Malûlleri Cemiyeti-Yayımlayan: M. Razi / **İhsaiyat Mecmuası**, İstanbul (1911-1924), Yayımlayan: Maarif Vekâleti İhsaiyat Müdüriyeti / **İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası**, İstanbul (1909-1916), Yayımlayan: Maliye Nezaret-i İstatistik Şubesi / **İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası**, İstanbul (1912-1921), Yayımlayan: İstanbul Şehremaneti İstatistik Şubesi / **İstanbul Barosu Mecmuası**, İstanbul (1927-1928, 24 sayı), Sahibi: İstanbul Barosu-Sorumlu Müdür: Hafız Hakkı / **İstanbul Emraz-ı Cildiyye ve Efrenciye Cemiyeti Mecmuası**, İstanbul (1921), Yayımlayan: İstanbul Emraz-ı Cildiyye ve Efrenciye Cemiyeti-Sorumlu Müdür: Dr. Ömer Abdurrahman / **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, İstanbul (1921-1928, 51 sayı), Yayımlayan: İstanbul Şehremaneti Neşriyat ve İstatistikMüdüriyeti / **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, İstanbul (1885-1928, 516 sayı), Yayımlayan: İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası-Sorumlu Müdür: Ahmed Hamdi / **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, İzmir 1926-1928, Yayımlayan: İzmir Ticaret Odası / **Jandarma Evamir Mecmuası**, İstanbul-Ankara (1910-1928, 286 sayı), Yayımlayan: Umum Jandarma Kumandanlığı-Sorumlusu: Ahmed Zeki / **Jandarma Mecmuası**, Ankara (1925-1928, 16 sayı), Yayımlayan: Umum Jandarma Kumandanlığı I. Şube Müdüriyeti / **Kavanin ve Nizamât ve Mukarrerat-ı Maliye Mecmuası**, İstanbul (1911-1914, 6 sayı), Yayımlayan: Maliye Nezaret-i / **Kimya ve Sanayi Mecmuası**, İstanbul (1927-1928, 3 sayı), Yayımlayan: Türkiye Kimyagerler Cemiyeti / **Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası**, İstanbul (1894-1924), Yayımlayan: Maarif Vekâleti İhsaiyat Müdüriyeti / **Maarif Vekâleti Mecmuası**, İstanbul (1925-1928, 16 sayı), Yayımlayan: Maarif Vekâleti / **Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası**, Ankara (1926-1928, 28 sayı), Yayımlayan: Maarif Vekâleti Umur-i İhsâiyat Müdüriyeti / **Maarifi Umumiyye Mecmuası**, İstanbul (1923-1928, 60 sayı), Yayımlayan: Umum Mütেকaidin-i Askeriyye Cemiyeti / **Maliye Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası**, İstanbul (1916-1928), Yayımlayan: Maliye Nezaret-i / **Maliye Nezaret-i Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası**, İstanbul (1916-1918), Yayımlayan: Maliye Nezaret-i / **Maliye Nezaret-i Tahsisat-ı Umumiye-i Natık İhsaiyat-ı Maliye Mecmuası**, İstanbul (1911-1914), Yayımlayan: Maliye Nezaret-i / **Mecmua-i Fünun-i Askeriye**, İstanbul (1878-1884), Yayımlayan: Makam-ı Seraskerî Harbiye Nezaret-i Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi / **Mecmua-i Fünun-i Bahriye**, İstanbul (1889-1914, 12 sayı), Yayımlayan: Nezaret-i Celile-i Bahriye Erkân-ı Harb Heyeti Fenniyesi / **Mucmua-i Fünun-i Baytariyye**, İstanbul (1908-1910, 8 sayı), Yayımlayan: Osmanlı

Cemiyet-i İlmîyye-i Baytariyye-Müdür: Mehmed Ali / Mecmua-i Mukarrerat-ı Temyiziye- Ceza Kısmı, İstanbul (1911-1914, 12 sayı), Yayınlayan: Adliye Nezareti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti / Mecmua-i Mukarrerat-ı Temyiziye-Hukuk Kısmı, İstanbul (1911-1916, 12 sayı), Yayınlayan: Adliye Nezareti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti / Mecmua-i Seneviyye-i Bahriyye, İstanbul (1915-1926), Yayınlayan: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye'nin Üçüncü Şubesi / Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası, İstanbul (1916-1919, 6 sayı), Yayınlayan: Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti-Müdürü: Süleyman Paşazade Sami, Haydar Rifat / Muhâmât, İstanbul (1911-1924, 76 sayı), Yayınlayan: Dersaadet Barosu-Sorumlu Müdür: Hafız Hakkı, Ahmet Saki Bey / Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1913), Yayınlayan: Dahiliye Nezareti / Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1926), Yayınlayan: Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi / Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1908-1928), Yayınlayan: Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi / Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası, İstanbul (1926-1928, 24 sayı), Yayınlayan: T.C. İstanbul Şehremaneti-Müdürü: Osman Nuri (Ergin) / Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası, İstanbul (1914-1917), Yayınlayan: Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi / Musavver Millî Türk Kollektif Şirketi Mecmuası, İstanbul (1927-1928), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Hacı Yusufzade Vecdî / Mühendis Mektebi Mecmuası, İstanbul (1927-1928, 19 sayı), Yayınlayan: Mühendis Mektebi Heyeti / Mühendis Mektebi Mecmuası, İstanbul (1922-1923, 18 sayı), Yayınlayan: Mühendis Mektebi Talebeleri Teavün Sandığı / Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Nezareti Mecmuası, İstanbul (1908-1911, 16 sayı), Yayınlayan: Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Nezareti-Müdür: Mehmed Reşad / Orman Hilal-i Ahmer Mecmuası, İstanbul (1921-1922, 16 sayı), Yayınlayan: Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkezi / Polis Mecmuası, İstanbul (1911-1928, 227 sayı), Yayınlayan: Dahiliye Vekâleti, T.C. Emniyet-i Umumiye Dairesi Polis Mecmuası Müdüriyeti / Posta ve Telgraf Mecmuası, İstanbul (1901-1922, 228 sayı), Yayınlayan: Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti / Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi Muharreratı Umumiye Mecmuası, İstanbul (1908-1926), Çıkaran: Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi / Orman Mektebi-i Âlisi Mecmuası, İstanbul (1917-1926, 108 sayı), Yayınlayan: Orman Mektebi-i Âlisi-Sorumlu Müdür: Mehmed Mahfi / Orman ve Maadin Mecmuası, İstanbul (1884-1892, 42 sayı), Müdürü ve Yazarı: Salih Münir / Orman ve Maadin ve Ziraat Mecmuası, İstanbul (1893-1913), Müdürü: Abdüllatif / Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, İstanbul (1921-1922, 16 sayı) Yayınlayan: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Merkezi / Osmanlı Mühendis ve Mimarlar Cemiyeti Mecmuası, İstanbul (1909-1910, 12 sayı), Sorumlu Müdür: Ali Haydar-Başyazarı: Mehmed Refik / Pul Derneği Mecmuası,

İstanbul (1914, 2 sayı), Çıkaran : *İstanbul Pul Derneği-Sorumlu Müdür: Cemaleddin / Sıhhiye Mecmuası*, İstanbul-Ankara (1913-1928, 21 sayı), Yayımlayan: T.C. Sıhhiye İçtimaiye Vekâleti / **Tarih-i Osman-i Encümeni Mecmuası**, İstanbul (1910-1925, 77 sayı), Çıkaran: *Tarih-i Osman-i Encümeni / Tedrisat Mecmuası*, İstanbul (1910-1926, 69 sayı), Yayımlayan: Maarif Nezareti Dar-ül Muallimin Heyeti Talimiyesi-Başyazarı: Satı Bey, Ebul Muhsin Kemal, Selim Sırrı (Tarcan), İhsan Sungu, İbrahim Alaaddin (Gövsä) / **Terbiye**, İstanbul (1927-1928, 10 sayı) Yayımlayan: Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi / **Ticaret Lâyihaları**, İstanbul (1909), Yayımlayan: Hariciye Nezareti Umur-i Ticariye Müdüriyeti / **Ticaret Vekâleti Mecmuası**, İstanbul (1924-1928, 41 sayı), T.C. Ticaret Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdüriyeti / **Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası**, İstanbul (1908, 1918, 88 sayı), Yayımlayan: Ticaret ve Ziraat Nezareti / **Topçu Mecmuası**, İstanbul (1925-1928, 47 sayı), Yayımlayan: Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliği / **Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası**, Ankara (1927-1928, 18 sayı), Yayımlayan: Türkiye Ziraat Bankası Anonim Şirketi / **Ziraat Vekâleti Kavanin Mecmuası**, İstanbul (1926), Yayımlayan: Ziraat Vekâleti Neşriyatı Müdüriyeti / **Ziraat Vekâleti Mecmuası**, İstanbul (1924-1928, 9 sayı), Yayımlayan: Ziraat Vekâleti Neşriyatı Müdüriyeti .

II. BÖLÜM

1928 Yılından Sonra Latin Harfleriyle Basılıp Yayımlanan Dergiler Kataloğu

a Dergisi, İstanbul (1956-1960, 29 sayı), Anadolu Yayıncılık AŞ Adına Sahibi ve Sorumlu Müdür: Edip Özyörük / **Abant**, Bolu (1944-1947, 13 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Mehmet Yaman / **Adam Sanat**, (1985-2005), Sahibi: İnci Asena-Genel Yayın Yönetmeni: Mehmet Fuat-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Timuçin Yekta / **Adım Adım**, İzmir (1947, 3 sayı), Sahibi: Sacit Gürsu-Yöneten: Oğuz Engin / **Adımlar**, Ankara (1943-1944, 12 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Dr. Behice Sadık Boran / **Adımlar**, Erzurum (1970-1972, 24 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: Mutlu Binol-Yazı İşleri Müdürü: M. Atilla Maraş / **Adsız**, İstanbul (1972-1973, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Abdulhaluk Çay-Genel Yayın Müdürü: Erdoğan Saruhanlıoğlu-Yazı İşleri Müdürü: Orhan Tuncer / **Ağaç**, Ankara (1936, 17 sayı), Sahibi: Necip Fazıl Kısakürek / **Aile**, İstanbul (1947-1952, 20 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Füllen İdare Eden: Vedat Nedim Tör / **Akademi**, İstanbul (1930-1933, 22 sayı), Sahibi: Hilmi Ziya-Neşriyat Müdürü: Rakım Ziya / **Akademi Fikir Hareketleri**, İstanbul (1946, 8 sayı), Sahip ve Neşriyat Müdürü: Kâzım Yurdakul / **Akatalpa**, Bursa (2000-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Tülay

Elal Muş-Yayın Yönetmeni: Ramis Dara (Yayın hayatına devam ediyor.) / Akçağ, İstanbul (1972-1973, 10 sayı), Kurucusu, Sahibi ve Genel Yayın Müdürü: M. Nazım Derindağ-Yazı İşleri Müdürü: Şemseddin Ocak / Akın, Trabzon, (1932, 4 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Hakkı Mahir / Akın, Uşak (1967, 12 sayı), Kurucusu: Nevzat Sebüktay-Sahibi: K. Sebüktay-Yazı İşleri Müdürü: M. Ali Ulusavaş / Akış, Aydın (1940-1946, 34 sayı) / Akışık, Aydın (1961-1962, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi: Emin Gezginçi- Sorumlu Müdür: Yılmaz Avcı / Akpınar, Niğde (1934-1941, 61 sayı), İmtiyaz Sahibi: Eczacı Naim Osman-Umumi Neşriyatı İdare Eden: Muallim Cevad / Akpınar, Ankara, (1953-1954, 12 sayı), Sahibi: Sami Çelenk-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Yılmaz Dokuzoğlu / Akpınar, Niğde (2006-2013), Sahibi ve Sorumlusu: İsmail Özmel-Genel Yayın Yönetmeni: Dr. Nedim Bakırcı (Yayın hayatına devam ediyor.) / Akseki, İstanbul (1967-1969, 25 sayı), Sahibi: Mustafa Acar-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Nazmi Başeskiöğlü / Aksu, Giresun (1933-1949, 58 sayı), Sahibi ve Müdürü: Alâettin / Aksu, Kütahya (1964-1965, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Hamza Güler / Aktepe, Beyşehir (1966-1967, 12 sayı), Sahibi: Mehmet Taşdiken-Yazı İşleri Yönetmeni: Mehmet Yılmaz / Aktüel Arkeoloji, İstanbul (2007-2013), Genel Koordinatör: Ayşe Tatar-Yazı İşleri Müdürü: Murat Nağış (Yayın hayatına devam ediyor.) / Alan, İstanbul (1967, 4 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Yönetmeni: Refik Durbaş-Yazı Kurulu: Egemen Berköz, Eser Gürson, Güven Turan / Alkım, Bursa (1968-1976, 61 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Turan Birinci / Altın Yaprak, Samsun (1935-1936, 19 sayı), Sorumlu ve Yayın Direktörü: Niyazi Doğru / Altüst Dergisi, İstanbul 2012-2013, Sahibi: Arife Köse-Yazı İşleri Müdürü: Burak Demir (Yayın hayatına devam ediyor.) / Amaç, Ankara (1945-1946, 24 sayı), İmtiyaz Sahibi: Cihat Özhan-Neşriyat Müdürü: Feridun Üstün / Ana, İstanbul (1938-1942, 50 sayı), Sahibi: Fuat Umay-Neşriyat Müdürü: Gayur Bleda / Anadolu, Ordu 2012-2013, Editör: Sibel Dolma (Yayın hayatına devam ediyor.) / Anahtar, Ankara (1959-1960, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlu Müdürü: Selahattin Güvenal / Anayurt, Ankara (1933, 8 sayı), Sahibi: Faruk Nafiz-Umum Neşriyat Müdürü: M. Mazhar / Anıt, Konya (1949-1961, 29 sayı), Sahibi: M. Zeki Oral-Yazı İşleri Müdürü: M. Tahir Mihçı / Ankara, Ankara (1945-1946, 12 sayı), Sahibi: İbrahim Berkalp-Yazı İşleri Müdürü: Hicri Sezen / Ankara Sanat, Ankara (1966-1984, 216 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Nüzhet İslimyeli / Antoloji, Ankara (1981-1982, 16 sayı), Sahibi: Suzan Taştaner-Genel Yayın Yönetmeni: Salim Sabit Pülten / Aramak, İzmir (1939-1940, 16 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Cahit Tanyol-Neşriyat Müdürü: Kemal Bilbaşar / Arayış, Ankara (1953-1958, 17 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Aydın Sami Güneş / Argos, İstanbul (1988-1992, 44 sayı), İmtiyaz Sahibi: Mehmet Ali Yılmaz-Genel Müdür: Enis Batur-Yazı İşleri

Müdürü: Elçin Yahşi / **Arkadaş**, Eskişehir (2008, 2009, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: Halil Karakan / **Arkeoloji ve Sanat**, İstanbul (1978-2013), Yayın Yönetmeni: Nezh Başgelen-Yönetmen: Sema Başgelen-Yazı İşleri Müdürü: Orhun Gökçay-Sanat Danışmanı: Lalehan Uysal (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Aşkar**, Sivas 2008-2013, Editör: İdris Ekinci (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Ataç**, İstanbul (1962-1964, 30 sayı), Sahibi: Şükran Kurdakul-Yazı İşlerini Yöneten: İ. Afşar Timuçin / **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara (1984-2012, 82 sayı), Yayımlayan: Atatürk Araştırma Merkezi / **Atılış**, Siirt (1963, 1 sayı), Sorumlu Müdür: Cahit Ülgen / **Atlas**, İstanbul (1993-2013), İcra Kurulu Başkanı: Mehmet Y. Yılmaz-Yayın Direktörü: Murat Köksal-Yayın Danışmanı: Mehmet Yaşın (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Atlas Tarih**, İstanbul 2010-2013, Yayın Yönetmeni: M. Burak Çetintaş-Yayın Danışmanı: Mehmet Yaşın-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Behice Tezçakar (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Atsız Mecmua**, İstanbul (1931-1932, 17 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdür: H. Atsız / **Ayane**, Rize (1988-1990, 36 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ömer Erdoğan-Yayın Yönetmeni: İsmail Hocaoglu / **Ayaz**, Kayseri (2009-2010, 3 sayı?), Sahibi: Esmâ Uygun-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Esra Özmeşe-Editör: Esra Abaoğlu / **Ayda Bir**, İstanbul, (1935-1955, 64 sayı), Kurucuları: Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç-Umum Neşriyat Müdürü: Orhan Seyfi / **Aylık Dergi**, Ankara (1977-1988, 106 sayı), Sorumlu Yönetmeni: Yaşar Kaplan / **Ayna İnsan**, İstanbul (2011-2013), yayın Yönetmeni: Fatih Yavuz Çiçek (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Ayraç**, İstanbul (2009-2013), Sahibi: Ferhat Bulut-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mücahit Haktanır-Genel yayın Yönetmeni: Yunus Emre Tozal (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Ayırım**, İzmir (1989-1990, 7 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ş.Ş. Öge / **Ay Vakti**, İstanbul (2000-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Şerif Aybaba (Yayın hayatına devam ediyor.) / **AZ Edebiyat**, Nazilli (2008-2012, 11 sayı), Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Kemalettin Bal / **B Planı**, Adana 2012-2013, Yazı İşleri Müdürü: Salim Nacar (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Bacıyan Otağı**, Ankara 2011-2013, Editörler: Sima Bağlar, Gülce Minire (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Bağ**, İzmir (1942, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nihat Kobek-Sorumlu Müdür: Rıza Hiti / **Bakırçay**, Bergama (1944, 8 sayı), Sahibi: Rıza Apak-Neşriyat Müdürü: İffet Apak / **Barbaros**, İstanbul (1949-1950, 18 sayı), Sahibi ve Başyazarı: Yaşar Tümbek-Yazı İşleri Müdürü: Muzaffer German / **Başkent** Ankara, Ankara (1956-1958, 23 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: İsmet Üstek / **Batu Yolu**, Kurkarelili (1935-1936, 8 sayı), Sahibi: Halide Nusret Zorlutuna-Neşriyat Direktörü: Hamit Şakar / **Bellekten**, Ankara (1937-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / **Türk tarih Kurumu Adına: Prof. Dr. Mehmet Metin Hülagü** (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Beraber**, İstanbul (1952-1953, 9 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Metin Özbek /

Berceste, Kayseri (2001-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Vedat Ali Tok-Yazı İşleri Müdürü: Aykut Ali Sungurlu (Yayın hayatına devam ediyor.) **Beş Sanat**, İstanbul (1950-1953, 28 sayı), Sahibi: Kemal Çilingiroğlu-Neşriyatı Fiilen İdare Eden: Neşet Adnan Zentürk / **Beyaz**, İstanbul (1982-1984, 7 sayı), Sahibi: Serdar Işın / **Bilgi Yurdu**, İstanbul (1936-1943, 57 sayı), Sahibi: M. Niyazi Erenbilge-Yazı İşleri Direktörü: Tahir Olgun / **Bilim ve Tasavvuf Dergisi**, İstanbul (1983-1987, 48 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Yusuf İnan / **Bingöl**, Bingöl (1966-1967, 20 sayı), Sahibi: Ekrem Güven-Yazı İşleri Sorumlu Müdürü: Ali Yaşar Coşan / **Bir Nokta**, İstanbul, (2001-2013, Genel Yayın Yönetmeni: Mürsel Sönmez, (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Birikim**, İstanbul (1989-2013), Sahibi ve Kurucusu: M. Kamil Yüksel-Genel Yayın Yönetmeni: Ömer Laçiner (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Bizim Eyvan**, Kayseri (2008-2011, 6 sayı?), Editör: Kemal Tekden / **Bizim Külliye**, Elazığ (1975-2013,), Sahibi: Nihat Eriş-Genel Yayın Yönetmeni: Nazım Payam-İdarî Sorumluluk: Ömer Kazazoğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Bizim Pınar**, İstanbul (1962-1966, 32 sayı), Sahibi: Hasan Metin-Yazı İşleri Müdürü: Ali Durbin / **Bizim Yayla**, Konya (1950-1951, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Muzaffer Meriç / **Boğaziçi**, İstanbul (1936-1938, 18 sayı), Sahibi: Sadi Akant-Yazı İşleri Müdürü: Yusuf Mardin / **Boğaziçi**, İstanbul (1982-1988, 77 sayı), Sahibi: Dr. Metin Eriş-Yazı İşleri Müdürü: Hilmi Kurtuluş / **Bozkurt**, İstanbul (1939-1941, 12 sayı), Sahibi: Mustafa Kızılsu / **Bozkurt**, Ankara (1972-1974, 26 sayı), Sahibi: Sadi Somuncuoğlu-Yazı İşleri Müdürü: Nedim Ünal / **Bozok**, Yozgat (1938-1939, 13 sayı), Sorumlu Müdür: Vehbi Ulusoy / **Bozok Yaylası**, Ankara (1967-1968, 12 sayı), Sahibi: Dursun Kartal- Sorumlu Müdür: Nihat Çetiner / **Broy**, İstanbul (1985-1991, 60 sayı), Sahibi: Meliha Akça-Yönetim Müdürü: Muharrem Akça / **Bucak**, Zonguldak (1945-1946, 12 sayı), Sahibi: A. Rıza İncialemdaroğlu-İmtiyaz Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Halit Taşman / **Burdur**, Burdur (1939-1941, 26 sayı), Yayın İşlerine Bakan: Selçuk Köseoğlu-Sorumlu Müdür: Dr.Feyzi Bayraktar / **Buriciye Edebiyat**, Sivas (2008-2009, 6 sayı), Yöneten: Alim Yıldız / **Bütün**, İstanbul 1934, Sahibi: Tayyar Fethi / **Büyük Doğu**, İstanbul (1943-1978, 567 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Necip Fazıl Kısakürek / **Cemre**, İstanbul (1982-1992, 7 sayı), Sahibi: Murat Şimşek-Yazı İşleri Müdürü: Abdurrahman Şen / **Cep Dergisi**, İstanbul (1966-1969, 29 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Yaşar Nabi / **Cumartesi**, İstanbul (1946, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Vahdettin Akay / **Çaba**, Ankara (1966-1969, 34 sayı), Sahibi: Halil Soyuer-Yazı İşleri Müdürü: Sami Ayhan / **Çağ**, İstanbul (1974-1977, 27 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Çakmak-Teknik Yönetmen: Zek K. Ergin / **Çağdaş**, Ankara (1961-1965, 43 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yayın Müdürü: Şahinkaya Dil / **Çağdaş**, İstanbul (1974-1975, 12 sayı), Sahibi ve

*Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Sevinç Rauf Yeğin / **Çağdaş Eleştiri**, İstanbul (1982-1985, 40 sayı), Sahibi: Ercan Arıklı-Genel yayın Yönetmeni: Tanju Gökçöl / **Çağdaş Türk Dili**, Ankara (1988-1998, 130 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: Prof. Dr. Cevat Geray / **Çağiltı**, Yozgat (1961-1962, 15 sayı), Sahibi: Osman Uğurel- Sorumlu Müdür: Mehmet Sezen / **Çağımız**, İstanbul (1976-1977, 12 sayı), Sahibi: Mehmet Vehbi Yeşilay-Genel Yayın Müdürü: Enver Naci Gökşen-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Ümit Üzmen / **Çağlayan**, Antalya (1935-1938, 18 sayı /1943-1944, 13 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Genel Direktörü: Sıtkı Tekeli / **Çağrı**, Konya (1957-1984, 323 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Füllen İdare Eden: Fevzi Halıcı / **Çankırı**, Çankırı (1976-1986, 11 sayı), Sahibi: Ümit Derviş-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Kiremit / **Çatı**, Bursa (1963-1964, 24 Sayı), Kurucusu: Asım Konaklı-Sorumlu Yönetmen: Bedia Özkan / **Çele**, Bolu (1963-1969, 48 sayı), İmtiyaz Sahibi: Muhsin Karamanoğlu-İdare Müdürü: Erkan Tüzün-Sorumlu Müdür: Yücel Özkaya / **Çığ**, Adana (1941-1942, 10 sayı), İmtiyaz Sahibi: S. Ş. Tar-Neşriyat Müdürü: Rasim Göknel / **Çığır**, Ankara (1933-1948, 193 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Hıfzı Oğuz Bekata / **Çınar**, Ankara (1941, 7 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Tahir Olgaç / **Çınaraltı**, İstanbul (1941-1944 146 sayı/1948, 11 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Orhan Seyfi Orhon / **Çırağ**, İstanbul (1965-1967, 24 sayı), Sahibi: Zeki Ersal-Yazı İşleri Müdürü: Halil Güvenç / **Çoruh**, Artvin (1965-1966, 21 sayı), Sahibi: Necdet Yücel-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Kâzım Ertürk / **Çorumlu**, Çorum (1938, 1946, 61 sayı), Çıkararı: Edebiyat ve Tarih Cemiyeti- Sorumlu Müdürü: Bedri Bilginer / **Çukurova**, Adana (1946-1947, 11 sayı), Neşriyat Müdürü: Kemal Çelik-Yazı İşleri Müdürü: Hamit Salih Asyalı / **Çukurova Sanat**, Adana-İstanbul (2010, 14 sayı?), Genel Koordinatör: Selim Onay / **Damla**, Edirne (1942-1958, 111 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Uluğ Turanlıoğlu / **Davran**, Kayseri (1948, 11 sayı), İmtiyaz sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Aziz Sarioğlu / **Defne**, Ankara (1966-1971, 95 sayı), Kurucuları: Arif Nihat Asya, Galip Erdam, Ayhan İnal, Metin Nuri Samancı-Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlu Müdürü: Metin Nuri Samancı / **Defter**, İstanbul (1987-2000, 41 sayı) / **Değirmen**, Adapazarı 2003-2013, Sahibi: Adem Yıldırım-Genel Yayın Yönetmeni: Rüstem Budak-Yayın Kurulu: Mehmet Özdemir, Menderes Daşkiran, Rıdvan Şimşek, Zekeriya Menak (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Değirmen**, İstanbul (1942-1943, 10 sayı), Kurucuları: Cavit Orhan Öz, Halit Tanyeli, Naci Baysal-İmtiyaz Sahibi: M. Naci Baysal-Neşriyat Müdürü: Cahit Tanyol / **Değirmen**, Trabzon (1949, 9 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Füllen İdare Eden: Halit Tanyeli / **Değişim**, Ankara (1961-1962, 12 sayı), Sahibi: Ümit Serdaroğlu-Sorumlu Yönetmen: Erdal Öz / **Demet**, Isparta (1953-1963, 120 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Rahmi Altıntabak / **Deneme**, Eskişehir (1971-1972, 14*

sayı), *Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Sadık Ayaz / Denge*, İstanbul (1962-1963, 12 sayı), *Sahibi ve Genel Yönetmen: Turgut Kural-Sorumlu Yönetmen: M. Kemal Akkaş / DengeSiz*, Ankara 2012-2013, Editör: Melik Şahbaz (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Dergâh*, İstanbul (1990-2013), *Sahibi: Ezel Elvedi-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Kutlu* (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Derin Tarih*, İstanbul (2012-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Armağan (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Dernek*, Sakarya (1955, 3 sayı), Çıkaran: Adapazarı Öğretmenler Yardımlaşma Derneği- Sorumlu Müdür: Nail Saraç / *Dernek*, Ankara (1961-1963, 16 sayı), İmtiyaz Sahibi: Türk Kültür Dernekleri Genel Merkezi Adına Behçet Kemal Çağlar-Yayın Müdürü: Ceyhun Atuf Kansu / *Devinim*, Ankara (1965-1966, 12 sayı), *Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Halûk Aker-Yazı Kurulu: Eser Gürsoy, Güven Turan-Danışmanlar: Hüseyin Cöntürk, Turgut Uyar / Devrim*, İstanbul (1964-1965, 8 sayı), *Sahibi: Ramazan Hakan-Sorumlu Genel Yayın Müdürü: Ali İsmet Gencer / Devrimci Savaşmada Sanat Emeği*, İstanbul (1978-1980, 30 sayı), *Sahibi: H. Barış Pirhasan-Sorumlu Yönetmen: A. Turgay Fişekçi / Duranaz*, Sinop (1936-1939, 40 sayı), Yazı İşleri Müdürü: Cemal Yüksel / *Dil ve Edebiyat*, İstanbul (2009-2013), *Sahibi: Ekrem Erdem-Genel Yayın Yönetmeni: Recep Garip* (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Dileylem*, Balıkesir (2008), Yöneten: Osman Tekinel / *Diriliş*, İstanbul (1960-1988, 428 sayı), *Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Sezai Karakoç / Divan*, İstanbul (1944-1945, 7 sayı), *Sahibi ve Umumi Neşriyatı İdare Eden: Vasfi Mahir Kocatürk / Divan Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul (2008-2013), Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Nihat Öztoprak-Teknik Sorumlu: Yard. Doç. Dr. Recep Ahıskalı (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Diyanet Dergisi*, Ankara (1991-2013), DİB Adına Sahibi: Yüksel Salman-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Faruk Görgülü-Yayın Koordinatörleri: Mustafa Bektaşoğlu, Elif Arslan, Kâmil Büyüker (Yayınına devam ediyor.) / *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, (1956-2013), DİB Adına Sahibi: Yüksel Salman-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Faruk Görgülü / *Dize*, İzmir (1995) / *Doğrultu*, İstanbul (1976, 6 sayı), *Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Nurettin G. Güreli-Yayın Yönetmeni: Mehmet Ergün-Teknik Yönetmen: Mehmet Aka Kurşun / Doğu*, İstanbul (1933-1934, 14 sayı), *Sahibi: M. Sabri-Neşriyat Müdürü: Seyfettin Şerif / Doğu Batı*, İstanbul 1997-2013, *Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu* (Yayın hayatına devam ediyor.) / *Doğuş*, İstanbul (1936, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nusret Safa-Yazı İşleri Direktörü: N. Sami / *Doğuş*, Kars (1938-1947, 23 sayı), Yazı İşleri ve Sorumlu Müdürü: Necip Yağmurdereli / *Doğuş*, Ankara (1944-1946, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: Kemal Kutluk-Neşriyat Müdürü: Hamdi Kestelli / *Doğuş*, Aydın (1947-1966, 116 sayı), *Sahibi ve Başyazarı: Hilmi Tükel / Doğuş*, İzmir (1955-1956, 6 sayı), *Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Cemal Kural / Doğuş Edebiyat*, Ankara

(1982-1985, 30 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Tayyar Aksoy-Genel Yayın Müdürü: Ali Akbaş / **Dolunay**, Kahramanmaraş (1986-1988, 31 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bahattin Karakoç / **Doruk**, Adana (1955, 3 sayı), Çıkaran: A. Mithat Konuklar / **Dost**, Ankara (1957-1973, 182 sayı), Sahibi: Salim Şengil-Yazı İşleri Sorumlusu: N. Şengil / **Dost Işıklar**, Mersin (1960-1961, 12 sayı), Kurucusu: Nebih Tunçsiper-Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Hakkı İşleker / **Dönem**, İstanbul (1963-1965, 21 sayı), Kurucuları: Bezirci, Cöntürk, Uyar-Sahibi ve Sorumlu Müdür: Hüseyin Cöntürk-Danışmanlar: Edip Cansever, Konur Ertop / **Dönemeç**, İzmir (1979-1988, 91 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: Ahmet Günbaş / **Dörtöge**, Ankara 2012-2013, Editör: Prof. Dr. Yavuz Unat (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Durum**, Ankara (1981, 5 sayı), Sahibi: Turgut Onursal-Yazı İşleri Müdürü: Sevgi Bayman / **Duygular**, Bolu (1940, 12 sayı), Sahibi: Şadi Varlık / **Duygular**, Bolu (1941-1942, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hilmi Tekmen-Yazı İşleri Müdürü: Turgut Şentuga / **Dünden Bugüne Edebiyat**, Eskişehir (2011-2013), Yayın Yönetmeni: Orhan H. Aydın (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Düşün**, İstanbul (1964-1967, 13 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Başyazarı: Ord.Prof. İ.Hikmet Ertaylan / **Düşün Yazıları**, Antalya (2011-2013), Yazı İşleri Müdürü: Ercan Özçelik (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Düşünce**, İzmir (1950, 6 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hilmi Ziya Apak-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Cemil Omaç / **Düşünce**, İstanbul (1976-1979, 33 sayı), Sahibi: Ahmet Kuru-Yazı İşleri Müdürü: Ali Bulaç / **Ecevit**, Kastamonu (1944, 12 sayı), / **Edebali**, Bilecik (1952, 6 sayı), Sahibi: Nahil Gürer- Sorumlu Müdür: Mehmet Gerçek / **Edebiyat**, İstanbul, (1934-1935, 3 sayı), Umumi Neşriyat Müdürü: Nâmık Âsım / **Edebiyat**, Ankara (1969-1984, 157 sayı), Yöneten: Nuri Pakdil-Sorumlu Müdür: Arif Ay / **Edebiyat Dostları**, İstanbul (1987-1990, 33 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Adalet Çutsay / **Edebiyat Dünyası**, İstanbul (1948-1950, 26 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Mehmet Akuzun-Sekreter: Selahattin Batu / **Edebiyat Ortamı**, Ankara (2008-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Ali Bulut-Yayın Yönetmeni: Mustafa Aydoğan-Yayın Danışmanları: Turan Karataş, Sadık Yalsızuçanlar, Gökhan Özcan (Yayın hayatına devam ediyor) / **Edep**, Ankara (2010-2013), yayın Yönetmeni: Arif Ay (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Eflatun**, İstanbul (1969-1991, 276 sayı), Sahibi: Nuşin Kavukçuoğlu-Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Ali Gökberk / **Eğitimde Birliği Sesi**, Ankara (2010-2012, 5 sayı), Editör: Ramazan Kağnıcı / **Eğitim Hareketleri**, Ankara (1955-1980, 286 sayı), Çıkaran ve Neşriyatı İdare Eden: Hıfzırrahman Raşit Öymen / **Elif**, Bursa (1961-1964, 36 sayı), Kurucusu: Yaşar Faruk İnal-Sahibi: Rauf Usal- Sorumlu Müdürü: Yavuz Gürgözü / **Eliz Edebiyat**, Bursa (2009-2013), Yazı İşleri Müdürü: Hilmi Haşal (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Emre**, Eskişehir (1964-1969, 63 sayı), Sahibi: Yusuf Z. Binatlı-

Neşriyat Müdürü: İsmail Ali Sarar / **Enerji**, Isparta (1937-1938, 12 sayı), Genel Direktör: Hilmi Dilmen-Yayın İşleri: Nâzım Örensun / **Erciyes**, Kayseri (1938-1950, 85 sayı), Neşriyatı İdare Eden: Sahir Üzel / **Erciyes**, Kayseri (1978-2013, 426 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Nevzat Türkten -Genel Yayın Müdürü: Alim Gerçel (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Erdem**, Ankara (1985-2013), Kurucusu: Ord.Prof.Dr. Aydın Sayılı-Sahibi: Prof.Dr. Turan Karataş-Editörler: Doç.Dr. Recep Boztemur, Suzan Gür, Alim Yanık-Yazı İşleri Müdürü: Ömer Çakır (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Erdem**, İstanbul (1985-1997, 27 sayı), Sahibi: Aydın Saygılı-Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Edip Uysal / **Ergenekon**, Ankara (1938-1939, 3 sayı), Sahibi: Cihat Savaş Fer-Umum Neşriyat Çevirgeni: Fevziye Abdullah Tansel / **Erguvan**, Ankara (1985, 5 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Şeker-Genel Yayın Müdürü: Celalettin Çevik-İdari İşler Müdürü: Atilla Bircan / **Esin**, İstanbul (1956-1957, 15 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini İdare Eden: Leyla Kara / **Esin**, Ankara (1956, 4 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Halim Ünsal / **Esrar**, Kayseri (2009-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Veysel Karani Tur-İbrahim Ercan, Ahmet Yeşilyaprak (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Evensel Rönesans**, İstanbul (1981-1982, 6 sayı), Sahibi: Çetin Kaya Tıǧlı-Yazı İşleri Müdürü: Zerrin Akgün / **Evrin**, Ankara (1954-1963, 24 sayı), Sahibi: Muammer Bülent Birol- Sorumlu Müdürü ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Seyfettin Başçılar / **Evrin**, İzmir (1962-1964, 23 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: M. Gündüz Badak / **Eylülce**, Ankara (2009-2010, 6 sayı?), Yayın Yönetmeni: Mahmut Ölmez / **Fasikül**, Ankara (2009-2013), Editör: Prof. Dr. Bahri Öztürk (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Fatih ve İstanbul**, İstanbul (1953-1954, 12 sayı) / **Fayrap**, İstanbul (2005-2013), Yönetmen: Hakan Aslanbenzer-Editör: Melek Aslanbenzer, Ömer Yalçier (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Felsefe Dergisi**, İstanbul (1972-1973, 4 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: Afşar Timuçin / **Ferayi**, Muğla (1962-1964, 24 sayı), Sahibi: Hilmi Metin-Yazı İşleri Müdürü: Nevzat Nami Aygüven / **Filiz**, Kırşehir (1947-1948, 24 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Abdullah Satoǧlu / **Filiz**, Kayseri (1958-1971, 54 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Abdullah Satoǧlu / **Folklor**, İstanbul (1969-1971, 30 sayı), İmtiyaz Sahibi: Muhittin Güven-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hüseyin Görür / **Folklor Postası**, İstanbul (1944-1946, 19 sayı), Sahibi: Kemal Akça-Neşriyat Müdürü: Muzaffer Erdoğan / **Folkloru Doğru**, İstanbul (1969-2002, 64 sayı), Sahibi: A.Hamdi Ataoǧlu-Yazı İşleri Müdürü: M. Sinan Dinç / **Fundamenta**, Erzurum 2012-2013, Yöneten: Betül İzgöer (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Fuzulî**, İstanbul (1957-1958, 5 sayı), Sahibi: S. K.- Sorumlu Müdürü: İrfan Atagün / **Galatasaray**, İstanbul (1940, 1 sayı), İmtiyaz Sahibi: Rafet Avni Aras- Sorumlu Müdür: Muvaffak Benderli / **Galatasaray**, İstanbul (1947-1955, 26 sayı), Sahibi: Ercüment Ekrem Talu-Sayfa Tertibi: Vedat

Özsan, Oğuz Aktulga / **Galender**, İstanbul (2003-2005, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Dr. Şadi Yazıcı-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Özdemir / **Gayret**, İzmir (1952-1957, 61 sayı), Sahibi: Ege Bölgesi Köy Öğretmenler Derneği- Sorumlu Müdür: Halil Akyavaş / **Gaziantep Kültür**, Gaziantep (1957-1972, 153 sayı), Sahibi: Hulüsi Yetkin-Sorumlu Müdür: Sait Söylemez / **Gediz**, Manisa, (1937-1947, 96 sayı), İmtiyaz Sahibi: Azmi Önakin-Yazı İşleri Direktörü: Mustafa Dümer / **Gelecek**, İstanbul (1971, 6 sayı), Sahibi: Metin İlgin-Sorumlusu: Güngör Gençay-Yazı Kurulu: Asım Bezirci, A. Kadir / **Gelecek**, Samsun (2008), Editör: Gazi Giray Günaydın / **Gelişme**, Ankara (1973-1975, 8 sayı), Sorumlu Müdürü: Yılmaz Güney / **Genç Liseli**, İstanbul (1935-1936, 17 sayı), Sahibi: M. Faruk Gürtunca-Yazı Direktörü: Raşit Sarhocaoglu / **Gençlik**, İstanbul (1960-1968, 120 sayı), Sahibi: TMGT Adına Metin Kumbasar-Sorumlu Müdür: S. Günay Aksu / **Gençlik ve Sağlık**, Ankara (1955-1957, 24 sayı), Kurucusu: Haşim Bingöl-Sahibi: O. Faruk Çamlı-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İsmail Dinç / **Gerçek**, İstanbul (1974- 1980?) , Kurucusu: Mehmet Çetin-Sahibi: Teyfik Arıkan-Yazı İşleri Müdürü: Abdülkadir Karaman-Müessese Müdürü: Ömer Vural / **Gergedan**, İstanbul (1987-1988, 20 sayı), İmtiyaz Sahibi: Dinç Bilgin-Genel Müdür: Çetin Gürel-Genel Yayın Müdürü: Ali Saydam / **Gök-Börü**, İstanbul (1942-1943, 13 sayı), Sahibi ve Müdürü: Reha Oğuz Türkkân / **Gökyüzü**, İstanbul (1986, 12 sayı), Sahibi: M. Adnan Akfırat-Yazı İşleri Müdürü: Ü. Nihal Bilgili / **Görüşler**, Adana (1937-1945, 84 sayı), Neşriyatı İdare Eden: Yunus Kâzım Köni / **Güldeste**, Konya (1982, 12 sayı), Sahibi: Hikmet Sağlam-Sorumlu Yönetmen: Mustafa Bakırdemir / **Gülpınar**, Ankara (1976-1993, 209 sayı), Kurucusu, Sorumlusu ve Sahibi: Güzide Taranoglu-Yazı İşleri Müdürü: Serpil Gökçe-Yönetim Müdürü: Enver Tuncalp / **Gümüş Kalem**, Ankara (2010, 5 sayı), Editör: Harun Ceylan, Mustafa Dağ- Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Önal / **Gündüz**, İstanbul (1936-1939, 41 sayı), Sahibi: Ali Kâmil Akyüz-Yazı İşleri Çevirgeni: Hilmi Çandarlı / **Güney**, İstanbul (1967-1973, 72 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Atıf Özbilen / **Güney Rüzgârları**, Hatay (1996-2013), Sahibi: Mehmet Ali Solak-Yazı İşleri Müdürü: Suat Özgül (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Güneysu**, Osmaniye (1985-1987, 24 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: A. Nejat Dinçer / **Güzel Sanatlar**, Ankara (1939-1949, 6 sayı), Çıkararı: Maarif Vekâleti / **Güzel Sanatlar Dergisi**, İstanbul (1952, 7 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: M. Cemaleddin Cüda / **Ğurabâ**, İzmir (2008-2012, 16 sayı), Sahibi: Yasin Karayel-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Osman Akyıldız-Yayın Danışmanı: Hüseyin Avni / **Hacı Şair Dergisi**, İzmir 2012-2013, Editörler: Liman Mehmet Cihat, Nazmi Cihan Beken (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Haksöz**, İstanbul (1991-2013), Sahibi: Hamza Türkmen-Yazı İşleri Müdürü: Kenan

*Alpay (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Halk Kültürü**, İstanbul (1984-1985, 8 sayı), Yöneten ve Basıma Hazırlayan: M. Sabri Koz / **Halkevleri Dergisi**, Ankara (1966-1975, 110 sayı), Sahibi: Prof. Celal Ertuğ-Genel Yayın Müdürü: Hıfzırahman Raşit Öymen -Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Necmettin Esin / **Halkın Dostları**, İstanbul (1970-1971, 18 sayı), Kurucuları: Ataol Behramoğlu-İsmet Özel-Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: İsmet Özel / **Hamle**, İstanbul (1940, 5 sayı), Kurucusu: Celalettin Ezine / **Hamle**, Erzurum (1948, 2 sayı), Sahibi: O. Nuri Gömügen / **Hareket**, İstanbul (1939-1981, 186 sayı), Kurucusu: Nurettin Topçu-Sahibi: Ezel Elverdi-Yazı İşleri Müdürü: Abidin Işık / **Hariçten Gazel**, Ankara (2008-2009, 5 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Emrah İnan-Editörler: Murat Ali Seven, Dinçer Apaydın / **Harran**, Urfa (1979-1983, 24 sayı), Sahibi: A.Fehmi Apaydın-Sorumlu Müdür: Osman Nuri Mızrakçı-Yayın Sekreteri: Mustafa Kemal Apaydın / **Hasandağı**, Ankara (1950-1952, Sahibi: Ahmet Kadıoğlu / **Hatay**, Antakya 1944-1945, İmtiyaz Sahibi: Salahaddin Özal-Neşriyat Müdürü: Ziya Kılıçgözlü / **Hayal Bilgisi**, Erciş (Van), (2011-2013), Yayın Yönetmeni: Cihat Albayrak (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, (1965-1982, 216 sayı) İmtiyaz Sahibi: Şevket Rado-Yayın Müdürü: Yımaz Öztuna-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Orhan S. Yüksel / **Hazer**, İstanbul (1979-1980, 12 sayı), Sahibi: Hamit Turan-Yazı İşleri Müdürü: Kemal Güngören / **Hazine**, İstanbul (1949, 12 sayı), Sahipleri: Ragıp Şevki Yeşim, Faik Şenol- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: R. Ş. Yeşim / **Hazine**, Ankara (1953-1958, 60 sayı), Sahibi: J. Ünver- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür: Hıfzı Varlık / **Hece**, Ankara (1997-2013), Sahibi: Ö. Faruk Ergezen-Yazı İşleri Müdürü: İbrahim Çelik-Yayın Yönetmeni: Hüseyin Su (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Hep Bu Topraktan**, Ankara (1943-1947, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Vedat Nedim Tör / **Her Ay**, İstanbul (1937-1938, 7 sayı), Kurucuları: Yusuf Ziya, Orhan Seyfi / **Her Yönde Türke Doğru**, Eskişehir (1945-1946, 12 sayı), Kurucusu: Lütfü Oğuzcan- Umum Neşriyat Müdürü: Ö. N. Bartu / **Hız**, Ankara (1931, 5 sayı), Sorumlu Müdürü: Vildan Aşir / **Hicran**, İstanbul (2002-2009?), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Adem Korkmaz / **Hisar**, Ankara (1950-1980, 202 sayı), Sahibi: Mehmet Çınarlı- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İlhan Geçer / **Höyük**, Ankara (1988-2011, 3 sayı), Çıkararı: Türk Tarih Kurumu Yayını-Yazı Kurulu: Prof. Dr. Harun Taşkıran, Prof. Dr. Aliye Öztan, Prof. Dr. Cengiz Işık / **Hür Türkiye**, İstanbul (1953-1958, 45 sayı), Sahipleri: Ferdi Öner, Münir Süleyman Çapanoğlu, Şadi Ayman- Yazı İşleri Müdürü: Münir Süleyman Çapanoğlu / **Hürriyet Gösteri**, İstanbul (1980-1996, 176 sayı), Sahibi: Egemen Bostancı-Genel Yayın Danışmanı: Doğan Hızlan-Yazı İşleri Müdürü: Ergil Tezerdi / **İlgaz**, Ankara (1961-1981, 243 sayı), Sahibi: Murat Sinan, İsmail Karaahmedoğlu / **Işık**, Eskişehir (1966-1968, 24 sayı), Sahibi:*

*Celal Yücel-Sorumlu Müdür: Mehmet İncekara / **İç Kaynak**, Adana (1957-1960, 24 sayı), Sahibi ve Bütün Neşriyatı İdare Eden Sorumlu Müdür: Şevket Kutman / **İçel**, Mersin (1938-1942, 49 sayı), Sahibi: Mansur Bozdoğan-Umumi Neşriyat Müdürü: Fahri Gülser / **İçel Kültürü**, (1987-1990, 12 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hilmi Dulkadir / **İde**, Samsun (1954-1955, 11 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Şadi Usal / **İdeal Kent**, Ankara (2010?), Editörler: Mustafa Altunoğlu, Zafer Çelenk, Orçun İmga / **İfade**, Kayseri (2012-2013), Yayın Yönetmeni: Ahmet Aslan (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İktibas**, Ankara (1981-2013), Kurucusu: Ercümen Özkay-İmtiyaz Sahibi: Zafer Çam –Yazı İşleri Müdürü: Hüseyin Bülbül (Yayın hayatına devam ediyor.) İleri, İstanbul (1934, 1 sayı), Sahibi: Ali Kâmi / **İleri Hayat**, İstanbul (1934, 1 sayı), Sahibi ve Neşriyatı İdare Eden: Yahya Sami Ozanoğlu / **İleri Türk Özü**, İstanbul (1970-1973, 13 sayı), Sahibi: Yusuf Ziya İnan-Yazı İşleri Müdürü: Tahir Çiçekçi / **İleri Yurt**, Ankara (1945-1946, 11 sayı), Kuranlar: Selahattin Benli, Ragıp Gerçeker, Hicri Sezen, Zihni Taşkıran-Sahibi: Zihni Taşkıran-Neşriyat Müdürü: Hicri Sezen / **İlim ve İrfan**, İstanbul (2012-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Saadettin Acar (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İlim ve Sanat**, Ankara (1985-1998, 48 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Sami Tokgöz-Yayın Yönetmeni: Mehmet Sürüri, İsmail Özkul Eren / **İlkadım**, Nevşehir, (1996-2013), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: İsmail Var-Genel yayın Yönetmeni: Yard. Doç. Dr. İlhami Nalçacıoğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İlk Çaba**, Tokat (1968, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür: Zeki Alan / **İlke**, Gaziantep (1954-1955, 8 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İsmet Gülerer / **İlkyaz**, Ankara (1988, 5 sayı), Sahibi: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ali Fuat Bilkan-Yazı Kurulu: Hüseyin Özbay, Abdülkadir Hayber, Mustafa Tatçı / **İmaret**, Karaman (2010-2013), Yayın Yönetmeni: Dindar Dilbaz (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İmbat**, İzmir (1961-1964, 40 sayı), Sahibi: Abdurrahman Orhun-Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Yüzendağ-Yazı Kurulu: Abdurrahman Orhun, Ahmet Yüzendağ, Halit Kümüşkesen, İsmail Gün, Kemal Bilbaşar, Necip Alpan / **İmece**, İstanbul (1961-1970, 112 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Hamza Soydaş / **İmece**, Sivas (1985-1987, 24 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Kemal Atamtürk / **İmge-Ayrım**, İstanbul (1984, 3 sayı)Yayına Hazırlayan: Orhan Kahyaoglu, Zeki Coşkun, Metin Celal / **İnan**, Trabzon 1937-1938, 12 sayı /1942-1949, 52 sayı), Sorumlu Müdür: A. Günel / **İnanç**, Denizli (1937-1943, 81 sayı), Direktör: Etem Mutlu-İmtiyaz Sahibi: Hulusi Oral / **İnanç**, İstanbul (1940, 4 sayı), İmtiyaz Sahibi: M. Hulusi Dosdoğru / **İnanç**, İstanbul (1984, 10 sayı), Sahibi: Veli Avcı-Sorumlu Genel Yayın Müdürü: Tahir Kutsi Makal-Yazı Kurulu Başkanı: M. Rauf Alanyalı / **İnce Geliş**, Çankırı (2010?), Yayın Yönetmeni:*

Z.Y.Eryılmaz / **İnkılâp**, İzmir (1933, 4 sayı), Sahibi: Osman Sezai-Başmuharrir ve Umumi Neşriyat Müdürü: Cevat Rifat / **İnkılâp Gençliği**, Ankara (1952-1953, 12 sayı), Sahibi: Ali İhsan Çelikkhan-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Kemal Payaoğlu / **İnsan**, İstanbul (1938-1943, 25 sayı), Kurucuları: Nurullah Ataç, Hilmi Ziya Ülken, Sabahattin Eyüboğlu, Muzaffer Şerif-Sahibi ve Müdürü: Hilmi Ziya Ülken / **İnsan ve Toplum**, İstanbul (2011-2013), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yusuf Apaydın-Editör: Murat Şentürk (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İnsancıl**, İstanbul (1990-1995, 60 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlu Yönetmeni: Cengiz Gündoğdu / İpek Dili, Bursa (1995-1999, 15 sayı), Sahibi: İhsan Deniz / **İrfan Mektebi**, İstanbul (2006-2013), Sahibi: Çağlayan Avcioğlu-Genel Yayın Yönetmeni: A. Cihangir İşbilir-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Gökhan Özdemir (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İskele**, Aydın (2010-2013, 3 sayı), Yayın Yönetmeni: Safa Arslan / **İslam Düşüncesi**, İstanbul, (1967-1969, 8 sayı), Sahibi: İhsan Babalı-Yazı İşleri Müdürü: İshak Erdebil / **İslami Edebiyat**, İstanbul, (1988-2013), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Ali Nar-Yazı İşleri Müdürü: Siyami Akyel, (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İslami Edebiyat**, İstanbul (1988-1997, 38 sayı), Sahibi: Muhittin Cesur-Yazı İşleri Sorumlusu: Resul Tosun / **İstanbul**, İstanbul (1943-1948, 99 sayı), İmtiyaz Sahibi: Hamit Ongunsu-Umumi Neşriyat Müdürü: Neşet Halil Atay / **İstanbul**, İstanbul (1953-1957, 39 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: A. Turgut Atasoy / **İstanbul Operası**, İstanbul (1964-1967, 12 sayı), Sahibi: Aydın Gün-Yazı İşleri Müdürü: Serdar Öztürk / **İşte**, İstanbul (1944, 4 sayı), Sahibi: Faruk Fenik / **İtaki**, Malatya, (2006-2008, 4 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: İsmail Söylemez-Editör: Murat Kuruş / **İtibar**, İstanbul (2011-2013), yayın Yönetmeni: İbrahim Tenekeci (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İvriz**, Konya, (1947-1949, 34 sayı), Sorumlu Müdür: İ. Sefa Güner / **İzafi**, İstanbul (2011-2013), Yayın Yönetmeni: Mustafa Orman (Yayın hayatına devam ediyor.) / **İzmir Sesi**, İzmir (1944-1945, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Dr. Sedat Belge / **Kadem**, Ankara (2010-2013), Sahibi: Yard.Doç.Dr. Fahrünnisa Bilecik-Editör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürleri: Yard.Doç.Dr. Nevnihal Bayar, Yüce Gümüş (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kadro**, İstanbul (1932-1934, 36 sayı), İmtiyaz Sahibi: Yakup Kadri-Neşriyat Müdürü: Dr. Vedat Nedim / **Kalem**, Ankara (1938-1939, 13 sayı), İmtiyaz Sahibi: İlyas Sinal-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Nihat Özön / **Kalem**, Adana (1948, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Enver Binokay-Sekreter: Necati Enez Kahyaoğlu / **Kanad**, Adana (1947, 2 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: M. Sakıp Önal / **Karabatak**, İstanbul (2012-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: A. Ali Ural-Yayın Danışmanı: Oya İşeri Gever (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Karabük**, Zonguldak (1944-1946, 12 sayı), Sahibi: Sadi Yaver Ataman-Neşriyat Müdürü: Kemal

Günen / **Karacadağ**, Diyarbakır (1938-1949, 132 sayı), Umumi Neşriyatı İdare Eden: Ağâh Arman / **Karaelmas**, Zonguldak (1938-1947, 12 sayı), Başyazarı: Behçet Kemal Çağlar-Genel Yayın Danışmanı: Tevfik Ayyıldız / **Karagöz Edebiyat**, Ankara (2008-2013), İmtiyaz Sahibi: Nevzat Argun-Yayın Yönetmeni: Hakan Şarkdemir-Yazı İşleri Müdürü: Yahya Kaplan (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kara İnci**, Zonguldak (1941-1942, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Dr. Halit Taşman / **Karayazı**, Adana (2008-2013), (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kardaş Edebiyatlar**, Erzurum (1982-1999, 44 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: İbrahim Bozyel-Yazı Kurulu: Dr. Yavuz Akpınar, Zeynelabidin Makas, İbrahim Bozyel / **Kardelen**, Bilecik (1992-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ali Erdal-Editör: Kadir Bayrak-Site Editörü: Yavuz Sert (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kardeş Kalemler**, Ankara (2007-2013), Sahibi: Yakup Ömeroğlu-Yazı İşleri Müdürü: Ali Akbaş (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kars Eli**, Kars (1964-1973, 109 sayı), Sahibi: Dr. Budak Demiral- Sorumlu Müdür: Z. Mahir Baransel / **Karşı Edebiyat**, Ankara (1986-1996, 112 sayı), Hazırlayan: Baki Yiğit / **Kavşak**, Bartın (1963-1965, 20 sayı), Sahibi: Zekeriya Aksu-Sorumlu Müdür: Settar Baş / **Kavuklu**, İstanbul (2009, 4 sayı), Yazı İşleri Müdürü: Ekim Cihan / **Kayıtlar**, İstanbul (1990-1995, 45 sayı), Sahibi: Hikmet Yaşar Eren-Yazı İşleri Müdürü: Yusuf Ziya Cömert / **Kaynak**, Ankara (1948-1954, 101 sayı), Sahibi: Avni Dökmeci-Yazı İşleri Müdürü: Turhan Dökmeci / **Kaynaklar**, Ankara (1983-1988, 6 sayı), Şekerbank Genel Müdürlüğü Adına: Yalçın Amanvermez-Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Gök / **Kaynar**, İstanbul (1969-1970, 11 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: İsmet Kaynar-Genel Yayın Müdürü: Mustafa Erdem-İdare Müdürü: Erol Kaynar / **Kelime**, Konya (1986-1987, 16 sayı), Sahibi ve Yönetmen: Murat Kapkınar / **Kemalist**, İstanbul (1946-1947, 8 sayı), Neşriyatı Fiilen İdare Eden Yazı İşleri Müdürü: Turhan Erker / **Kemalist Ülkü**, Ankara (1968-1995, 323 sayı), Sahibi: B. Uğraşkan-Yazı İşleri Müdürü: A. Yağcıoğulları / **Kervan**, Konya (1929, 6 sayı), Sorumlu Müdür: Refik Fikret / **Kervan**, İzmir (1952, 9 sayı), Kurucusu: Nedret Gürcan-Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ziya M. Başkan-Sekreter: Cengiz Tuncer / **Kervansaray**, İstanbul (1952, 2 sayı), İmtiyaz Sahibi: Leman Özkangil- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Gavsî Ozansoy / **Kervansaray**, Kırşehir (1964, 9 sayı), Sahibi: Tuncer Ergüler / **Keşkül**, İstanbul (2004-2013), İmtiyaz Sahibi: Osman Nuri Öztürk-Yazı İşleri Müdürü: Osman Okçu-Yayın Yönetmeni: M. Fatih Çıtlak-Yayın Koordinatörü: Emine Eroğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kırağı**, Osmaniye (1994-1998, 36. Sayı), Sahibi: Cengiz Coşkun / **Kırkgöz**, Antalya (1959-1962, 9 sayı), Sahibi: Musa Okay / **Kıyı**, Mersin (1953, 3 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Enver Dinçsoy / **Kıyı**, Trabzon, (1961-2013), Kurucusu: Ahmet Selim Teymur –Sahibi: Fethi Yılmaz / (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kızıllema**, İstanbul

(1947-1948, 16 sayı), *Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Mustafa Tatlısu / **Kitap-lık Dergisi**, İstanbul (1993-2013), Sahibi: Halil Taşdelen-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Aslıhan Dinç-Editör: Murat Yalçın (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Konya**, Konya (1936-1950, 140 sayı), İmtiyaz Sahibi: Faik Soyman-Neşriyat Müdürü: Tahir Mıhçı / **Kopuz**, Kastamonu (1939-1940, 9 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Cemal Tigin / **Kopuz**, Samsun (1943-1944, 13 sayı), Sahibi: Tevetoğlu-Neşriyat Müdürü: Feridun Ankara / **Kopuz**, Ankara (1956, 7 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Latif Gökçek-Sekreter: Yavuz Bülent Bakiler / **Kovan**, İzmir, (1943-1947, 35 sayı), İmtiyaz Sahibi: Besim Akımsar / **Köken**, Ankara (1974, 10 sayı), Kurucusu ve Sahibi: Fahir Aksoy-Yazı İşleri Müdürü: Metin Altıok / **Köprü**, İstanbul (1975-2013), Sahibi: Mehmet Mutlular-Genel Müdür: Recep Taşçı-Genel Koordinatör: Şener Boztaş-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Said İşeri-Editör: Ahmet Dursun (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kritik**, İstanbul (2008-2009, 3 sayı), yayın Yönetmeni: Fatih Altuğ / **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, İstanbul (1972-2013), Kubbealtı Cemiyeti Adına İdare Heyeti Başkanı: İlhan Ayverdi-Yazı İşleri Müdürü: Şeyma Taşcıoğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kur'ani Hayat**, İstanbul (2008-2013), Sahibi: Fethi Güngör-Yayın Yönetmeni: Yard. Doç.Dr. fethi Güngör-Yazı İşleri Müdürü: Muharrem Baykul (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kurgan Edebiyat**, Ankara (2011-2013), Sahibi: Sebiha Ağca-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Yücel-Genel Yayın Yönetmeni: Mehmet Can Doğan (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kurşun Kalem**, İzmir (2009-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Emine Ömer-Editör: Veysel Çolak (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kuşluk Vakti**, Manisa (2008-2009, 11 sayı ?), Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: Salih Güzel-Yayın Kurulu: Fatma Zehra, Musa Güner, Mustafa Oğuz, Nihat Dağlı, Recep Şükrü Güngör, Said Türkoğlu, Şemsettin Yapar / **Küçük Dergi**, İstanbul (1952-1953, 12 sayı), Sahibi: Agâh Ün-Yazı İşlerini İdare Eden: Kâmrân S. Yüce / **Küçük Dergi**, Kayseri (979-1981, 24 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Muhsin İlyas Subaşı / **Küçük Menderes**, İzmir (1940-1942, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nahit Nafiz Ergüven-Umum Neşriyatı İdare Eden: Muammer Dülger / **Küçük Sahne**, İstanbul (1951-1956, 24 sayı), Sahibi: Şevket Rado-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Şükrü Enis Regü / **Küllük**, İstanbul (1940, 1 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: A. Hakgüder / **Kültür**, Aydın (941-1942, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Veysel Kültür / **Kültür**, Ankara (1969-1977, 104 sayı), Sahibi ve Genel Yayın Müdürü: Nurettin Menekşe-Yazı İşleri Müdürü: İstiklâl Yaradılış-Teknik Müdür: Mete Bayındır / **Kültür Çağlayanı**, Ankara (2010-2012, 16 sayı?), Yayın Yönetmeni: Erhan İvgin - Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan İvgin / **Kültür Dünyası**, Ankara (1954-1956, 29 sayı), İmtiyaz Sahibi: Unesco Türkiye Millî Komisyonu / **Kültür Evreni**, Ankara (2009-2012, 12 sayı?),*

*Sahibi: Hayrettin İvgün-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan İvgün- Editör: Ömer Ünal / **Kültür Haftası**, İstanbul, (1936, 21 sayı) Sahibi ve Neşriyat Müdürü: İlhami Safa / **Kültür ve Sanat**, Ankara (1973-1995, 9 sayı), Sahibi: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı-Yöneten: Mehmet Özel / **Kültür ve Sanat**, Kayseri (1981-1983, 40 sayı), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Mahmut Çağlıgöncü-Yazı İşleri Müdürü: Rifat Açıkgöz / **Küllük**, Ankara (2009, Editör: Alpaslan Balcı / **Kün Edebiyat**, Yozgat 2012-2013, Yöneten: Siyami Yozgat (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Kür Şad**, Ankara (1947, 5 sayı), Sahibi ve Neşriyatı Fiilen İdare Eden: Haluk Opan / **Lacivert**, Ankara 2005-2013, Sahibi: Danyal Kurban-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Tümay Çobanaoğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Lale**, İstanbul (1982-1992, 8 sayı) Sahibi: Ahmet Aydın Bolak-Yazı İşleri Müdürü: M. Uğur Derman / **Literatür Dergisi**, İstanbul (2003-2011, 17 sayı), Yayınlayan: Bilim ve Sanat Vakfı-Yazı İşleri Müdürü: Salih Pulcu / **Maki**, Mersin (1997-2013), MEŞYAD Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Abidin Güney (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Marmara**, İstanbul (1936-1938, 10 sayı), Sahibi: Munis Faik-Neşriyatı İdare Eden: Faik Ali / **Mavera**, Ankara (1976-1990, 164 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Erdem Bayazıt / **Mavi**, Ankara (1950-1955, 30 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Teoman Civelek / **Mavi Güvercin**, Aydın (2010?), Yayın Yönetmenleri: Cansever Eyüboğlu, Umut Yıldırım / **Mavi Yeşil**, Rize (2000-2013), Sahibi: Davut Bekâr-Halkla İlişkiler: Resul Bekâr-Yayın Hazırlığı: Hasan Öztürk (Yayın hayatına devam ediyor.) / **May**, İstanbul (1967-1970, 31 sayı), Sahibi: Mehmet Ali Yalçın-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Babür Kuzucu / **Mektep**, İstanbul (1931-1932, 14 sayı), Umumi Neşriyat ve Yazı İşleri Müdürü: A. Fuat / **Meltem**, İstanbul (1964-1965, 12 sayı), Sahibi: Yayın Kolu-Başkan: Temel Tezol-Sekreter: Deniz Akad, Korel Yılmaz / **Meltem**, Ankara (1967-1968, 12 sayı), Sahibi: Mutlu Şenel-Sorumlu Yönetmen: Oğuz Tümbaş / **Memleket**, Adana (1929-1930, 27 sayı), Sahip ve Sorumlu Müdür: İsmail Habib / **Memleket Sesi**, İstanbul (1947, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: M. Hulusi Günay / **Mengüceli**, Erzincan (1979-1981, 16 sayı), Kurucusu ve Yönetmen: Tahir Erdoğan Şahin-Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Nadir Kaynak / **Mesel**, İstanbul 2012-2013, Yöneten: Dinçer Ateş-Editör: İsmail Aykanat (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Meş'ale**, İstanbul (1977-1989, 97 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yayın Müdürü: Yalçın Toker / **Metis Çeviri**, İstanbul (1987-1992, 21 sayı), YayınKurulu: Müge Gürsoy, Suat Karantay, Levent Mollamustafaoğlu, Güzüde Refiğ, Yurdanur Salman, Hür Yüner / **Mızrap**, İstanbul (1982-1986, 48 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Hulki Öğretmen-Genel Yönetmen: Şadi Kurtuluş / **Militan**, İstanbul (1975-1976, 18 sayı), Kurucuları: Atal Behramoğlu, Nihat Behram-Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: N.N. Behramoğlu / **Millet**, Ankara(1942-1944, 24 sayı), Sahibi: Prof. Dr. Hüseyin*

Avni Göktürk-Umum Neşriyat Müdürü: Remzi Oğuz / **Milli Kültür**, Ankara (1977-1992, 94 sayı), İmtiyaz Sahibi: Prof. Emin Bilgiç- Yazı İşlerin Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür: Ahmet Yüzendağ / **Milli Söz ve Özün Türkçesi**, İstanbul (1972-1991, 27 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Ahmet Selami Topçuoğlu / **Milliyet Sanat Dergisi**, İstanbul (1972-2013) Genel Yayın Müdürü: Abdi İpekçi-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Akal Atilla (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Modern Türkiye Mecmuası**, İstanbul 1938-1939, Sahibi: Celal Ergun / **Morköpük**, (1984-1985, 6 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Selçuk Şan / **Muğla**, (1937-1938, 17 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Direktörü: Cavit Aker / **Muhafazakâr Düşünce**, Ankara (2004-2013), Sahibi, Genel Yayın Yönetmeni ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Serhad Buhari Baytekin-Genel Koordinatör: Üzeyir Tekin (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Musikî**, Ankara (1931, 7 sayı), Sahip ve Müdürü: Ahmet Muhtar / **Musikî Mecmuası**, İstanbul (1948-1995, 451 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: A.İnsan Tayşılı / **Musikî ve Nota**, İstanbul (1969-1985, 63 sayı), Sahip ve Yöneticisi: Avni Anıl-Yazı İşleri Müdürü: Mine Anıl / **Muştu**, Ankara (1976-1977, 20 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ali Osman Geçoğlu / **Muştu**, Erzincan (1979-1980?), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Ali Yayla-Yazı Kurulu: Rifki Kaymaz, Halil İbrahim Özdemir / **Mülkiye**, Ankara (1952-1954, 24 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Nejat Tunçsiper / **Müsvedde**, Konya, (2009-2010, 12 sayı), Genel Yayın Yönetmeni: Eyüp Tosun / **Müzik Görüşleri**, Ankara (1949-1953, 48 sayı), Sahipleri: Nüvit Berike, Mithat Fenman-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Mithat Fenman / **Müzik ve Sanat Hareketleri**, İstanbul (1934-1935, 11 sayı), İmtiyaz Sahibi: Avukat Avni-Neşriyat Müdürü: Nurettin Şazi / **Nabi**, Urfa (1967-1968, 12 sayı), Sahibi: Mustafa Haberveren-Sorumlu Yönetmen: Celal Ülgen / **Nasır**, İzmir (1956-1957, 18 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Necati Özsu / **National Geographic**, İstanbul (2001-2013) İmtiyaz Sahibi ve Genel Müdür: Atilla D. Yerlikaya-Yayıncı ve Genel Müdür Yardımcısı: Hakan Keni-Sorumlu Yayın Yönetmeni: Nesibe Bat-Yayın Danışmanı (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Nazım Hikmet**, İstanbul (1950, 10 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: M. Fahri Okay / **Nevzuhur**, Antalya (2008-2013), Genel yayın Yönetmeni: Ali Demirel (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Nida**, Malatya (1997-2013), Sahibi: Mustafa Toptaş-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: M. Emin Kurtulmuş-Editör: Fatih Bütün (Yayın hayatına devam ediyor.) / **Nilüfer**, Ankara (1985, 3 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: İbrahim Öküzcü / **Notlar**, Yozgat (1941-1942, 5 sayı), Sahip ve Sorumlu Müdür: Fazlı Bilecen-Neşriyatı İdare Eden: Kenan Akyüz / **Olay**, İstanbul (1945, 24 sayı), Kurucuları: Cemal Refik, Cemalettin Bildik, Faik Şenol / **Oluş**, Ankara (1939, 36 sayı), İmtiyaz Sahibi: Halil Vedat Fıratlı-Umum Neşriyat Müdürü: Mustafa Nihat Özön / **Oluşum**, Ankara (1977-1989, 102 sayı), Sahibi ve

Sorumlu Müdürü: Fahrünnisa Kadıbeşegil-Yayın Yönetmeni: Hüseyin Atabaş / 19 Mayıs, Samsun (1935-1949, 110 sayı), Sahibi: Ertuğrul Baykal-Neşriyat Müdürü: C. Gültekin / Onüç, İstanbul (1954-1955, 24 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Tiralı / Opus, Ankara (1962-1963, 12 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Faruk Güvenç / Orhun, Edirne (1933-1944, 16 sayı), Sahibi ve Müdürü: H. Nihal / Orkestra, İstanbul (1962-1997, 287 sayı), Sahibi: Fuat Türkoğlu-Yazı İşleri Müdürü: Ranayot Abacı-Teknik Yönetmen: Mengi Ertel / Orkun, İstanbul (1950-1983, 110 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: İsmet Tümtürk / Ortayayla, Sivas (1936-1938, 12 sayı), Yazı İşleri Direktörü: A. Göze / Otağ, İstanbul (1963, 12 sayı), Kurucular Adına: Mübeccel İzmirli-Sorumlu Yönetmen: Tahir Öncül / 30 Ağustos, Malatya (1948-1951, 20 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Lütfi Beydağı / Ozan, Gaziantep (1959, 7 sayı), Sahibi: Ali Bildirici- Sorumlu Müdür: Hulusi Yetkin / Ölçü, İstanbul (1957, 4 sayı), Türkiye Neşriyat AŞ Adına: Turgut Atasoy-Neşriyat Müdürü: Turgut Atasoy / Öncüler, İstanbul (1976-1977, 10 sayı), Sahibi: Necmi Erol-Yazı İşleri Müdürü: Bayram Ali Kasal / Ötügen, İstanbul (1964-1975, 141 sayı), Sahibi: Atsız- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Kayabek / Öykü, İstanbul (1975-1976, 7 sayı), Sahibi: Abdullah Yümlü-Sorumlusunu: Ahmet L. Kaynak / Öz Dilimize Doğru, İstanbul (1932-1934, 24 sayı), Umumi Neşriyat Müdürü: Muammer Cahit-Başyazıcısı: Dr. Reşit Galip / Özgür, Eskişehir (1962-1964, 24 sayı), Sahibi: Yücel Saraçoğlu- Sorumlu Müdür: İsmail Yeni / Özlem, Çanakkale (1962-1965, 71 sayı), Sorumlu Yönetici: M. Turhan Tekdoğan / Özlemiş, İzmir (1963, 1 sayı), Sahibi: Abdullah Neyzer Karahan-Sorumlu Yönetmen: Gaye Nail Ozanoğlu / Özleyiş, Ankara (1946-1947, 7 sayı), Sahibi: M. Zeki Özgür-Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Hikmet Tanyu / Panorama, İstanbul (1954-1955, 17 sayı), Sahibi: Dr. Semih Tanca- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: A. Cemal Erksan / Panpa, İstanbul 2012-2013, İmtiyaz Sahibi: Serkan İnci, Umut Kullar-Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ünal (Yayın hayatına devam ediyor.) / Papirus, İstanbul (1961-1980, 53 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Tomris Seber / P Dünya Sanat Dergisi, İstanbul (1996-2010, 52 sayı), Yayın Yönetmeni: Ahsen Erdoğan-Yayın Danışmanı: Celal Üster-Sanat Yönetmeni: Erkal Yavi / Perde ve Sahne, İstanbul (1941-1944, 81 sayı), Kurucusu: Neyyire Ertuğrul-Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Ömer Fahri Başkurt / Perşembe, İstanbul (1935-1936, 68 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Haydar Ergün / Petek, İstanbul (1955-1957, 22 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Abdülkadir Ceyhun / Peyam, İstanbul 2012-2013, Editör: Mihemed Jiyan (Yayın hayatına devam ediyor.) / Pınar, İstanbul (1960-1979, Yazı İşleri Müdürü: Hakkı Dursun Yıldız / Pınar, İstanbul (1972-1978, 82 sayı), Sahibi: Gazi Altun- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: İsmail Kaya / Popüler Tarih, İstanbul (2000-2007, 78 sayı), Yayımlayan: Lütfi Tınç /Resimli Ay, İstanbul (1929-

1938, 48 sayı), Yazı İşleri Direktörü: Emin Refik Üzman / Resimli Hafta, İstanbul (1938-1939, 52 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Hasan Rasim Us / Resimli Hayat, İstanbul (1952-1955, 39 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür: Şevket Rado / Resimli Herşey, İstanbul (1935, 9 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: İ. İhsan / Resimli Hikâyeler, İstanbul (1951-1952, 20 sayı), Sahibi: Ragıp Şevki Yeşim / Resimli İstanbul Haftası, İstanbul (1953, 6 sayı), Sahibi: Turgut Atasoy- Sorumlu Müdür: Orhan Karaveli-Sekreter: Tağrık Buğra / Resimli İz, İstanbul (1945, 12 sayı), Kuran ve Çıkaran: Talat M. Hemşehri-Sahibi: Osman Güzel-Neşriyat Müdürü: Talat M. Hemşehri / Resimli Romans, İstanbul (1951-1952, 20 sayı), Sahibi: Meral Nebioğlu- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Dr. Osman Nebioğlu-Sekreter: Mualla Bayraktar / Resimli Şark, İstanbul (1931-1934, 48 sayı), Neşriyat Müdürü: Müslümoğlu Emin Refik / Resimli Tarih, İstanbul (1950-1953, 48 sayı), Sahibi: Server R. İskit /Rihle, İstanbul (2008-2013), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Abubekir Sifil-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Muhlis Turan- Editör: Erdal Kurgan (Yayın hayatına devam ediyor.) / Roman Kahramanları, İstanbul (2010-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Ömer Şükrü Aslan-Yayın Danışmanı: Eray Canberk- Yayın Koordinatörü: Hikmet Temel Akarsu- Yazı İşleri Müdürü: Mehmet İlhan- Editör: Fidan Solmaz (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sabit Fikir, İstanbul (2009-2013), İmtiyaz Sahibi: Dr. S. Mehmet İnhan-Genel Koordinatör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Bora Ekmekçi-Genel Yayın Yönetmeni: Elif Bereketli (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sahne, İstanbul (1981, 5 sayı), Sahibi: Neşe Altınel- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Hakan Altınel / Sahne Kapısı, İstanbul (1961, 7 sayı), TMTF Adına: Yalçın Gürsel-Yazı İşleri Müdürü: Nurten Tunç, S. Günay Akarsu / Sakarya, Sakarya (1943, 6 sayı), Sahibi: Dr. Ruhi Soner-İdare ve Neşriyat Müdürü: Hasan Muzaffer Balcıoğlu / Salon, İstanbul (1947-1950, 62 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Ramiz Gökçe / Sanat, Kastamonu: (1970-1973, 31 sayı), Sahibi: Sevinç Özer-Yazı İşleri Müdürü: Siyami Özel / Sanat, Tokat (1970-1972, 18 sayı), Sorumlu Müdür ve Genel Yayın Yönetmeni: A. Duran Ayyıldız / Sanat Dünyamız, İstanbul (1974-2000, 78 sayı), YKB Adına: Sadi Abaç-Sorumlu Yönetmen: Vedat Nedim Tör / Sanat Edebiyat, İstanbul (1981-1983, 22 sayı), Sahibi: Hüseyin Horoz-Yayın Yönetmeni: Tanju Cılızoğlu- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Battal Pehlivan / Sanat Olayı, İstanbul (981-1987, 66 sayı), Genel Yayın Yönetmeni: Ülkü Tamer-Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni: Alpay Kabacalı / Sanat ve Edebiyat, Ankara (1947, 50 sayı), İmtiyaz Sahibi: Suut Kemal Yetkin-Yazı İşleri Müdürü: Selâhattin Batu / Sanat ve Kültürde Kök, İstanbul (1981-1982, 22 sayı), Sahibi: Hasan Kaya Manioğlu-Genel Yönetmen ve Sanat Kurulları Başkanı: Bekir Sıdkı Sezgin-Yazı İşleri Müdürü: Hulki Öğretmen / Sanat ve Toplum, İstanbul (1978-1979, 4 sayı), Sahibi: Uğur Yardım- Sorumlu Yazı

İşleri Müdürü: Ekrem Tokgöz / Sanatlar, İstanbul (1955, 3 sayı), Çıkaran: Cemal Hoşgör-İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Ş. Eroğlu / Sarnıç Öykü, İstanbul 2012-2013, Editör: Bilge Makas (Yayın hayatına devam ediyor.) / Savaş, İstanbul (1940-1945, 72 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: F. Türkmen / Seçilmiş Hikâyeler (1947-1957, 66 sayı), Çıkaran: Salim Şengil-Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: S. Şengül / Sed, Ankara (1974-1975, 3 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Adnan Turabi-Sekreter: Bedrettin Cömert / Sedir, İstanbul (1980, 4 sayı), Sahibi: İsmail Ünalmuş-Yazı İşleri Müdürü: Hasan Akay / Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara (1969-1975, 4 sayı), Yayımlayan: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü adına: Prof. Dr. Emin Bilgiç-Sorumlu Müdür: Prof. Dr. Faruk Sümer / Semaver Öykü, Kayseri 2012-2013, İmtiyaz Sahibi: Baki Karıcı-Editör: Deniz Dengiz Şimşek (Yayın hayatına devam ediyor.) / Serencam, Gaziantep 2012-2013, Genel yayın Yönetmeni: Gülşen Gazel-Editör: Adige Batur (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sesleniş, Adana (1966-1967, 8 sayı), Sahipleri: Reyhan Cam, Emine Kekilli-Sorumlu Yönetici: Özdal Cam / Seyyah, Ankara (2010-2013), Yayın Yönetmeni: Yunus Kocabıyık (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sivas Folkloru, Sivas (1973-1979, 78 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İbrahim Aslanoğlu / Sızıntı, İzmir (1979-2013), Sahibi: Mustafa Talat Katırcıoğlu-Genel Koordinatör: Dr. Kudret Ünal-Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Arif Sarsılmaz- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Sedat Şentarhanacı (Yayın hayatına devam ediyor.) /Sincan İstasyonu, Ankara (2007-2013), İmtiyaz Sahibi, Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni: Abdülkadir Budak –Yayın Koordinatörü: Ramazan Teknikel, Mehmet Kara (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sombahar, İstanbul (1990-1996, 35 sayı), Sahibi: Ferdi Arutan-Yazı İşleri Müdürü: K. Celal Gözütok / Somut, İstanbul (1979-1981, 26 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: Necdet Ökmen / Son Çağ, Ankara (1961-1967, 24 sayı), Sorumlu Müdür: Doğan Poyraz / Soyut, İstanbul (1965-1968, 143 sayı), Sahibi: Halil İbrahim Bahar-Sorumlu Yönetmen: Bülent Dalyancı-Teknik Yönetmen: Yalçın Aslan / Söyleşi, Gaziantep (1966, 6 sayı), Sorumlu Yönetmen: Süleyman Çerçioğlu / Söz, Ankara (1946, 7 sayı), Sahibi: Asaf Ertekin-Yazı İşleri Müdürü: Yaşar Çöl / Söz ve Adalet, İstanbul (2008, 9 sayı?), İmtiyaz Sahibi: İdris Tunçbilek-Genel Yayın Yönetmeni: R. İhsan Eliaçık –Yayın Koordinatörü ve Sorumlu Müdür: Mehmet Yaşar Soyalan /Sözcelem, Mersin (2008-2013), Sahibi: Mehmet İstif-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Özcan Coşkun (Yayın hayatına devam ediyor.) / Sözcükler, İstanbul (2006-2013), Çıkaran: Tugay Fişekçi (Yayın hayatına devam ediyor.) / Su, Sivas (1967, 78 sayı), Sahibi: Selâhattin Gümüş-Yazı İşleri Müdürü: Kadim Şahin / Sus, İstanbul (2008?), Genel Yayın Yönetmeni: Faruk Saim Akhan - Editör: Rıdvan Temizer / Suskun, Ankara (2008?), Yazı Kurulu: Abdullah Başaran, Halil Altay, Abdullah

Kavaklı / Şadırvan, İstanbul (1949, 35 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Behçet Kemal Çağlar / Şairler Yaprağı, Dinar (1954-1957, 34 sayı), Sahibi ve Sorumlu Neşriyat Müdürü: Nedret Gürcan / Şiir Atı, İstanbul (1986-1994, 7 sayı), Yayına Hazırlayanlar: Orhan Alkaya, Vural Bahadır Bayrıl, Seyhan Özerçelik, Osman Hakan / Şiir Sanatı, Ankara (1955, 2 sayı), Sahibi ve Fikrî Temsilcisi: Sezai Karakoç / Şiir Sanatı, İstanbul (1965-1967, 20 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Günseli Özler / Şiirler, İstanbul (1947-1948, 27 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Vecdi Yarman / Şiir Özlüyorum, Nevşehir (2003-2013), Editör: Fuat Çiftçi (Yayın hayatına devam ediyor.) / Şiir Vakti, Kayseri (2012-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Selim Tunçbilek (Yayın hayatına devam ediyor.) / Şölen, Ankara (1958-1959, 7 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini İdare Eden: Mehmet Olgunbaş-Sekreter: Hasan Kutsal Eker / Şûle, İstanbul (1962, 63 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Mehmed Kemal Ural / Tan, Ankara (1982-1983, 13 sayı), Yayına Hazırlayan: Enis Batur / Tanrıdağı, İstanbul (1942, 18 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Rıza Nur / Tarih Çevresi, Ankara (1991-1998, 25 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ogün Nuri Taş / Tarih Vesikaları, Ankara, (1941-1943, 18 sayı), Çıkaran: Maarif Vekâleti / Tarih ve Düşünce, İstanbul (1999-2006, 69 sayı), Genel yayın Yönetmeni: Mehmet Fatih Can-Yazı İşleri Müdürü: Dursun Gürlek / Tarih ve Medeniyet, İstanbul (1994-1999, 62 sayı), Sahibi: Enver Ören-Genel Müdür: Mücahit Ören / Tarih ve Toplum, İstanbul (1984-2003, 240 sayı), Yayın Yönetmeni: Mete Tunçay-Yazı İşleri Müdürü: Jülide Ergüder / Tarihten Sesler, İstanbul (1943-1945, 25 sayı), Yayımlayan: İskender Fahrettin Sertelli / Tasfiye, Tokat (2005-2013), Sahibi: Umut Uzun-Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Uçurum-Yazı İşleri Müdürü: Ayşegül Mert Kıyak (Yayın hayatına devam ediyor.) / Taşpınar, Afyon (1932-1950, 161 sayı), İmtiyaz Sahibi: Eflatun Cem-Neşriyat Müdürü: Dr. Kemal / Tefekkür, Konya (2006-2013), Sahibi: Tefekkür Yayıncılık-Genel Yayın Yönetmeni: Ahmet Faruk Nizamoğlu-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Duru-Editör: Mustafa Özeren (Yayın hayatına devam ediyor.) / Temrin, İstanbul (2008-2013), (Yayın hayatına devam ediyor.) / Tercüme, Ankara (1940-1966, 87 sayı), Çıkaran: Maarif Vekilliği / Tiyatro, İzmir (1947-1950, 34 sayı), Yazı İşlerini İdare Eden: Turhan Dilligil / Tiyatro, İstanbul (1970-1979, 48 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yöneticisi: S. Günay Aksu / Tiyatro Dergisi, İstanbul (1966-1968, 11 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Engin Cezzar / Toplantı, Sivas (1936, 1 sayı), Yayın Direktörü: Ömer Beygo / Toplumsal Tarih, İstanbul (1994-2013), Sahibi: Halim Bulutoğlu-Yayın Koordinatörü: Rauf Kösemem-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni: Ahmet Akşit (Yayın hayatına devam ediyor.) / Toprak, Adana (1945-1947, 24 sayı), Kurucusu: İlhan Egemen-İmtiyaz Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Dr. M. Sakıp Önal / Toprak, İstanbul (1954-1968, 65 sayı), Sahipleri: Mahmut Ünal, İlhan

Egemen / Töre, Ankara (1971-1985, 170 sayı), Kurucusu: Halide Nusret Zorlutuna-Sahip ve Neşriyat Müdürü: Emine İşinsu / Töre, Ankara, 2012-2013, İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Ömer Faruk Beyceoğlu-Editör: Şükrü Alnaçık (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türk Akdeniz, Antalya (1937-1944, 34 sayı), Genel Direktör: Muammer Bahşı-Yazı İşleri Direktörü: Kemal Kaya / Türk Amacı, İstanbul (1942-1943, 8 sayı), Sahip ve Müdür: Ahmet Caferoğlu / Türk Birliği, Ankara (1966-1970, 57 sayı), Kurucusu ve Genel Yayın Müdürü: Kerim Alhan-Sorumlu Müdür: Feridun U. Kuraner-Sanat Yönetmeni: Fikret Tat / Türk Dili, Ankara (1951- 2013), Sahibi: Türk Dil Kurumu Adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın- Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ali Karaçalı (Yayın hayatına devam ediyor) / Türk Dili Dergisi, İstanbul (1987-2013), Sahibi, Sorumlu Yayın Yönetmeni: Ahmet Miskioğlu-Kurucu Üye: Fazıl Hüsnü Dağlarca (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul (1979-2013), Yayımlayan: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türk Düşüncesi, Yalova (2012-2013), İmtiyaz Sahibi: Yakup Bilgin Koçal-Yöneten: Şemsettin Şeker (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türk Düşüncesi, İstanbul (1953-1960, 63 sayı), Sahibi ve Müdürü: Peyami Safa / Türk Edebiyatı, İstanbul (1972-2013), Kurucusu: Ahmet Kabaklı-Türk Edebiyatı Vakfı İktisadi İşletmesi Adına Sahibi: S. Servet Kabaklı-Genel Yayın Yönetmeni: Beşir Ayvazoğlu-Yayın Kurulu: Fatih Andi, Hayati Develi, Nuri Sağlam, Sezai Coşkun, Selçuk Karakılıç (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türk Folklor Araştırmaları, İstanbul (1949-1980, 366 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İhsan Hınçer / Türk Folkloru, İstanbul (1979-1986, 89 sayı), Sahibi: Kemal Kitapçı- Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İbrahim Aslanoğlu / Türk Halk Müziği ve Oyunları, Ankara (1982-1985, 14 sayı), Sahibi ve Genel yayın Yönetmeni:Mansur Kaymak-Yayın Danışmanları: Yaşar Aydaş, Yaşar Doruk, Erkan Sürmen, Nida Tüfekçi, Sabri Uysal, Serbülenç Yasun / Türk Kültürü, Ankara (1962-1999, 434 sayı), İmtiyaz sahibi: Prof.Dr. Ahmet Temir-Yazı İşleri Müdürü: Doç. Dr. Şerif Başstav / Türk Musikisi Dergisi, İstanbul (1947-1952, 47 sayı), Sahipleri: Burhanettin Ökte, Fikret Kutluğ / Türk Sanatı, İstanbul (1953-1959, 59 sayı), Kurucusu: Abidin M. Kısakürek- Sorumlu Müdür: Fikret Şahoğlu / Türk Sazı, İstanbul (1943, 1 sayı), Sahibi ve Müdürü: Reşide Sançar / Türk Tarihi Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Ankara (1933-1949, 5 sayı), Yayımlayan: Maarif Vekâleti / Türk Tiyatrosu, İstanbul (1930-1995, 446 sayı), Sahibi: Darübedayi-Yazı İşleri Müdürü: Münire Eyüp / Türk Yurdu, Ankara, (1911-2013), Sahibi: Prof. Dr. Mehmet Öz-Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. M. Çağatay Özdemir-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Necmettin Seferoğlu (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türkçe, İstanbul (1960-1964, 43 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yöneticisi: Fazıl Hüsnü Dağlarca-Yazı İşleri Müdürü:

Konur Ertop / Türkiye Defteri, İstanbul (1971-1975, 20 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: Naci Çelik / Türkiye Günlüğü, Ankara, (1989-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Çalık (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türkiye Yazarlar Birliği Akademi, Ankara (2011-2013), İmtiyaz Sahibi: D. Mehmet Doğan-Genel yayın Yönetmeni: Öner Buçukçu-Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Ekinci (Yayın hayatına devam ediyor.) / Türkiye Yazıları, Ankara (1977-1983, 74 sayı), Sahibi ve Sorumlusu: A. Ahmet Say-Yönetmen: Cemal Süreya-Yazı Kurulu: Vecihi Timuroğlu, Ragıp Gelencik, Cemal Süreya, Ahmet Say, Ali Püsküllüoğlu / Türklük, İstanbul (1939-1940, 15 sayı), Sahip ve Müdürü: Hüseyin Sadettin Arel-Başyazarı: İsmail Hami Danişmend / Ufuk, İstanbul (1946, 25 sayı), Sahibi ve Müdürü: S. Süreyya Büker- Yazı İşlerini Füllen İdare Eden: Ragıp Şevki Yeşim / Ufuk Çizgisi, İstanbul (1990, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Taha Altaylı-Yazı Kurulu: İbrahim Erayman, Sedat Kızıl, Yaşar Tatar, İbrahim Tolkun / Uludağ, Bursa (1935-1950, 102 sayı), İmtiyaz Sahibi: Dr. İsmail Mustafa-Umum Neşriyatı İdare Eden: Hayri Özekes / Ulusal Kültür, Ankara (1978-1979, 5 sayı), Sahibi: Şerafettin Turan-Sorumlu Yönetmen: Adnan Binyazar-Yazı İşlerini Yöneten: Hikmet İlaydın / Umran, İstanbul (1993-2013), Sahibi: İlhan Gündoğdu-Genel Yayın Yönetmeni: Şemseddin Özdemir-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Metin Çıgırıkçı (Yayın hayatına devam ediyor.) / Ur, Erzurum (2012-2013), Editör: Arif Akdağ (Yayın hayatına devam ediyor.) / Uyanış, Ankara (1955-1956, 10 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür: A. Faruk Kakinç / Uyanış, Tokat (1963-1964, 12 sayı), Sahibi: Hüseyin Abbas- Sorumlu Müdür: Sebati Erdoğan / Uyanış, İzmir (1963-1975, 124 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Cevat Korkut / Uyanış, İzmir, (1985, 6 sayı), Sahibi: Hayrani Ilgar-Yazı İşleri Müdürü: M. Ali Bayrakçı / Üç Çiçek, İstanbul (1983-1984, 3 sayı), Hazırlayanlar: Tuğrul Tanyol, Haydar Ergülen, Adnan Özer, Taner Ay, Orhan Tekelioğlu / Üç Nokta, İstanbul (1987, 2 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Metin Karasahin-Danışman: Hasan Saydam / Üçüncü Yeni, Kastamonu (1984-1988, 39 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Kader-Genel Yayın Yönetmeni: Reşat Cantaş / Ülkü, Ankara (1931-1950, 272 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nusret Kemal- Umumi Neşriyatı İdare Eden: Necip Ali / Ürün, Adana (1946-1948, 12 sayı), Kurucuları: Sabri Dil, Cengiz Turhan-Sahibi ve Neşriyat Müdürü: Dr. Hamit Soykan / Üslup, Ankara (2009-2013), Sahibi: Mustafa Özgün-Editör: Yılmaz Erdoğan-Yazı İşleri Müdürü: Ömer Gök (Yayın hayatına devam ediyor.) /Varlık, Ankara (1933-2013), Kurucusu: Yaşar Nabi Nayır-İmtiyaz Sahibi: Osman Çetin Deniztekin-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Filiz Nayır Deniztekin-Genel Yayın Yönetmeni: Enver Ercan (Yayın hayatına devam ediyor.) / Virgül, İstanbul (1997-2009, 131 sayı),Yayın Yönetmeni: Orhan Koçak-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Mustafa Aslantunalı-Editörler: Pelin Tünaydın, Ceyhan Usanmaz /

Vuslat, İstanbul (2001-2013), İmtiyaz Sahibi: Recai Zengin-Yazı İşleri Müdürü: Cemal Kılıçtaş-Editör: Ziya Gündüz (Yayın hayatına devam ediyor.)Yağmur, İzmir (1999-2013), İmtiyaz Sahibi: Mustafa Talat Katurcioğlu-Genel Yayın Yönetmeni: Abdulah Aymaz-Editörler: Yalçın Yaman, Yusuf Gündüz (Yayın hayatına devam ediyor.) Yağmur ve Toprak, Ankara (1948-1950, 24 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini İdare Eden: Halil AYTEKİN / Yakın Tarihimiz, İstanbul (1962-1963, 52 sayı), Hazırlayan: Feridun Kandemir / Yansıma, İstanbul (1972-1975, 45 sayı), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Tekin Sönmez-Sorumlusuz: Mehmet Ş. Yardım / Yaprak, Ankara (1949-1951, 29 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Orhan Veli Kanık / Yaprak, İzmir (1962-1963, 14 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Mesut Yaşar Tunçsiper-İdare Müdürü: Enver Gülenç / Yapraklar, İstanbul (1964-1965, 9 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmeni: Orhan Tercan / Yarım Ay, İstanbul (1935-1943, 180 sayı), Sorumlu Müdür: Emin R. Uzman-Sekreter: Ragıp Şevki Yeşim / Yarın, Ankara (1981-1987, 72 sayı), Sahibi: Sami Alptekin-Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni: Semih Gümüş / Yarına Doğru, İstanbul (1973-1976, 18 sayı), Sahibi ve Sorumlusu: Tahir Abacı / Yasakmeyve, İstanbul (2003-2013), İmtiyaz Sahibi: Ali Evren Ercan-Yazı İşleri Müdürü: Özge Ercan-Genel Koordinatör: Çağıl Ener-Editör: Gülce Başer (Yayın hayatına devam ediyor.) /Yaşam İçin Şiir, Erzurum (1983, 9 sayı), Hazırlayanlar: Oktay Akıncı, Mehmet Müfit-Teknik Düzen: İsa Çelik / Yayla, Erzurum (1944-1946, 11 sayı), Neşriyat Müdürü: Sıtkı Dursunoğlu-Sorumlu Müdür: Teyfik Bindal / Yayla, Sivas (1944-1945, 35 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Vehbi Cem Aşkun / Yazı, İstanbul (1949, 3 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: İsmail Ali Sarar / Yazı, Ankara (1955, 3 sayı), Sahibi ve Neşriyat Müdürü: M. Faik Yargıcı / Yazı Atölyesi, Ankara (2009-2012, 14 sayı), Yayın Yönetmeni: Talip Işık-Editör: Zeynep Onur / Yazko Çeviri, İstanbul (1981-1984, 18 sayı), Sınırlı Sorumlu Yazarlar ve Çevirmenler Yayın ÜK. Adına: M. Kemal Ağaoğlu- Yöneten: Ahmet Celal-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Adnan Çelik / Yazko Edebiyat, İstanbul (1980-1986, 63 sayı), Sınırlı Sorumlu Yazarlar ve Çevirmenler Yayın ÜK. Adına: M. Kemal Ağaoğlu-Yönetmen: Mehmet Fuat-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Adnan Çelik / Yazko Somut, İstanbul (1983-1984, 51 sayı), Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Kemal Ağaoğlu / 7edi İklim, İstanbul (1987-2013), Genel Yayın Yönetmeni: Ali Haydar Haksal (Yayın hayatına devam ediyor.) / Yeditepe, İstanbul (1950-1984, 454 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyatı İdare Eden: Hüsamettin Bozok / Yelken, İstanbul (1957-1978, 239 sayı), Sahibi: Rüknettin Resuloğlu / Yeni a, İstanbul (1972-1974, 27 sayı), Sahibi: Ferit Öngören-Yazı İşleri Yönetmeni: Refik Durbaş / Yeni Adam, İstanbul (1934-1978, 928 sayı), Sahibi ve Başyazarı: İsmail Hakkı Baltacıoğlu / Yeni Adım, İstanbul (1929, 3 sayı), İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu

Müdürü: M. Gayur / Yeni Adımlar, İstanbul (1973-1975, 25 sayı), Sahibi: Metin İlkin-Sorumlusu: Süleyman Nebioğlu-Yayın Yönetmeni: Orhan Suda / Yeni Çağ, İstanbul (1953, 17 sayı), Kurucusu: Cemal Konal -Sahibi: Recep Bilginer / Yeni Çağrı, İstanbul (1982-1983, 7 sayı), Sahibi ve Sorumlu Yönetmen: Abdullah Akosman / Yeni Çığ, Konya (1981-1982, 5 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: A. Kenan Altıntaş / Yeni Dergi, İstanbul (1964-1975, 128 sayı), Sahibi: Metin Yasavul-Yazı İşleri Sorumlusu: Fuat Bengü-Yönetmen: Mehmet Fuat / Yeni Doğuş, İzmir (1933-1935, 17 sayı), İmtiyaz Sahibi: Gemicioğlu Avni / Yeni Edebiyat, İstanbul (1940-1941, 26 sayı), Sahibi: Neriman Hikmet Öztekin-Yazı İşleri: M. Çetin / Yeni Edebiyat, İstanbul (1969-1970, 24 sayı), Sahibi: Dr. Turhan Bozkurt-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Doğan Hızlan / Yeni Erciyes, Kayseri (1955-1959, 32 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Mehmet Yedekçioğlu / Yeni Fırat, Elazığ (1962-1967, 36 sayı), Sahibi: Fikret Memişoğlu- Sorumlu Müdür: Cenani Dökmeci / Yeni Fikir, İstanbul (1941, 21 sayı), Çıkaran: Yakim Bahar / Yeni Gerçek, İstanbul (1967-1968, 11 sayı), Sahibi: Ömür Candaş-Yazı İşleri Müdürü: Aydın Hatipoğlu / Yeni Görüş, Kastamonu (1939-1940, 12 sayı), İmtiyaz Sahibi: İrfan Alicioğlu-Umumi Neşriyat Direktörü: Osman Faruk Verimer / Yeni Gün, İstanbul (1939, 27 sayı), Sahibi: Celal Ergün / Yeni Işık, Ankara (1940-1941, 23 sayı), Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü: Kerami Erdem / Yeni İnci, İstanbul (1951-1953, 49 sayı), Sahibi: Eşref Ekicigil-Yazı İşleri Müdürü: Doğan Can / Yeni İnsan, İstanbul (1963-1971, 105 sayı), Sahibi: Celal Sılay-Neşriyat Müdürü: Ziya Tiryakioğlu / Yeni Kafkas, İstanbul (1957-1960, 24 sayı), Sahip ve Başyazarı: Dr. Vasfi Güsar-Neşriyat Müdürü: Mehmet Ketey / Yeni Küçük Asya, Ankara (1952-1956, 59 sayı), Sahipleri: Füzuran Rıza Acuner, Faruk Hami Tosuner-Yazı İşleri Müdürü: Füzuran Rıza Acuner / Yeni Mecmua, İstanbul (1939-1942, 141 sayı), Sahibi: A. Cemal Erksan / Yeni Milas, Milas (1936-1937, 8 sayı), İmtiyaz Sahibi: Dr. Kenan Sunday -Yayın Direktörü: Feridun Alkan / Yeni Olgu, Ankara (1981-1982, 12 sayı), Sahibi ve Sorumlusu: Kutluay Şakar / Yeni Sanat, İstanbul (1973-1975, 10 sayı), Sahibi: Bekir Oğuzbaşaran-Yazı İşleri Müdürü: Salih Diriklik / Yeni Toplum, Ankara (1975-1976, 6 sayı), Sahibi: Cemil Çakır-Sorumlu Müdürü: Rüşti Apaydın / Yeni Türk Eli, İstanbul (1966-1967, 12 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Halis Evrenos-Neşriyat Müdürü: A. Kemal Akbay-Sekreter: H. Salih / Yeni Türk Mecmuası, İstanbul (1932-1943, 125 sayı), Neşriyat Müdürü: A. Hamit / Yeni Türkiye, Ankara (1994-2013), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Murat Ocak-Genel Yayın Yönetmeni: Güler Eren (Yayın hayatına devam ediyor.) /Yeni Ufuklar, İstanbul (1952-1976, 275 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Orhan Burian / Yeni Ün, Ankara (1966-1969, 44 sayı), İmtiyaz Sahibi: Adnan Demirtaş-Genel Yayın Yönetmeni: Süleyman Aksu-Yazı İşleri

Müdürü: İbrahim Göktürk / Yeniden Doğuş, İstanbul (1944-1947, 24 sayı), Sahip ve Neşriyat Müdürü: C. Hikmet Baban-Yazı İşleri Müdürü: Burhan Apaydın / Yenilik, İstanbul (1952-1957, 62 sayı), Sahibi ve Neşriyatı Fiilen İdare Eden: Naim Tiralı / Yenilikler, İstanbul (1946, 5 sayı), Sahibi: Salah Birsnel-Neşriyat Müdürü: Asım Uz / Yeni Türk Edebiyatı, İstanbul (2010-2013), Yayın Koordinatörü: Sabahattin Çağın (Yayın hayatına devam ediyor.) / Yeryüzü, İstanbul (1951-1952, 11 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Mehmet Abidin Özkan / Yeşilada, İstanbul (1948-1951, 23 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Hasan Nevzat Karagil / Yeşilirmak, Amasya (1938-1939, 8 sayı), İmtiyaz Sahibi: Nazım Berksoy-İdare ve Yazı İşleri Sorumlusu: Niyazi Torman / Yeşilirmak, İstanbul (1954, 7 sayı), Sahibi: Necmeddin Öncül-Yazı İşleri Müdürü: M. Akif Öncül / Yeşilordu, Ordu (1947-1950, 12 sayı), Sahibi: Muhsin Karlıbel / Yeşil Yurd, Tire (1938, 2 sayı), Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü: Müfit Ramiz-Neşriyat Müdürü: Hikmet Şahin / Yığın, İstanbul (1946, 3 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Adil Yağcı / Yıldız Dağı, Sivas (1937-1938, 7 sayı), İmtiyaz Sahibi: Numan Eken- Sorumlu Müdür ve Başyazar: Necdet Sançar-Yazı İşleri Direktörü: Fazıl Demirci / Yullarboyu Tarih, İstanbul (1978-1985, 84 sayı), Yayınlayan: Hürgün Gazetecilik adına: Erol Simavi-Genel Yayın Müdürü: Çetin Emeç-Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Eser Tutel-Yayın danışmanı: Midhat Sertoğlu / 21. Yüzyıl, Ankara (2007-2013), Sahibi: Dursun Dağaşan-Yazı İşleri Müdürü: Hakan Boz-Editör: Sezgin Mercan (Yayın hayatına devam ediyor.) /Yirminci Asır, İstanbul (1952-1960, 419 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Dr. Osman Nebioğlu-Sekreter: Adnan Tahir / Yolların Sesi, İstanbul (1932-1935, 31 sayı), Sahibi ve Başyazarı: Emin Efendioğlu / Yordam, Ankara (1966-1969, 26 sayı), Sahip ve Sorumlusu: Hüseyin Cöntürk / Yönelişler, İstanbul (1981-1993, 53 sayı), Sahibi ve Sorumlu Müdürü: Mehmet Çetin / Yurd, İstanbul (1941-1949, 58 sayı), İmtiyaz Sahibi: Neşet Adnan Zentürk-Neşriyat ve Sorumlu Müdür: Necaettin Atasagun-Genel Sekreter: Alaettin Üren / Yusufçuk, Ankara (1979-1980, 24 sayı), Sahibi: Ali Püsküllüoğlu-Sorumlu Yönetmeni: Özcan Yalım / Yücel, İstanbul (1935-1936, 158 sayı), Sahibi: Muhtar Fehmi-Yazı İşleri Çevirgeni: Kemalettin Birsnel / Yükseliş, İstanbul (1949-1952, 12 sayı), Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden: Şemsettin Cura / Yürüyüş, İstanbul (1941-1943, 18 sayı), Sahip ve Neşriyat Müdürü: Fazıl Mahmut Ülker / Zafer, İstanbul 1976-2013, Genel Yayın Yönetmeni: Selim Gündüzalp (Yayın hayatına devam ediyor.) /Zeren, İstanbul (1962-1964, 30 sayı), Sahibi: Ahmet Büyükkarabacak-Yazı İşlerini Yöneten Sorumlu Müdür: Halit Derbent / Ziya Gökalp, Ankara (1947-1998, 84 sayı), Sahibi: Ziya Gökalp Derneği-Yazı İşleri Müdürü: Şevket Beyzanoğlu .

KAYNAKÇA

- BAYRAK, M. Orhan; *Türkiye’de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü* (1831-1993), Kül Yayınları, İstanbul 1994.
- Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, c. 3, İstanbul 1987.
- Değirmen -Edebiyat ve Düşünce Dergisi*, Sayı: 29-30-31, Adapazarı 2012.
- DUMAN, Hasan; *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, c. 1-2, Ankara 2000.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, c. I, İstanbul 1993.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayını, c. II, III, V,VI,VI, İstanbul 1994.
- Eski Harfli Süreli Türkçe Yayınlar Kataloğu*, KTB, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayını, Ankara 1987.
- GÜNAYDIN, Ahmet Necip; *Türkiye’de Tarih Mecmuaları*, (Basılmamış yüksek lisans tezi.) Malatya 1999.
- Hece, Aylık Edebiyat Dergisi - Türk Şiiri Özel Sayısı*, Sayı: 53-54-55, Ankara 2001
- KOLOĞLU, Orhan; *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Maydan-Larousse*, Meydan Yayınları, c. 3, İstanbul 1990.
- ORAL,Fuat **Süreyya** ; *Türk Basın Tarihi, 1919-1965 Cumhuriyet Dönemi*, c. 2, Ankara 1968.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları. c. 1-2, İstanbul 1977.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları. c. 8. **İstanbul 1998**.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Ankara 1993.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara 1994.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara 2003.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, Ankara 2009.
- Türkiye Kültür Sanat Yıllığı*, Ankara 2008
- Türkiye Kültür Sanat Yıllığı*, Ankara 2009
- Türkiye Kültür Sanat Yıllığı*, Ankara 2010
- Türkiye Kültür Sanat Yıllığı*, Ankara 2011
- Türkiye Kültür Sanat Yıllığı*, Ankara 2012
- Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Sayı:1, Türk Edebiyatı Vakfı İktisadi İşletmesi Yayını, İstanbul 2009.

UYGARLIĞIN OLUŞUMU, UNSURLARI VE ORTA ASYA UYGARLIĞININ NİTELİĞİ

Tahir Erdoğan ŞAHİN

Dünya tarihinin yeni yaklaşım ve kavramlarla ele alınması; geçmişin nesnel olarak inşası yanı sıra tarihsel-kültürel kavramların ortaya çıkışının çok daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır

Uygarlık öncesi zamanların toplumsal merkezli bir anlayış içinde adlandırılmasını destekleyecek somut verilerde mevcuttur. Kaldı ki, geçmişin sınıflandırılmasını doğrudan soyut söylemler üzerine değil, büyük ölçüde elimizdeki nesnel verilerin ışığı altında yapılabilmektedir. Orta Asya uygarlığının ortaya çıkışı ve biçimlenmesini anlamamız açısından da pek çok somut veriler bulunmaktadır

Günümüzde küreselleşme, uluslararası birliktelikler, demokrasi ve Avrasya merkezli yeni güç dengeleri tartışmalarında, Orta Asya'nın geçmişini de yeniden ele alıp değerlendirmek, bize yeni ufuk alanı açması yanı sıra yaşamakta olduğumuz çağın şekillendirilmesinde yeni anlam haritaları çizmemizi kolaylaştıracaktır.

EMERGENCE OF CIVILISATION, ITS COMPENENTS AND THE CHARECTERİSTİCS OF CENTRAL ASİA CIVİLİSATION

Evaluating the world history with new approaches and concepts; reforming the post eith objective studies will make the occurance of historical-cultural concepts more understandable.

There are also concrete datas which support the renaming of the times before civilisation in a society centered understanding. In addition classification of post can be done under the light of objective datas that we have not with directly abstract expressions.

There are also many concrete datas to understand the occurance and farming of central Asia.

Nowadays in globalization, internetional alliances, democracy and Avrasya centered new power balances discussions, evaluating the past of central Asia will open new horizon of thought and make easy to draw new maps of meaning in the formation of the age that we live in.

Tarih, tarihsel dönemler, kültür, uygarlık ve bunların niteliği üzerinde çeşitli çalışmaların olduğu bilinmektedir. Ancak bu konuların anlam ve açıklamalarında hâlâ birçok belirsizlikler, yetersizlikler ve hatta tutarsızlıklar görülmektedir. Çeşitli ülkelerde ve değişik zamanlarda ortaya çıkan tarih anlayışlarının farklılığı bunda etkili olmuştur. Çoğunluğunu sosyologların, antropologların ve etnologların oluşturduğu bilim adamlarının yaptıkları tanımlar sürekli tekrar edilmiş, yapılan çalışmalarda, olguların tarihsel süreç içinde nasıl oluştuğu yeterince görülmediği için ortak bir anlayışın kazanımı yolunda fazla bir mesafe kaydedilememiştir.

Eski kültürlerin bilinmesinde ve yeniden yorumlanmasında son zamanlarda ortaya çıkan yeni anlayışların, tekniklerin çok boyutlu perspektiflerin ve bilimsel faaliyetlerin payı büyüktür. Günümüz uygarlığının temellerinin atılış evrelerine ilişkin somut verilerin ancak son yüz yıl içerisindeki arkeolojik keşifler sonucunda elde edilmiş olması da eski anlayış ve yorumların tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

Tarihsel olayların gerçekliği, tarihsel olmaktan uzak kalıplaşmış kavram ve tanımların kapsamları içinde kalarak yapılan spekülatif yorumlarla değil, tarih biliminin kendi yöntem ve teknikleriyle nesnel olarak ortaya konulur. Buradan çıkacak sonuç ve olgulardan hareket edilebilirse, kavramların tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi çok daha sağlıklı bir yol olacaktır. Bu, kültürel-toplumsal yapı ve kavramların nesnel biçimde temellendirilmesi amacına yönelik bir tutumunun ifadesidir.

Yeni anlayışlar doğrultusunda ve uygarlık tarihi içinde özel olarak ele alınması gereken alanlardan biri de Orta Asya'dır. Başta Türkler olmak üzere pek çok topluluğun vatani olan bu alanın tarihi ele alınırken, onu çevreleyen diğer sahaların da göz önünde tutulması gerekir. Böylece, hem genel dünya tarihinin hem de bu alanların bütüncül bir kavrayış içerisinde daha açık ve anlaşılır olması sağlayacaktır.

Uygarlık tarihinin yazımında karşılaşılan çeşitli genel sonuçların yanı sıra bölgesel olarak Orta Asya ve çevresinde meydana gelen toplumsal-kültürel gelişmelerin ve bu gelişmelerdeki temel dinamiklerin niteliklerinin bilinmesi, alışlagelmiş klasik uygarlık tarihi yazımından daha farklı bakış açılarını gerektirmektedir. Bu sahanın çeşitli bölümlerinde ortaya çıkan kültürler; o kültürleri var eden topluluğun tarihsel, kültürel, dinî, etnik niteliğine ve üzerinde yaşadığı alanın çevresel faktörlerine göre şekillenmiş, ancak, anılan sahanın tümünde meydana gelen göçler, bu topluluklar arasında çatışmadan barışa, kopuştan bütünleşmeye, dostluktan düşmanlığa değin bir dizi ilişkiye yol açmıştır. Başta *Toynbee*¹, *Spengler*, *W. Durant*, *N. Elias* olmak üzere, *L. Lipson* ve *C. K. Maisels* doğrudan "uygarlığı" ele almaları açısından önemli

1. Toynbee, uygarlıkların doğuşuna ilişkin bazı olabirler manzumesi ortaya kor.

gördüğümüz bilim adamları arasındadır. ² Leslie Lipson ve C. K. Maisels gibi bilim adamlarının uygarlık üzerine yoğunlaştıkları araştırmalarını 1995’li

Bu *olabilirler*, temelde, o uygarlıkların oluşumundaki tarihsel arka planın, dolayısıyla erken uygarlık aşamasının eksikliğinden kaynaklanmış gibidir. “Bir uygarlık, uygarlık-öncesi bir toplumun kendiliğinden değişimi sonucu doğabilir” diyen Toynbee, bunları “akraba olmayanlar” diye adlandırmaktadır. Oysa ki bir toplumun kendiliğinden değişimi, esasta o toplumun kültürel değişmesi ve yetkinleşmesi sürecidir. Uygarlık bizim kanaatimize göre yetkinleşmiş kültürler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkar. Geçmiş uygarlıklardan kalan veriler ve bu verilerin tahlili de bunu teyit etmektedir. Toplumsal-kültürel farklılaşmayı, yetkinleşmeyi ve yetkinleşmiş kültürler arası ilişki sürecinde ortaya çıkan ‘erken uygarlık’ aşamasını atlayan Toynbee “akraba olmayan”ları icat etmiştir. Toynbee’nin ikinci olabilir uygarlık türü için, “uygarlık öncesi bir toplumu uygar olmaya, çoktan var olan bir uygarlığın etkisi teşvik edilebilir.” demektedir. Nedense buna ilişki dememeyi yeğlemekte, böylece karşılıklı alışveriş olabileceğinin gündeme gelmesinden uzak kalmaya çalışmaktadır. Toynbee’nin bu çegingesi, bazı uygarlıkları merkez, diğerlerini öteki görme kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu kaygı, uydu kavramını kullanma gereği duymasından da anlaşılmakta, onun, Avromerkezci ve hegemonyacı zihniyetini yansıtmaktadır. Hatta uydu uygarlıklar için “...aşağı olduğunu ima etmek gerekmez” derken, bu ifadeyi gerekli görmesi, bilinç altında neşet eden niyetini açığa çıkarmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Oysa ki Toynbee’nin verdiği örnekler de dahil, uydu uygarlık tanımına layık görülen bir oluşum yoktur. Her hangi bir toplum kendinden önce uygarlık ölçütlerine erişmiş bir toplumla karşılaştığında, o uygar toplumun yalnızca o günkü konumuyla muhataptır ve karşılıklı ilişki kurar. Hatta ilişkilerde nicel anlamda pek çok şey öğrenilebilir de. Bu ilişkinin sonucunda uydu bir uygarlığın oluştuğunu söylemek için yeterli bir neden yoktur. Başka bir deyişle Toynbee’nin açıklamaları, onun öznel ifadeleri olmaktan öteye gitmemektedir. Toynbee’nin üçüncü olabilir “akraba”lık diye de nitelendirdiği uygarlık türü ise şöyle ifade edilir: “Bir uygarlığın çıkışı değişime bağlı olmayıp, daha eski bir nesilden bir ya da daha fazla uygarlığın çözülmesi ve bunlara ait bazı öğelerin yeni bir biçime dönüşmesiyle de olabilir.” Bu yaklaşımı, “Değişime bağlı olmayıp..” ifadeleri bir tarafa atılmak kaydıyla daha mâkul gibi görülmektedir. Ancak verdiği örneklerden de anlaşılacağı gibi (Doğu Ortodoks, Batı Hristiyan ve İslam Uygarlıkları) bu açıklamaları uygarlıkların doğuşu ile ilgili olmaktan çok, var olagelen uygarlık süreci içinde bazı renklerin dünya uygarlığına katılımıdır. Toynbee’nin yanı sıra Spengler’i de Avromerkezci bakış açısıyla yazdıklarından dolayı eleştiren Henri Frankford gibi Batılı bilim adamları da olmuş, XX. yy. ın ikinci yarısında bu sayı artmıştır. Bk. Henri Frankford, *Uygarlığın Doğuşu*, (Çev. A. Şenel), Ankara 1989, s.18 vd. H. Frankfurt’un eseri (*Uygarlığın Doğuşu*) isim olarak konumuzla bağdaşıyor olsa da uygarlık analizi olmaktan çok uygarlık tarihidir. Klasik bir tarihçi ile aynı niteliklere sahip bir sosyoloğun tarih, kültür ve uygarlık gibi temel kavramlara verdikleri anlamlar hususunda ilginç bir polemik olarak bk. Sorokin – Toynbee, *Sosyal Değişim Üzerine Denemeler*, (Çev. E. Güçbilmez), Ankara 1964.

2. Leslie Lipson, *Uygarlığın Ahlâki Bunalımları*, (Çev. J. Ç. Yeşiltaş), İstanbul 2000; Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, (Çev. A. Şenel), Ankara 1999; C. K. Maisels’in *Uyg ar l ı ğ ı n D o ğ u ş u*, ilk bakışta bazı başarıları sergilediği izlenimini vermektedir. Arkeoloji’den ekolojiye, tarihten etnografyaya kadar farklı bilimsel çalışmaların verilerini kullanmaktadır. Yüksek taban suyu, nüveleşme, yatay ilişkilerden dikey ilişkilere geçiş, konik klan yapısı gibi yarı coğrafi yarı sosyolojik bazı karma kavramlar önermesi bunlar arasındadır. Bilimsel çalışmalarda herhangi bir konunun çeşitli bilimsel disiplinlerin verileriyle “birlikte” ele alınmasının olağan üstü bir tarafı yoktur. Ancak bu yaklaşımı “hayatın bütünlüğü”

yıllar sonrasında neşretmeleri tesadüf değildir. Kadim zamanlara ait dönemlerin içinde bulunduğumuz zamanda *özellikle* ele alınması, “küresel” bağlamda gelişen olaylarla ilintilidir. Ancak bunların hemen hepsinde doğrusal tarih anlayışı ve buna dayalı yaklaşımlar egemendir. İçeriklerinde yeni düşüncelere yer verilse de bu farklı söylemlerde (bulgularda değil) tarihsel bir sentez oluşturmaktan uzak ve eklektik yargılardan öte gitmeyen gayretler olduğu izlenimi edinilmektedir³.

1. UYGARLIK ÖNCESİ DÖNEMLER

1.1. Yalın Yaşama Dönemi

Uygarlık öncesi; *Yalın Yaşama Dönemi*'yle insanlık tarihinin *Doğal Yaşama Dönemi*'ni ve Son Buzullanmanın sona ermesiyle başlayan *Toplumsal – Kültürel Farklılaşmalar Dönemi*'ni kapsar.

Zamanımızdan 2 milyon yıl öncesinden 200 000 yıllarına kadar gelen Yalın Yaşama Dönemi'nde hominidal (insansı) eksenli (Homo Erektus, Homo Habilis, Neanderthal) türlerin varlığı söz konusudur. Anılan dönem doğrudan insanlık tarihinden çok insansı oluşumların geçmişiyle ilgilidir. Bu dönemin dolaylı bir önemi vardır.

algılaması içinde kaba eklektizmden irak biçimde başarabilmek önemlidir. Kaynakçasında binden fazla eser gösterilerek nicel bir çaba sergilenmeye çalışılan eserde, alışlagelmiş sonuçların ötesinde kayda değer hiçbir özgünlüğe, en azından uygarlığın doğuşuyla ilgili ufuk açıcı bir yeniliğe rastlanmamaktadır. Maisels'in uygarlığın doğuşunu ortaya çıkarma çabasının bir ürünü olan eserde, en temel kavram olan uygarlık konusundaki ön deyişi, eksik ve çelişkilerle doludur. “...Her türlü değer yargısından arındırılmış bir kavram olarak kullanılmıştır” dediği uygarlık, “devlet tarafından düzenlenen tabakalı bir toplum olarak” tanımlanmıştır. Tabakalı toplumdaki eşitsizlik ve ayrıcalık sahiplerinin fazla kaynak kullanımıyla ortaya çıkan yapıyı kasetmektedir. Uygarlığı bu cılız tanımları içine hapseden Maisels'in, “değer yargısından uzak olduğunu” iddia etmesinin ise fazla anlamı yoktur. Örneğin; demografya ve teknoloji ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koyma çabasında, ilgili birçok düşünürün düşünceleri pasajlanmış, ancak tüm bu alımlamalar uygarlığın doğuşuyla olan ilişkilendirmede doyurucu bir zemin oluşturulamamıştır. Bk. C. K. Maisels, a g e, s. 27 vd.

3. Doğrusal tarih: Topluların ve uygarlıkların, beşerî bilgi ve değer yargılarının birikimsel evrimci bir biçimde ve birbirini bütünüyle geliştirildiğini savunan yaklaşım. Buna göre; insanlık tarihi ilkelikten modernliğe doğru geri dönülmez bir süreçle ilerlemektedir. Tarihte, “doğrusal tarih”, sosyal bilgiler genelinde “doğrusal ilerlemeci yaklaşım” biçimiyle söylenmektedir. (Bk. Ömer Demir – Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara 1993, s. 64). Lewis Henri Morgan'ın çalışması bu anlayışın tipik örnekleri arasındadır. [Lewis Henri Morgan, Eski Toplum I-II, (Çev. Ü. Oskay), İstanbul 1986]. Marx ve ardılları da ilkel komünal, kölecî, feodal ve kapitalist aşamalarla aynı yaklaşımı paylaşmışlardır. [Karl Marx – Friedric

1. 2. Doğal Yaşama Dönemi

Doğa, salt yeryüzü ve hayatın olduğu gibiliğini kucaklayan bir kavramdır. Bu jeo-biyolojik alanın dışındaki “doğal”, insanlarla ya da salt insanlara özgü bir alan olarak “toplum”un ortaya çıkışıyla ilişkilidir.⁴ Doğal Dönem, insanın doğallığı, doğal davranışları ve toplumsal yapılanmasında bu kendiliğindenliği içerir. Toplumsallıklarında yaş, cinsiyet, akrabalık ilişkileri, korunma, barınma gibi temel güdüler etkindir. Eşitlikçi organik diye de nitelenen bu dönemde komuta ve itaate dayanmayan, işlevsel olarak birbirini tamamlayan yapılar bulunmaktadır. Henüz hiyerarşik olmayan, günlük hayatlarının düzeninde yaş ve cinsiyet gibi doğal farklılıkların başatlığını kabul eden, ancak farklılıkları hiyerarşik statü grupları içinde sınıflandırmayan bir duyarlılık bulunmaktadır. Yaşama biçimlerindeki bireysel farklılıklar tahakkümün değil tamamlayıcılığın çizgisindedir.

Doğal Yaşama Dönemi’nin ilk organik kültürlerinde bir zaman sonra yavaş yavaş statü yönelimli bir kaymayla, hiyerarşik bir biçimde örgütlenme başlamıştır. Bu toplulukların bireyleri, bireysel farklılıklarının ayrıcalığı yanı sıra güçlü olmak, tecrübeli olmak, yetenekli olmak gibi başarılarına dayanarak bir süre sonra gerontaksiler, baba erkil yönetimler ve savaşçılar hâlinde organize olmuşlardır.

Doğal Yaşama Dönemi’nin ikinci evresine geldiğinde, özellikle kuzey yarımkürede buzulların etki alanına giren alanlarda mağara hayatı ön plâna geçmiştir. Mağara hayatı, insan ilişkilerinin yoğunlaşmasına, bu nedenle dilde, ritüellerde ve sanat verilerinde zenginleşmelere neden olmuştur. Ekvator kuşağının güneyinde daha yağışlı ve yoğun bitki ve orman örtüsü içinde yaşayan insanlar ise 20-25 kişilik gruplar hâlinde kâhin / bilici önderliğinde; savaşçılar, analar, çocuklar olarak daha geniş ve zengin bilgi birikimine sahip geziciler olarak hayat sürmüşlerdir.

Engels, Alman İdeolojisi / Feuerbach, (Çev. S. Hilav), İstanbul, trhs]. F. Engels, Marx’ın da arzusuyla Morgan’ın adı geçen eserinden yola çıkarak aile, özel mülkiyet ve devletin kökeni hakkında bir çalışma yapmıştır. [Friedrich Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, (Çev. K. Somer), İstanbul 1977]. Doğrusal ilerlemeci yaklaşıma karşıt anlayış ise çevrimsel yaklaşımdır. Tarihsel olayların inişli çıkışlı ve özgünlüklerin olduğunu vurgulayan çevrimsel yaklaşım, döngüsel gelişmelerin her birinin kendi iç dinamiklerine sahip olduğunu vurgular. Tarih bilimi bağlamında bu yaklaşım “çevrimsel tarih” olarak da kullanılmaktadır. Hemen hemen eş zamanlı olarak neşrinden bir yıl sonra Türkçeye kazandırılan L. Lipson’dan başka, bazı yönleriyle aynı sorunlar üzerine duran Steven Mithen [The Prehistory of the Mind, Thames and Hodson 1996 = Aklın Tarih Öncesi, (Çev. İ. Kutluk), Ankara 1999] ile Marshall G. S. Hodgson [Rethinking World History, Essays on Europe, İslam and World History= Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, (Çev. A. Kanlıdere – A. Aydoğan), İstanbul 2001] bu kategoride yer alanlar içindedir.

4. Murray Bookchin’in ayrıntılı çözümlemesinde “insani olmayan (insan olmayan

1.3. Toplumsal– Kültürel Farklılaşmalar Dönemi

Son Buzul Çağı sonrasında yaşayan insanlar, kendilerinden önceki toplumlardan daha geniş, kapsamlı ve karmaşık yapılar sergilemişlerdir. Yeryüzünün çeşitli alanlarında, o alanların doğal şartlarına uyarladıkları yaşama biçimleri ve eriştikleri kültürel, sosyal ve ekonomik düzeyleriyle kendilerinden sonraki toplumların biçimlenmeleri üzerinde etkileyici olmuşlardır. Bu toplumların orman işlerinde göl ve deniz kenarlarında, ırmak boylarında, çöl ya da bozkır bölgelerde; *göçebe*, *yarı göçebe*, *durağan*, *yerleşik*, *yarı yerleşik* tarzda yaşamış olmaları, sonraki zamanlarda kendi iç yapılanmalarında giderek gelişen, çeşitlenen, farklılaşan; başka toplumlarla ilişki kurduklarında çeşitlenmeleri artan çok sayıda farklı *toplum tiplerini* belirlemiştir.

Denebilir ki, zamanımızdan 12.000 yıl öncesinden itibaren başlayan çeşitlenmeler; yeryüzünün ayrı ayrı yerlerinde farklı kültürlerin belirdiği, kendisinden önceki sadelik içinde evrensel, benzer nitelikli yaşama biçimlerinin oldukça dışına taşan, daha da önemlisi, bugüne değin gelen toplumların tarihinde iz bırakan birçok temel insani ve kültürel verilerin ortaya konduğu bir sürecin başlangıcıdır.⁵

Buzul Çağı sonu topluluklarıyla ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer husus; kendilerinden önceki toplumların yaşama biçimlerinin ürünü olan çeşitli kültürel ve sosyal verileri miras olarak devralan bu insanların yeni iklimsel tablo içinde şekillenen yeryüzündeki dağılımlarıdır. Bu dağılım sonunda, buldukları mekânların şartlarına göre öncesi zamanlardan daha karmaşık ve birbirinden farklı toplumsal hayatlar sürdürmüşlerdir.⁶

1.3.1. Yarı Kapalı Orman Topluları

MÖ 6000’lerde ortaya çıkan buluntu yerleri ve buralardaki arkeolojik verilerle tanımlanan *Megleмосien* ve benzeri kültürleri “Orman İnsanları”

---

denmiyor) topluluklar ilk doğa, insan topluluklarına da ikinci doğa denilmektedir.” Bkz. M. Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, (Çev. Alev Türker) , İstanbul 1994, s.33. Biz; insani olan, olmayan ayrımına biyolojik evrim basamaklarına veya antropolojik açılımların giderek artan sayıda kurmacalıklarına girmeksizin, tarihsel olarak ele alınma aşamasına gelen dönemi “doğal” olarak nitelendirdik.

5. C. P. Kottak, *Antropoloji / İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (Çev. Heyet), Ankara 2001. s. 228, 234.

6. Kapalı; görece durağan (devinimsiz / tecriti) toplumlar: Bu toplumlar, diğer toplumlarla ilişkisi az ya da hiç olmayan, bu anlamda tecritli ve görece devinimsizdirler. Ancak kendi iç dinamikleri içerisinde sürekliliğe sahiptirler. Bu yaşama biçimi, esasında ilk insan topluluklarıyla birlikte var olan bir geçmişe sahiptir. Günümüzde yerli diye adlandırılan kapalı toplumların genel çizgilerine bakıldığında, diğer toplumlara göre nicel olarak değişmeden geldikleri görülmektedir.

şeklinde sıfatlandırılmasına neden olan dayanaklar, bu kültürlerin geçmişlerinde yarı kapalı orman toplumları olduklarını ve kısmen bu kapsamda devam ettiklerini de teyit etmektedir. Kuzey Avrupa'nın çeşitli yerlerinde rastlanılan Maglemosien kültürü insanları, özellikle orman ürünlerine yönelik aletler yapmışlardır. Maglemosien buluntularında rastlanılan kalıntılar arasında evcilleştirilmiş köpek de vardır.⁷ Çin'de, Sarı Irmak'ın kuzey havzası günümüzde bozkır niteliğine sahip olmakla birlikte, MÖ 8-6 binlerde yoğun ormanlarla kaplı vadilerin egemen olduğu ve bu yörede *Szechuan* kültürünün oluştuğu bilinmektedir.⁸

Nasıl ki dünyanın çeşitli alanlarına yayılan topluluklar giderek birbirinden farklılaşan yaşama biçimi ortaya koymuş iseler, belli bir yörede ve hemen hemen aynı zamanlar içerisinde yaşayan topluluklar arasında da belirli farklılıklar bulunmaktadır.⁹ Fransa'dan Rusya ortalarına kadar uzanan topraklarda yaşayan ve aralarında kısmî farklılıklar bulunan insanların yarı kapalı orman toplumu olma nitelikleri, onların toplumsal organizasyonlarını, düşünce biçimlerini, dinlerini ve sanatlarını da belirlediği söylenebilir. Kışın barınaklarda, yazları ise orman ya da su kenarı kamplarda yaşayan bu insanların ne şekilde organize oldukları, aralarındaki bireysel-toplumsal ilişkilerin boyutu, dinî tasavvurları hakkında genel ya da ayrıntılı bilgi vermek güçtür. Bu konuda çoğu birbirinden değişik yorumlar yapılagelmektedir. İçlerinde elbette gerçeğe örtüşen veya gerçeğe yaklaşan anlatımlar bulunabilir. Ancak, dünyanın çeşitli yerlerinde birbirinden ayrı toplumsal yapılar ve kültürel kimlikler elde etmeye yolunda olan bu dönem insanların tümünü tek biçimli bir sürecin içinde görmek kuşkusuz ki büyük bir hata olacaktır.

1.3. 2. Göçebe Çöl Toplulukları

Bu toplulukların bir kısmı çeşitli nedenlerle çölümsü alanlara gidip buralara uyum sağlamışlar, bir kısmı Buzul Dönemi sonunda çölleşen

7. Milattan önceki birkaç yüzyıla kadar Ege-Akdeniz çevresine uzak kalan Orta ve Kuzey Avrupa kesiminin beşeri olayları, Eski Dünya Karalarını belirleyen ve sonra kentleşme sürecine geçen yöre toplumlarınca bilinmemekteydi. E. Morin'in özlü ifadesiyle; "Avrupa, antik dünyanın kuzeyindeki bilinmeyen uzak ülkedir. En eski prehistorik dönemlerden beri yerleşilmiş olmasına rağmen, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü başladığında henüz tarihe adımını atmış değildir" Bk. E. Morin, *Avrupa'yı Düşünmek*, (Çev. Ş. Tekeli), İstanbul 1995, s. 45.; Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. A. Şenel), Ankara 1974, s. 69 vd.; R. J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, (Çev.B. Altıok), İstanbul 1990, s. 115-118. Bazı bilim adamları, Maglemosien insanların doğrudan Buzul Çağı insanları olduğu ve Kuzey Batı Avrupa'da torunlarının yaşadıklarını ileri sürmektedirler.

8. Jacques Gernet, *Ancient China*, London 1967, s. 30 vd.

9. C. Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, (Çev. B. Güvenç) İstanbul 1994, İstanbul 1994, s. 27.

bölgelerinde kalarak aynı yerde değişen şartlara uymuşlardır. Temel özelliklerinin başında göçebelik gelir. Önemli kısmı Kuzey Afrika, Ön Asya ve Orta Asya'da yer alan çöllerde bulunan bu toplulukların bir kısmının deveyle olan bağlantıları, onları diğer kültürlerle ilişki kurmalarında kolaylık sağlamıştır.

Üzerinde kültürlerin var olduğu¹⁰ çöl alanlarının eski uygarlıkların kurulduğu alanlara yakın olması ve çöl insanlarının göçebe hayat sürmeleri, onları kapalı-durağan toplum konumunda bırakmaz. Hatta çöl kültürünün en önemli temsilcileri sayılan Arabistan yarımadasının *Bedevîleri*, en eski uygarlıkların yakınında yer almaktan başka, onlarla sürekli temas hâlinde olmuşlar, kendi nüfus ve kültürel kazanımlarıyla onları bazı açılardan beslemişlerdir. Daha sonraki tarihsel dönüşümler içinde ele alındığında, bugünkü çöl halklarının geçmişi de, aynı şekilde Mısır ve Mezopotamya'da kurulan uygarlık öncesinde değil, bu tür uygarlıklar sonu çölleşen ya da çöle sürülen halklar biçiminde ortaya çıktıkları görüşü egemendir.¹¹

Çölün gece-gündüz ya da mevsimlik değişkenliği, kaynakların azlığı, kabileler arası mücadeleler, bütün bu güçlükler içinde her topluluğun kendi içindeki yoğun birlikteliği, sürekli göç ve göçler sırasında karşılaşılan olaylar; çöl halklarını, en eski dönemde hangi yaşama biçiminde olursa olsun belli kurallar ve kurumlaşmalar içine sokmuştur. Kendi temel geçim kaynakları (hayvancılık) dışında yağmalarda bulunmak ya da yağmalanmak onları yalnızca coğrafi şartlara karşı değil, toplumsal olaylara ve karşılaştıkları yeni insanlara karşı da hassas kılmıştır.

Gerek Arabistan ve gerekse Kuzey Afrika'nın çöl halkları var olan diğer kültürlerle olan ilişkilerine rağmen bazı temel karakterlerini muhafazayla homojen bir yapı sergilese de bu ilişkilerin niteliği ve yoğunluğu, onların ticarî, dinî ve sanatsal yapılarını derinden etkilemiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında, yalıtılmış, kendi içine kapalı çöl toplumları tarihinden bahsetmek zordur. Bu nedenle, kültürel farklılaşma sürecinde sosyolojik bir alan olarak çöl kültürü ele alınabilir. Ancak bu kültürlerin tarihi ise aşağıda ele alacağımız deniz toplumları gibi buldukları alanda var olan diğer kültürlerin ve uygarlıkların geçmişiyle birlikte anlaşılacaktır.¹²

10. Çöl denilince, büyük oranda kumla kaplı alanlar akla gelmekle beraber, salt kum kaplı yerler çöl bölgelerinin küçük bir kısmını oluşturduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle "Çöl kültürü", çöl kapsamına alınan ve fakat insan hayatı için gerekli bitki dokusunun ve suyun bulunduğu yerlerde zuhur etmiştir. Bk. Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. S. Tuğ), İstanbul 1985, s.47.

11. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (Çev. D. H. Yıldız), İstanbul 1979, s. 19.

12. Toplumsal-kültürel farklılaşmalar ve toplumsal değişme üzerine sosyolojik birçok teori ve bu teorilerden hareketle yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır.

1. 3. 3. *Deniz ya da Göl Kıyısı Topluları*

Deniz toplumu, en soyut biçimiyle bile bir tarafıyla kara bağlantısı olan, ancak görece diğer çöl, bozkır, orman ve su boyu kenarlarında yaşayan toplumlardan çok daha fazla denizle haşır-neşir olarak yaşayan insanları nitelendirmek için kullanılır.

İnsanların denizle olan ilişkilerinin kurulması onları karadaki insan topluluklarından daha farklı ve özel teknik becerileriyle ayırır. Çok önceleri deniz kıyısında yaşamış olsalar da *deniz toplumu* kimliği kazanabilmeleri zaman alacaktır. Öte yandan türlü nedenlerle deniz kıyılarına giden ve bu yeni mekânlarında daha çok denizle ilişkili olmak zorunda kalan topluluklar, bu alana gelmeden önceki yaşama alanlarının kazanımlarını buralara taşıyacak, belki de kendilerinden önce deniz kıyısında yaşayan topluluklardan daha fazla etkinlik gösterebileceklerdir. Bütün bunlar, deniz kenarında yaşayan toplum ile denizci toplum arasında bariz bir fark olabileceğini göstermektedir.

Yeryüzünün farklı coğrafi alanlarında ortaya çıkan toplumlardan birbirinden çok farklı gözükken deniz topluları ile çöl topluları, varoluş zamanları açısından benzer kaderi paylaşırlar. Her iki toplumun insanları da, daha önceden orman, bozkır veya su boylarında yaşarken deniz kenarlarına ya da çöl alanlarına gelmişler ve bunlara uyum sağlamak için uğraş vermişlerdir.

1. 3. 4. *Göçebe Bozkır Topluları*

Başlangıçta diğer topluluklar gibi avcı-toplayıcı olarak yaşayan bozkır toplulukları, sonraki dönemlerinde hayvancılık ve göçebelik yapan, yaylak-kışlak hayatı olan yarı-göçebelilerdir. Bozkırlılar, farklı coğrafi/iklimsel şartlar içerisinde birbirinden farklı yaşama biçimleri sergileyen, göç olgusunun süreklileştiği *hareketli* toplumlardır.

Bozkır toplumlarını diğer toplumlarla olan ilişkileri boyutuyla ele aldığımız zaman ortaya çıkan karmaşık yapısı bir yana, bizzat yalıtılmış varsayılacak bir bozkır topluluğunun kendi iç mekanizmaları da aynı şekilde tarihsel - kültürel çerçeve içerisinde oldukça karmaşık ve zengin bir yapı içermektedir.

Hemen pek çok araştırmacı, üretim aşamasına geçişte esas alınan tarımın yanı sıra hayvancılığı da katar ve anlatımlarında sanki bunlar birlikte varılan sonuçlarmış gibi sunarlar ya da bu izlenimi verirler. Oldukça eskiye giden zamanlar hakkında arkeolojik veriler az olmakla beraber, buzulların

---

Bk. Richard P. Apellbaum, Toplumsal Değişim Kuramları, (Çev. T. Alkan), Ankara 1970; Pitirim Sorokin – Arnold Toynbee; Sosyal Değişim Üzerine Denemeler, (Çev. E. Güçbilmez), Ankara 1964.

henüz var olduğu ve çekilmeye başladıkları zamanlarda toplulukların *avcılık* yaptığı kesinlik kazanmaktadır. Hayvanlar dünyasını tanıyan insanlar, onlara olan bağımlılıklarını ve bu alışkanlıklarını buzul sonrasında da devam ettirmişlerdir. Hatta, buzulların tümüyle çekilip bazı alanlarda su kaynaklarının belli yerlerde bulunması, insanlarla hayvanları zorunlu olarak aynı mekânlara çekmiş olmalıdır. Bu nedenle hayvan avcılığı yanı sıra uysallaştığını keşfettiği hayvanları toplama, evcileştirme ve üretme evresine geçmişlerdir. Bazı bitkilerin üretiminin yapılabilmesi ise daha özel şartların oluşmasına bağlı olduğu için, hayvancılıktan sonraki zamanlarda tarımcılık ortaya çıkacaktır.

Hayvancılığa elverişli bozkırlarda yaşayan toplumların kültürel kimliklerinin belirginleşmesi aşamasında, onları diğer toplumlardan farklılaşmaya doğru götüreceği olan da *hayvan toplayıcılığı ve evcilleştirilmesinden* sonra çoğalttıkları sürülerinin otlatılması amacıyla başlattıkları *göçebe – çoban* yaşama biçimini tercih¹³ etmeleridir.

Sürülerini gezdiren bu insanlar, onları çeşitli vahşi hayvanlara veya başkaca toplulukların saldırılarına karşı korumak ihtiyacı duymuşlar ve mücadeleye etmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelede başarılı olmanın yolu, toplumsal yapının gerektiği gibi organize olması, yani teşkilâtlanabilmektedir.¹⁴ Her zaman için diğer toplumlardan daha geniş alanlar üzerinde egemen olan bozkır- göçebe toplumlarının başlangıçtaki yerel teşkilâtlanma biçimleri, zamanla daha geniş sahalarla egemen büyük organizasyonlara doğru evrilecektir. Dolayısıyla küçük göçler, yerini daha büyük kitlesel göç hareketlerine terk ederken, atın evcilleştirilmesi ve bu toplumun demiri kullanması, dünya ölçeğinde bir dizi olaylara ve değişimlere neden olacaktır.

1. 3. 5. Irmak Kıyısı Yerleşik Toplular

Çevre şartlarının hemen her mevsiminde kalınabilecek uygunlukta olduğu alanlardaki yerleşmelerden bazıları avcı, toplayıcı, balıkçı hayatlarına devam ederken, bazıları yarı göçebe bir avcılık ve toplayıcılıktan *devşiricilik dönemine* geçmişlerdir. Bu topluluğun uygun coğrafi şartlarda aynı yerde uzun süre durabilmesinin verdiği imkânla nüfusları artmış, barınak türü

13. Toplumların kültürel kimliklerinin belirginleşmesi döneminde, her toplumun belli bir yaşama biçimini tercih ettiğini özellikle vurgulamamızın sebebi, herhangi bir toplumun yaşadığı toplumsal – kültürel hayatın dışında kalan farklı yaşantıları da bilebileceğini gözardı etmediğimizdendir. En eski dönemlerde hangi toplumlara bu konuda ne oranda farklı kültürler tanıdığına ilişkin kesin bilgi sahibi değiliz. Ancak, kültürler arası tanışma sonucu, bir kültürün diğerini mutlaka benimsemesi gerekmediği, her toplumun kendi coğrafi ekonomik ve kültürel şartlarına uygun yapı içinde hayatını sürdürmeye meyilli olduğu ise açıktır.

14. Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygurulukları*, İstanbul 1979, s. 28; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987, s. 11.

yerlerini daha da geliştirmişler ve geçici kamp yerine köy görüntüsüne sahip yerleşmeler oluşturmuşlardır.

a. Yerleşik-devşirici toplumlar: Devşirme, bitki ya da hayvan türlerini daha yakından tanımayı ve bilinçli bir seçmeyi gerektirdiği için toplayıcılıktan daha farklıdır. Hayvanın evcilleştirmeden önce, evcilleşebilecek hayvanların tanınması, bitki dünyasında da tahıl ürünlerinin tanınması zorunludur. Ne var ki, hayvan evcilleştirilmesi sürecinde bu iş göçebe toplumların geniş alanlar içinde gezerek de başarabilecekleri bir iş iken, tahıl devşirimi, o toplumun yerleşik olmasını gerekli kılmış olmalıdır.

b. Yerleşik-tarım toplumları: Son Buzul Çağı'nın sonundaki değişimlerin yeryüzündeki etkilerinin tümü hakkındaki bilgiler yeterli olmasa da Kuzey Afrika, Anadolu, Ön Asya, Hindistan'a kadar olan Güney Asya (Afganistan, Batı Türkistan'ın güneyleri)'da iklimin Avrupa'ya göre daha yumuşak geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁵ MÖ 25.000-10.000 yılları arasında az da olsa belli bir insan nüfusunun yaşadığı tespit edilen bu alanda, yeni bitki ve hayvan örtüsüyle bağlantılı olarak toplumsal-kültürel hayatın nitelikçe özellik kazandığı anlaşılmaktadır. Güney Batı Asya'da bulunan yerleşmelerin varlığı, toplayıcılıktan devşiriciliğe, daha sonra da tarım ve hayvan üreticiliğine geçildiğinin işaretleridir. Daha geniş bir ifade kullanılacak olursak; dünyanın uygun olan her yerinde meydana gelen yerleşmelerden, bazı alanlar daha öncelikli, bazıları ise eş zamanlı ve birbirinden bağımsız olarak devşiricilikten *besin üreticiliğine* geçmişlerdir.

Kültürel Kimliklerin Belirginleşmesi Sürecinde; Eski Dünya'nın İlk Yerleşmeleri ve Çiftçi, Çoban Kültürler (MÖ 8000- 6000): Son buzulların tedricen kuzeye doğru çekilişi, Güney Batı Asya ve Güney Anadolu bölgesinde iklimin daha da yumuşamasına neden olmuştur. Koyun, keçi, domuz, sığır gibi hayvan türleri yanı sıra arpa ve buğday gibi tahıl ürünlerinin doğal olarak yetişebildiği bu alan "Bereketli Hilâl" diye de adlandırılmıştır.¹⁶ Ancak, arkeolojik araştırmalar ilerledikçe, bu deyim kapsadığı alanların dışında eş zamanlı olarak gelişme gösteren yerler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda

15. R. J. Braidwood, a g e, s. 122; J. Mellaart, a g e, s. 7; Tarım yapılabilmesinin tek şartının iklim ve çevre olmadığı, tarıma alınabilecek bitki türlerinin de olması gerekir. Evcilleştirilen yabani bitki türlerinin doğal olarak yetiştiği yörelerin başında Filistin'den Afganistan'a değin uzanan sahalarda gelmektedir. Bu tür bitkiler ile koyun ve keçi gibi hayvanlara Mısır'da da rastlanmaz. Bk. S. Mellaart, a g e, s. 7, 9 vd.

16. J. Mellart, a g e, s. 9-10; Ön Asya'nın ilk yerleşik / tarımcı toplumlarının ortaya çıktığı "çekirdek alan", bugünkü Türkiye, Irak, Suriye, Filistin, İran'ın Zağros-Toros ve Güney Filistin'le çevrelediği Akdeniz'in doğu ve kuzeyi boyunca uzayan sahalardır. Ancak mutlak bir sınır çizmek zordur. İran ve Anadolu'nun yüksek – soğuk kesimlerinin ilk yerleşik tarım aşamasına geçen yerlerle eş zamanlı konumda olması çok zayıf bir ihtimal iken, Güney-batı Türkmenistan'daki Koppet dağının güney yamaçları ile Balkanların güney kesimleri için aynı şey iddia edilmemektedir. Bk. R. J. Braidwood, a g e, s. 136 vd.

Bereketli Hilâl yerine belki de “Bereketli Yıldız” deyiminin kullanılması gerekecektir. Coğrafya ve iklim şartlarının uygunluğu, bitki ve hayvan türlerinin cinsi ve insan varlığının yanı sıra arkeolojik veriler; avcılık ve toplayıcılıkla başlayıp besin devşirme - depolama aşamalarından geçerek üretim aşamasına geçen ilk yerleşik, köylü çiftçi çoban kültürlerin kökenlerinin burada aranmasını zorunlu kılmaktadır.

Hayvanların evcilleştirilmesi, besin üretimi aşamasına geçişin temel ayaklarından birinin inşâsıdır¹⁷ İkinci ve kendisinden sonra köylerin kurulmasına kapı açacak olan ise tahıl üretimidir.

Gerek hayvanların evcilleştirilmesi ve gerekse tahıl üretimi, belli bir merkezde ortaya çıkarak diğer alanlara buradan yayılmayıp dünyanın çeşitli yerlerinde eş zamanlı ya da farklı zamanlarda ortaya çıktığı anlaşılrsa da, bu genellenimin mutlak bir durumu yansıtmadığını; bazı toplulukların, üretimi başka topluluklardan öğrenmeye borçlu olduklarının verileri bulunmaktadır. Üretim bilgisinin yayılımı doğrultusundaki gelişmelerin daha çok hayvancılık yapan hareketli göçebe topluluklar arasında olduğu düşünülebilir.

1. 4. Erken Uygarlık Dönemi; Yetkinleşen Kültürler arası İlişkiler ve Bütünleşmesi Sürecinde İlk Kentlerin Kurulması (MÖ 7 000 – 5 000)

Yapılan araştırmalar, yaklaşık MÖ 7000’li yıllar itibariyle, özelleşen kültürlerde çeşitli değişmeler olduğunu; Güneybatı Asya dışındaki alanlarda da çiftçi-çoban kültürlerin yayıldığını; özelleşen toplumsal-kültürel kimlikler arasında ilişkiler ağının yoğunlaştığını; özelleşen kimliklerin farklı kültürlerle ilişkisi oranında kendi içinde derinleşmeler kazandığını gösteren ip uçları vermektedir. Yerleşik-tarımcı toplumlara geçişin alt yapısını bozkır, deniz, çöl, su kıyısı ve orman toplumlarının aralarındaki ilişki ve bütünleşme çizgisi belirlemiştir. Zira, kentleşme sürecine giren tarım toplumlarının uygarlık adına kazandıkları temel dinamiklerin oluşumunun da diğer farklı kültürlerle ilişkisinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Yeryüzünde insanların yaşadığı tüm alanlarda gerekli araştırmalar yeterince yapılmışsa da şu ana kadar yapılanlar, M Ö 7000 ler de başlayıp bugüne gelebilme şansına sahip ve somut veriler bırakan yerleşme merkezlerinin sayısında önemli artışların olduğunu göstermektedir. Başta Jeriko, Çatalhöyük ve Arslantepe olmak üzere, MÖ 7000 – 5000 arasında nicel olarak kent diyebileceğimiz yerleşim alanlarının varlığının bilinmesi, ilk kentsel

17. Örneğin Zawi-Şemi’nin en alt tabakasından (MÖ 9000) evcilleştirilmiş koyun ortaya çıkmış, tahıl üretiminin yapıldığına dair hiçbir buluntu elde edilmemiştir. Bk. Mellart, a g e, s. 18. Yine Aşıklıhöyük (Aksaray) gibi, MÖ VII. bine tarihlenen birçok Anadolu yerleşmelerinde de aynı durum görülür.

oluşumun bilindiği bu döneme Erken Uygarlık dememizi gerektirmiştir.¹⁸

Farklı kültürlerle ilişki sonucu, kendi içinde kültürel derinlik kazanan ve başka kültürlerle kendisinden bir şeyler katabilen bir kültür, aynı zamanda uyulaşmaya doğru giden bir kültürdür. Bir zamanların salt *deniz, çöl, bozkır* ya da *yerleşik* toplumu (kültürü) aynı zamanda (her biri farklı bir tarihte ya da bazıları eş zamanlı) bir *erken uygarlıktır*. Artık, özünde uygarlık olan her bir toplumun, tarihi süreç içerisinde nicel olarak kent uygarlıklarının gerisinde gözüküyor olması, görecelidir. Nitelik açısından birinin diğerine üstünlüğü yok, farklılığı vardır. Ne var ki, nicel olan daha somut ve başattır. Tarihçiler ise çoğunlukla, belki zorunlu olarak nicel olanı yani somut ve baskın olanı ön plâna alarak hareket ederler.

Her ne kadar dünyanın bazı kesimleri etkin uygarlık alanlarının dışında kalsa da, uygarlığın oluşumu tüm insan topluluklarının her birinin kendi içinde yetkinleşerek oluşturdukları unsurların katılımıyla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle doğuşunda farklı kültürlerin katkısıyla *evrensel* olan uygarlık, kendi alanı içerisinde ürettiği verileri yine paylaşılabilir kılarak bu niteliğini devam ettirir. Erken Uygarlık Dönemiyle eş anlamlı olan ilk kentler, kendilerinden önceki köylerin büyümesi ya da bazı köylerin birleşmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Jeriko, Çatalhöyük gibi yerleşimler, MÖ VII. binde nicel anlamda kent görüntüsüne sahiptir. Arkeolojik okumalar bu *kalabalık* yerleşmelerde yönetime ilişkin yapıların kısmen var olduğunu, ancak köklü ve yaygın örgütlenmelerden, entelektüel olguların gelenekselleşmesinden ve kurumsallaşan uzmanlaşmalardan henüz uzak olduğunu göstermektedir.

2. UYGARLIK DÖNEMİ VE UYGARLIĞIN UNSURLARI

Teorik olarak, Uygarlık Dönemi için başlangıç ve bitiş tarihi ya da alan belirlenmesi, Doğal Yaşama Dönemi ve Toplumsal Kültürel Farklılaşmalar Dönemi'ni belirtmekten çok daha zor gözükmektedir. Daha önceleri, uygarlığın bir yerde doğup (Mezopotamya'dan) diğer alanlara buradan yayıldığına inanılmaktaydı. Oysa ki bugün böyle olmadığı, farklı alanlarda hemen hemen eş zamanlı bir dönemde kentlerin ve kent devletlerinin kurulduğu bilinmektedir. Ancak, hâlâ tarihçilerin yeterince üzerinde durmadıkları, hatta gözden kaçırdıkları nokta, eş zamanlı olarak ortaya çıkan uygarlıkları vareden temel toplumsal-kültürel dinamiklerin anlaşılması ve analizi

18. Erken Uygarlık Dönemi yerleşmeleri için bk. V. Gordon Childe, Kendini Yaratan İnsan, (Çev. F. Ofluoğlu) İstanbul 1978, s.92 G. Childe, haklı olarak bu devre kültürlerinin uygarlık biçiminde tanımlanmasına [bk. H. G. Wells, Kısa Dünya Tarihi, (Çev. Z. İhsan), İstanbul 1972, s.55] karşıdır. Z. İlbars, a g m , s. 56 vd.; B. Malinowski, İnsan ve Kültür, (Çev. M. F. Gümüş), İstanbul 1990, s. 72 ; M. Özbek, a g e , s. 179. Mellart J, a g e , s. 71; R. J. Braidwood, a g e , s. 187 vd.

olmuştur. Son Buzulların (Würm) erimesi ve bu erimeden sonraki coğrafi konular; insan göçleri, kültürel çeşitlenmeler, kültürel derinleşmeler, kültürel ilişki ve bütünleşmeler doğru olarak ele alındığında kentleşme ve uygarlaşma sürecinin nasıl geliştiği ve anlaşılabilceği gibi pek çok sorunun cevabı da bulunmuş olacaktır.

Irmak kıyısında tarım ve hayvancılığa bağlı toplumların kurdukları köyler, yerleşik kültürlerin *kültürel derinleşmesidir*. Bu aynı zamanda, çöl, deniz, orman ve bozkır toplumlarının da her birinin kendi seyrinde derinlik (yetkinlik) aşamasına eriştiği zaman olarak kabul edilebilir. Uygarlığın ortaya çıkışını, niteliğini ve verilerini analiz etmek için; Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar Dönemi adı altında yapmaya çalıştığımız açılımın ortaya koyduğu sonuçlar aynı zamanda uygarlığın unsurlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Tarihsel bir süreç sonucu var olan uygarlık, kültürden nitelikçe farklı olmayan, tarihsel-kültürel gelişim ve değişim süreci içerisindeki bir toplumun ya da toplumların ürettiği maddî ve manevî değerlerin belirli bir düzeye gelmesidir. Bu düzeyin kriterleri, yani bir kültürün “uygar” niteliği kazanmasını belirleyen unsurlar bulunmaktadır:

- 1- Yaygın siyasal örgütlenme; toplumsal yapıların kurumlaşması ve bütünleşmesi; devlet,
- 2- Kentlileşme,
- 3- Farklı kültürler ve uzak alanlar arası ticaret,
- 4- İş bölümü sahalarının artması; meslek ve uzmanlık alanlarının oluşması,
- 5- Entelektüel etkinlikler(sanat ve dinin kurumsallaşması, bilim, yazı).

Yukarıda belirtilen unsurların bir kısmı olgu olarak Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar Dönemi ve Erken Uygarlık Dönemi içerisinde ortaya çıktıkları görülmektedir. Ancak, uygarlığın anlaşılmasında referans olan bu unsurların ve bunların içerdiği çeşitli dinamikleri¹⁹, yetkinleşmiş kültürler arası ilişkilerin ve kentlerin belirlediği ortam içinde gözle görülür niteliksel, niceliksel karakterler kazandıkları ve kurumsallaştıkları görülecektir.

Uygarlığın unsurları ve iç dinamikleri²⁰, toplumsal bütün içerisinde olmaları nedeniyle hem birbirlerini içermekte hem de birbirlerini zorunlu kılmaktadırlar. Bu nedenle, aşağıda ele alınan konular, yukarıda sıralanan

19. Uygarlığın özellikleri ve kültürler arasındaki farkları belirlemek amacıyla benzer bir düzenleme için ayrıca bk. Nabi Avcı – Süleyman Hayri Bolay, *Düşünce ve Uygarlık Tarihi*, Eskişehir 1988, s. 3; Halil Berktaş, *ag e*, s.162; Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci I*, (Çev. E. Ateşman), İstanbul 2000, s. 75.

20. Değişimlere “uygarlığın dinamikleri” denilmesini öneren H. Frankfurt olmuştur. Bk. H. Frankfurt, *ag e*, s. 17.

unsurların başlıkları altında değil, uygarlığın verileri içerisinde iç içe bir konumda ele alınacaktır.

Toplumsal Yapılar Arası Bütünleşme, Siyasal Örgütlenme ve Meslekî Çeşitlenme: Toplumsalın varoluşu, bir anlamda çeşitli toplumsal yapıların ortaya çıkışıdır. Dil, din, hukukun alt yapısını teşkil edecek örf, âdet ve gelenekler; uygarlık aşamasında kurumlar hâlinde gözükürler. Bu bütünleşme ve kurumsallaşma, farklı toplumlarda değişik olarak ortaya çıkan devlet sistemi içinde gelişirler. İster soy, boy ve kabileler üzerine kurulu toplumsal bir örgütlenme olsun, ister toprak ve mülkiyet üzerine kurulu siyasal bir örgütlenme olsun, her hâlükârda *devlet*, somut kaynaklar üzerinde inceleyip tanıyabileceğimiz Uygarlık Dönemi'ne tekabül etmektedir.

Devlet, toplumların siyasal gelişim süreci içinde ve ancak bazı zorunlu oluşumlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Uygarlık Döneminin özgün kurumlarından biridir. Köken itibarıyla aile, akrabalık ve kan bağlarıyla ilintilendirilen yönetimler,²¹ Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar Dönemi'nde, her kültürün kendi şartları içinde devinim gösteren hukuk - din bütünü içinde değişik idarî düzenlemeler olarak yetkinleşmişlerdir. Devletleşmeye doğru gidilen çizgide, göçebeliliğin ağırlıklı olarak devam ettiği bozkır topluluklarında ya da kültürel çeşitliliği fazla olan bölgelerin bütünleşme aşamasındaki devletler, çeşitli alan veya kabilelerin birliği şeklinde ortaya çıkarken; Mezopotamya gibi, bölge içinde ağırlıklı olarak tarım yapıldığı yerleşik yerlerde, büyüyen yerleşimler *kent devleti* şeklinde vücut bulmuşlardır.

Kabile yönetim yapılarından, ister kabile - boy toplulukları arasındaki birlik şeklinde tezahür etmiş olarak ister yerleşik köy alanlarının kentleşmesi şeklinde olsun, her durumda çeşitli topluluk ve kurumların bir bütün hâline gelmesini sağlayan devletleşme, *yönetim* den *iktidara* geçiş için de bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Özellikle kentlerde kurulan devlet düzenlerinde, eşitlikçi idarî düzenler zamanla hiyerarşik / sınıflı yapılanma içinde kendi otoriter aygıtlarını yaratan egemenliklere dönüşmüştür.²² Yapılan araştırmalar, bu gelişmelerin yaklaşık M. Ö. 5 000'lerden itibaren kentten kentleşmeye ve basit yönetsel yapılardan devletleşmeye doğru evrildiğini göstermektedir.²³ Kentler köylerden daha kalabalık ve büyük alanlar üzerinde olmasıyla da farklılık gösterse de bu farklılaşma daha çok nicelikselidir.

21. Mare Abéles, Devletin Antropolojisi, (Çev. N.Ökten), İstanbul 1998, s. 17.

22. Hareketli bozkır topluluklarındaki devlet yapısına değinilmemekle birlikte, yerleşik - kent merkezli devlet yapılanmalarında hiyerarşinin ortaya çıkışı konusunda oldukça önemli tespitlerin yapıldığı bir çalışma olarak bkz. Murray Bookchin, Özgürlüğün Ekolojisi / Hiyerarşinin Ortaya çıkışı ve Çöküşü, (Çev. A. Türker), İstanbul 1994, s. 149.

23. M. Ö. 3 700 yıllarına doğru, tarımsal ilerlemeler, nüfusun artışı, bu gelişmeler paralelinde meydana gelen diğer oluşumlar; Mezopotamya'da ve İndus vadilerinde ilk kentlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Uruk, Cemdet Nasr, Harappa, Mohenjodaro).

Asıl önemli olan niceliksel büyümenin yanı sıra niteliksel oluşumlardır.²⁴

Daha kentleşme aşamasında, nüfusu artan ve üretim fazlası olan toplumda düzenli bir hayata duyulan ihtiyaç, sıkı bir örgütlenmeyi gerektirmiştir. Bu gelişme, her kentin kendi iç organizasyonunu ve bunun bir sonucu olarak bağımsız *kent-devletlerini* ortaya çıkarmıştır. Artık kan bağı önceliği anlamını yitirmiş, klan düzeni yeni oluşumlar karşısında yetersiz kalınca ortadan kalkmış, bunun yıkıntıları üzerine *devlet düzeni* kurulmuştur.²⁵

Düzeni sağlamakla sorumlu olan devlet, egemenlik alanını korumak veya sınırlarını genişletmek gibi temel görevlerini ifa etmek yolunda daha da geliştirecektir. Mısır'dan Uzak Doğu'ya kadar uzanan alanlarda ortaya çıkan çeşitli İlk Çağ devletlerinin kuruluş dönemlerindeki nitelikleri kendi iç ve çevre koşulları tarafından belirlenerek farklılaşmıştır.

Hukuk: Devletin varoluşuna paralel önemli bir olgu yasal düzenlerdir. Yasa, içerik itibariyle toplumsal düzenin sağlanmasıyla birlikte anıldığı için, toplumların siyasallaşma süreçlerinden ayrı tutulmamaktadır. Doğal Yaşama Dönemi'ndeki *doğal hukuk*, Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar Döneminde ise o kültürün niteliğine uygun,²⁶ ancak yine doğal bir çerçeveye içerisinde müteala edilebilir. Kabile düzenini koruyan ya da boy birlikleriyle oluşan devletlerde âdetler, gelenekler ve töreler şifahen kapsayıcı bir alana sahip iken, yerleşik toplumlarda hiyerarşik yapılanmalara bağlı olarak yazılı hâle gelmişlerdir.

İlk Çağ kentlerinin de temel ekonomisi tarıma dayalıdır. Tarıma dayalı genel ekonomik işleyiş içinde, tarım dışı üretim çeşitleri de ortaya çıkmış ve meslekileşme önem kazanmıştır. Bu işlerde uzmanlaşan zanaatkâr zümreler oluşmuş, böylece, kentlileşmeyle birlikte, önceki dönemlerin yerleşme merkezlerinden daha hareketli, karmaşık bir toplumsal yapı gelişmiştir. Bu yapı içerisinde kral, rahip yönetici sınıf, zanaatkarlar, sanatçılar, çiftçiler; her biri belli bir hiyerarşi içinde kent devletini ve kent toplumunu kurmuşlardır.

İlk Uygarlıklarda Din: Din, en eski insan topluluklarından bugüne

24. "Kent") nicel ve nitel değerleri birlikte yansıtırken, "kentlileşme" kavramı özellikle niteliksel değerleri ve kentte yaşayan insanların belli bir toplum düzeyi bilincinde olduklarını yansıtmaktadır. Kent, bazı köylülerin birleşmesi ve / veya kendi doğal nüfus artışıyla nicel büyüme gösterebilir (Çatalhöyük örneği). Kentlileşme ise, yetkin kültürlerle kurulan ilişki ve kentte biriken / değerlendirilen bu birikimlerin pratiğe aktarılması ve bilgilenme süreciyle koşut giden bütünleşmelerle ortaya çıkar. Kentin bu niteliksel büyümesi kentleşme bilincinin ifadesidir.

25. V. Diakov – S. Kovalev; İlkçağ Tarihi I, (Çev. Ö. İnce), Ankara 1977, s. 69 vd.; Bordas-Laffont, , Dünya Tarihi I, (Çev. Heyet), İstanbul, trhs , s. 41; Cemal Bali Akal , Yasa ve Kılıç , İstanbul 1991, s. 108 vd.

26. Mehmet Tevfik Özcan, İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol, İstanbul 1998, s.61 vd.

kadar, hemen her dönemde insani gelişmelerde özel bir yere sahiptir.

Dinin temel unsurlarından olan inanç ve itikatların oldukça soyut oluşu nedeniyle, yazılı devirlerde bile yeterince vuzuha kavuşturulamamaktadır.²⁷ Kişi ile Tanrı arasındaki içsel (derunî) diyalogların tek düze bir tanımına varmak ya da dinî duyguları apaçık biçimde tanımlamak, özellikle uygar toplumlarında dinî-psikolojik verilerin gerekli analizini yapmak pek kolay gözükmemektedir. Ancak, tarihî perspektifle yapılabilen iş; dinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmalarda ve ilişkilerdeki rolünün açıklanması noktasında bazı somut verilerden ya da akılcı yaklaşımlardan hareketle yorumlamaktır.

Yaygın bir kanaatle, İlk Çağ'da naturalizm (doğalcılık-tabiatçılık) temelinden kaynaklanan çok tanrılı bir dinin egemen olduğu üzerinde durulur. Somut göstergelere dayalı bir dinin giderek soyut düşüncelere kaydığı ve tek tanrı inancına doğru bir aşama kaydedildiği iddia edilmektedir. Esasında bu, eski toplumları ilkel ve geri olarak sıfatlayan, evrimci bir anlayış çerçevesinde kalan bilim adamlarının öznel görüşüdür. Diğer taraftan, politeist karakter taşıdığı izlenen toplumlarda dahi *tek tanrı* bir inancın bulunduğuna ilişkin bazı ipuçları, bu anlayışla çelişmektedir. Toplumların temelde tek tanrı inancının esas olduğu bir ortamdan, zamanla politeist nitelikli anlayışlara doğru kaydığını varsaymak çok daha makul görünmektedir. Yani, soyut ve aşkın bir tanrının zaman içerisinde kurumsallaşan yapılar biçiminde mütealası ya da erişilmez tanrının daha erişilebilir somut nesnelere yansıtılmak istenmesi, tevhidî espirinin politeizme kaymasına neden olmuştur, denilebilir.

İlk uygar toplumlarında çok tanrılı din cephesinin anlaşılması, kentlerde biraraya gelen farklı toplulukların kendi idollerleriyle buraya gelmesiyle başlayan süreci açıklamakla mümkündür. Tekil (monat) toplumlar, kucaklayıcı, kapsayıcı (kadir-i mutlak) Tanrı'yı temsilen ifade ettikleri ve nesnelere yansıttıkları totemleriyle özdeşleşmişlerdir. Tanrı-totem, o toplumun kimliği ve kişiliğidir ve topluluklarla olan ilişkilerinde belirleyici ve ayırıştırıcıdır. Toplulukların mobilizasyonunda, hemen hiçbir toplum kendi tanrı-totem-kimlik unsurundan vazgeçmez. Ancak, bunlar arasında, toplumların gücüne göre hiyerarşik bir düzen oluşturulur.

İlk Çağ düşüncelerine bir bütün olarak bakıldığında, Uygarlık Öncesi Dönemlerden miras kalan insan-doğa bütünlüğünün bazı izdüşümlerini taşıdığı, doğadaki varlık ve olayların kutsallaştırılmasından anlaşılmaktadır.²⁸ Genelde, evreni kucaklayan bir *mana* sezgisi

27 Georges Bataille, Din Kuramı, (Çev. M. M. Yakuboğlu), İstanbul 1997, s. 28; Cenap Yakar, İnançlar ve Tutumlar Üzerine, Ankara 1988, s. 4; Hervé Roseau, Dinler Tarihi, (Çev. O. Pazarlı), İstanbul 1974, s. 2.

28 William H. Mc Neill, Dünya Tarihi, (Çev. A. Şenel), Ankara 1994, s. 31; Fèlice

(mutlak varlık anlayışı), toplumların günlük hayatlarında, o toplumların ilişkide oldukları çevreyle sembolleştirilmiştir. Örneğin, yaşantıları ormanla sıkı bir biçimde ilintili olan bir toplulukta, mana, ormanla sembolleşen ve doğal olarak ormanı kutsayan bir idrakle ifade edilmiştir.

Uygarlığın önemli parametrelerinden olan *kentleşme* sürecinde farklı kültürlerden kopup gelmenin ya da farklı kültürlerle ilişkilerin bir sonucu olarak toplum hayatında etkin olan sosyal ya da fizikî çevrenin olgularının hemen her biri tanrısal bir çerçevede kutsanmışlardır. Dağlardan ırmaklara, aşktan evlilik kurumuna kadar bu böyle gözükmektedir. Söylenegelen “çok tanrılık” deyiminin, esasında “çok şeylerin tanrısallaştırılması” (kutsanması) şeklinde anılması daha doğrudur.

Uygarlığın Oluşumunda, Gelişen Tarım İle Hayvancılığın Yeri ve Ticaret: Yaklaşık M. Ö. 8.000-6.500 yılları arasında Güneybatı Asya ve Mezopotamya'nın kuzey ve doğu kesiminde yaşayan bazı insan toplulukları bitkileri ekip-biçerek ve hayvanları evcilleştirerek doğal çevrelerine yeni bir biçim vermeyi başarmışlardır. Başta arpa ve buğday üreten bu insanların evcilleştirdikleri hayvanlar ise koyun ve keçidir.

Gerektiğinde çeşitli tarla alanları açan ilk çiftçiler, avcı toplumlarda önemli olmayan üç âlete ihtiyaç duymuşlardır: balta, çapa ve orak. Üretilenlerin toplanması, taşınması, depolanması, yenilebilir konuma dönüştürülmesi için de daha bir dizi alet, eşya ve bina yapımı birbirini izlemiştir. M.Ö. 3 binlere doğru sabanın kullanılması, gelişmiş tarımın temel aracıdır. Hayvan gücünün tarıma uyarlanması sayesinde, tarım toplumları olgunluk aşamasına gelmişlerdir.

Sulama: Orta Asta Tecen deltası sakinleri ve Sumerler başta olmak üzere, nüfusu artan şehirlerin çevrelerindeki arazilerde sulu tarım için kanallar inşa edilmiştir. Ne var ki, ırmak vadileri her yandan düşman saldırılarına açıktır. Birikmiş gözalıcı zenginlikler, ilk kentler saldırılmaya değer yerler

---

Challaye, Dinler Tarihi, (Çev. S. Tiryakioğlu), İstanbul 1972, s. 148; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ankara 1955, s. 34. Uygarlık tarihinin başlangıç dönemlerinde, özellikle Mezopotamya'daki rahiplerin, kendilerine miras kalan dini törenleri izleyip zenginleştirerek sürdürdükleri görülür. Diğer çevre topluluklarının bir çoğunda da Sumer tanrıları topluluğunun gerçekten dünyayı yönettiğine inanmışlar, kendi idrak dünyaları içinde bazı değişikliklere uğratarak benzer inançları devam ettirme çabasına girmişlerdir. Bunlar arasında Doğu Avrupa ve Asya bozkırlarının eski halkları da vardır. Onların torunları olan Grekler, Romalılar, Keltler, Cermenler ve Slavlar; gök, gök gürültüsü, güneş, ay tanrılarına ve diğer tanrılara saygı göstermeyi sürdürmüşlerdir. Orta Asya, Çin ve Hint kökenli uygarlıklardaki tanrı anlayışlarının Mezopotamya merkezli anlayışlarla örtüşmediği de bir gerçektir. Felice Challaye, Dinler Tarihi, (Çev. S. Tiryakioğlu), İstanbul 1972, s. 148; Annemarie Schimmel, a g e, s. 34.

durumuna getirmiştir.²⁹ Gelişen tarım sonucu elde edilen zenginliklere karşı yapılan düşman saldırılarına karşı rahiplerin önderliklerine karşı olanlar (ya da bazı rahipler rol ve statülerini değiştirmek suretiyle) askeri nitelikli bir örgüt geliştirmişlerdir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni önderler kral konumuna gelecek, böylece monarşik bir düzen kurulması hız kazanacaktır.

Ticaret: Kentlerin ortaya çıkışıyla beraber, üretimin sürdürülebilmesi için gereken hammadde ihtiyacının, gerekirse uzak mesafelerden temini yoluna gidilmiş, böylece ülke ya da bölgeler arası ticaret yapılmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin, kent çevresindeki üretim bollaşması ve çeşitlenmesiyle de yakın alakası vardır.

Mısır'dan Doğu Asya'ya kadar uzanan alanlarda yapılan ticaret, farklı kültür ve uygarlıklar arasındaki ilişkiyi de yoğunlaştırmış, bu ilişkiler sayesinde herhangi bir kültürel veri diğerleri tarafından da benimsenerek yaygınlaşmıştır.

Bilim, Yazı ve Sanat: Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan her olgu gibi kültür ve uygarlık da ard zamanlı gelişmelerdir. Bu çalışmada görüldü ki, kültür; uygarlık öncesi ve sonrası dönemlerin soyut ve somut cepheleriyle toplumların yaşam biçimi; uygarlık ise ancak bazı temel dinamiklerin oluşumuna bağlı olarak ortaya çıkan ve bu temel dinamikleri itibarıyla kültürden zaman olarak ayırılmanması mümkün bir gelişmeler zinciridir.

Uygarlık, insanlığın tarihinde yeni bir aşamadır. Yaygın ve köklü siyasal kurumların (devlet gibi) ortaya çıktığı, ticaretin uzak alanlar yapıldığı (iletişim / etkileşim), entelektüel çalışmaların netleştiği (yazı, bilim), uzmanlaşmanın önem kazandığı (meslekler) bu aşamanın verileri; Orta Asya, Doğu Asya, Doğu Akdeniz çevresi (Anadolu, Filistin, Mısır, Yunan), Mezopotamya, Hindistan gibi alanlarda görülebilir. Her biri diğerinden farklı ve her birinin kendi içinde farklılaşarak geldiği İlk Çağ düşüncelerinden bahsedilebilir artık. Sanat, felsefe, siyaset, din gibi olguların yazı ve arkeolojik araçlarla günümüze geldiği İlk Çağın tüm bu dokümanlarının analizi, nasıl düşüncelerin oluştuğunu anlamamıza imkân vermektedirler. Bu toplumlardaki egemen düşünceleri temsil noktasında olanlar, eski bilici ve bilgici kişilerin yerini tutan *rahipler* (Mısır, Mezopotamya), *kamlar* (Orta Asya ve çevresi), *brahmanlar* (Hindistan), *filozoflar* (Ege ve çevresi), *peygamberler* (Ön Asya) ya da Çin de belirgin bir sıfatla anılmayan Lav-Dzı ve Konfiçyüs gibi *düşünürlerdir*.

---

29. W. H. McNeill, a g e , s. 33.; Fernand Braudel, Maddi Uygarlık I, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 1993, s. 421 vd.; E. H. Carr – J. Fontana, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, (Çev. Ö. Özankaya), Ankara 1992, s. 77 vd.; A. Şenel, İlkel Topluluktan Uygur Topluma, Ankara 1991 , s. 55; René Sédillot; Dünya Ticaret Tarihi, (Çev. E. N. Erendol), İstanbul 1983, s. 14-26.

Uygarlık Dönemi verileri içinde entelektüel faaliyetler adı altında toplanması mümkün olan üç unsur; yazı, bilim ve sanat, bu dönemin siyasal ve toplumsal yapılarının bütünleşmesi içinde kurumsallaşan yapılar olarak gözükmektedir. Düşünce hareketlerinin bir boyutu olarak *bilim*, uygarlık öncesinde pratik ihtiyaçların karşılanması için yapılan çalışmaların bir sonucu olmuştur. Bu çalışmalar, bilim bilinci içinde yapılmadıkları için “bilimin doğuşu” olarak görülemez. İlk Çağda da bilimsel buluş olarak nitelenen birçok olgunun ortaya çıkması yine pratik ihtiyaçların giderilmesiyle ilgilidir. Ancak, bu ihtiyaç giderme geleneği içinde uzmanlaşınca, bazı işleri daha iyi yapan insan ya da zümrelerin oluşması, çalışmalara bilimsel bir karakter kazandırmıştır. Mezopotamya’da “okullaşmanın” varlığı ise, doğrudan bilgi aktarımı kurumu olması nedeniyle, bilim bilincinin geliştiğini ispat etmektedir.

Yazı, insanlığın ifade araçlarından biri olarak sembolik biçimde aktarılan şekil, çizgi ya da resimsel tarzda ortaya konulan bir etkinliktir. Toplumların bazılarında, esas olarak anlaşmanın ya da bilgi aktarımının temini için kullanılan bazı işaret, resim ya da benzeri buluşların da yazı niteliğine sahip oldukları söylenebilir.

3. ORTA ASYA VE ÇEVRESİ

Son Buzul Çağı sonrasındaki toplumsal kültürel farklılaşmalarda ayırıştırılan altı ana kültür biçiminden biri “bozkır” bir diğeri “su kıyısı yerleşiklik” kültürüdür. Orta Asya, geniş coğrafyası ve bu coğrafyadaki önemli derecede farklılıklar gösteren alanlarına karşın (orman, çöl, göl ve ırmak kıyıları, vadileri vs.), baskın yapı olarak “bozkır” kapsamında ele alınmıştır.³⁰ Hazar iç denizinden Kadırgan dağlarına kadar uzayan bu alan içinde yaşayan topluluklarının yaşama biçiminin kalın çizgilerine bakıldığında “bozkır kültürü” kavramını kullanılmış olması uygun olmakla birlikte, bu büyük alanın uygarlığına aynı sıfatı vermek uygun değildir.

Orta Asya’nın coğrafyasını ve bu coğrafyanın jeolojik değişimleri üzerinde son yılların teknolojik verilerini de kullanarak irdeleyen çalışmalar, bu alanların Yazılı Tarih Öncesi Dönemi’nin tarihsel - toplumsal yapısının anlaşılmasında önemli katkılar sağlamaktadır.³¹

30. Başta İbrahim Kafesoğlu olmak üzere İç Asya’yı; bozkır kültürü, atlı bozkır kültürü, atlı – göçebe bozkır kültürü gibi adlandırmalarla ele almak yaygın ve hâlâ tutarlı bir yaklaşım olarak görülmektedir. İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Ankara 1974, s. 213 vd.

31. Özellikle fizikî coğrafyanın çeşitli politik mülahazalardan uzak bir çalışma sahası olması, tüm genel coğrafyalarda doğal olarak İç Asya’yı da eşdeğerde ele alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. René Cagnat ve Michel Jan’ın birlikte hazırladıkları derli toplu bir çalışma bunlardan biridir. René Cagnat ve Michel Jan, İmparatorluklar Beşiği, (Çev. E. Akbulut-

3. 1. Orta Asya ve Çevresinde Oluşan İlk Kültürler ve Göçler

Belirli bölgeler temel alınarak yapılan tarih incelemeleri açısından bakıldığında; Orta Asya'nın kendi bölümleri arasında önemli coğrafi farklılıklar olmasına rağmen, üzerinde yaşanan olayların belli bir bütünlük içinde vücut bulduğu görülmektedir.³² Orta Asya'nın tümü üzerinde çeşitli topluluklar arasında zaman zaman büyük siyasî ve sosyal organizasyonlar kurulmuş olsa da toplulukların kendi iç yaşama biçimleri arasındaki çeşitli farklılıklar tümüyle

---

T. A. Şensilay), İstanbul 1999. Kavram olarak "İç Asya / İç Asya"yı ele alan araştırmalardan biri için bk. Denis Sinor, "İç Asya Kavramı", (Çev. R. Sezen), Erken İç Asya Tarihi, İstanbul 2000, s. 11-32; Aynı derlemede İç Asya coğrafyası daha ayrıntılı olarak Robert N. Taaffe'nin makalesi yer almaktadır. Bk. Robert N. Taaffe, "Coğrafi Ortam", Erken İç Asya Tarihi, (Çev. M. Tuncay), İstanbul 2000, s. 33-60. A. P. Oklandinikov, İnsanlık Tarihi, (Çev. A. Şenel), Ankara 1993, s. 1. Aynı araştırmacının Orta Asya prehistoryasına ilişkin derli toplu bir değerlendirmesi için bkz. "Tarihin Şafağında İç Asya", (Çev. A. Şenel), Erken İç Asya Tarihi, (Derleyen: Denis Sinor), İstanbul 2000, s. 61-140. Konuya ilişkin krş için bk. A. Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1976, s. 6-45. Başta V. V. Barthold, Odladnikov, C. N. Rudenhko, L. Ligeti, R. Grousset, J. P. Rox, W. Eberhard gibi Orta Asya prehistoryacıları ve Türkologlar ile B. Ögel, Z. V. Togan, E. Esin, İ. Kafesoğlu, T. Tekin, Ş. Tekin, Y. Çoruhlu gibi Türk bilim adamlarının çok sayıda çalışmaları, neşrettikleri kitap ve makaleleri, ayrıca Yeni Türkiye Yayınları tarafından neşredilen Türkler; ayrıca J. Strzygowski, M.Z. Zekiyev, R. G. Kuzeyev,, Orta Asya hakkında yazdıklarını karşılaştırmaya imkânı vermiş ve değerlendirmelerimizin alt yapısını oluşturmuşlardır. J. Strzygowski, "Türkler ve Şimali Asya Sanatı'nın Buzul Devrindeki Menşesi", Ülkü, IX/49, (Çev. C. Köprülü-Nusret), (Mart 1937), s. 11-25; R.G. Kuzeyev, İtil-Ural Türkleri, (Çev.A. Acaloğlu, İstanbul 2005; M.Z. Zekiyev, Türklerin ve Tatarların Kökeni, (Çev. D. A. Batur), İstanbul 2006. Belenitsky, L. N. Gumilov, N. Fattich, E. Field, E. Prostov, K. Jettmar, P. Kohl, V. M. Masson yanı sıra Ş. Baştav, S. Hedin, A. İnan, H. N. Orkun, K. Czeglëdy, T. Tarhan gibi daha birçok bilim adamının adını zikretmek mümkündür. Pavel Dolukhanov, Eski Ortaadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı, (Çev. S. Aydın), Ankara 1989. P. Dolokhanov'un etnik ve politik konumu ve 1989 yılına değin çıkan çalışmaların önemli bir çoğunluğunu görmesi, bu çalışmayı bizim açımızdan daha nitelikli ve yararlı kılmıştır. Her ne kadar P. Dolukhanov'da sürekli Hint – Avrupa kökenli eski toplumları arama saplantısı gözüküyor olsa bile, konuya ilişkin pek çok kaynağın varlığı, sözkonusu eserin bazı subjektif yanlarının yansıtılabileceği yanlışlık ihtimallerini ortadan kaldırmaya kâfi gelmektedir.

32. Bazı araştırmalarda alışıl gelmiş bir anlayışla yerleşik kent uygarlığını yücelterek, Orta Asya ve bozkır yaşama biçimini, sert ve savaşçı kimliğini ön plânda göstermek çabası egemendir. Bk. Gérard Chaliand, Göçebe İmparatorluklar, (Çev. E. Sunar), İstanbul 1995, s. 16-30. ; Jean – Paul Roux, Orta Asya / Tarih ve Uygarlık, (Çev. L. Arslan), İstanbul 1999, s. 17. Jean-Paul Roux, Orta Asya, s. 22-35; Robert N. Taaffe, "Coğrafi Ortam", (Çev. M. Tuncay), Erken İç Asya Tarihi, (Derleyen: Denis Sinor), İstanbul 2000, s. 33 vd.; Türk Dünyası El Kitabı I, Ankara 1992, s. 3 vd.; İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", İ. A. XII/II, İstanbul 1988, s. 144 vd.; L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, (Çev. S. Karatay) Ankara 1986, s. 14; Mircea Eliade, Şamanizm, (Çev. İ. Birkan), Ankara 1999, s.27.

ortadan kalkmamıştır.³³ Kendi içinde değişik karakterler sergileyen bu topluluklar Orta Asya bütünü içinde ele alındığında, genel çizgileri açısından dünyanın diğer alanlarından ortaya çıkan kültür ve uygarlıklara göre belli bir bütünlük arz etmektedir.³⁴

Orta Asya'nın geniş alanları üzerinde var olan *farklı yaşama biçimlerinin bütünlük hâlinin* anlaşılabilmesinde iki şeyi gözden ırak tutmamak gerekmektedir. Birincisi, daha önce farklı toplumsal-kültürel kimliklerin belirginleşmesi aşamasında ele aldığımız *hareketli bozkır toplum tipinin* karakteristik yönleri; ikincisi ise bozkır kültürünü tanımlayan yerleşik, yarı yerleşik göçebe yapılar arası ilişkiler de belli bir egemenliğin sağlanmasıyla sonuçlanan *birliklerdir*.

Orta Asya'da, belli bir unsurun egemenliğiyle sağlanan birlik, tarihsel gelişimi içerisinde bakıldığında yerellikten kıt'asallığa (Yani Orta Asya'nın tümüne) varan bir süreç izlemektedir.³⁵ Orta Asya'da, ister yerel ister kıt'asal olsun, her halukârda geniş alanları kapsayacak biçimde, bozkır kültürünün bir niteliği olarak göçebe ve yerleşik alanları içeren büyük siyasal ve sosyal organizasyonların ortaya çıkışı; bozkır kültürünün uygarlık aşamasına geçişini simgelemektedir. Mukayeseli bir düzlem içinde ifade edecek olursak; doğrudan çiftçi-yerleşim topluluklarının, dış faktörlerle desteklemeksizin nicel kent sürecinde ortaya koyduğu erken uygarlık, bozkır kültüründe önce siyasal-sosyal teşkilatlanma ve bu seyir içerisinde göçebe ya da yerleşikler üzerine egemenlik kurularak ortaya konmaktadır.³⁶

3.2. Orta Asya'nın Yalın Yaşama Dönemi

XX. yüzyılın yarısından itibaren yapılan bazı araştırmalar, Orta Asya'nın Yalın Yaşama Dönemine ait veriler barındırdığını ortaya koymuştur. Güney Tacikistan'daki *Kuldara*'nın taş aletlerinin geçmişi 850-800.000 olarak tarihlenir. Verilen zaman Aşöliyen taş aletler dönemiyle örtüşür. Bugünkü Moğolistan'ın *Mandakh Somon* çevresinin birkaç yerinde bulunan işlenmiş çakmaktaşı araçları, yapımları itibarıyla karakteristik özellikler taşımaktadır. Mandakh Somon-Undurshil yolu kıyısındaki Yarık dağındaki iki yüzlü taş araçlar, Afrika, Avrupa, Kafkasya ve Hindistan'daki Aşölyen araçlara benzetilmektedir. Ayrıca, Gorno – Altay bölgesine yakın *Ulalinka* ve *Kızıl Özek*'in

33. Ahmed Raşid, Orta Asya'nın Dirilişi, (Çev. O.Ç. Deniztekin), İstanbul 1995, s. 14.

34. René Cagnat – Michel Jan, a g e , s.8.

35. Burada bütünlük, birlik ve birliktelik kavramlarının; homojeniteden başlanıp çok kültürlü karakterliğe giden çizgiden ayrı ayrı anlamlar taşıdığına dikkati çekmek istiyoruz.

36. Leonid B. Vishnyatsky, "Orta Asya'nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı", (Çev. H. Taşkıran), Türkler I, Ankara 2002, s. 486. Emel Esin, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul 1978, s. 3 vd.

alt katmanlarını arkeologlar Alt Paleolitikle ilişkilendirilmektedir. Bir bütün halinde ele alındığında, Yarik dağı ve yöresi, bölge dışı taş endüstrileriyle benzer seyirde gelişirken, Kızıl Özek ve çevresi yerel endüstri geleneğini temsil etmektedir.³⁷

3. 3. Orta Asya'nın Doğal Yaşama Dönemi Kültürleri

Son Buzullararası Dönem'in müsait şartlarında belli bir yerde sabit olarak durmayan insan grupları, bozkırın farklılıklar sunan alanlarında topalayıcılık ve avcılık yaparken, yaşam biçimlerinde önemli bir yer tutan çeşitli araçlar yapmaktan da geri kalmamışlardır. Araştırmalarla 125.000-40/35.000 yılları arasında hem Doğu (Moğolistan'ın güneyleri, Kırgızistan'ın Sel-Ungur mağarası), hem de Batı Türkistan'da (Taşkent civarı) biçimleri olağanüstü nitelikte olan yağlı-kırmızı yeşim taşı bıçak ve ok başlıkları ortaya konmuştur. Dönemin araçlarında öncekilerde görülen enli-üçgen biçimin yerine son derece düzgün, uzun ve dar bir biçim görülmektedir.³⁸ Yalnızca bu aletler bile, zamanımızdan oldukça geriye giden bir dönemde insan topluluklarının nitelikçe de kompleks yapılar sergilemiş olduklarını göstermeye yeterlidir.

Arkeologların diliyle ifade edilirse; Orta Asya'nın Orta Paleolitik Dönemi (Doğal Yaşama Dönemi'nin Birinci Evresi) Levallosiyen-Mousteriyen kültürlerdeki taş işleme yöntemi, bir taraftan Avrupa'dakilerle eş zamanlı ve aynı ilkelere sahip, diğer taraftan da *Tesiktaş* ve *Karakent* mağaralarındaki kültürleriyle İran ve Filistin (Karmel dağı)'le ilişkili gözükmektedir.³⁹ Bunun bir başka anlamı ve kapsamlı bir değerlendirmesi şudur: Son Buzullararası dönemdeki topluluklar arasında dünyanın değişik bölgelerinde, detaylarını bilemediğimiz bir şekilde ilişkiler mevcuttur. Dahası, klâsik arkeolojinin ve tarihin tatminkâr cevap veremediği önemli bir soru ise Eski Dünya karalarının birçok yerinde var olduğu anlaşılan insan gruplarının yaklaşık 50 bin yıl gibi uzun süre bu dönemde -gerçekten-neler yaptıklarıdır?

Son Buzul Çağında Orta Asya ve Son Buzul Çağı Kültürleri:

Buzul Çağı'nın var olduğu ortamda, bu şartlara uyarlanmış insan hayatının varlığı teyit edilirken; gözden kaçırılmaması gereken bir önemli husus, bu çağın

37. A. P. Okladnikov, a g e, s. 2 -5; A. P. Okladnikov, a g m, s. 65, 70; Aleksandr Belenitsky, Central Asia, (Çev. J. Hagarth), London 1969, s. 23.

38. A. P. Okladnikov, a g e , s. 5-6.; A. L. Mongait, Archaeology in The U.S. S. R., (Translated and adapted by M. W. Thomson), Baltimore-Maryland 1961, s. 82 vd.; L.B. Vitshnyatsky, a g m , s. 487.

39. A. P. Okladnikov, a g e , s. 7; A. Belenitsky, a g e , s. 23; L. B. Vitshnyatsky, a g m. s. 490.

Kuzey Kutbu'ndan itibaren başlamasıyla birlikte gelen soğuk ve buzullaşmanın, etkilediği insanları da başlangıçta göçe zorladığıdır.

Doğal Yaşama Dönemi'nin birinci evresinde (Son Buzullararası / Orta Paleolitik) çeşitli kültürlerin doğup geliştiğine pek çok verinin tanıklık ettiği Orta Asya ve çevresi, buzullaşmayla birlikte beşerî açıdan iki yönlü bir oluşuma zorlanır: İlki, bazı toplulukların tedrici olarak gelen buzullaşmaya uygun bir ritimle, daha alt enlemlerdeki sıcak alanlara doğru göç etmesi, ikincisi ise bazılarının aynı bölge ya da yakın çevresinde yeni yaşama şartlarına uyma çabasıdır.

Orta Asya ve çevresinde son iki buzul arasında ve Son Buzul Çağı içerisinde pek çok kültürler var olmuştur. Bu kültürlerin bir kısmı özgün ve sıradışıdır.⁴⁰ Orta Asya'nın Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan alanlarla ilişki içinde bulunduğu⁴¹ zenginleşen verilerle giderek daha berrak bir hâl almaktadır. Bu süreçlerin ayrıntıları hâlâ bilinmese de var olan bulgular, Orta Asya'nın, Avrupa-Kafkasya-Ön Asya-Sibirya ve Çin arasında bir ilişki merkezi olduğunu göstermektedir.

Orta Asya'da Son Buzullararası Çağda nüfus artmıştır. Levallosiyen taş işleme yöntemlerinin yayılışı sırasında, kıt'anın geniş alanlarında büyük ölçüde insan kitleleri varlık göstermiş, 40-30 bin yıl öncesinde Japon adaları kanalıyla Amerika kıtasına göçler olmuştur.⁴² Buzul Çağından ise kıt'anın şartlarına uyarlanmış çeşitli yaşama biçimleri gelişmiştir.

Orhon Irmağı vadisinde, Karakurum'un karşısında ortaya çıkarılan *Kuşüzümü Çukuru (Moltn-Anı)* daha önceki Levallosiyen alet geleneğini devam ettirmiştir. Bu gelenek Sibirya'da ve Trans-Baykal'da da belirgin biçimde görülür. Önemli bir nokta, Orta Asya'ya özgü yerli çakmaktaşı parçası (Core) tekniğinin yetkinleşmiş biçiminin varlığıdır.

Orta Asya'da "Levallosiyen" ile "çakmaktaşı parçası / core" gelenekleri dışında yine bu alana özgü iki kültür Angara Irmağı kıyısındaki *Mal'ta* ve *Buret'* tir. Prizmaya benzer biçimleri ile doğal çekirdek taşlardan çıkarılan ince yonga araçlar kullanılmıştır. Uzun ve soğuk kışlara uyum sağlamak isteyen Mal'ta ile Buret halkı, toprağa gömülü sağlam doğal barınaklarda yerleşik bir hayat sürmüşlerdir. Orta Asya'da Buzul Çağı avcılığının diğer bir çeşidi de sürekli toprağa bağlı olmayan, taşınır hafif konutlara sahip, kısmen göçebe hayat süren kitlelerin varlığıdır.⁴³

40. A. P. Okladnikov, a g e , s. 7 vd.; L.B. Vishnyatsky, a g m , s. 491 vd.

41. Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, (Çev. M. R. Uzman), İstanbul 1993, s. 21; P. Dolukhanov, , a g e . s. 144 vd.

42. A. P. Okladnikov, a g e , s. 28; Erdem Yücel, İslam Öncesi Türk Sanatı, İstanbul 2000, s.15.

43. A. P. Okladnikov, a g e , s. 7. 28.

Orta Asya Buzul Çağı Sanatı (Heykelcikler, Kaya ve Mağara Resimleri): Mal'ta ve Buret'in yer aldığı Angara Irmağı çevresinde yaşayan insanlar, Son Buzul Çağı döneminde esas olan mamut, bizon, gergedan, geyik aracılığıyla bir taraftan yiyecek ihtiyaçlarını karşılamışlar, diğer taraftan bu hayvanlara ait iskeletlerden barınaklar inşa etmişlerdir. Ayrıca mamut dişi veya geyik boynuzlarından av aleti yaparken, aynı unsurlardan çeşitli heykelcikler yapmayı da ihmal etmemişlerdir.

Kemikler üzerine estetik kaygı ile işlenen gravürler ve heykelcikler, aynı döneme ait Avrupa heykelcikleri gibi görkemli ve çıplak kadın figürleridir. Ancak, Avrupa örneklerinden farklı olarak, yüzleri incelikle işlenmiş olan bu heykel-gravür örnekleri, yerel nitelikler taşımaktadır. Çıplak figürler yanı sıra giysili örnekler de bulunmuştur. Bu giysilerin dikişli, başlıklı, bedeni sıkıca saran çift kat derilerden olduğu görülmektedir.

Yukarı Lena kıyısındaki *Kachung* çevresindeki kayalara çizilmiş yaban atı ve bizon resimleri, yaklaşık birer metre büyüklüğündedirler. Batı Moğolistan'ın *Khoit-Tsenkor* mağarasında bulunan freskler ise antilop, dağ keçisi, at, deve, pelikan ve deve kuşuna benzer kuşlar, hortumluazı dişli iri yapılı hayvanlara(mamut) aittir. Ayı olarak hayvan başları, ok ve yılan gibi canlıları vurgulayan *simgesel* şekillere rastlanmaktadır. Bunlar arasında insan figürü de bulunmaktadır.⁴⁴

Orta Asya kaya ve mağara resimlerinin bazı özellikleri ile Batı Avrupa mağara resimleri ile benzerlik gösterirken, bazı yönleri ile kendilerine özgü nitelikler taşımaktadırlar. Bu durum, iki kıt'ada yaşayan topluluklar arasında bir zamanlar var olan ilişkiyi⁴⁵ ve sonraki zamanlarda ortaya çıkan farklılaşmaları, yani her yörenin kendi içindeki yerelliğini ortaya koymaktadır.

3. 4. Toplumsal – Kültürel Farklılaşmalar Döneminde Orta Asya; Göçler, Orta Asya ve Çevresinde Ortaya Çıkan Kültürler

Buzul Çağı'nın sona ermesiyle, genelde Asya ve Avrupa'da özelde de Orta Asya ve çevresinde büyük coğrafi/iklimsel değişimler olmuştur. Bu süreçte, bazı toplumlar eski yaşama biçimlerini devam ettirme çabasında iken, bir kısmı yeni oluşan iklim şartlarına uygun farklı kültürler sergilemişlerdir. *Kültürel farklılaşmalarla* yeni toplumsal-kültürel kimliklerin belirginleşmesi ve *farklı kültürler arası ilişkiler* sonucu erişilen *bütünleşme* sonunda kendine özgü nitelikleri olan Orta Asya uygarlığı ortaya çıkmıştır. Örneğin, Buzul

44. A. P. Okladnikov, a g e. s. 8 vd.

45. Pirenelerden Siribraya'ya kadar uzayan alanlar arasındaki ilişki, Yukarı Yenisey'deki Krasnoyarsk'da Auriqnac Kültürüne ait bir kadın heykelinin bulunmasıyla açıklanmaktadır. Bk. Helmua Uhlig, İpek Yolu, (Çev. A. Kırım), İstanbul 2000, s.16.

Çağı sanatını ortaya koyan Mal'ta halkı, değişim ya da dönüşümle, yarısı toprak altına kazınmış evlerinden veya mağaralarından çıkıp hafif ve geçici kulübeler inşa etmişlerdir.⁴⁶ Ayrıca, araç yapım tekniği *mikrolit* yönünde ilerleyecek, yetkinleşen avcılık; ok, yay ve mızrak gibi daha kullanışlı aletlerle devam edecektir.

Doğu Avrupa'dan Mançurya'ya, kuzeyde Sibirya'nın güneylerinden güneyde Himalayalar silsilesine kadar uzanan alanlarda, Son Buzul Çağı sonrasında birbirinden farklı Asyatik kültürler oluşmuştur. Yeni dönemin evrensel araçları sayılan ok, yay ve çömlekçilik, Kuzey ile Orta Asya topluluklarında genel şartlar içerisinde zamanla gelişip zenginleşmiş,⁴⁷ güç ve nüfuslarını artırmayı başaranlar için geniş tayga ormanlarına, bozkırlara ve dünyanın çeşitli alanlarına yayılabilme imkânları doğmuştur.

Orta Asya göçleri, yapılan paleocoğrafik araştırmalardan kolaylıkla anlaşılmaktadır. Son Buzul Çağı sonlarında Hazar- Aras arasında (Turan Ovası) kısmen ılıman bir iklimin olduğu MÖ.12500-6200 yılları arasında insanların yaşamasına uygun şartlar bulunduğunu bilinmektedir.⁴⁸ Tarım Ovasında MÖ12.000'lere giden yerleşmelerin izlerine rastlanmıştır. Ancak, MÖ 6200-5800'ler arasında çölleşme sonucu aynı dönemde *ilk büyük göç* yaşanmıştır. Bu göçler, Harizm, Kızıldordu, Uzboy ve Utrek bölgelerinde yeni yerleşimlerle, yeni köylerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Tarım ve hayvancılığın yapıldığı bu alanlarda sulama kanalları inşa edilmiş, göletler kontrol altına alınmıştır. MÖ 5000- 4000 arası yeni sıcaklık ve çölleşme bu alanlardan göçülmesini zorunlu kılmış, böylece *ikinci büyük göç* yaşanmıştır.⁴⁹

MÖ V. ve IV. bindeki göçler; Ön Asya, Hindistan, Doğu Asya ve Tuna boylarında çeşitli uygarlıkların oluşumunu etkileyip önemli ölçüde bilinebilir bir dünya tarihi şekillenmesine neden olurken, bu süreç içerisinde Ortâ Asya ve çevresinde var olan bir dizi kültürler de eş zamanlı olarak kendi varlık alanları içinde gelişme göstermişlerdir. Bunları kendi çeşitlenmeleri içerisinde şu şekilde gruplandırılabilir:

- a) Avcı balıkçı / yarı yerleşik kültürler.
- b) Orman kültürleri.
- c) Yarı yerleşik / göçebe (çoban) kültürler.
- d) Yerleşik kültürler.

46. A. P. Okladnikov, a g e. s. 9.

47. Günümüzden 10.000 yıl önceye varan zamanlarda, Zağros dağlarındaki Zarzi'deki bazı buluntu ve öğelerin, Kafkas ötesi – Bozkır kökenli olabileceği düşüncesi yanı sıra Batı Türkistan'da Cebel mağarası, Kafkas dağlarındaki Belt ve Hotu mağaraları Ön Asya'nın ilk kültürleriyle çağdaştır. Bk. J. Mellart, Yakınoğu'nun En Eski Uygarlıkları, (Çev. B. Altıok), İstanbul 1990, s. 12.

48. Münir Köksay, "Orta Asya'nın Paecocoğrafik Evrimi ve İnsan Topluluklarına Etkisi", Türkler I, Ankara 2002, s. 478.

49. M. Köksay, a g m, s. 482.

e) Atlı Göçebe Kültürler
= Orta Asya Uygarlığı

Buzul Çağı sonrasında Orta Asya ve çevresinde oluşan coğrafi şartlar ve buna bağlı olarak gelişen yeni toplumsal-kültürel yaşama biçim türlerinin hemen hepsinin var olduğuna ilişkin azımsanmayarak ölçüde kanıtlara rastlanmaktadır. Ancak, hayvancılığın ve çölün belirlediği göçebelik ile orman ve deniz kenarı yaşamlarının niteliği, bu tür kültürlerle ait ilk verilerin bugüne değin gelmesi hususunda önemli sorunlar oluşturur. Yine de MÖ II. Binlere ait bazı kalıntılar, çok daha eski kültürlerin mevcudiyetini teyit etmektedirler.⁵⁰ Bir bütün olarak ele alındığında; denizden ormanlara, çölden bozkırlara değin uzanan geniş Orta Asya ve çevresi, bu coğrafi farklılıklara sahip alanlarda farklı yaşam biçimi geliştiren topluluklar arası ilişkilere sahne olmuş; *hareketli ve etkin* kitleleri içinde barındırmıştır. Günümüzde önemli kısmını Türk topluluklarının oluşturduğu alanlar, daha pek çok farklı etnik yapıları ve dilleri kapsadığı gibi, sonraki yüzyıllarda dünyanın başka alanlarına gidip aralarda varlıklarını sürdüren çeşitli toplumların da bir zaman eski yaşama alanları olarak büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca, Halosen dönemin iklimsel değişimleri Karadeniz ve Hazar'ın yükseltilerinin farklılaşmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Şimdi Kara ve Kızıl Kum çölü kütelleri hâline gelen bu alanlar, Orta Asya'nın Z.Ö. 12.500 – 6200 yılları arasındaki yerleşimlerini barındırmışlardır.⁵¹ Bunlar, anılan çöküntülerin dağ saçaklarında rastlanan mağaralardır

Cebel, Dam Dam Çeşme ve Kailyu mağara yerleşmelerindeki yontuk taş envanteri içinde çeşitli tipte çekirdekler, dilgiler, delgiler, ön kazıyıcılar, disk biçimli kazıyıcılar ve çok sayıda hilâl ve trapez biçimli örneklerden oluşan mikrolitler egemendir. Bu unsurlarla hem kuzey İran mezolitiği (Belt, Hotu) ve hem de Zarziyen buluntularıyla arasında benzerlikler kuran bilim adamları vardır.

Fergana ve Uzboy vadisinde (Hazar'la Aral arasında) çok sayıda yerleşmeler tespit edilmiştir.⁵² En büyük yerleşme kümesi, Amuderya'nın güney

50. A. P. Okladnikov, a g e , s. 10 vd.; Taner Tarhan, “Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi”, İÜEF/Tarih Dergisi, S. 24, (Mart 1970), İstanbul 1970, s. 20 vd; Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1984, s. 21 vd. Çeşitli bilim adamlarının (A. V. Vinogradov, E. D. Mamedov, I. P. Gerdinov) 1970-80'li yılların teknolojisi ve bilgi birikimiyle bu yörede yaptıkları araştırmalar, Orta Asya'nın ilk yerleşik hayat düzenlerinin anlaşılmasında olduğu kadar, göçlerin coğrafi etmenlerini de aydınlatacak önemli ip uçlarının elde edilmesine vesile olmuşlardır. P. Dolukhanov, a g e, s. 280; P. Dolukhanov, a g e, s. 249.

51. P. Dolukhanov, a g e, s.332- 338; A. Belenitsky, a g e, s. 27; Büşra Ersanlı-Oraz Polat Akaev, Türkmenistan'da Toplum ve Kültür, Ankara 1998, s. 9.

52. A. Belenitsky, a g e, s. 27; B. Ersanlı, a g e, s. 10. 54 P. Dolukhanov, a g e, s. 337 P. Dolukhanov, a g e, s. 335-336.

yatağı boyunda, Akçaderya deltasında bulunmaktadır. En eski yerleşmeler ise iç deltanın yüksek bölgelerindedir (örn. Canbas). Bu durum en eski yerleşmelerin hemen hepsinde aynıdır. Aşağı *Zerefsan* vadisinde ve Amuderya ile Siriderya'nın birlikte aktıkları yerde birçok Erken Uygarlık Dönemi yerleşimleri tespit edilmiştir. Bunlar, akarsu boylarında ve göç kıyılarında kümelenmişlerdir.

Ceytun; yakın zamanlara kadar Orta Asya'nın en eski kültürü Anav olarak görülmekteyken, yine aynı bölgede ortaya çıkan *Ceytun*'un daha eskiye varan önemli bir tarımcı yerleşim olduğu anlaşılmıştır.

Çiftçi Ceytunlular arpa ve buğday yetiştirmişler, koyun ve keçiyi evcilleştirmişlerdir. Hamuruna saman katkılı çanak-çömlek yanı sıra kemikten yapılmış çok sayıda ocak yapmışlardır. Dikdörtgen konutlarının bitişiğinde depo ve kilerleri bulunmaktadır.⁵³

Maveraünnehir çevresiyle Hazar arasındaki alanda (Turan düzlüğü) ortaya çıkan yerleşmelerde temel geçim toplayıcılığa, avcılığa ve kısmen bazı hayvanların evcilleşmesine bağlı olduğu söylenebilir. Avlanma sahası; ormanlar, bozkırlar, dağlar, göl ve ırmaklardır. Avcılığa ve besin toplayıcılığına ilişkin bulgular oldukça fazladır. Taş alet envanteri arasında besin toplamaya ve işlemeye elverişli öğütme taşları, dibek taşları ve havan aletleri ele geçirilmiştir. En önemlisi orak biçiminde dilgilere rastlanmış olmasıdır.⁵⁴ Zerefsan vadisinde bulunan bu taş aletler, bitkilerin biçimiyle ilgilidir ve bu, bazı bitkilerin kültüre alındığının kanıtı olması yanı sıra evcilleştirilen hayvanlara yem toplanmış olabileceğini de akla getirmektedir.

3. 5. Orta Asya Kültürlerinin Uygarlık Kavşağı: Anav ve Namazgâh

Herhangi bir uygarlığın erken evresi, bir dizi farklı kültürlerin yetkinleştikten sonraki süreç içinde başka kültürlerle ilişki kurup yeni bir bütünleşme sonrasında var olur. Anav; kendinden önceki Orta Asya'nın tarımcı, göçebe, avcı ve toplayıcı toplulukların yoğun kültürel ve ekonomik temaslarının merkezindedir. Farklılıkları bütünleştirme başarısının yanında, tarımdan madencilige, mimarî dokusundan sulama sistemlere değin bir dizi sıçramayla, kıt'anın uygarlık kavşağı olma niteliğine sahiptir.

Orta Asya'daki beşeri buluntu toplulukları tarımcı ve toplayıcı bölgeler arasındaki yoğun kültürel ve ekonomik temasların olduğunu kuşku

53. A. Belenitsky, a g e, s. 27; B. Ersanlı, a g e, s. 10.

54. S. P. Tolstov ve A. S. Kes'(eds), Nizov'ja Amu'dar'i Sarykamys, Uzboy Istorija formirovaniya i zaveleniya (Aşağı Amuderya, Sarıkamış, Uzboy, Jeolojik Tarih ve Yerleşme, Materialy Khorezmkoj Ekspeditisii 3. Moscow: Nauka 1960'dan nkl. P. Dolukhanov, a g e, s. 335

bırakmayacak biçimde ortaya koymaktadır.⁵⁵ Orta Asya'nın kuzey alanlarındaki çanak-çömlek ile güneyin çanak-çömleğinin teknik ve sanatsal bezemelerindeki benzerlik, kıt'asal ölçüde bir mübadelenin varlığını teyid etmektedir. Ayrıca, Ceytun ile Zerefşan'daki buluntular arasında da her iki topluluk arasındaki yakınlaşmışlığı sergiler. En eski yerleşimlerden olan Cebel ile Ceytun yerleşmesi arasında ise yalnızca 20 km lik bir mesafenin olması, her iki alan arasındaki ilişkiyi kaçınılmaz kılacaktır.⁵⁶

Yerleşim merkezleri arasındaki nesnel buluntular arasındaki benzerliklerle kanıtlanan yerleşik kültürler arası ilişki yanı sıra avcı ve göçebe topluluklarının hem kendi aralarında hem de diğer yerleşik topluluklar arasındaki ilişkilerin var olacağını unutmamak gerekir. Anav, Namazgâh ve Tecen yerleşimlerinin bugüne kadar gelen kalıntıları, bu merkezlerin uygar niteliğinin nesnel yansımalarıdır. Bu merkezdeki toplulukların nitel değerlerine ise tüm kıt'ada yaşayan çeşitli toplulukların eriştiği farklı ve soyut bilgilerin önemli ölçüde katkıları olmuştur.

Anav: Geleneksel olarak *Anav* IA denilen yerleşim (MÖ 5200-4800) kendisiyle ilişkili birkaç öbeğin toplamıdır. Batı öbeği, Aşkâbat'ın batısı merkez öbeği Kaakha kasabası civarı; doğu öbeği Meana-Çaaça ırmakları arasındaki Tecen ovası ve güney öbeği ise Kuzey İran'daki yukarı Artek vadisidir.⁵⁷ Besin üretimi ekonomisinin egemen olduğu Anav'da hayvan yetiştiriciliğinde yerel farklılıklar vardır. Anav yerleşmelerine ait evler daha karmaşık bir örüntüye sahip olmakla önceki evlerden farklı olduğu gibi çanak-çömlekleriyle de ayrılır. Burada daha nitelikli keramikler yapılmıştır.⁵⁸

Anav IA yerleşmelerinin özgün taraflarından biri erken zamanda madenin işlenmiş olmasıdır. Maden dökümüne ilişkin bulgular, oldukça ileri düzeyde metal işçiliğinin olduğunu göstermektedir. Bulunan bakır eşyalar arasında iğneler, bizler, şişler, kalemler ve dingil halkalar mevcuttur. Anav IA kültürünün uygarlık aşamasına erişmişliğini gösteren en önemli yanlarından biri de uzak bölgelerin kültürleriyle, özellikle güney kesimleriyle olan temaslarının olmasıdır. Afganistan ve İran'dan ithal edilen lacivert taşı (lapislazuli) ve kaymak taşından yapılmış süs nesneleri bunu ortaya koymaktadır. Anavlıların ihraç ettiği, yüksek oranda arsenik katkılı bakır cevheri, büyük ihtimalle Kopet Dağı yataklarından çıkarılmaktaydı.⁵⁹

55. B. Ersanlı-O. P. Akaev, a g e, s. 11.

56. P. Dolukhanov, a g e, s. 338; A. Belentsky, a g e, s. 27.

57. Ph. L. Kohl, *Central Asia. From the Palaeolithic Beginnings to the Iran Age*. Edition Recherches sur les Civilisations, Paris 1984, s. 66 vd.

58. P. Dolukhanov, a g e, s. 325, 326; A. Belenitsky, a g e, s. 26 .

59. N. L. Çlenova, "Sıyazi kultur zapodvoy Sibiri s kulturami priuralya i srednego pozoliya v kontse epohi bronzii v naçale jeleznago veka", *Problems Zapadnosibirskoy Arkheoloji Epoha Jeleza, Nobosibirsk* 1981, s.4.

Namazgâh ve Tecen Deltası Sulama Sistemi: Türkmenistan'ın güneyindeki kültürel dizilimin önemli bir aşaması *Namazgâh I* olarak adlandırılır. Yerleşik yaşama alanının genişliği, yerleşim sayılarının artmışlığı ve yüksek bir nüfusa sahip olmasıyla dikkati çeker. MÖ 4800-4000 yıllarına tarihlenen Namazgâh I, bölgenin, hatta Orta Asya'nın şimdiye kadar tespit edilmiş en büyük höyüğü olup 50 hektar kadar bir alanda iskân olunmuştur. Aşkabat'ın 120 km. güneydoğusunda, Kaahkha vahasında, aynı adı taşıyan kasaba yakınındadır.⁶⁰

Namazgâh I evresinin sonuna doğru tarımcı toplulukların Tecen deltasına girmeleri, Orta Asya'nın güneyinde ilk tarımsal gelişmeler sırasında yaşanan önemli olaylar arasındadır. Maddî kültür verileri arasındaki benzerliğe dayanılarak, Tecen'e yapılan göçün, oldukça fazla nüfusa sahip Kopet dağı yamaçlarından olduğu iddia edilmektedir. Tecen delta bölgesine gelen çiftçi topluluklar, geldikleri yamaç şeridindekine göre farklı bir çevre bulmuşlardır. Yamaç bölgesindeki küçük ve düzenli ırmakların tersine, Tecen Irmağı istikrarsız yağışlarla beslenmektedir. Bazı aylarda aşırı taşmalara sahip olan ırmak, kurak mevsimlerde ise tamamen kuruyabilmektedir. İşte, tarımsal üretimin erken aşamalarında Tecen deltasındaki sulama sistemi, bölgedeki suların bu istikrarsızlığına bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır. Sulama sistemleri özellikle Göksun vahasında çok gelişmiştir. Araştırmalar, deltanın büyük bir kolundan beslenen birbirine paralel üç kanalı içerdiğini, bu kanallara bağlı küçük sulama hendekleri (ark) ağıyla örüldüğünü ortaya koymuştur. Her biri ortalama 25 hektarlık tarlalar sulama sistemlerinin ön ve arkasındaki bölümlemeler boyunca uzanmaktadırlar.

Orta Asya Bozkır Uygarlığının Yerleşik Cephesi ve Kentleşme Süreci: Ceytun, Anav I ve Namazgâh I, Orta Asya bozkır uygarlığının oluşmasında yer alan unsurların yerleşik cephesini teşkil etmektedirler. "Orta Asya'nın Mezopotamyası" olan Maveraünnehir ve çevresinde MÖ 7-4. binler arasında tarım, hayvancılık, madencilik, ticaret ile bu gelişmelerin oluşan gelişerek sayısız unsurların, uygarlık aşamasına geçişin temelleri olduğu açıktır.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de küçükbaş hayvancılığın önemli olduğu, Kopet dağı'nın giderek ormansızlaşan eteklerinin yaz otlığı olarak kullanılmasından anlaşılmaktadır. Yine aynı dönemde madencilik konusunda da önemli gelişmeler vardır. Çoğunluğu bakır olan bu nesnelerin bir kısmı hammadde, bir kısmı da mamul madde olarak uzun mesafeli alanlar içinde yapılan bir ticaret metaı satılmışlardır.⁶¹

60. P. Dolukhanov, a g e, s. 326; B. Ersanlı-O. P. Akaev, a g e, s. 11.

61 P. Dolukhanov, a g e, s.. 329- 414.

Diğer taraftan bölgenin ekonomisi, karmaşık kanallar ağıyla desteklenen sulu tarıma dayanmaktadır. Bazı tahminlere göre Göksun yerleşmesi etrafındaki yaklaşık 50-75 hektardan az olmayan bir saha, kanallar aracılığıyla sulanmaktadır. Bu tür bir sulamanın varlığı, yeterli bir merkezî otoritenin olduğunun ve yaygın bir iş gücüyle yönetildiğinin kanıtı sayılmaktadır.

Tarım, ziraat, hayvancılık ve madenciliğin ötesinde MÖ 5 000'den 2000'lere değin uzanan bir süre içerisinde üretimden ticarete, çeşitli mimarî yapılanlardan, bir dizi toplumsal gelişmelere değin pek çok ilerlemenin olduğu özellikle 1970'li yıllardan itibaren yapılan çalışmaları da ortaya konan verilerle somutlaşabilmektedir.

Bölgede kendi içinde demografik bazı dalgalanmaların olduğu, kentleşme sürecine bağlı olarak bazı küçük yerleşim birimlerinden merkezi alanlara göç kaymalarının yaşandığı konusunda bazı belirtilere rastlansa da, bölgeye dışarıdan geniş ölçekli göçlerin olduğuna, dolayısıyla da yörenin kendi seyri dışında ayrı bir gelenekle kesildiğine ilişkin hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Buna karşın, kentsel yerleşim sürecindeki Orta Asya'nın en çarpıcı niteliklerinden biri, dış dünyayla geliştirdikleri ilişkinin yoğunluğudur.

Sanat, Ticaret ve Toplumsal Yapıya İlişkin Veriler Hakkında Genel Bir Değerlendirme: *Namazgâh III* de elde edilen ve en az iki yerel üslûp bu belirlenen boyalı keramikler, zengin geometrik bezeklere ve motiflere sahiptir. Pişmiş topraktan yapılmış heykelcikleri yaygın durumdadır. Bu eserlerin varlığına Belucistan, Afganistan, Sistan ve Doğu İran'daki bazı yerleşimlerde rastlanmış olması, Orta Asya kültür ve uygarlık verilerinin yaygınlığını göstermektedir.⁶² MÖ VI. binin ikinci yarısında (*Namazgâh III* devresi) özellikle çanak – çömlek yapımında önemli ilerlemeler olmuş, bu dönemde iki bölmeli fırınlar ve yavaş dönen çarklar ortaya çıkmıştır. Yine pişmiş topraktan koşum hayvan tasvirleri ve kilden tekerlekli araba modelleri, tarımsal ilerlemelerin gelişmişlik düzeyini gösterdiği kadar; sığırlarla çekilen tekerlekli arabaların varlığına kanıt olmaktadır.

Çanak-çömleğin gelişim seyri yanı sıra yerleşmelerdeki kentsel mimarî dokusunun giderek gelişmesi ve karmaşık yapıların bulunmuşluğu kayda değer. Hem *Namazgâh*, hem Altintepe yerleşmelerinin iskân alanları sürekli bir büyüme gösterdiği gibi, rastlanılan kule, mangal ve çeşitli tahkim amaçlı duvarlar; *Namazgâh IV*'e koşut gelen *Kelleli I* de tespit edilen ve takriben 800 m²lik alanlardaki kare biçimli kuleler, bölgede sürekli olarak askerî bir düşmanlığın var olduğunu göstermektedirler.⁶³

Orta Asya bozkır uygarlığının bir parçası ve kendine özgü bir nitelik

62. N. L. Çlenova, a g m, s.5 vd.

63. P. Dolukhanov, a g e, s. 416 vd.; N. A. Bokovenko, a g e, s.43.

taşıyan bu kentsel görüntü içerisinde toplumsal tabakalaşmanın mevcut olduğunu gösteren materyaller içinde, malzeme zenginlikleri arasında farklar olan mezarlar bulunmaktadır.

Ayrıca, metalurji alanındaki ilerlemeler; ince alaşım teknikleri, maden işleme merkezlerinin ortaya çıkması, bakır eritme ocakları (Kopuzdere), MÖ II. binde tamamen kent uygarlığı aşamasına geçen Orta Asya'nın bu devreye ait nesnel verileridir. Ancak, nicel değerler ölçüsünde kentleşmenin olduğu yargılardan öte, bizim kanaatimiz, nitel anlamda Orta Asya kentleşme süreci MÖ V. bin içinde olduğu yönündedir. Zira bu dönemde var olduğu anlaşılan çeşitli uygarlıklar arası bağlantılar, bunu teyid eden olgulardan yalnızca biridir.

Masson, Altıntepe'deki ayrıntılı kanılara dayalı olarak, büyük yerleşmelerde toplumsal ve zanaatsal uzmanlaşmaların iyice kurumlaştığına ilişkin belgelerin varlığından bahsetmektedir. Bunlar arasında bir seçkinler mahallesi, çömlekçiler mahallesi ve kutsal bir alan ile yakından bir din adamı (baş rahip) evi ve kule benzeri bir yapı bulunmaktadır.⁶⁴ Bu dönemde, *Murghab* deltasında yerleşme yoğunluğu sürmektedir. Genellikle deltanın su boylarına toplanmış birkaç büyük yerleşme kümesi ortaya çıkmıştır. Bunların içinde kare biçimli kalesi olan büyük bir yerleşmenin olması ise merkezî bir niteliğinin olduğunu göstermektedir. Bir tür semt konumu kazanmış olan Murghap yerleşmelerinde, farklı işlerde (çömlekçi, madenci) çalışanların farklı mahaller iskân ettikleri görülmektedir. En büyük yerleşme olan *Gonur* 28 hektara ulaşmıştır. Bölgenin önceki zamanlarında da görüldüğü gibi, Murghab yerleşmelerinin maddî kültürü de yamaç kuşağındaki yerleşmelerle çok yakın bir kültürel benzerlik taşımaktadır.⁶⁵

Güney Türkmenistan'daki tarım kökenli çeşitli toplulukların tarihsel Baktria'ya doğu hareket ettiklerine ilişkin belirtiler vardır. Tarımsal yerleşmeler, Amuderya Irmağı'nın hem kuzey hem de güney kesimlerinde ortaya çıkmıştır. Bunlar maddî kültür verileri bakımından Margiana kültürüyle özdeşirler. *Sopalli* adı verilen yerleşmenin 82x82 m. boyutundaki kalesi *Margiana* kaleleriyle benzerlik göstermektedir. Yine aynı yöredeki *Carkutan* yerleşmesinin, boyutları dört hektara varan daha etkileyici bir kalesi bulunmaktadır. Bu kalenin yakınında yer alan karmaşık bir yapının, tapınak kompleksi olması mümkündür. Sopalli mezarlığındaki bir kadın mezarının gömüleri, *Mıkhti kurgan* ve *Çuntepe* heykelleri buradaki gelişmiş toplumsal

64. "Toplumsal seçkinler grubuna yöneldiği açık olan fildişi gibi malların varlığı, uzak alanlar arasında yapılan ticaretin olduğunu kanıtlar. Üzerindeki işaretlerin Proto İndus yazısı olduğuna kuşku bulunmayan iki mühür, özellikle önem taşımaktadır. Bu buluntular İndus Vadisi'nden Orta Asya'nın kent öncesi merkezlerine gelen kişilerin (tüccarların) varlığını kanıtlamaktadır." Bk. P. Dolukhanov, a g e, s. 424.

65. V. M. Masson, a g e, s. 173 -4.

tabakalaşmaya kanıt olurken, Carkutan'daki savaşçı mezarları ve silâhlar ise burada düzenli askerî çatışmalara kanıt teşkil etmektedir.⁶⁶

Orta Asya bozkır uygarlığının bir niteliği olarak, yerleşik, yarı yerleşik ve göçebe toplumlar arasında sürekli bir ilişkinin varlığı, kıt'anın ana bölümleri arasında hem zamansal hem de mekânsal boyutta ortak değerleri paylaştıklarını göstermektedir. Doğal olarak, aynı bölgenin su kıyısı yerleşimleri ile ona yakın dağ alanlardaki yaşamlar arasında bu ilişki ve benzerlik daha yoğundur.

Yukarıdaki verilere dayanarak, Güney-Batı Orta Asya (Türkmenistan) yerleşimlerinin kendi aralarında iktidar mücadelelerine sahne oldukları, buna bağlı olarak merkezi otorite ve savunma mekanizmaların ortaya çıktığı, zaman zaman bu alanlardan uzak ya da yakın yerlere göçlerin olduğu; göç ve ticaret zemininde Eski Dünya uygarlıkları arasında belirli ilişkilerin kurulduğu söylenebilir.

Namazgâh V-VI'da Geleneksel Yerleşik Tarımdan Yeni Göçebelîge Dönüş: *Namazgâh V* diye adlandırılan doku, daha önceki geleneksel yerleşik tarıma yaşama biçiminin belirlediği geniş kentsel dokunun çözüldüğü, yerine daha küçük ölçekli yerleşimlerin ortaya çıktığı bir döneme denk gelir. Örneğin elli hektarı aşan Altın-tepe ve Namazgâh tepe yok olmuş, yerine iki hektardan az birkaç küçük yerleşme ortaya çıkmıştır. MÖ 2170 - 2050 yıllarında meydana gelen bu değişim, "bunalım, çökme, dağılma" kavramlarıyla yorumlanmaktadır. Namazgâh V'in çöküşü ve Namazgâh VI yerleşmesinin gelişiminde, artan ölçüde hayvancılığa bağımlılığın önemi özellikle at yetiştiriciliğinin ortaya çıkmasından anlaşılmaktadır. MÖ III. bin sonlarında meydana gelen bu değişimin, daha doğrusu eski göçebelîge dönüşümün atın kullanımıyla birlikteki tespiti ilginçtir. Mevcut veriler; a) MÖ III. binde atın kültüre alındığını, b) yerleşiklikten göçe zorlanan insanların taşımaları gereken yükte hafif nesnelere açısından zenginliklerini ve c) at kullanımının ihtiyaç oranından arttığını ortaya koymaktadır. Dahası, at evcilleştirme ameliyelerinin salt göçebelikle orantılı olmadığı; yarı yerleşik ya da yerleşik bu kültürlerin de bu etkinlikteki rolleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu değişimde bir dizi coğrafi etmenler yanı sıra demografik dalgalanmaların (çeşitli göçlerin) da etkili olduğu, önemli nüfus gruplarının doğuya doğru yönelmelerini belgeleyen olgulardan çıkarılabilmektedir. Zira, Baktria'da, Amuderya'nın kuzey ve Güney alanlarında yeni büyük tarım yerleşmeleri belirlemiştir. Namazgâh V ve VI döneminin değişim

66. P. Dolukhanov, age, s. 424 vd.; N. G. Gorbunova, "Pamyatniki Kerliolonskoy grupplb Yujnoy Fergane (Mıkhiti Kurgan i Çan-tepe)", *Arkheologičeskiy Sbornik*, S. 28, Leningrat 1987, s. 71.

67. P. Dolukhanov, a g e , s. 478 A. Belenisky, a g e , s. 30, 45.

süreci ve buna bağlı olarak doğuya doğru tedricen yayılışına benzer biçimdeki oluşumlar, Kopet dağı çevresinde de yaşanmıştır.

Avcı Balıkçı Kelteminar Kültürü: Kalıntıları MÖ V-III. binler arası- na aittir. Harizm / Aral gölü bölgesinin en eski kültürlerindedir. Irmak ve göl kıyılarında yaptıkları balıkçılık, onları az çok yerleşikliğe yönlendirmiştir. Ayrıca, yaşadıkları orman alanlarında yaban atı ve yaban domuzu avlamışlardır.

Janbaskal' da Kelteminar kültürüne ait 270 m² lik bir ev ortaya çıkarılmıştır. Ortasında ocak bulunan bir alan, bu alanın çevresinde birkaç sıra hâlinde küçük ocaklar yapılmıştır. Bugünkü *Turkhul* yakınındaki buluntularda, bir kül tabakasından sonra 8-10 m yüksekliğinde sütunlara sahip kamusal nitelikli bir görüntüyü yansıtan binalara rastlanmaktadır. Ayrıca, Taşkent yakınındaki *Kavunçı-Tepe*, Orta Asya'nın en eski kültürlerinden biridir.⁶⁸ Evin tahta direklerinden ve kirişlerinden çakılı tavanı, kamışlarla örtülmüştür. Kullandıkları araçlar içinde, paralel çizgilerle bezenmiş yuvarlak tabanlı toprak kaplar vardır.⁶⁹ Bunlar, Türkmenistan'ın toplum düzeni içinde Ceytun, Karaltepe ve Namazgâh gibi yerleşimler arasında bağlantı olduğunu göstermektedir.

MÖ 2800-2000'lerde yetkinleşen Kelteminar kültürü,⁷⁰ geniş bir alanda, çeşitli kültürler arasında yaşanan ilişkilerin ortaya koyduğu bütünlüğü yansımasıyla önemlidir.

Avcı Madenci/Yarı Yerleşik Afanesyevo Kültürü: Orta Asya'nın kuzey bölümünde geniş bir alanda görülen Afanesyevo kültürü, Güney Sibiryaya (Minusinsk) daki kalıntıları yanı sıra⁷¹ Altaylarda ortaya çıkan *Kuyum* ve *Kurat* buluntularını da içine almaktadır (MÖ 3000-1700).

Afanasyevo kültürü insanları, günlük işleri için hâlâ taş âletleri kullanmanın yanı sıra bakır ve tunçtan araçlar yapmakla dikkati çekerler. Metali eritmesini ve dökmesini henüz bilmeseler de eşyaları arasında bakır, gümüş, altın, meteor kökenli demir olması önemlidir. MÖ III. bin yılının sonlarına doğru yetkinleşen Afanesyevo kültürüne mensup kabileler; koyun, at ve inek hatta deve gibi hayvanları yetiştirmişler, büyük bir ihtimalle tarım yapmışlardır.⁷² Irk olarak, beyaz ırka mensup Proto-Türkler bozkır alanlarında, ırmak ve

68. B. Ögel, a g e, s. 11.

69. B. Ögel, a g e, s. 15; Nejat Diyarbakirli, "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", Türk Sanatı Tarihi, Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul 1969, s.112 vd.

70. T. Tarhan, a g m, s. 19.

71. Minusinsk bölgesine bu döneme ait buluntular arasında şunlar vardır: 1) Afanasyev yakınlarında Beteney, 2) Sıda, Tes ve Kopen yöresindeki mezarlar, 3) Kızılyar bölgesi. Bkz. B. Ögel, a g e, s. 18.

72. A. P. Okladnikov, a g e, s. 19 vd.

göl kıyılarında, Altay dağlarının eteklerinde; Mongoloidler ise ormanlık alanlarda yaşamaktaydılar.⁷³ Bir bütün olarak bakıldığında, Afanasyevo, bir yönüyle geleneksel Neolitik yaşama biçimini (Erken Uygarlık) taş âletlerle ortaya koyan, yarı yerleşik (tarım-madencilik), yarı göçebe bozkır kültürünün bazı temel niteliklerini yansıtan, ilişkileri açısından da hareketliliğiyle dikkati çeken bir kültürdür. Altay kavimleri arasında avcılık ve savaşçı kimliği daha belirginleşen Afanasyevo, Urallar ve Karadeniz çevresi bozkır bölgelerinden, Harizm'in Kelteminar kültür çevresine kadar oldukça geniş bir saha ile yoğun ilişkileri vardır.

Aynı çağa ait *Kurat* kültürüne ait veriler, dönemin dini inançları konusunda kısmen ve fakat önemli bilgiler verir niteliktedir. Mezarda bulunan bir kartal pençesi, Altaylarda öteden beri kutsal addedilen kartala ilişkindir. İskeletler sırtüstü yatırılmış ve elleri çapraz olarak göğüslerinin üstüne konulmuştur. Yanyana bulunan mezarların bazılarında bir, bazılarında beş kişi vardır. Başlar genellikle doğuya yöneliktir.

Genel olarak Afanasyevo kültüründe, özelde de Altay Kuyum ve Kurat buluntuları arasında düz tabanlı toprak kaplar ile bazı mezarlarda rastlanan kırmızı seramikleri de zikretmek gerekir. Kapların niteliğinden hareketle, Altay yöresinin kuzeyindeki Afanasyevo'yu etkilediği, bu kapların daha kuzeydeki *Tayga* ile alakasının olmadığı ortaya konulmaktadır.⁷⁴

3.6. Andronova; Orta Asya'da Kültürel Bütünleşme Altay-Ural Birliği (M.Ö. 1750-1200/700)

Merkezi Altaylar ve çevresi ile kısmen Güney Sibiryaya olan Afanasyevo kültürü, yerini Andonova kültürüne bırakır. "Andronova kültürü" deyimini, Güney Sibiryaya'nın Minusinsk bölgesindeki Andronova kurganlarından kaynaklanır. Esas olarak Sibiryaya'nın Bronz Devri için (MÖ 1700-1200) kullanılmıştır.

MÖ 1750-1200'ler arasında Orta Asya'nın hemen hemen tümünde müşterek bir kültürün varlığının etkin olduğu anlaşılmıştır.⁷⁵ Ancak, Altay yöresinde Afanasyevo geleneğinin devam etmesi MÖ 700'lere kadar da bu müşterek kültürün (Andronova'nın) geç döneminin yaşanması, "Andronova kültürü" deyimini aşan bir oluşumla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle MÖ 1750-1200'lü yılları *Altay-Ural Birliği Dönemi* şeklinde ifade etmeyi, Altay ve çevresinin M. Ö. 1200-700'lü yıllarını da bu dönemdeki geleneğin beş yüzyıl süren bir devamı olarak nitelemeyi yeğledik.

Altay-Ural Birliği; bölge olarak çevreleriyle birlikte Altayları, Tanrı dağlarını, Batı Sibiryaya'yı, Kazakistan'ı, Baykal Gölü ve çevresini

73. T. Tarhan, a g m, s. 18 vd.

74. B. Ögel, a g e , s. 19; A. P. Okladnikov, a g e , s. 20.

75. L.N. Gumilöv, Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev.D.A. Batur), İstanbul 2000,s.87.

kapsamaktadır. Bu alan Altayların batısındaki Yenisey'den, kuzeyde Obi havzasındaki orman ve bozkırlar arasını, Güney Ural bozkırlarını, güney batıda Harizm bölgesini içine alır. Mevcut veriler iyi irdelendiğinde, bütün bu bölgeye egemen bir siyasal iktidarın ya da merkezî bir otoritenin varlığına yazılı olarak rastlanmasa da, Kafkasya ve Orta Asya'da üst bir sistemin oluştuğunun önemli ipuçları bulunmaktadır.⁷⁶ Kaldı ki bu dönemde Orta Asya topluluklarıyla Doğu İran'ın, İndus Vâdisi'nin ve Elam'ın gelişmiş kent merkezleri arasında oldukça yakın temasların varlığını gösteren zengin kanıtlar mevcuttur.⁷⁷ Eski Dünya karaları tarihinde MÖ 1200'lerde meydana gelen olayların (bazı uygarlıkların çöküşü, yeni siyasal şekillenmeler, göçler ve kaynaşmalar vs.) Altay – Ural Birliği'nin sona erdiği zamana denk gelmesi gözönüne alındığında, bu olayların, Orta Asya – Kafkasya bütününe kapsayan bir sistemin dağılma sürecinin yansımalarıyla olan bağıını anlamaya çalışmak oldukça ilginç olacaktır.⁷⁸ Diğer taraftan, birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan ve yazılı kaynaklarla teyit edilen İskit (Saka) konfederasyonunun yapısını teşkil eden geleneksel kökler hakkında da daha tutarlı yorumlar yapmak mümkün gözükmemektedir.

Altaylar ve Tanrı Dağları Buluntuları; Altayların Altay-Ural Birliği'ndeki Yeri: MÖ II. binde altın endüstrisinin merkezî alanı olan Altay bölgesinde oldukça yetkin bir sosyal dokunun olduğu, işledikleri madenî eserlerin niteliğinden, yani meslekî bir organizasyonun olmuşluğundan anlaşılmaktadır. İşledikleri bakır ve bronz eserlerin üzeri tamamen veya kısmen altın plâkalarla kaplanmışır. Şekil yönünden Kazakistan, motifleriyle de Yenisey yöresindekileri andırmaktadırlar. Gerek toprak gerekse madenî eserlerinde yerel özellikler sergileyen Altaylılar, çanak-çömlek şekillerinde ve mezar an'anelerinde hâlâ Afanesyevo döneminin etkilerini devam ettirmektedir. Geçmiş bir geleneğin (buna bağlı olarak geçmiş bir toplumun) takipçileri olduklarını ortaya koydukları gibi, Andronova karakteristiğini MÖ 1200-700'lerde de devam ettirmekle de⁷⁹ yine belli bir geleneğin aktarıcısı olduklarını ortaya koymuşlardır. Bir anlamda, atlı-göçebe / savaşçı niteliklere sahip bu brekisefal topluluk, Orta Asya'nın kadim tarihinde belirleyici, hâkim ve istikrarın temsilcisi durumunda görülebilirler.

76. P. L. Kahl, Kafkasya'yı, Orta Asya'yı ve İndus Vâdisi'ni de içine alacak şekilde bütün Ortadoğu'yu kapsayan bir Tunç Çağı "dünya sistemi"nin varlığından söz etmektedir. Bkz. P. Dolukhanov, a g e , s. 427.

77. P. Dolukhanov, a g e , s. 427.

78. Wilhelm Koppers, "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığında İlk Türkler ve İndo Germenlik", Belleten, V/20, s. 462.

79. B. Ögel, a g e , s. 23, 25; E. Esin, a g e , s. 14. J. P. Roux, Orta Asya, s.53.

Tanrı dağlarının yüksek kesimlerinde yer alan Arpa Irmağı kenarındaki kurganlar, Çu Irmağı buluntuları, Çingiz-Tau yöresindeki Sarı - kol buluntuları, Sukuluk, Talas vadisi, Taşkent buluntuları Altay-Ural Birliği etkileri taşımaktadır. Bunlar arasında önemli benzerlikler de dikkati çekmektedir. Örneğin, Altay dağları yoluyla Arpa Irmağı kenarlarına gelen etkinin izleri ile Taşkent buluntuları arasında yakın özellikler göze çarpmaktadır.

Ayrıca, Yukarı İrtiş vadisindeki *Aul – Kanay*'daki Kanay buluntuları, içinde yer aldıkları taşlarla çevrilmiş halka içindeki tipik kurganla birlikte, yörede Andronova dönemi madenciliğinin seviyesini belirleyebilecek konumdadır.

Güney ve Batı Sibirya, Kazakistan, Baykal Gölü Kıyıları Buluntuları: Altay-Ural Birliği'nin bir diğer alanı olan Batı Sibirya'nın buluntuları, güney kısımlarında yer alan Omsk, Novosibirsk ve Tomsk kentleri yakınlarında toplanmıştır. Merkezi Altaylar olan altına, Sibirya'da ilk kez bu dönemde rastlanmaktadır. Daha güneydeki Kazak-Kırgız bozkırları da kültür bakımından Yenisey'e yakın bir karaktere sahiptir.

Kazakistan, Kafkasya ve Güney Rusya kültürleri ve Urallarla da yakın bağlarının görülmesi, Altay-Ural Birliği içindeki bazı alanların heterojen karakterini ortaya koymaktadır. Bir anlamda, Altayların siyasal otoriteyi temsil ettiği bu dönemde; Ural – Altay dil ve kültürü yanı sıra Hind Aryen dil ve kültürleri, birliğin içinde iç içe geçmiş alt sistemler hâlinde yaşamışlardır. Oldukça büyük alanları kapsayan Birliğin alt sistemlerinin her birinin toplumsal, ekonomik özgürlüklerinin olduğu, birlik dışındaki Çin, Hindistan, Orta Doğu gibi alanlar arasındaki ticarî mübadelelerde Ural - Altay ve Hint-Aryan dillerini kullandıkları düşünülebilir. Düşünülmesi gereken önemli bir diğer husus; bölge, kıt'a ya da uzak veya yakın ayrı uygarlık alanlarıyla olan ilişkilerde güven ve istikrarın olması için, siyasal bir iradenin, yani Orta Asya toplulukları arasında en üst siyasal bir kurumun(devletin) da mevcut olabileceğidir.

Kazakistan'daki kültürlerle yakın bağları görülen Uralların, bu dönemde Fin-Ugorların yaşama alanı olabileceği ileri sürülmektedir.⁸⁰ Koyun, at ve sığır yetiştiriciliğinin yapıldığı Kazakistan'da, bu bölgenin Altay-Ural Birliği'nin bir parçası olduğunun göstergesi ise toprak kaplardır.

Altay-Ural Birliğinin Çevre Bağlantıları: Altay-Ural Birliği ya da geleneksel adıyla Orta-Asya Birleşik Andronova Kültürü oluşmadan önce, bu geniş sahanın çevresinde çeşitli kültürler yer almaktaydı. Bunların bir kısmı Birliğin içine girerken (Batı Türkistan / Harizm), bir kısmının belirli

80. B. Ögel, a g e, s. 26.

dönemlerde ve kısmen girdiği (Baykal yöresi), bazılarının ise (ki bunlar yakın-çevre alanlarıdır) yakın ilişkiler içinde oldukları (Kafkasya, İran, Doğu Karadeniz); uzak çevredekilerinin ise çeşitli mübadele ve göçler düzeyinde ilişkiler kurdukları düşünülmektedir (İran, Tibet, Hindistan, Çin, Anadolu, Mezopotamya).

Batı Türkistan / Harizm: Daha önce Harizm-Kelteminar kültürü üzerinde durulmuştu. Meydana gelen iklim değişiklikleri, önemli demografik ve toplumsal gelişmelere sebep olmuş, Kelteminar MÖ II. binin başlarında hemen hemen tümüyle yok olmuştur. Bu alanda Altay - Ural Birliği bağlantılı Taze - Bağ kültürü, Kelteminar'ın temsilcisi olarak varlığını devam ettirmiştir.

Altay -Ural Birliği içine giren Harizm'de, Uzboy'da bulunan seramikler Volga bölgesinde görüldüğü gibi Kazakistan'da ve Sibiry'a da bulunmaktaydı. Harizm halkı da koyun ve sığır yanı sıra at beslemeyi biliyordu.

Ayrıca, Harizm'deki *Su-Yargan* kültürü insanları sığır ve koyun yetiştirmektedirler. Düz tabanlı, sarı, kırmızı ve nadir olarak siyah olan karamikleri, Taze-Bağ'dan ayrı niteliklere sahiptir. İhtimal ki bu dönemde Harizm'e güneyden göçler olmuştur. Taze-Bağ kültürü Orta Asya ve Sibiry'a ya bağlı olmasına rağmen, Su-Yargın kültürü İran geleneklerine bağlıydı.

Baykal ve Baykal Ötesi: MÖ 3000'lere kadar Altayların doğusundaki alanlarda Mezolitik kültürler mevcuttu. Doğu Sibiry'a'nın bu güney kesimlerinde M. Ö. 3000-2500 arasında avcı-balıkçı toplumların oluşturduğu *Serovo* kültürü yer almıştır. Bu kültüre sahip insanlar II. bin başlarına kadar Mongoloid özelliklerini korumuşlardır. *Sevoro-İsakovo* kültürünü, *Afanesyev* döneminde Kitoi (MÖ 2500-2000) ile bunu *Glaskovo* kültürleri izlemiştir (MÖ 2000-1000).⁸¹

Glaskovo, bu alanın en yetkin kültürü konumundadır. Güneydeki Selenga bölgesinde ve kuzeyindeki Angara'nın geniş taygalarında da izlerine rastlanmıştır. Okladnikov, MÖ II. binin ilk yarısından I. binin ilk yarısına kadar devam ettiği kanaatinde olduğu Baykal ötesi bu kültürü "Kayrak Mezar Toplulukları ve Kültürü" adı altında ele almış, ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁸² Bütün bu veriler ve bunlar üzerinde yapılan incelemeler bir bütün olarak ele alındığında, Baykal çevresi; doğu da Amur Irmağı ve kuzeyde Lena Irmağı vadilerine değin, MÖ 1750-700 yılları arasında oluşan Proto Türk

81. T. Tarhan, a g m, s. 19. B. Ögel, a g e, s. 4 vd.

82. A. P. Okladnikov, a g e, s. 24 vd. L. L. Barkova, "Obraz orlinogolovogo grifona v iskusstve dreinego Altaya (no materialam bolşik Altayskih kurganov)", *Arkheologičeskiy Sbornik/Materiali i İssleolovaniya po Arkheologi SSSR.*, S.28, Leningrat 1987, s.5.; B. Ögel, a g e, s. 26.

kültür birliğinin bir parçası olduğu görülür. Selenga Irmağı kıyısındaki *Tologoy* ve *Sayantuyisk* kurganları Andronova kültürünün etkilerini taşıyan balıkçı insanlara aittir. Altay-Sayan merkezli olarak gelişen bu siyasal-kültürel yapı, Hunlar zamanında ve sonraki dönemlerde bazı geleneksel öğeleriyle varlığını devam ettirmiştir.

Baykal ve çevresi, Baykal-Amur arası ve bu alanın güneyde Gobi'ye kadar uzanan sahaları Altay-Ural Birliğinin bir bölümü olması yanı sıra Çin'le olan bağlantıda da geçiş alanı olma özelliğine sahiptir. Glazkovo'da bulunan Çin'den gelmiş yeşim taşları (MÖ II. bine ait) bunun kanıtları arasındadır.

Amur ve Sidenin: Amur Irmağı ile bu alanın Japon Denizi'ne açılan kıyı kordonu boyunca yaşayan halklarının yaşama biçimleri, Sibirya'nın büyük bölümünün topluluklarından daha farklıdır. Kolay ulaşılan maden yataklarına sahip olmayan bu insanlar, taş aletler kullanmışlardır. Hanka Gölü yakınındaki *Kharinskaya* yerleşme yeri MÖ II. ve I. bine dayanmaktadır. Sidenin kültürü, Amur'dan Japon Denizi'ne ve güneyde Sarı Deniz'e kadar yer alan bölgenin ilk dönemleri tarihi açısından önemlidir. Sidenin halkı, tarım ve ormancılık yanı sıra denizden de yararlanmışlardır.⁸³ Bu alandaki halkların kökeni Moğol, Tunguz ve hatta kısmen Proto Türk kabileleridir. Ancak Çin'den gelenlerin nüfusu daha kalabalıktır. Bu günkü Güney Kore ile Japonya arasında oldukça eskiye varan derin ilişkiler bulunmaktadır. Kadim zamanlarda insanlık tarihi açısından geçmişi belirsiz gibi gözükse de Doğu Asya'nın bir parçası olan bu sahanın aydınlatılabilir zamanları, Kuzey Çin'deki Yang-Shao kültürü ile olan ilişkisi ve MÖ 1150'den itibaren Ordos bölgesinden Moğolistan'a ve Sibirya'ya yapılan Çin göçleriyle başlatılabilmektedir.

Karasuk Kültürü (MÖ 1200-700): Altay-Ural Birliği'nin dağılışı sonrasında, bazı kültür alanları kendi içlerinde eski geleneksel yapıları çizgisinde hayatlarını sürdürürken, bazı alanlarda farklı kültürler arası yeni gelişmeler meydana gelmiştir.⁸⁴ Karasuk'ta (Minusinsk bölgesi) ortaya çıkan ve bazı nitelikleriyle Andronova'dan farklılıklar gösteren yeni bir yaşama biçimi, MÖ VIII. yüzyıla gelindiğinde Baykal bölgesini, Güney Sibirya'yı, Moğolistan'ı ve Yedi-Su havzasını etkisi altına almıştır. Karasuk kültürü, bu yüzyıllardan meydana gelen kitlesel göç ve yeni oluşumları içerisinde, Çin

83. A. P. Okladnikov, a g e , s. 26 vd. ; W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara 1957, s. 248.

84. Karasuk döneminde yerleşiklikten avcılığa, tarımdan hayvancılığa değin farklı yaşama biçimleri olduğu gibi, on kadar yerel kültür tespit edilmiştir. Bkz. A. P. Okladnikov, a g e , s. 23.

ile Rusya arasında ilişkiler sağlayan bir gelişmeye zemin oluşturmuştur.

Bütün Baykal bölgesi ve Moğolistan'da var olan ve kabzaları hayvan figürleriyle süslü hançerler, bir taraftan Çin'de, diğer taraftan da Güney Rusya'da (İskit Sahası) görülür. Yenisey bölgesinde bulunan bazı taşlar üzerindeki resimlerde arabalı çadırlar görülmektedir. Yine bu dönemde Mongoloid bir ırk Yenisey bölgesinde etkin olurken, bu ırkın etnik niteliklerinin Güney Sibirya'da da baskın olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Harizm ve Türkistan'a İran'dan çeşitli kitlelerin nüfuz ettiği görülmektedir.⁸⁵ Karasuk kültürü döneminde meydana gelen gelişmelerden bir diğeri de MÖ 1100'lere doğru, Hind-Aryen göçebe kitlelerinin bir kesiminin kuzey stepler üzerinden doğuya doğru sızmalarıdır. Çin tarafında ise Karasuk göçlerine neden olan unsurlar içinde sayılan *Shang Devleti*, yerini MÖ 1027'de *Chou* hanedanına bırakmıştır. *Chou* hanedanı, Andronova-Karasuk aşamalarını geçiren kitlelerden oluştuğu konusunda birçok bilim adamı hemfikirdir.

3. 7. *Altay-Ural Birliğinin Sonu ve Altay-Geç Andronova Kültürü (MÖ 1200-700)*

Daha önce de değinildiği gibi, MÖ 1200'lerde Altay-Ural Birliği dağılmış, Orta Asya ve çevresinde gözüken yaygın Andronova kültürünün yerine, bu tarihlerden sonra, başta Karasuk olmak üzere, çeşitli toplumsal – kültürel süreçler başlamıştır. Ancak, Altay dağlarında (Tanrı dağları ve Çu vadisi de dahil) Altay-Ural Birliği'nin karakteristik nitelikleri devam etmiştir. M. Ö. 1200-700 yılları arasında eski geleneksel yapılarını koruyan bu bölge, kendi yerel özellikleri çerçevesinde Güney Moğolistan ve Ordos bölgesi ile de sıkı bağlar kurmuştur.⁸⁶

Altay-Ural Birliği'nin mümessillerinin Altay-Sayan yöresindeki Proto-Türkler olduğu, bu birliğin geleneklerinin bir süre daha bu alanda (Geç Andronova) yaşamış olduğundan anlaşılmaktadır. Geç Andronova – Karasuk – Altay – Mayemir yanı sıra Çin'de Çhou hanedanlığı tecrübesini yaşayan doğu, Motun döneminde dünyanın en büyük devletlerinden birine merkez olduğunda, hiç kuşkusuz Altay-Ural Birliği zamanında kesmen erçekleşen Orta – Asya kültür birliğinin mirasını kullanmıştır.

Orta Asya'da Ordos bölgesinden Hazar çevresine, kuzeyde Sayan dağlarından güneyde Tarım havzasına kadar uzayan alanlarda, MÖ III. binden itibaren gelişen toplumsal süreç, MÖ I. ve sonrasında belirginleşmeye başlayan Türk kimliğinin tarihsel alt yapısı olarak müteala edilir.

85. B. Ögel, a g e , s. 31 vd.; T. Tarhan, a g m , s. 19 vd.; İ. Kafesoğlu, a g m, s. 146.

86. M. Ö. 1200-700 yılları arasındaki Altay buluntuları Kamışkenka, Kızıl-Yar'daki kurgunlarından ele geçirilmiştir. B. Ögel, a g e, s. 29 B. Ögel, a g e, s. 29; E. Esin, a g e, s. 3.

Daha Altay - Ural Birliği döneminde çeşitli topluluklarla ilişkilere giren Proto-Türk kitleleri, avcılıktan çobanlığa ve atlı-göçebe yaşama biçimine girmişlerdir. Atlı göçebelikleri yanı sıra ziraatla da meşgul olanları vardır. MÖ I. bine ait Çin kaynakları, muhatab oldukları Proto-Türklerin (H'ungnu), Shen-si ve Kansu'da, özellikle yüksek düzlük alanlarda oturduklarını kaydeder.⁸⁷

Andronova, şimdye kadarki araştırmalarda daha çok belli bir kesit olarak vurgulanmıştır. Altay-Ural Birliği dediğimiz bu dönemde, Orta Asya'nın çeşitli alanlarındaki yerel nitelikli kültürler arasında kaynaşmaların ve bütünleşmelerin gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Ordos'tan, Orta Rusya'daki Krubnaya kültürüne kadar uzanan ve bu iki uç alandaki oluşumlarla ilişkileri tespit edilen birlik zamanında, siyasal-toplumsal atılımlar yanı sıra iki unsurun daha yetkinlik kazandığı görülmektedir: Birincisi metalurjinin kaydettiği aşama ve buna bağlı olarak bakır, demir, altın ve kalay eşya yapımının rağbet görmesi; ikincisi ise at yetiştiriciliği ve kullanımının hızlanmasıdır. Başta Ön Asya merkezli alanlar olmak üzere, Eski Dünya Karaları üzerinde yer alan pek çok yerleşik uygarlıklar çeşitli bozkır toplulukları tarafından zaman zaman istilâlara uğramışlardır. MÖ 1200 yılları olaylarına dikkati çeken bazı bilim adamlarının⁸⁸ dediği gibi: "Bu çapta bir hareketin eşine tarihte bir daha hiçbir zaman rastlanmadı". İşte, tarihin bu olağanüstü gelişmelerinin temelinde yatan iki şey; *demir* ve *attır*. Her iki unsurun kaynağı ise Orta Asya olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹

MÖ 700'lere gelindiğinde, Orta Asya etmenli iki büyük oluşumun siyasal ve kültürel şartları oluşmuş bulunuyordu. Birincisi, doğuda Tunghu (Moğol), Çin, Tibet ve çeşitli Mançurya-Kore kavimleriyle ilişkiler içerisinde bulunan ve Tağar kültürünün mirasçısı olan *Hunlar*; ikincisi de batıda Volga'ya doğru ilerleyen ve Güney Rusya (K. Karadeniz), Kafkasya, İran, Anadolu kitleleriyle ilişki içinde olan *Sakalardır*. Yalnızca Orta Asya ve çevresini değil, Avrasya'nın büyük bir kesiminde uzun yıllar etkili olacak ve bu büyük alanlarda önemli ölçüde siyasal, toplumsal ve ekonomik değişmelere neden olan bu gelişmelere, aynı zamanda biri doğuda, biri batıda teşekkül eden iki büyük Türk lehçesi ile de örtüşmektedir.

Orta Asya Proto-Türk dini üzerinde yapılan açıklamalar, en eski göçleri ve çevre ilişkileri bağlamında yapıldığında, bazı önemli sonuçlara varılabilmektedir. Başta dil verileri ve "Tanrı" kavramından hareket eden çeşitli bilim adamları, Sumer tanrısı *Dingir* ile Türkler arasındaki *Gök-Tanrı* arasındaki benzerlik üzerinde durmaktadırlar. MÖ 4. binde Altay-Hazar kültürü ile Mezopotamya kültürü ilişkisine benzer bir durum, III. binde Rusya'nın

87. W. Eberhard, Çin Tarihi, s. 17.

88. Örneğin William H.Mc.Neill, Dünya Tarihi, (Çev. A.Şenel), Ankara 1994, s. 60.

89. B. Ögel, a g e , s. 29 vd.; E. Esin, a g e , s. 3.

kuzeylerine kadar uzanan bir sahada çözülmektedir. MÖ II. bin yarısından itibaren Çin’de görülen kültürel değişimin unsurları içerisinde göksel nitelikli bir inanma vardır. Çin’e *T’ien* şekliyle geçen “Tanrı”, eski Proto-Türk kabilelerinden biri tarafından kurulan Chou sülâlesi döneminde daha köklemiştir.⁹⁰ Proto Türk- Gök Tanrı inancının Akdeniz’den Hindistan’a kadar, çeşitli sahalarda bulunan Hind- Aryen toplumların dinî-toplumsal yapıları arasında da oldukça yakın ilişkiler tespit edilebilmektedir. Gök-Tanrı yanı sıra bu dinin kapsadığı alanlarda ya da çevresinde (Mançurya, Sibiryâ) *Şamanizm* diye adlandırılan, nitelikleri daha çok sihir – büyü gibi ritüellerle belirginleşen dini anlayışın varlığını da belirtmek gerekir.⁹¹

Orta Asya’da MÖ III.binden sonraki gelişmeler içerisinde; atlı-bozkır yaşama biçimi, madencilikğin yetkinleşmesi, çeşitli siyasal yapılanmalar için gereken kurumların ortaya konması, merkez-çevre ilişkilerinin yoğunlaşması, yazı gibi unsurların işlerlik kazanması sayılabilir. Bütün bunlar, bu dönemle önceki zamanlar arasında önemli ölçüde nitel ve nicel farklar olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, çeşitli kültür alanlarının ve bu kimliklerin çeşitli özelliklerinin varoluşundan, önceki zamanların maddi-manevî birikimlerinin önemli ölçüde katkısı vardır. Orta Asya topluluklarının dillerinin ve dinî-kozmolojik anlayışlarının; evren, yeryüzü ve insana ilişkin anlam dünyalarının oluşumundaki bu geçmiş bağlantılar, kurganlardan “Türk hayvan üslubu”na değin gelişen sanatlarda da anılması gereken bir olgudur.⁹² Kurgan geleneği ve kaya resimleri, binlerce yıl öncesi toplulukların inançlarıyla nasıl somut bağlantılarla ilişkilendiriliyor; çadır, dokuma, deri üzerine yapılan işlemlerde, yine MÖ III. bin öncesinde var olan göçebe yaşama biçimiyle ilişkilidir.

Bugünkü araştırma ve inceleme sonuçları itibariyle, evcilleştirilen atın Moğolistan’ın bozkırlarında ortaya çıkışı; atlı-göçebelikğin yayılma gücünün fazlalığı; göç hareketlerinin çoğunlukla Orta Asya merkezli oluşu; Kuzey Karadeniz düzlüğünün (özellikle doğu kesiminin) verilerinin, daha öncelere ait Orta Asya verileriyle benzerliği vb. dikkate alındığında; batıdaki Sredni

90. G. Németh, “Türklüğün Eski Çağı”, *Ülkü*, XV, (1940), s. 299; Kârolg Czeglédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri*, (Çev. E. Çoban), İstanbul 1998, s.14; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 23, 32 vd. ; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara 1993, s.25 ; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, s. 31, 35; G. Németh, *agm.*, s. 306 ; Ünver Günay – Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara 1997, s. 34 vd.

91. Mircea Eliade, *Traite’ d’Historie des Religions*, Payot-Paris 1947, s. 66, n-1; Aynı müellif, *Şamanizm*, de 27 vd.

92. Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001, s. 81; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995, s. 41; Mehmet Eröz, “Türk İçtimâî Hayatında Totemizmin İzleri”, *İTED*, V/1-4, (1973), s. 289.

Stog kültürünün doğu bağlantılı olarak geliştiği söylenebilir. Bununla ilintili olarak, son döneminde batıya kayan Tripolye kültürünün niteliklerinin anlaşılması, bu kültürün Orta Asya ile olan bağlantısı kurulabildiğinde mümkün olmaktadır.⁹³

4. SONUÇ

Genel-dünya tarihinin akışını anlamak için bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde verilere bağlı olarak yeni bir model içinde inşa edildiğinde; Yalın Yaşama Dönemi sonrasında insanlığın günümüzden 200 000 - 12 000 yılları arasında Doğal Yaşama Dönemi adını verebileceğimiz bir süreçten geçtiği, bunu da Toplumsal-Kültürel Farklılaşmalar Dönemi'nin izlediği görülecektir.

Toplumsal Kültürel Farklılaşmalar Dönemi genelde uygarlığın, özelde de Orta Asya uygarlığının oluşumunu ve niteliğini anlamak için önemlidir. Buna göre;

1. Orta Asya, herhangi bir uygarlığın oluşumu için gerekli fiziki şartlara haizdir. Bozkır başta olmak üzere, çöllerin, göl ve denizlerin, ormanların, ırmakların yer aldığı bu bölgede, farklılaşan kültürler ile bu farklılaşma içinde giderek derinleşen yapılar birbirleriyle ilişki içine girerek, Maveraünnehir'de kanıtlandığı gibi, ilk yerleşimlerden kentleşmeye doğru evrilecektir. Ceytun-Anav çizgisi, erken uygarlık aşamasının somut kanıtlarını içerirken, Anav-Namazgâh-Tecen yurdu yerleşmeleri “uygarlaşmanın” tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Görülüyor ki, Orta Asya, uygarlaşma sürecinin fiziki koşullarına sahip olan büyük bir alan olarak, özel bir avantaj içermektedir

Orta Asya ve çevresinde ortaya çıkan sayısız arkeolojik eserler, bu alanlarda egemen yaşama biçimlerini anlamamızı önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Ayrıca; Saka, Hun, Göktürk çizgisinde gelişen olayların analizinde; Gök Tanrı anlayışı, kamların çalışmaları, kozmolojik belirlemeler, efsaneler ve toplanacak diğer malzemelerle, bu kıt'adaki kadim düşünsel yapıların bilinmesi mümkün gözükmemektedir.

2. Tarihin ilk uygarlaşma evresini geçiren alanlardan biri olan Orta Asya'da bozkırgöçebe, yarı göçebe ve yerleşik kültürleri bir aradadır. Göç olgusu bu kıt'ada ayrı bir öneme sahiptir. Hareketli toplumlar kendi toplumsal organizasyonlarında yetkin yapılar ortaya korken, bazı yerleşik yada göçebe topluluklar kıt'alar arası yer değişimiyle karşı karşıya kalmışlardır.

93. P. Dolukhanov, a g e , s. 467 vd. A. Ribard, a g e , s.30; Marshall G.S. Hadgson, Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, (Çev. A. Kanlıdere – A. Aydoğan), İstanbul 2001, s.39.; A. Erzen, a g e , s. 72 ; M. Dogaru - M. Zahariade, a g e , s. 25 vd.

Mezopotamya, İran, Anadolu, Çin ve Hindistan'da hatta Amerika'da Orta Asya'ya ait izlerin bulunması doğaldır. Bu coğrafyalardaki halkların bir kısmı Asyatiktir.

3. Orta Asya uygarlığı, daha ilk aşamadan itibaren kent sınırlarına sıkışmış devletler olarak değil, kentin merkez alındığı bölgesel devlet yapılanmasına girmiş, zaman içerisinde kıt'asal ölçekte siyasal-kültürel bütünleşmelere evrilmiştir (Afenasyevo- Andronova - Tagar - İskit- Hun).

4. Bozkır ve buna bağlı toplumsal yaşama biçiminde toplumsal/siyasal organizasyonlar kendine özgü bir yapı ortaya çıkarmıştır. Boylar hâlinde örgütlenmek, hareketli boylarda yöneticinin toplumun konsensüsüyle belirlenmesi bunun örneğidir.

Hareketli toplumlarda bey (yönetici) baskıcı olmaktan çok, rasyonel davranmak zorundadır. Bu nedenle yönetilen-yöneten arasında sıkı bir ilişki vardır. Gerekli hâllerde ülkesel bütünleşmelere ihtiyaç duyulduğunda, merkezde bu boy beylerinin de etkisi olması, sağlanan bütünlüğün devamı için gereklidir. Bu süreç kurultayları ortaya çıkarmıştır. Denilebilir ki, Orta Asya, Yunan kent devletlerinden daha önce, yazılmamış ve adı konulmamış, ancak toplumsal yapıların şekillenmesinden okunacağı gibi "bölgesel demokrasi-nin" oluştuğu bir uygarlıktır.

5. Orta Asya ve çevresinde gelişen siyasal ve kültürel olaylara bakıldığında, Avrasya olgusunun kadim-tarihsel temellerinin olduğunu görürüz. Andronova- Afenasyevo, Tagar-İskit oluşumları bunun somut kanıtları arasındadır. Orta Asya, bozkır kültürü temeli üzerinde yükselen bir uygarlık olması yanı sıra kendi yakın ve uzak çevresi arasında siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürekli kıldığı, başta göçlerle bunu gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde meydana gelen kültürel, toplumsal gelişmeler; günümüz "Avrasya"laşma gerçeğinin tarihsel gerçekliğini ortaya koymak açısından önemlidir. Günümüz dünyasının yeniden politik, kültürel, ekonomik şekillenme aşamasında, kurulacak güç dengelerinde Avrasya oluşumunun önemi giderek anlaşılmakta, bu anlayışın tarihsel temelleri için gerekli verileri ise Orta Asya uygarlığı sunabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abelés, Mare; **Devletin Antropolojisi**, (Çev. N. Ökten), İstanbul 1998.
 Akal, Cemal Bali; **Yasa ve Kılıç**, İstanbul 1991.
 Apellbaum, Richard P.; **Toplumsal Değişim Kuramları**, (Çev. T. Alkan), Ankara 1970.
Ardel, A. "Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası", **Türk Dünyası El Kitabı I**, Ankara 1976.
 Avcı Nabi-Bolay, Süleyman Hayri; **Düşünce ve Uygarlık Tarihi**, Eskişehir 1988.
 Barkova, L. L.; "Obraz orlinogolovogo grifona v iskusstve dreinego Altaya (no materialam bolşik Altayskih kurganov)", **Arkheologičeskiy Sbornik/Materiali i İssleovaniya po Arkheologii SSSR**, S.28, Leningrat 1987. Neill, William H. Mc.; **Dünya Tarihi**, (Çev. A. Şenel), Ankara 1994.
 Bataille, Georges; **Din Kuramı**, (Çev. M. M. Yakuboğlu), İstanbul 1997.
 Bookchin Murray; **Özgürlüğün Ekolojisi / Hiyerarşinin Ortaya çıkışı ve Çöküşü**, (Çev. A. Türker), İstanbul 1994.

- Bordas-Laffont, **Dünya Tarihi I**, (Çev. Heyet), İstanbul, trhs
 Braidwood, R. J.; **Tarih Öncesi İnsan**, (Çev. B. Altıok), İstanbul 1990.
 Braudel, Fernand; **Maddi Uygarlık I**, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 1993.
 Cagnat René - Jan, Michel; **İmparatorluklar Beşiği**, (Çev. E. Akbulut-T. A. Şensilay), İstanbul 1999.
 Carr, E. H. - Fontana, J.; **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, (Çev. Ö. Özankaya), Ankara 1992.
 Chaliand, Gérard; **Göçebe İmparatorluklar**, (Çev. E. Sunar), İstanbul 1995.
 Childe, Gordon; **Tarihte Neler Oldu**, (Çev. A. Şenel), Ankara 1974.
 Childe, V. Gordon; **Kendini Yaratan İnsan**, (Çev. F. Ofluoğlu), İstanbul 1978.
 Czeglédy, Károly; **Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri**, (Çev. E. Çoban), İstanbul 1998.
 Çlenova, N. L.; *“Siyazi kultur zapodvoy Sibiri s kulturami priuralya i srednego pozolya v kontse epohi bronzi vnaçale jeleznağo veka”*, **Problemler Zapadnosibirskoy Arkheoloji Epoha Jeleza**, Nobosibirsk 1981.
 Çoruhlu, Yaşar ; **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul 1995.
 Demir, Ömer-Acar, Mustafa; **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara 1993.
 Diakov, V.- Kovalev, S.; **İlkçağ Tarihi I**, (Çev. Ö. İnce), Ankara 1977.
 Diyarbekirli, Nejat; *“Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru”*, **Türk Sanatı Tarihi, Araştırma ve İncelemeleri I**, İstanbul 1969.
 Dolukhanov, Pavel; **Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı**, (Çev. S. Aydın), Ankara 1989.
 Eberhard, W.; **Çin Tarihi**, Ankara 1995.
 Eberhard, W.; **Uzak Doğu Tarihi**, Ankara 1957.
 Eliade, Mircea; **Şamanizm**, (Çev. İ. Birkan), Ankara 1999.
 Eliade, Mircea; **Traite' d'Historie des Religions**, Payot-Paris 1947.
 Elias, Norbert; **Uygarlaşma Süreci I**, (Çev. E. Ateşman), İstanbul 2000.
 Engels, Friedrich; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, (Çev. K. Somer), İstanbul 1977.
 Eröz, Mehmet; *“Türk İçtimai Hayatında Totemizmin İzleri”*, **İTED, V/1-4**, (1973).
 Ersanlı, Büşra - Akaev, Oraz Polat; **Türkmenistan'da Toplum ve Kültür**, Ankara 1998.
 Esin, Emel; **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul 2001.
 Esin, Emel; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul 1978.
 Frankfort, Henri; **Uygarlığın Doğuşu**, (Çev. A. Şenel), Ankara 1989.
 Gernet, Jacques; **Ancient China**, London 1967.
 Gorbunova, N. G.; *“Pamyatniki Kerliolonskoy grupplb Yujnoy Fergane (Mıkhtı Kurgani Çan – tepe)”*, **Arkheologičeskiy Sbornik**, S.28, Leningrat 1987.
 Grousset, Rene; **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev. M. R. Uzmen), İstanbul 1993.
 Gumilöv, L.N.; **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, (Çev. D. A. Batur), İstanbul 2000.
 Günay, Ünver-Güngör; **Harun; Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Ankara 1997.
 Hadgson, Marshall G.S.; **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, (Çev. A. Kanlıdere – A. Aydoğan), İstanbul 2001.
 Hitti, Philip K.; **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. S. Tuğ), İstanbul 1985.
 İlhami, Durmuş; **İskitler (Sakalar)**, Ankara 1993.
 Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, Ankara 1974.
 Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara 1987.
 Kafesoğlu, İbrahim; *“Türkler”*, **İ. A. XII/II**, İstanbul 1988.
 Kohl, Ph. L.; **Central Asia. From the Palaeolithic Beginnings to the Iran Age**, Edition Recherches sur les Civilisations, Paris 1984.
 Koppers, Wilhelm; *“Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığında İlk Türkler ve İndo Germanlik”*, **Belleten, V/20**.

- Kottak, C. P.; **Antropoloji / İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, (Çev. Heyet), Ankara 2001.
- Köksay, Münir; “*Orta Asya'nın Paeocoğrafik Evrimi ve İnsan Topluluklarına Etkisi*”, **Türkler I**, Ankara 2002.
- Kuzeyev, R.G.; **İtil-Ural Türkleri**, (Çev. A. Acaloğlu, İstanbul 2005; L. Ligeti; **Bilinmeyen İç Asya**, (Çev. S. , Karatay) Ankara 1986.
- Leonid B. Vishnyatsky; “*Orta Asya'nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı*”, (Çev. H. Taşkiran), **Türkler I**, Ankara 2002.
- Lewis Henri Morgan; **Eski Toplum I-II**, (Çev. Ü. Oskay), İstanbul 1986.
- Lewis, Bernard; **Tarihte Araplar**, (Çev. D. H. Yıldız), İstanbul 1979.
- Lipson, Leslie; **Uygurluğun Ahlâki Bunalımları**, (Çev. J. Ç. Yeşiltaş), İstanbul 2000.
- M.Z. Zekiye; **Türklerin ve Tatarların Kökeni**, (Çev. D. A. Batur), İstanbul 2006.
- Maisels, Charles Keith; **Uygurluğun Doğuşu**, (Çev. A. Şenel), Ankara 1999.
- Malinowski, B. **İnsan ve Kültür**, (Çev. M. F. Gümüş), İstanbul 1990.8
- Marx, Karl-Engels, Friedrich; **Alman İdeolojisi / Feuerbach**, (Çev. S. Hilav), İstanbul, trhs Mellart, J.; **Yakındoğu'nun En Eski Uygurlukları**, (Çev. B. Altuok), İstanbul 1990.
- Mithen, Steven; **The Prehistory of the Mind**, Thames and Hodson 1996 (= **Aklın Tarih Öncesi**, (Çev. İ. Kutluk), Ankara 1999.
- Mongait, A. L.; **Archaeology in The U.S. S. R.**, (Translated and adapted by M. W. Thomson), Baltimore-Maryland 1961.
- Morin, E.; **Avrupa'yı Düşünmek**, (Çev. Ş. Tekeli), İstanbul 1995.
- Németh, G.; “*Türklüğün Eski Çağı*”, **Ülkü, XV**, (1940).
- Oklandinikov, A.; “*Tarihin Şafağında İç Asya*”, (Çev. A. Şenel), **Erken İç Asya Tarihi**, (Derleyen: Denis Sinor), 2000.
- Oklandinikov, A. P.; **İnsanlık Tarihi**, (Çev. A. Şenel), Ankara 1993.
- Ögel, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984.
- Özcan, Mehmet Tevfik; **İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol**, İstanbul 1998.
- Raşid, Ahmed; **Orta Asya'nın Dirilişi**, (Çev. O. Ç. Deniztekin), İstanbul 1995.
- Roseau, Hervé; **Dinler Tarihi**, (Çev. O. Pazarlı), İstanbul 1970.
- Roux, Jean-Paul; **Orta Asya / Tarih ve Uygurluk**, (Çev. L. Arslan), İstanbul 1999.
- Sédillot; René; **Dünya Ticaret Tarihi**, (Çev. E. N. Erendol), İstanbul 1983.
- Sezer, Baykan; **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygurlukları**, İstanbul 1979.
- Sinor, Denis; “*İç Asya Kavramı*”, (Çev. R. Sezen), **Erken İç Asya Tarihi**, İstanbul 2000.
- Sorokin, Pitirim-Toynbee, Arnold; **Sosyal Değişim Üzerine Denemeler**, (Çev. E. Güçbilmez), Ankara 1964.
- Strzowski, J.; “*Türkler ve Şimali Asya Sanatı'nın Buzul Devrindeki Menşesi*”, **Ülkü, IX/49**, (Çev. C. Köprülü-Nusret), (Mart 1937), s. 11-25.
- Taaffe, Robert N.; “*Coğrafi Ortam*”, (Çev. M. Tuncay), **Erken İç Asya Tarihi**, (Derleyen: Denis Sinor), İstanbul 2000.
- Tarhan, Taner; “*Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi*”, **İÜEF/Tarih Dergisi**, S. 24, (Mart 1970), İstanbul 1970.
- Togan, Z. V.; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1970.
- Türk Dünyası El Kitabı I**, Ankara 1992.
- Uhlig, Helmut; **İpek Yolu**, (Çev. A. Kırım), İstanbul 2000.
- Wells, H. G.; **Kısa Dünya Tarihi**, (Çev. Z. İhsan), İstanbul 1970.
- Wells, C.; **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, (Çev. B. Güvenç) İstanbul 1994.
- Yakar, Cenap; **İnançlar ve Tutumlar Üzerine**, Ankara 1988.
- Yücel, Erdem; **İslam Öncesi Türk Sanatı**, İstanbul 2000.

DEĞER Mİ BUNCA YORGUNLUĞA BU HAYAT?

Bahaettin KARAKOÇ

---

*Dağlardan çıkan
Dumanlı dağların arasından
Denize doğru çağlayarak akan
Dağ-ova geçtiği her yerde iz bırakan
Deve yürüyüşlü deli ırmak
Dağların gölgesinde kalmayı sebep sayarak
Dolunayla vedalaşarak
Derinlere, yeraltına çekildi
Direnci Bitik
Düşleri yitik
Devası yok*

*Değince yüreğine bir zehirli ok
Dermansız bırakan yârine küstü
Dişleriyle kopardı kendi damarlarını
Damarları çürüdü
Dengesi bozuldu
Dolunay bir mum gibi eridi
Devran değişti
Değirmenler durdu
Dost güneş toprağı ısıırıyordu
Derya balıkları karaya vurdu
Değişmişti nice şeyler bu karmaşada
Devinen sadece aşk'ı yürekte*

*Dargınlık ayrılığı uzun sürmez inşallah
Dünya aynı dünya
Dönüp duruyordu uydularıyla birlikte
Dün dün de kalmıştı
Dumura uğramıştı bu gün
Dinginlik başlıyor kavga sonrası
Devlerin de arada bir
Delirdiklerine inanyor şair
Diyor ki depolar boşalınca
Direğe bayrak çekecek kıtlık
Direnmek
Dizginleri koparmaktır azatlık!..*

GÜZ DURAĞINDA SERZENİŞ

Bahaettin KARAKOÇ

*-Sabah ÇEVİK'E İthaf-
Benim yârim kalbim kadar ırakta.*

*Güz sayrı yapraktır, güz sarıdiken,
Yine gösteriyor paslı dilini...
En güzel emekçi gözyaşı dökün,
Aşkla akort eder gönül telini,
Hâl zuhur eder.*

*Her mevsim takvimde ayrı bir yükür
Akşam küçük, yatsı ise büyüktür
Kötü habercinin atı yürüktür
Vurgun yiyen doğrutamaz belini,
Kâl zuhur eder.*

*Ne hoş şaka kaldı, ne güzel nükte
İnsanlar yolcudur, eşyalar yükte
Bir gün can seçirir kuru kütükte
Küçük serçe ısırınca dilini,
Dal zuhur eder.*

*Azıcık azığın sefer tasında
İşi bırakırsın gün ortasında
Bülbül gama batmış, gül havasında
İçine çekerken aşk melalini,
Gül zuhur eder.*

*Geleceksen tez gel koyma merakta
Kumaşımız çürümesin tarakta
Gelen-geçen bir bez bağlar durakta
Yitirirsen yâr obanı ilini,
Yol zuhur eder.*

*Nuh'un tufanına şur'da ne kaldı
Mal dedi, mülk dedi çalanlar çaldı
Karakoç gündeme destursuz daldı
Saba rüzgârına dökse hâlini,
Sel zuhur eder
Göl zuhur eder
Yol zuhur eder.*

SİYASALLAŞAN MEKÂN, MEKÂNSALLAŞAN SİYASET

Prof. Dr. Erdal AKPINAR

Bilim, kavramlar üzerine inşa edilir. Bu bağlamda her bilimin kendisiyle bütünleşmiş bazı kavramları vardır. Hiç kuşkusuz mekân, kadim bilimlerden olan coğrafyanın en temel kavramlarından birisidir. Esasen kavram; mimarlık, psikoloji ve şehircilik gibi disiplinler tarafından da kullanılmaktadır. Ancak Couclesis'in *Location, place, region and space: Geograhys Inner Worlds* adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu üzere, mekân kavramı coğrafya dışındaki bilim dallarının hiçbirinde dünyayı tanımlamada merkezî bir rol üstlenmemiştir. Durum coğrafyacılar açısından böyle olmakla birlikte, üzerinde konuşulacak birden fazla kavramsal şema olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim *Sack, Conceptions of Space in Social Thought* adlı eserinde bu farklı kavramsal şemalara geniş yer vermektedir.

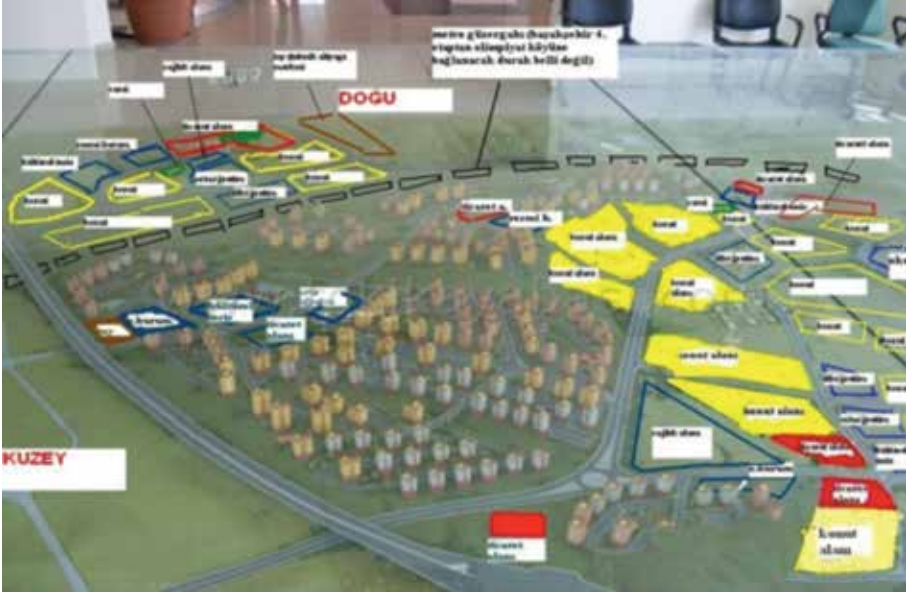
Coğrafyayı “insan ve mekân merkezli bir bilim” olarak nitelendiren coğrafyacılar, mekânı ise “beşeri faaliyetlerin gerçekleştirildiği yer” olarak tanımlamışlardır. Şeklini ve yapısını başta topografya ve iklim özellikleri olmak üzere büyük ölçüde doğal çevre faktörlerinin belirlediği basit bir balıkçı barınağından, insanın her yönüyle belirleyici olduğu bilim ve teknoloji ürünü çok katlı gökdelenlere; yapısını sadece birkaç cümle ile kolaylıkla izah edebileceğimiz küçük bir yayla yerleşmesinden, son derece karmaşık işleyişin hâkim olduğu ve milyonlarca nüfusun yaşadığı metropollere; görünümüyle sıradan olmakla birlikte derin sosyolojik anlamlar yüklediğimiz bir köy meydanından, birbirlerini pek tanimasalar da yüz binlerce insanın toplanarak devrim yaptığı kent meydanlarına; kuruluşunda ve gelişiminde büyük ölçüde doğal çevre faktörlerinin etkili olduğu küçük kır yerleşmelerinden, neredeyse doğanın tüm etkilerinin sıfırlandığı yüksek tasarım ve teknoloji ürünü rezidanslara; gidecek birer nostaljiye dönüşen köy bakkallarından, metropollerde gelişen yeni hayatın biricik sembolleri olan AVM'lere; tarihî yerleşmelerde ve köylerde sıklıkla rastladığımız akşamla birlikte karanlığa gömülen eğik bükük çıkmaz sokaklardan, yeni nesil aydınlatıcılarla aydınlatılan geceyle gündüzün ayırdına varılmadan zamanın tüketildiği ışıltılı geniş caddelere; macera ve nostalji arayan turistlerin nadiren uğradığı küçük bir kır kahvesinden, yüzlerce turiste aynı anda onlarca çeşit hizmetin verilebildiği çok yıldızlı otellere varıncaya kadar insan elinin değdiği her yer coğrafyacı için birer mekândır.

Yıllardır özellikle yerleşme coğrafyası, ekonomik coğrafya, kültür coğrafyası ve siyasi coğrafya alanında çalışan pek çok coğrafyacının; arazi

kullanımı, şehir plânlaması, mekân organizasyonu, mekân tasarımı ve mekân analizi gibi konulara yoğunlaştığı görülmektedir. *Hartshorne, Campbell, Christaller, Gottmann, Lacoste, Harris ve Harvey* bu isimlerden sadece birkaçıdır. Bizde ise *Tümertekin, Özgüç ve Arı* gibi coğrafyacılar ön plâna çıkmaktadır. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinde ve Çin’de mekân tartışmaları âdeta coğrafyanın merkezine oturmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu konudaki araştırmalar ve tartışmalar sadece coğrafyayla ve coğrafyacılarla sınırlı değildir. Örneğin *Gottdiener, Mekân Kuramı Üzerine Bir Tartışma: Kentsel Praksise Doğru* adlı makalesinde, *Castells ve Lefebvre* arasında geçen “*Mekânın Marksist Çözümleme Açısından Önemi*” konulu tartışmayı ele alır.

Castells’in *Urban Questions* (Şehir Sorunları) kitabının 8. Bölümü (Mekân Kuramı Üzerine Tartışma) etrafında şekillenen bu tartışma, mekân olgusuna Marksist filozofların nasıl baktıklarını göstermesi bakımından öğreticidir. 1991 yılında ölen Fransız filozof *Lefebvre*, geçen yüzyılın önemli mekân kuramcılarında biri olarak tarihe geçmiştir. Literatürde üzerinde önemle durulan “kent hakkı” kavramı ona aittir. Fakat pek çok konuda olduğu gibi, mekân konusundaki tartışmalarda öne çıkan isim, Fransız sosyal bilimci *Foucault*’tur. Özellikle mekân-iktidar ilişkileri üzerine yaptığı saptamalar, ona mekân kuramcıları arasında ayrı bir değer kazandırmıştır. Hiç şüphesiz konu mekân olunca, Alman filozof *Habermas*’ı da unutmamak gerekir. Onun “kamusal alan” kavramına yüklediği felsefi anlam, mekân analitiği bakımından oldukça önemlidir. “Tarihî bir yapılanma olan kamusal alanın, aile yaşamından, iş dünyasından ve devletten ayrı bir uzam içerdiğini” ileri süren *Habermas*, modernitenin bunu yok ettiği düşüncesindedir.

Son yıllarda mekân konusuna bilimsel ve siyasal ilginin giderek artmasını birkaç nedene bağlamak mümkündür. Birincisi yaşadığımız gezegende yerleşim alanlarının sınırlı oluşudur. Bu sınırlar son birkaç yüzyılda yatay ve dikey olarak nispeten genişlese de, bu durum nüfusun katlanarak büyümesi karşısında fazla bir anlam ifade etmemektedir. Bu ise başta kentler olmak üzere arazinin maddi değerini doğal olarak artırmaktadır. Bir yandan doğal ortamlarda yeni yerleşim alanları açılırken, bir yandan da meskûn alanlar daha yoğun bir şekilde yeniden tasarlanmakta ve kullanılmaktadır. İkincisi, başta artan nüfus ve değişen ekonomik yapı olmak üzere pek çok faktör yeryüzünde nüfusun ve yerleşmenin dağılımında köklü değişikliklere yol açmıştır. Nüfus, sanayi devrimiyle birlikte kentlere toplanmaya başlamış, bu durum bilgi çağına geçişle birlikte daha da hızlanmıştır. Dolayısıyla en azından dünyanın sanayileşen kesiminde kadim yaşam biçimlerinden ve uygarlıklarından kopuk, şehir eksenli modern bir hayat ve medeniyet teşekkül etmiştir. Bu durum insan-mekân ilişkisinin seyrini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Üçüncüsü,

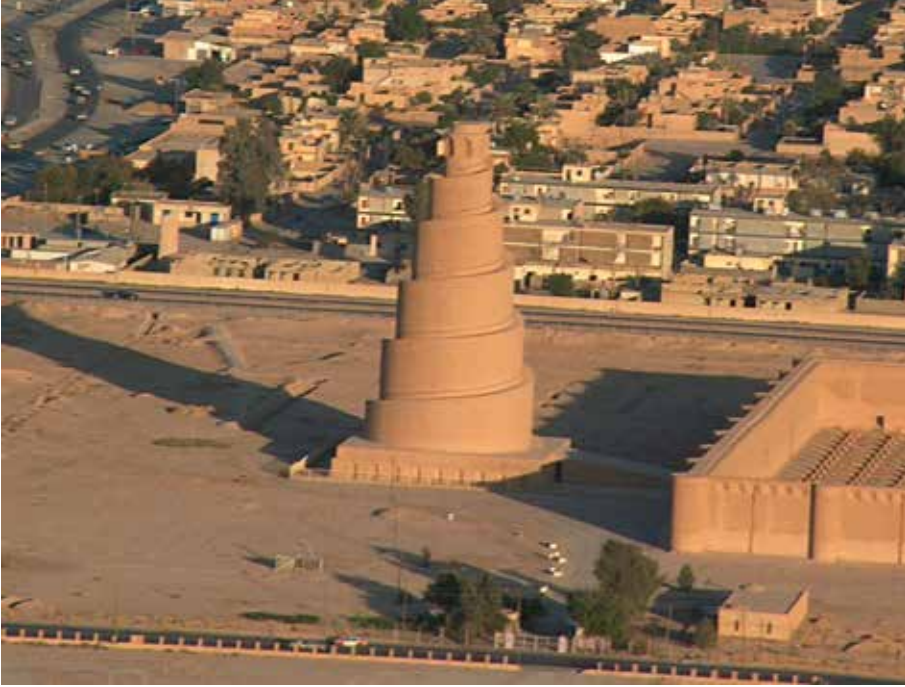

Resim: Şehir plânı. Kadim zamanların mekânı, insan ve tarih tarafından toprağı incitmeden bir dantel inceliğinde yavaş yavaş örülürdü. Modern zamanların mekânı sadece teknik bir tasarımdan ibaret

başta şehirler olmak üzere yeryüzünün giderek çok daha karmaşık, fonksiyonel ve fizyonomik bakımdan çok daha hızlı değişen bir yapıya bürünmesidir. Örneğin metropoller, Ortaçağ'ın nispeten durağan şehirlerinden farklı olarak neredeyse güneybirlik şekil değiştirmektedir. Gelişimin ve değişimin dinamiği olarak görülen bilim, günümüz dünyasındaki mekânsal değişimlerin hızına erişmede ve onu anlamlandırmada neredeyse zorlanır hâle gelmiştir. Dördüncüsü, yaşadığımız çağda mekân politişin, kapitalist ekonomik düzenin sürdürülebilirliğı bakımından temel bir enstrüman oluşudur. Bu husus üzerinde Marksist kuramcılar hassasiyetle durmakta, şehir ve mekân plânlamalarında kapitalist süreçlerin temel belirleyici olduğunu iddia etmektedirler. Beşincisi ise modern dönemlerde devletin, gücün ve iktidarın mekânla çok daha fazla ilgili hâle gelmesidir. Günümüzde mekânın örgütlenmesi, kullanımı ve paylaşımı yerel, ulusal ve küresel ölçekte güç ve iktidar mücadelesinin en önemli belirleyicileridir. İktidarın tesisi ve devamı, mekâna ne ölçüde hâkim olunduğuyla yakından ilişkilidir.

Mekânın politik oluşu tartışmasız bir gerçektir. Yeryüzü coğrafyası, üzerinde siyasi organizasyonların, en yalın hâliyle de olsa devletlerin teşekkül ettiği kadim zamanlardan beri az ya da çok politiktir. Çünkü üzerinde egemen olan ve onu organize eden devletlerin bizatihi kendileri politiktir. Gerçekten

de herhangi bir gücün/iktidarın egemenliğinde olup da apolitik kalabilen bir mekândan bahsetmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu tartışma yersizdir. Bununla birlikte politikanın kimliği, niteliği ve etkinlik derecesi üzerinde durmak mümkündür. Mekânın nasıl organize edildiği, kimler tarafından paylaşıldığı, sembollerin ve kutsalların nerelere ve ne şekilde yerleştirildiği, üzerinde gücün ve otoritenin hangi mekânsal enstrümanlar ile tesis edildiği ve sürdürüldüğü iktidarın politik ve ideolojik yapısıyla yakından ilişkilidir. Roma İmparatorluğu'nda o geniş coğrafyayı bir ağ gibi saran bütün yolların Roma'ya çıkışı kadar, kadim başkentlerde bütün yolların kralın sarayına, siyasetin meydanına çıkmasının elbette politik bir anlamı vardı. Makedonyalı İskender'in Doğu Akdeniz'den başlayıp Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada onlarca İskender şehri kurması ile Mezopotamya ve Suriye'yi fetheden Müslüman Arapların aralarında Bağdat ve Samarra'nın da bulunduğu yeni yerleşimler tesis etmelerini ve buralara savaşçılar yerleştirmelerini benzer politik endişelerin, mekânı elde tutma ve genişletme politikalarının doğal sonucu olarak görmek gerekir. Nitekim adı geçen iktidarlar, bu ordugâh şehirleri sayesinde mekân üzerinde yayılmış ve egemen olmuşlardır.

Resim: Samarra. Fetihle doğan şehir. Abbasiler döneminde ordugâh şehri olarak kurulmuş ve sonraları kısa bir süre başkentlik de yapmıştır

Mekân-iktidar ilişkisini anlamak için bakılması gereken en güzel örnekler, hiç şüphesiz çeşitli nedenlerle el değiştiren ve uzun süre işgal edilen şehirler ile sömürgeleştirilen ülkelerdir. Birincisine en güzel örnek, İstanbul ve *Bursa*'dır. Mekânsal olarak Doğu Roma'nın ve Ortodoks Hristiyanlığın bütün sembollerini üzerinde toplayan bu kadim şehirler, Osmanlı iktidarında kısa bir zaman dilimi içerisinde birer İslam şehrine dönüşmüşlerdir. Buna karşın *Buhara*, *Semerkant* ve *Bakü* gibi Müslüman Türk şehirleri, Sovyet egemenliği sırasında Marksist ideolojinin ve sosyalist üretim tarzının etkisiyle geçmişe ait milli ve dini izler silinmek suretiyle Sovyetleştirilmiştir. Özellikle Fransa ve İngiltere gibi sömürgecilikte deneyimli devletler tarafından ele geçirilen ülkelerde ise tarihî şehirler ve yerler genellikle yok edilmiş veya geri bırakılmış, alternatif olarak sömürgeci güçlerin kültürlerini ve iktidarlarını üst bir bakışla dayatan yeni şehirler ve mekânlar inşa edilmiştir. Harita üzerinde Afrika kıtasında isimleri İngilizce, Fransızca ve Portekizce olan yüzlerce yeni yerleşmeye rastlamamız bu yüzdendir.

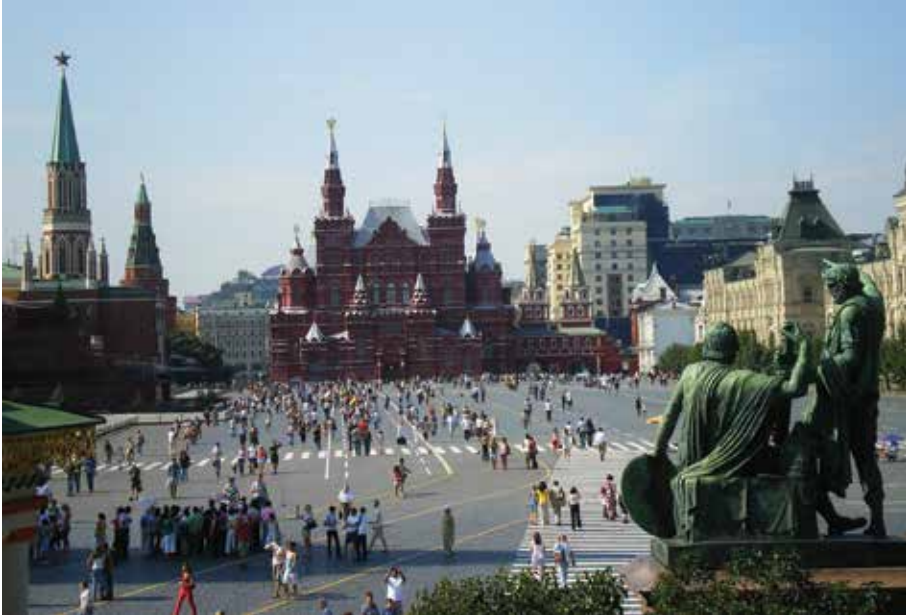

Resim: Pompaide antik bir Roma yolu. Bütün yollar Roma'ya çıkar. Mekânın temel unsurlarından olan yollar, ulaşımın olduğu kadar, hâkimiyetin de vasıtalarıdır.

Şüphesiz ki günümüzde mekân politiğın daha fazla üzerinde yoğunlaştığı husus; bir ülkenin, hatta bir şehrin kendi içinde yaşadığı iktidar-mekân ilişkisidir. Örneğın 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından Sovyetler Birliğı'nin Moskova'da Kızıl Meydan merkezli ideolojik kimliğı ağır basan

bir başkent organize etmesi, gerek Rusların ağırlıkta olduğu merkezi Rus şehirlerinin, gerekse Rus olmayan nüfusun çoğunluğu oluşturduğu periferideki şehirlerin ve hatta kırsal yerleşmelerin ideolojik kalıplarla ve sembollerle Sovyet tarzı biçiminde yeniden inşa edilmeleri iktidarın bir devrimle el değiştirmesinin mekânsal etkilerini yansıtan ilginç deneyimlerdir. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin *Ankara*'da bir başkent ihdas etmesi, başta *Ankara* ve *İstanbul* olmak üzere hemen bütün şehirlerin merkezlerinde isimleri çoğunlukla "*Cumhuriyet Meydanı*" olan anıtların ve heykellerin yükseldiği meydanların tesis edilmesi, genellikle hükümet konağı, kültür merkezi ve diğer kamu binalarının bu meydanların çevresinde toplanması, şehir içi ana arterlerin buralarda düğümlemesi gibi düzenlemeler, döneme mührünü vuran devletçi ve merkezîyetçi ideolojik yapının mekânsal yansımalarıdır. Bu değişim aynı zamanda İslami kültürün ve ekonomik düzenin mekânsal göstergeleri sayılan cami, hamam ve çarşı merkezli Osmanlı şehirlerinden ve gelenekten kopuşu ifade eder. Diğer yandan yeni Cumhuriyet, Osmanlı'dan devreden geniş vakıf arazilerini ve mülklerini büyük ölçüde kamulaştırmak ve hazine ağırlıklı mülkiyet mevzuatını kamu lehine daha da güçlendirmek suretiyle iktidarın mekân ve ekonomi üzerindeki baskısını iyice artırmıştır. Bu baskı 1950'li yıllara, yani Demokrat Parti iktidarına kadar artarak sürmüştür.

Resim: Kızıl Meydan. XX. Yüzyıla yön veren bir devrimin mekânsal izdüşümü. Lenin'in mozolesinin de bulunduğu meydan, Unesco tarafından Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır

Resim: Taksim Cumhuriyet Meydanı. Paylaşılmalı bir mekân. Geçmişte Galata-Beyoğlu suyunun taksim edildiği, yani paylaşıldığı yer olsa da, bugün paylaşılıyor. Bir camiye tahammül edemeyecek kadar paylaşımından nefret edenler var.

Türkiye’de bir kısım kesintiler ve ara dönemler dışında 1950’li yıllardan sonra mekân üzerinde ideolojik baskılar azaldığı gibi, gerek kültürel, gerekse ekonomik bakımdan halkın yararına sayılabilecek uygulamalar yaygınlaşmıştır. Nitekim nüfusun hızla büyümesine ve plânsız şehirleşmeye karşın, konut ve mülk sahibi olanların sayısı dikkate değer ölçüde artmıştır. Bu durum 2000’li yıllarda çok daha belirginleşmiş, özellikle şehirlerde mekânsal genişlemeden ve değer artışından kaynaklanan zenginliğin paylaşımı noktasında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Kentlerimiz büyümüş ve zenginleşmiştir. Bundan geniş halk kesimleri de büyük ölçüde yararlanmışlardır. Batı ülkelerinde neoliberal politikaların etkisiyle şehirlerin giderek şirketlerin egemenliğine girdiği ve halkın malını mülkünü yitirdiği bir dönemde, Türkiye’de mülkiyetin ve refahın çok daha fazla tabana yayılıyor olması dikkat çekicidir. Kanaatimize göre başta Harvey olmak üzere bir kısım Marksist coğrafyacılar ve ekonomistler ülkemize özgü bu durumu ideolojik bakış açısının etkisiyle doğru analiz edememekte ya da etmemektedirler.

Konuyla yakından ilgili ve güncel olması nedeniyle son aylarda Gezi

Parkı/Taksim Meydanı etrafında başlayan ve Türkiye'ye yayılan tartışmalara da değinmek gerekir. Öncelikle belirtmeliyiz ki, olup bitenleri hükümetin ekonomi politikalarına tepki olarak açıklamaya çalışmanın kayda değer bilimsel bir dayanağı yoktur. Esasen hükümet, halk iradesine dayalı bir iktidar olmanın doğal sonucu olarak, Taksim'de mekân politiğın gereklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. İstanbul'un fethinden sonra neredeyse hiç dokunulmayan Taksim, Osmanlı'nın gerileme ve çöküş dönemlerinde gayrimüslim nüfusun ve onlara ait mekânların yoğunlaştığı bir semt hâlini almıştır. Özellikle İstiklal Caddesi; pek çok Avrupa ülkesinin büyükelçilik binası, yabancı okullar, kiliseler ve sinagoglar, Levantenlere ait işyerleri sayesinde hem mimari, hem de sosyal ve kültürel bakımdan ayrı bir dünyaya dönüşmüştür. Âdeta aynı şehir içerisinde keskin hatlarla birbirinden ayrılan, *Peyami Safa*'nın "*Fatih-Harbiye*" isimli eserinde incelikle işlediği iki farklı İstanbul ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın çöküş sürecinde giderek belirginleşen bu farklılaşma, zamanla ayrı bir kimliğe bürünmüştür. İstanbul'un bütün eski semtlerinde başta camiler olmak üzere türbeler, medreseler ve diğer kültürel yapılar vasıtasıyla mekâna hâkim olan İslam mimarisi, Taksim'de görünmez. Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşmeyi milli ve manevi değerleri kamusal hayatın dışında tutma ve batılılaşma olarak algılayan iktidarların kültür politikalarıyla daha da perçinlenmiştir. Örneğın Taksim Cumhuriyet Meydanı; binlerce yıllık geçmişı olan medeniyetimizin derinliğinden, ruhundan ve havasından tamamen yoksun bir alan olarak şekillendirilmiştir. Esasen Fatih-Harbiye ikilemi milli ve İslami

Resim: Tarihi Yarımada. Kadim zamanların mekânı

hassasiyetin yeniden canlandığı çok partili dönemden itibaren temel bir kültür sorunu olarak sürekli gündemdedir. 1960'lı yılların ikinci yarısında başlatılan ve sonraki yıllarda zaman zaman gündeme gelen buraya hiç değilse bir cami inşa edilmesi çabaları çeşitli nedenlerle akamete uğramış, sonuca ulaşmamıştır. Taksim Meydanı 1977'nin kanlı 1 Mayıs olaylarının ardından ise yeni bir ideolojik kimlik kazanmış, sol kesimler tarafından âdeta mitleştirilmiştir.

Anlaşılan odur ki, son zamanlarda Türkiye'de, özellikle de İstanbul'da mekân politik ekseninde sürdürülen güç mücadelesi Taksim'e odaklanmıştır. Mücadelenin ülke içerisindeki başlıca taraftarları fraksiyonel sol hareketler, Kemalistler, liberaller ve muhafazakârlardır. Ayrıca genelde Türkiye'nin, özelde ise İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethedilmesini yüzyıllardır içine sindiremeyen bir kısım batılı odaklar da bu mücadelede liberallerin yanında saf tutmaktadır. Esasen fraksiyonel solun mekân politik konularında nostaljik ve romantik olmanın dışında reel bir projesi yoktur. Zihinsel kodları 1940'lı yıllarda donakalmış Kemalistler ise halkın iradesini hiçe sayan jakoben modernist alışkanlıklarını sürdürme çabasındadır. Diğer yandan bu ülkeye dair fazla bir endişeleri olmayan liberallerimizin Taksim algıları, maalesef buranın daha rahat nasıl tüketileceği ve pazarlanacağı hesabından öteye gidememektedir. Buna karşın ülke nüfusunun ekseriyetini oluşturan ve halkın iradesiyle iktidarda olan muhafazakârlar ise İstanbul'un ve İstanbullunun Müslümanlığından hareketle, medeniyetimizi yeniden inşa etme projesi çerçevesinde, Taksim'de değer eksenli yeni bir mekânsal dönüşüm talep etmekte. Kanaatimize göre bu sembolleşmiş mekân üzerinde mimarimizin çok daha etkin ve görünür kılınmasına yönelik bu talep; tarihi, hukuki, kültürel ve demokratik bakımdan son derece haklıdır ve yerindedir.

KAŞGARLI MAHMUD'UN HARİTASI

Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ

Divanü Lugati't-Türk'ün ilk sayfalarında bir de harita bulunmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre bu, bir Türk'ün çizdiği ilk dünya haritasıdır. *Kâşgarlı Mahmud*, dönemindeki Türk topluluklarının hangi bölgelerde yaşadığını göstermek amacıyla çizdiği bu haritaya bazı ulusların yaşadığı bölgeleri de ekleyerek yeryüzündeki belirli bölgeleri gösteren bir dünya haritası oluşturmuştur. Bugünkü haritacılık tekniklerine göre ilkel sayılabilecek bu harita, on birinci yüzyıl koşullarındaki coğrafyacılık bilgilerine ve tekniklerine göre oldukça ileri düzeydedir.

Kâşgarlı Mahmud'un bu haritasının Türk eseri olduğunu ortaya koyan birtakım kanıtlar bulunmaktadır. Her şeyden önce, harita Türk hükümdarlarının oturduğu *Balasağun* şehri merkez alınarak çizilmiştir. Diğer Türk şehirleri ve alanlar bu şehre göre düzenlendiği gibi yönler de *Orhun Yazıtları*'nda görülen eski Türk geleneklerine göre tayin edilmiştir. Türklerin yerleşim bölgelerindeki şehirler, dağlar, göller, nehirler ve denizler ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Türklere ait bölgelerin gösterilişinde pek az yanlışlık yapılması da haritanın bir Türk'ün elinden çıktığını göstermektedir.

On birinci yüzyıl Türk dünyasını resmeden bu harita ile birlikte *Kâşgarlı Mahmud*; "*Rum ülkesinden Maçin'e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beş bin, tamamı sekiz bin fersah eder.*" dedikten sonra bunların hepsinin iyice bilinmesi için haritasını yeryüzünün şekli gibi dairede gösterdiğini belirtir. *Kâşgarlı Mahmud*'un haritasını yuvarlak biçimde çizmesi ve bunu da dünyanın biçimi ile açıklaması, on birinci yüzyılda Türkler tarafından dünyanın yuvarlak olduğunun bilindiğini göstermektedir.

Divanü Lugati't-Türk'ün yirmi ikinci ve yirmi üçüncü sayfalarında yer alan renkli haritanın çevresinde doğu, batı, kuzey, güney yönleri belirtildikten sonra sayfaların kenarlarında renklerin açıklaması yapılmıştır. Denizlerin yeşil, ırmakların mavi, dağların kırmızı, şehirlerin de sarı ile işaretlendiği kaydedilmiştir. Batıda gösterilen yerler Kıpçakların ve Frenklerin oturdukları İtil boylarına kadar uzanmaktadır. Güneyde *Hint*, *Sint*, *Çad*, *Berber*, *Habeş*, *Zenci* ülkeleri, doğuda *Çin* ve *Japonya*, güneybatıda da *Mısır*, *Mağrip*, *Endülüüs* gösterilmiştir.

Haritada Türklerin yaşadığı şehirler ve bölgeler ayrıntılı bir biçimde gösterilmeye çalışılmıştır. Haritanın esas merkezini oluşturan *Balasağun*'un hemen yakınında ve yine merkezde gösterilen yerleşim birimleri *Kâşgarlı Mahmud*'un babasının şehri *Barsgan* ve dönemin önemli kültür merkezi *Kâşgar*'dır. *Barsgan* yakınlarında gösterilen ancak adı belirtilmeyen göl ise *Issık Göl*'dür. Haritanın merkezinde *Kuç*, *Barman*, *Uç*, *Koçnarba-*

Resim: Kaşgârlı Mahmud'un Haritası

şı, *Yarkend, Hoten, Curcan, Özçend, Margınan, Hucend, Semerkand, İkiögüz, Talas, Beşbalık, Mankıslak* gibi diğer Türk şehirleri de bulunmaktadır.

Türklerin yaşadığı bölgeler Oğuz ülkesi, Kıpçak ve Oğuz yerleşimleri, *Başkırt bozkırları, Ötüken, Horasan, Harezm, Azerbaycan* adlarıyla da belirtilmektedir. Haritada renklerle gösterilen deniz, nehir ve dağların yanı sıra *Seyhun, Ceyhun, İla, İtil, İrtiş* Nehirleri, *Karaçuk* ve *Serendip Dağları* adları anılarak belirtilen coğrafya adlarıdır. Haritada Türklerin yerleşim alanları ayrıntısıyla gösterildiği gibi aynı bölgede Türklerle ilişki içerisinde olan yabancı ülkeler ve topluluklar da belirtilmiştir. Ancak Türklerle herhangi bir ilişkisi olmayan alanlar ve ülkeler dikkate alınmamıştır.

Japonya'yı Dünya Haritasında Gösteren İlk Kişi Kâşgarlı Mahmud

Kâşgarlı Mahmud, haritasında *Çin Seddi*'ni, akarsuların yutularak yok olduğu kumluk bölgeyi, kadınlar şehrini, vahşi hayvanların ve ilkel insanların yaşadığı diyarlarla kuzeybatıda aşırı soğuklar yüzünden yaşanılmayan bölgeleri göstermiştir. Doğuda *Çin* ve *Maçin* halkıyla *Cabarka* diye adlandırdığı Japonya'nın uzaklığı, arada bulunan dağlar ve denizlerin yanı sıra *Çin*'in çevresindeki büyük duvarın, yani *Çin Seddi*'nin bu ülkelerde yaşayan ulusların dillerinin bilinmesini de engellediğini yazmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un hem eserinde hem de çizdiği haritada Japonya'ya yer vermesi, haritanın önemini bir kat daha artırmaktadır. Bugünkü bilgilerimize göre, *Divanü Lugati't-Türk*'teki harita, Japonya'nın gösterildiği ilk dünya haritasıdır. *Kâşgarlı Mahmud*, Japonya'yı doğuda bir ada olarak göstermiş ve *Cabarka* adıyla anmıştır. Japonya'nın ilk haritası *Kâşgarlı Mahmud*'dan üç yüzyıl sonra bir Japon tarafından çizilecektir, ancak Japonya'yı *Kâşgarlı* gibi bir dünya haritası üzerinde gösteren ikinci harita *Divanü Lugati't-Türk*'ten tam dört yüzyıl sonra yapılacaktır. Bu durum *Kâşgarlı*'ya Japonya'yı dünya haritasında ilk kez gösteren kişi unvanını kazandırmıştır.

*DİNİ ARAŞTIRMALARDA YAPISAL FENOMENOLOJİK YÖNTEM: KÜLTÜRLER ARASI BİR PERSPEKTİF**

Doç. Dr. Mustafa ALICI

I. İnsanlığın Hizmetindeki Dinler Tarihi

Dinler Tarihi, bir disiplin olarak dinî araştırmaların müfredatını tüm insanlara yayıcı, insanlığın kültür ve inançlarını hem yerel hem de evrensel açıdan değerlendiren önemli bir modern bilimdir. İnsanlığa ait hiçbir inanç ve kültür, bu bilim sayesinde kıyıda köşede kalmaz aksine hemen duyulabilir ve önemsenir. Bu özelliğiyle Dinler Tarihi “küresel bir çaba” olarak etkili bir vizyona sahiptir. Bundan dolayı din bilimleri içinde çoğul ekiyle dinleri inceleyen bu disiplin doğal olarak gücünü yöntemsel araçlarından almaktadır.¹

“Dinî araştırmalar” derken en yerel kültürlerinden en gelişmiş sistemlerine kadar tüm dinî ve kültürel olguları araştırma alanı içine alan Dinler Tarihi, aslında dinler ve onların mensuplarıyla doğrudan bir teslimiyet ve barış içine girmektedir. Dinler hakkında objektif olarak sohbet eden Dinler Tarihiçisi aslında sadece diğer din mensupları ve onların inançları hakkında konuşmaktadır. Dinler Tarihi aynı zamanda tüm insanlığın dinleri hakkında ve dinin insanî boyutları hakkında konuşmaktadır.²

Normatif teolojilerden farklı bir şekilde objektif bir tarzda din, dinî olan ve dindarı ele alan ve bu yönüyle hem dinleri ve dinler arası ilişkileri hem de süt kardeşi gördüğü etnolojiyle ortak hareket ederek kültür ve kültürler arası ilişkileri ele alan Dinler Tarihi, dindar dünya görüşlerini, inançlarını ve uygulamalarını dolayısıyla pratik tecrübeleri fazlaca önemsemektedir. Bu yönüyle o, sadece bir dinin hizmetindeki dinler teolojisi değil tüm insanlık adına kaygı taşıyan, tüm insanların hizmetindeki bir antropolojik din çalışmasıdır.³

Dinler Tarihi bize gösterir ki insanlığın yaşadığı tarih, dinî ve dindar bir tarihtir; din de tarihsel bir olgudur. Dinin dışlandığı veya göz ardı edildiği bir zaman anlayışı, basit, kronolojik ve anlamsız kargaşadan ibarettir. Bu ba kım- dan insanlık, bir bütün olarak dinî bir tarih içindeyken her toplum ise kültürler

*Bu makale, 17- 18 Mayıs 20013 tarihleri arasında düzenlenen Uluslar arası Dinî Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu’nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1. Gregory D. Alles, “Introduction”, *Religious Studies- A Global View*, London- New York 2012, 2,.

2. Wilfred Cantwell Smith, “Comparative Religion- Whither and why?”, *The History of Religions: Essays in Methodology*, Chicago 1959, 34.

3. Margaret Miles, “Becoming answerable for what we see”, *Journal of the American Academy of Religion*, vol. 68/3 (2000), 472.

arası ilişkileri gerektiren dinamik ve canlı bir tarih içindedir⁴.

Dinler Tarihi'ne göre insanda doğal olarak bulunan ve dinde Tanrı kavramından da önce gelen Kutsal Algısı (*Sensus Numinus*), evrensel açıdan beşer dininin tarihsel dayanağını oluşturan en önemli faktördür⁵. Öyle ki, İlk Çağ insanının Tanrı'ya izafe ettiği görevlere bakıldığı zaman, bugünkü anlayışımıza göre Tanrı, tuhaf olabilecek bir vasıfta ve bazen anlaşılmaz biçimde [*simplicitas dei*] eylemlerde bulunur.⁶

Dinler Tarihi'ne göre insanlığın geniş ve zengin kültürü konusunda bakış açımızdaki ufku genişletmeye ne kadar fazla dalarsak, bir o kadar niceleyici ve sistematik bir insanlık bilgisine ulaşmada artış olacaktır. Bu duruma kısaca “ötekilerle buluşmak” yani “öteki arkaik ve egzotik cemiyetlere ait insanlarla karşılaşmak” denir. Bu karşılaşma, kültürel açıdan teşvik edici ve bir o kadar da verimli bir durum olup aynı zamanda eşsiz hermönetik bilimin kişisel ve yaratıcı tecrübesi anlamına gelecektir. İmkânlar dahilindedir ki insanlığın lehine olan yeni keşifler ile kültürler arası yakınlaşma ve karşılaşmalar, Dinler Tarihi'nin metodolojik ve kurumsal gelişimiyle mümkün olacaktır. Hatta bu durum, tıpkı batı kültürünün geçmişindeki ünlü keşiflere benzer insanlık için bir takım tezahürlere sahip olacaktır. Söz gelişi ilkel sanatların, modern batı estetiğinde yeni keşiflere yol açacağını gören bir Dinler Tarihi için modern çağda Dinler Tarihi'nin yakınlaştırıcı rolüyle şu ortaya çıkacaktır; insanın “ötekiyle karşılaşması” sadece kesin olarak tehlikelerden kurtulması anlamına gelmeyecek aynı zamanda kültürel bir zenginleşme ve kabullenmeyi de beraberinde getirecektir.⁷

Bu karakteristik özelliğiyle Dinler Tarihi, diğer beşeri disiplinlerden (söz gelişi, psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi bilimlerden) çok daha açık bir şekilde felsefi antropolojiye açık kapı bırakmalı ve onunla daha fazla yakın ilişki kurmalıdır. Zira kutsal, evrensel bir boyuttur ve kültürün başlangıç unsurları genel olarak dinî tecrübe ve inançlarda kök salmıştır. Dahası eğer kişi onların orijinal dinî düzeyini bilmezse, bu unsurlar radikal olarak seküler

hâle dönüşür ve sonra bu bağlamda anlamlaşır ve sonuçta her türlü kültürel yaratım (söz gelişi, sosyal kurumlar teknolojiler, ahlaki fikirler, sanatlar gibi) aktüel olarak tam olarak anlaşılabilirler. Böyle bir anormal durum sonunda kişiler, mezkur olguları tenkit edip değiştirebilir veya şimdiki hâllerini bile

4. Mircea Eliade, “A New Humanism”, *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion- A Reader*, ed. Russell T. McCutcheon, London – New York, s. 96- 101.

5. Otto, “The Sensus Numinus as the Historical Basis of Religion”, *The Hibbert Journal*, 30 (1931-1932), s. 415-430.

6. Mariasusai Dhavamony, *Phenomenology of Religion*, Rome 1973, s. 92.

7. Eliade, “A New Humanism”, 96-97.

inkâr ederler. Dinler Tarihi'ne göre seküler kültürel değerler böyle bir inkârın sonunda ortaya çıkarlar. Bu durumda Dinler Tarihçisi, âlem içinde bulunmak gibi insanın özgün varoluş konumunu daima algılama ve kavrama durumunda olmalıdır. Zira kutsalın tecrübesi bu kavrayışla alakalı bir şeydir.

Aslında insanın, kendi var oluş tarzının farkında olması ve âlem içindeki varlığını güçlendirmesi bile toptan bir dindar tecrübesi oluşturacak güçtedir.⁸

II. Kültürler Arası İlişkiler ve Yapısal Fenomenolojik Yöntem

Dinler Tarihi'nin metodolojik yaklaşımında mukayese öne çıkar. Bu yönüyle o, dindeki temel olgular, görüngüler, tezahürler olan fenomenleri mukayese ederek onları yorumlar. Mukayese ile yerel fenomenlerin evrensel değer ve anlamları ortaya çıkar. Bunun için onun öncelikle kendi dindarı için anlamı, ardışık süreçte insanlık içindeki genel anlamı ve bilim adamının yorumundan süzülen reel anlamı ortaya çıkınca tam anlaşılır. Bunun için fenomenlerin bir diğer dindeki benzeri veya aynıyla anlaşılınca gerçek anlamı ortaya çıkar. Bu aynı zamanda dindarlara da fayda sağlayacaktır.

Dinler Tarihi'nin tarihsel yapısal fenomenlere önem veren yöntemi orta yoldur yani katı materyalist tarihselcilik ile onu göz ardı eden salt fenomenolojik metodun tam arasında “üçüncü bir yoldur.” Bu yaklaşım özetle şöyledir: (1). Fenomenler parçalanarak analiz edilirken tekrar yorumlanarak “kendi var oldukları zaman” bağlamında “yeniden inşa edilir”. (2). Elde edilen bilimsel “bulgular”, her bir dinî geleneğin kendi bağlamında ortaya koyduğu özel kültürel olgulara doğru genişletilecek biçimde sistematik mukayese yapılır. (3). Mukayese edilen verilerin, metafizik alemle (Kutsal ile) bağlantısı bulunur.⁹

Bu yöntemsal araçlara sahip bir Dinler Tarihçisi için söz gelişi Dante'yi araştırmanın bir anlamda V.asır Hint piyes yazarı Kalidaşa hakkındaki bilgiyle aydınlanmak anlamına geleceğini ve böylece insanı araştırmada derinleştikçe daha derin ve bölünmez bir insanlık kültürüyle karşılaşılacağı demek olacaktır.¹⁰ Bu yüzden bir Dinler Tarihçisi, din fenomenlerinin sadece tipolojisini veya morfolojisini yapmayacağını; hatta sadece tarihsel sürecin, bir dinsel fenomenin içeriğini tüketemeyeceğini anlamakla kalmayacağını aynı zamanda onun anlamının ortaya çıkması için tarihsel yapılarına da başvurmak gerektiğinin farkına varacağını belirtmelidir. Dahası böyle bir dini araştırmalar uzmanı, uzlaştırıcı bir bakış açısıyla söz konusu fenomenlerin tarih boyunca

8. a.g.e., 100-101.

9. Nicola Gasbarro, “La terza via tracciata da Raffaele Pettazzoni” *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* [SMSR], vol. 56, 1990, 105.

10. Eliade, *A History of Religious Ideas*, Chicago 1978, XVI.

içinde saklamış olduğu tarih ötesi anlamı da çözmeye çalışacaktır.¹¹

Ancak Dinler Tarihçisi için bir din fenomeninin anlamını belli bir kültür içinde kavramak ve neticede onun mesajını anlam için onu deşifre etmek (zira her din fenomeni bir gizli şifreye sahiptir) yeterli değildir. Yapılması gereken şey, bunlara ilave olarak onun tarihini de çalışmak ve anlamaktır. Bu gayret, aynı zamanda fenomenin değişim ve gelişimlerini ortaya koymayı ve neticede onun insanlığa ait kültüre katkısını ortaya çıkarmayı kapsar. Geçmişte bu yaklaşıma bir çok bilim adamı, dinî fenomenoloji veya Mukayeseli Dinler Tarihi demiştir. Hatta bazen daha geniş bir anlamda ikisi birleştirilmiştir.¹²

Fenomenlerin gerçek değeri yani onların anlamları, din kurucusunun bahsettiği dışa yansıyan anlamlar, inananları tarafından algılanan ve amel edilen anlamlar (buna içerideki anlamlar denir) ile onları kullanmak isteyen bir akademisyenin (mesela dinler tarihçisinin) onlardan anlayacağı anlamlar (dışarıdaki birinin yüklediği anlamlar) tamamen aynı olmak zorundadır.

Objektif bir mukayese yaparken kültürler arasındaki ilişkiler çok iyi bilinmelidir. Bu yüzden birbirleriyle yakın ilişki içinde olan dinler öncelikli olarak birbirleriyle mukayese edilmelidirler. Monoteizm esasına dayalı mukayese İlahî dinler için temel şart olurken, üstün prensip, tanrı ismi vermeyen dinler için uygulanmalıdır. Buna göre Yahudilik öncelikle Hristiyanlık ve İslam ile mukayese edilmeli, Budizm Hinduizm ile Konfüçyanizm ise Taoizm ile mukayese edilmelidir. Bundan dolayı, dinlerdeki farklılıklar da en az dinlerdeki benzerlikler kadar eşit derecede önemsenmelidir.

Dolayısıyla dini ve kültürel sistemlerin mukayeseli olarak yorumlanmasını öne çıkaran fenomenolojik yaklaşım tarihsel olguları “dinde asıl ve temel unsurlar” şeklinde anlar ve onların herhangi bir dinî unsurun anlaşılmasında (tarihsel olayların doğrulanması ve anlaşılmasında) köşe taşı olduğuna inanır.¹³

Dinleri ele alınırken bir takım tarihsel bir süreç içinde elde edilen somut inanç tiplerinin gelişimine izin veren tevhit eksenli tarihsel tipolojileri ortaya çıkarılabilir. Söz gelişi bu sayede İslam gibi monoteist bir sistem, politeist din fenomenleriyle mukayese edilip benzerlik ve farklılıkları ortaya konabilir ve

11. Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara 1999, 12, ayrıca krş Eliade, *The Sacred & The Profane*, 11.

12. Eliade, “A New Humanism”, *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion- A Reader*, ed. Russell T. McCutcheon, London – New York, 1999, 98-100.

13. A. N. Terrin, “Storia delle religioni”, *Grande dizionario delle religioni*, Padova 1988, s. 2039- 2046; Guiseppe Mihelcic, “L’Idea di Religione in Raffaele Pettazzoni”, *Una Religione di Liberta’: Raffaele Pettazzoni e La Scuola Romana di Storia delle Religioni*, Roma 2003, s. 62- 63.

uygun bir monoteist analogi anlayışı çok rahat geliştirilebilir. Son olarak fenomenlerden oluşan din olgusunun insanlığa yayılan geniş devamlılık isteyen somut [yani tarihsel] en genel küllilerle diğer herhangi bir dinî niteliğin özgün, dışlayıcı ve kendi içinde sistematik olan karakteristiği, kesin olarak mukayeseli tarihsel bağlamlar göz önünde bulundurularak kolaylıkla anlaşılabilir.¹⁴

İtalyan Dinler Tarihçisi Raffaele Pettazzoni (1883- 1959), “kültür tarih metoduna” etnolojinin, “tarihsel fenomenolojik” bir bilim olarak Genel Dinler Tarihi disiplinine katılması gereken bir alan olmasını istedi. Bu birliktelik sayesinde Dinler Tarihçisi anlar ki tarihsel gelişmiş medeniyetler ile etnolojik temele dayalı diğer medeniyetler arasında bir ayrılık ve özü tehdit eden bir karmaşıklık mevcut olmadığı aksine her ikisi arasında devamlılık ve yaklaşma olduğu ve en arkaik medeniyet formlarından en modern olanlarına kadar devam eden dinamik bir gelişmenin varlığı ancak bu birliktelik yoluyla incelenebilir.¹⁵

Pettazzoni’ye göre kültürel açıdan özgürlük ve sivillik olarak anlaşılması gereken din kavramı, medeniyetin en önemli bir çehresini, sanat, düşünce formları, sosyal yapı, ekonomik yapı ve politika gibi diğer öğelerle beraber oluşturur. Ona göre medeniyetin unsurları, birbirlerinden soyutlanmış değil aksine içi içe geçmiş ve birbirine bağımlı unsurlardır. Böylelikle medeniyet/din, tam bir organik yapı olarak hem dipdiri hem de hayati bir organizma olarak karşımızda durmaktadır. Bu yüzden medeniyetin, bu hayatta tek bir unsuru bile yalın kalmadan işlemesi gereken dairesel bir gücü bulunur. Bundan dolayı, birini diğerinden soyutlayarak onun bir parçasını anlamlandırmak mümkün değildir. Dolayısıyla bir halkın tarihi, sanatı, şiiri hatta dünya görüşü bilinmezse o halkın dini tam olarak anlamlandırılmaz. Yine bunun tam tersi olarak eğer bir halkın dini anlaşılmaz ise o halkın hayatı, medeniyeti ve tarihi tam olarak anlaşılabilir. Zaten ona göre dini ihmal eden veya hiç sayan bir kültür, sakat, yetersiz ve değerlerden yoksun bir kültürdür.¹⁶

Bu bakımdan kültürler arası işbirliğine giden yolun başlıca hazırlayıcısı olarak Dinler Tarihi görülebilir. Bu anlamda Dinler Tarihi, farklı kültürel ve dinî sistemleri tarihsel süreç içinde ele alan bir disiplin olarak aynı zamanda dindarların, tarih içinde karşılıklı yaşadıkları polemikleri, savaşları,

14. Ugo Bianchi, “*The History of Religions and the Religio-anthropological Study of Religion*”, *Science of Religion- Studies in Methodology. Preceedings of the Study Conference of the International Association for the History of Religions held in Turku, Finland, August 27-31, 1973*, ed. Lauri Honko, The Hague 1979, s. 297- 319.

15. Pettazzoni, “Tektanrıcılığın Oluşumu”, *Tanrıya Dair*, terc. Fuat Aydın, İstanbul 2002, 18-19.

16. Pettazzoni, “Religione e Cultura”, 169- 170; P. Pisi, “Storicismo e fenomenologia nel pensiero di R. Pettazzoni”, *SMSR*, 56 (1990), 245- 277.

antlaşmaları, işbirliklerini veya yardımlaşmalarını, kısacası karşı karşıya gelişlerini veya yan yana gelişlerini de inceleme konusu yapar. Çünkü bu disiplin, dinleri sadece tek tek ele almaz onların “karşılıklı ilişkilerini de” ilgi alanına sokar. Zaten dünya üzerindeki dinleri birer sarmal gibi saran bir ilişkiler yumağı mevcuttur. Söz gelişi, Budizm ile Hinduizm arasındaki yakın ilişkiler, Taoizm ile Konfüçyanizm arasında mevcut olan gerginlik ve etkileşimler, Şintoizm ile Zen-Budizm’i arasındaki mücadeleler, Yahudilik- Hristiyanlık arasındaki çekişmeler ile tarih boyunca inişli çıkışlı çok karmaşık bir seyir izleyen İslam- Hristiyanlık ilişkileri ve İslam-Yahudilik ilişkileri, günümüz dinler arası diyalogun tarihsel arka planında önemini koruyan temel unsurlardır. Kùltürler arası ilişkilerde kaynak sağlayan Dinler Tarihi, Müslümanlara karşı Hristiyan Haçlı Seferlerinin bütün vahşiliklerini veya bazı Müslüman hükümdarların Hristiyan halklara yaptığı baskıları tarafsızca aktarmaktadır. Bunun yanında bu disiplin, yüzyıllardır Hz Muhammed’i hilekâr ve kötülüğün en büyük örneği olarak gören insafsız Hristiyan zihniyetinin, filolojik ve tarihsel araştırmaların neticesinde yok edildiğini de açıklığa kavuşturacaktır. Neticede Dinler Tarihi, sahip olduğu bilimsel yeti vasıtasıyla farklı dinlere mensup insanlar arasında derinleşip kök salan önyargıları bertaraf etmekle, sürekli gelişen dinler arası yakınlıkları teşvik etmektedir. Bir başka deyişle bu disiplin, dinler arasında tarihten gelen yanlış imajları ve önyargıları da ciddi bilimsel yaklaşımlarıyla yıkmayı amaçlamıştır.¹⁷

Yine Dinler Tarihi, insanoğlunun sahip olduğu dinî-kültürel zenginliklerin âdeta sonsuzluk derecesinde olduğunu hayretle izlemektedir. Söz gelişi dinî geleneklerdeki derin dindarlıklar, âleme ve diğer insanlara yönelik sevgi ve saygı dolu mesajları, Dinler Tarihi’nin tarihselliğinin ortaya çıkardığı bu türden zenginliklerdir. Söz gelişi, Aydınlanma dönemi filozofları büyük açıklık içinde Çin düşüncesinden etkilenirken, Alman Romantizminin ünlü filozoflarının Hint ve İran düşüncesine hayranlıkları ortadadır. Hatta Dinler Tarihi’nin sayesinde görülmüştür ki Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam başta olmak üzere pek çok büyük dinî gelenekte her türlü tekelcilikten uzak olan ve diğer dinlerde de Tanrı’nın izlerinin bulunduğunu savunan sıradan dindar veya ünlü mistikler ortaya çıkmıştır.¹⁸

Bu noktada Alman Dinler Tarihçisi Rudolf Otto’nun öğrencisi ve Anemarie Schimmel’in hocası Friedrich Heiler, kùltürler arası ilişkilerin temel çatısını fenomenolojik yaklaşımla elde edilen verilerle beslenmesi gerektiğini açıklar. O, farklı kültürel sistemler arasında mevcut olan ve dinî araştırmalara katkı sağlayabilecek yedi temel benzerlikten bahsetmektedir.

17. Friedrich Heiler, “Dinlerin İşbirliğinin Yol Açıcısı Olarak Dinler Tarihi”, *Dinler Tarihi Metodoloji Denemeleri*, ed. ve çev. Mehmet Aydın, Konya 2003, 157-164.

18. Heiler, 158-163.

Buna göre; 1. Tüm dinlerde “Aşkın Varlık”ın gerçekliği kabul edilir. 2. Bu aşkın gerçek, insanın içinde, kalbindedir. 3. Tüm dinî geleneklerde insanın içinde bulunan en yüksek servet ve en yüksek hakikat, adalet, lütuf ve güzeldir. 4. İnsana yönelik olarak dinlerin verdiği temel referans, bizzat insandaki sevgidir. 5. İnsandan Tanrı’ya giden yol, her yerde kurbandan geçmektedir. Bu dinlere göre, kurban, dinlerde feragat, terk, ahlaki terbiye, riyazet, dua veya formel ibadet şeklinde görünebilir. 6. Dinî gelenekler, sadece Tanrı’ya giden yolu değil aynı zamanda kimliği ve dini ne olursa olsun “en yakında olan kişiyi/ komşuyu” sevmeyi öğretir. 7. Sevgi, en yüce Tanrı yoludur.¹⁹

Bu kültürel ortak noktalardan hareketle yapısal fenomenolojik metodu kullanarak mukayeseler de yapılabilmektedir. Mesela İslam gibi Tanrı’nın tekliğini ve diğer tüm ilah formlarını ret ve inkâr eden bir monoteizm anlayışına sahip bir gelenek ile maddi olana karşı kötümser bir bakış açısına sahip olan ve (Hinduizme tepki olarak) fiziksel varlığını hissettiren her türlü metafizik ilah fikrini bile ret ve inkâr eden (bu yönüyle Tanrısız bir gelenek kabul edilen) Budizm arasında kavramsal değerler temelinde bir mukayese yapabiliriz. Zira İslam’ın aksine maddeyi olumsuz değerlendiren ve bu görülen alemi soyut âleme göre hayal kabul eden bir sistem olarak Budizm, isim ve mekân konusunda kötümser, öğretilere dayalı mesaj kategorisinde iyimser bir karakterdedir. Söz gelişi Kura’n-ı Kerim’de (Beled Suresi 4. Ayette) *قَوْلُكَ* (دَبَّكَ يَفْزَأَسْنَإِلَا أَنْقَوْلُخ) (yani insanı, güçlük dolu bir hayat içinde yarattık) denir. Ayette geçen “kebed” terimi Müslümanlar için sıradan bir kelime iken Budizm için en önemli kavramdır. Zira dünya hayatını, acı, elem, ıstırap içinde kabul eden Budistler için hayatın bu yönü “*duhkha*” öğretisidir. Böylece Müslüman araştırmacılar böyle bir mukayese yöntemiyle Budizm gibi Kur’an’da ismi açık bir şekilde geçmeyen bir gelenek hakkında bir konum belirlemeyebilir veya kültürler arası ilişkilerde ortak kavramlar yoluyla aralarındaki ilişkileri düzenleyebilirler.²⁰

Sonuçta diyebiliriz ki fenomenolojik yaklaşımıyla tarihsel ve mukayeseli yöntemsel araçlara sahip Dinler Tarihi, bir taraftan “geçmişteki tüm kültürel formları” kucaklarken öte taraftan insanlığa ait aktüel kültürel formları sosyolojik, ekonomik ve siyasi bağlamlarını ihmal etmeden ele almakta hatta psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi beşeri disiplinlerden istifade ederek çok daha sistematik olarak kültürler arası ilişkiler yapısına uygun teoriler üretebilmektedir²¹

19. Heiler, 167-177.

20. Budizm ile İslam arasındaki kavramsal mukayese için bakınız; Charles Fletcher, “Ismail al Faruqi’s Interfaith Dialogue and Asian Religions with Special Reference to Buddhism.” *American Journal of Islamic Social Sciences* Vol. 28 No. 3, (Summer 2011)/ 92-112.

21. Mircea Eliade, *The Quest History and Meaning in Religion*, Chicago –London 1969, 3-9; Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Gallimard 1971, 19-20.

Bu bakımdan kültürler arası ilişkiler bağlamında Dinler Tarihi'nin amacı tek bir cümleyle özetlenebilir; dinler hakkında içeriden bilgilerle dışarıdan bilgilerin uyumlu olmasını sağlamak. Zaten kültürler arası yakınlaşmaların aktüel gündemi ile Dinler Tarihi'nin uğraştığı gerçek konular arasında daima paralellikler olmuştur.

EVE DÖNÜŞ STRATEJİSİ

Dr. Lütfü ŞEHSUVAROĞLU

Aydınlanma çağının mimarı Avrupa, bir yandan yeni sömürge alanları keşfederken, diğer yandan yeni icatlarıyla geliştirdiği tedhişçiliğini beyaz ırkın üstünlüğüne kanıt teşkil eden medeniyetini her çağda daim ve her mekana kaim kılmaya adadı. Önce İngiltere, ardından Fransa ve Almanya dünyanın her tarafında yeni keşfedilen zengin kaynakları ele geçirmek için “sözde uygarlık taşıyorum” iddialarıyla eski zaman diktatörlerini aratan işgaller gerçekleştirdiler. Eski Roma, modern zamanların hakim medeniyetinden daha insancıldı kuşkusuz.

Avrupalı soysuzlar aristokrat düzenin yerine kendi burjuva düzenini geçirebilmek için dünyanın zenginliklerini ülkelerine getirmeği marifet saydılar. Kişiliksiz sızmalarla yeni kıtalara açıldılar. Karşılarına bir güç çıktığında her türlü yalakalığı, üç kağıtçılığı denediler; ne zaman o gücü alt edebileceklerine inandılar, o zaman acımasız kıyıcılıklar gerçekleştirdiler. Kuzey Afrika, Güney Afrika, Orta Afrika, Uzak Asya, Hindistan, Adalar, Güney Amerika, sonra Osmanlı toprakları... Önce dünyanın bir numaralı devleti olan Osmanlı’ya dış geçiremeyeceklerini bildiklerinden etraftan dolaşma stratejisi benimsediler. Kendi hallerinde kendi medeniyet anlayışlarıyla kendi hayatlarını yaşayan masum Afrika halklarına denizden, kıyıdan sızmalar gerçekleştirdiler. İçerlerde bir yerde ya elmas, ya gümüş, ya da altın madeni, yahut da eski hazinelerin izlerini yakaladıklarında yerli halk üzerinde her türlü mezalimi uygulamaktan çekinmediler.

Buharlı gemilerin icadıyla uzak kıtalara erişenler, ardından ***demiryollarıyla*** kıtaların içlerine duhul ettiler. Ardından ***makinelî tüfeğin icadıyla*** sinek öldürmekten daha kolay biçimde yerlileri katlettiler. Yüzbinlerce Afrikalı makinelî tüfeklerle yerlere serildiler. Güney Afrika’da, Mısır’da, Fas’ta, Hindistan’da, Güneydoğu Asya’da, Habeşistan’da, Sudan’da batının acımasız kan dökücülüğünü insanlık unutmuşa benziyor. Çok eski zamanlarda değil 19. ve 20. asırda gerçekleşti bu katliamlar.

İmparatorluk Çağını Kapatın Makinelî Tüfek Çağı

En son Osmanlı’nın üzerine meşhur “***Şark Meselesi***” icadıyla müthiş bir saldırı gerçekleştirdiler. İçinde sayısız entrikalar, espionajlarla... Geçen asrın başında ve ortasında dışarıdaki acımasız kan dökücülükler, dünyayı paylaşmalar yerini, batının büyük güçlerini birbirlerine karşı da centilmenlik anlaşmasını yıkarak saldırıya geçmelerine terk etti. Elleri makinelî tüfeklerle birkaç batılı maceraperest güdük kralların, kraliçelerin medar-ı iftihar oldular.

Aralarında centilmenlik anlaşması olan İngiliz ve Alman serseriler birkaç tane makineli tüfekleriyle Afrikalıları yere sererken bunun bir katliam olduğunu hatırlarına bile getirmiyorlar, fakat başka kıtalarda götürülecek zenginlikler ararken karşılaştıkları diğer Avrupalılara rahatsız nazarlarla baksalar da birbirlerine karşı bu acımasız silahı kullanmıyorlardı. Ne zamana kadar? Barbarlıkları ve kana kıyıcılıkları giderek alışkanlık haline geldiği ve paylaşımelerde sınır tanımaz hırslarına gem vuramadıkları zamanlara kadar?.. Ondan sonra artık dünyanın bütün çağlar boyunca görmediği bir kana kıyıcılık, dünya savaşları yaşanacaktır.

15.yüzyılın başından 19.yüzyılın ortalarına kadar Afrika kıtasının ancak yüzde onunu sömürgeleştirebildikleri halde, Avrupalılar 19.yüzyılın en müthiş buluşu makineli tüfek sayesinde on yıl içinde bu kıtanın yüzde seksenini sömürgeleştirmişlerdi. *Cecil Rhodes* adlı bir İngiliz ağabeyinin yanında pamuk toplarken genç yaşta İngiltere'nin Afrika istilasına imzasını atmıştı. 1894'te *Kraliçe Victoria* bir partide kendisini gördüğünde şöyle sorar:

“Sizi son gördüğümden bu yana neler yaptınız, bay Rhodes?” Rhodes'in cevabı kraliçe için onur vericidir: **“Majestelerinin dominyonlarına iki ülke daha kattım efendim.”** Ne olduysa zaten 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra oldu. Rusları da kıskırtan İngilizler dünyanın her tarafında sürdürdükleri sömürgecilik siyasetlerine Osmanlı'yı püskürterek devam etmek istiyorlardı. Osmanlı topraklarının daha önce kıyısından dolaşarak dünyayı paylaşanlar bu sefer onu hasta adam haline getirerek hedefe kâh doğrudan, kâh maşa kullanılarak varmak istiyorlardı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, ardından Kıbrıs'ın İngilizlerce işgali, Süveyş Kanalı'nın kontrolünün ele geçirilmesi, Kahire'nin işgali ve Sudan. Sudan'da sert bir direnişle karşılaşan İngilizler, Müslüman direnişçilere yine Müslüman sömürgelerinden topladığı askerlerini sürdü. Çanakkale'de de Türklerin üzerine benzer taktiği uyguladılar. Yüzyıl sonra Müslüman toplumların üzerine yine Müslüman askerlerin gönderildiğine tanıklık yapmaktayız. Bir tek farkla ki, bu sefer İngilizler ABD'nin eteğinde bu birikimlerini konuşurmaktadırlar.

18. ve 19. Yüzyıllar bütün dünyada ipini koparanların modern barbarlıklarıyla kurulu düzenin, **nizam-ı âlem**in ortadan kaldırılmasıyla geçti. İmparatorluk çağı kapandı. Şark Meselesiyle dünyaya nizam veren Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı. Fakat 700 yıllık bu dev, çökerken kendisiyle beraber İmparatorluk çağını da kapattı. Prof. Dr. Mehmet Genç'in ifadesiyle **çöküşü kuruluşundan daha muhteşem olan** Osmanlı Devleti, sömürgeciler başka başka hedefler gösterebilirler de, devin etrafından dolaşsalar da nihai hedef olarak hazırlanıyordu. Eğer tarihi doğru okuyabilirsek, yüzyıl sonra yaşananlara bakılacak olursa, Türkiye yine hedefteki ülkedir ve gaye onu kendi kimliğinden, etrafından, medeniyet dairesinden uzaklaştırarak, AB eşliğinde dayanılmaz şizofrenler yaratan beklentilerle oyalamaktır.

Zafer Yanılsaması

İki kutuplu dünya yıkılırken yeni bir yüzyıla on yıl vardı. Bu on yıl içinde tarihini, değerlerini, birikimini iyi kullanabildiği takdirde Türkiye’yi yeni fırsatlar sahası bekliyordu. Fakat ne yazık ki bu yılları Türkiye büyük bir şüursuzlukla, idraksizlikle geçirdi ve daha sonra hazırlanan tuzağın içine düştü. Bu tuzak bir yandan içerde “*entropi*” yaratarak kendi gücünü ve enerjisini kendi kendisini yemeğe götürdü; diğer yandan da uygulanan ekonomik politikalarla IMF’ye muhtaç hâle getirilen ülke komşularıyla ticaret yapamaz duruma getirildi, yönlendirilen bürokrasiyle de hem bütçeler soyuldu, hem de halka ve değerlerine karşı savaş açıldı.

Bütün bu hercümerç karşısında idrak ve şuur sahibi olmaları gerekenler de ne yazık ki bu tuzağın içinde figüran rolü edindiler ve entropiyi hızlandırdılar.

Yenildik. Bir kez daha yenildik ve şimdi bu yenilgiden daha önce de yapıldığı gibi “*zafer*” kazanmışlık yanılsaması hazırlanıyor. AB’ye gireceğiz, Kıbrıs’ı vereceğiz, 28 Şubat’ta “*Türk önde, Türk ileri*” diyerek Türkiye’yi kurtardık, borçlarımızı silebilirler, bir hamle daha yapmamız lazım; birçok “ödün” daha vermeliyiz vs...

Yaşasın liberalizm, devletin küçültülmesi, yaşasın Kemalizm, yaşasın laiklik. Kahrolsun şeriat, kahrolsun yeşil sermaye, aç kalırız; ama devrimlerden taviz veremeyiz... *Amerika Büyük Devletleri ne diyorsa o...*

Türkiye’nin son on yılda yaşadığı entropinin bir parçası olmamak için henüz 28 Şubat arefesinde “*Eve Dönme Stratejisi*” diye bir kavramdan bahsetmişim ve ardından “*Milli Sivil Stratejik Konsept*” adında bir kitap hazırladım.

Ne yazık ki bu yaklaşımlar ilgililerce pek değerlendirilmedi.

Dostlar, niçin eve dönüyorsunuz dediler. Daha yapılacak çok iş var.

Birileri yer altına mı çekilmekten bahsediyoruz diye kuşkulu ve ardından muhayyilelerinde canlandırdıkları senaryolardan ürkererek bir “*vehim*” söylemi geliştirdiler. Giderek korkular depreşti ve korkular yeni kurguları sürükledi.

Kelebek, kelebek olabilmek için bir safhadan geçer, bir hazırlık devresi yaşar. İpek böceğinin kozasının örülmesi ve içerde bir olgunlaşma vetiresi yaşanacaktır mutlaka.

Geleneksel kültürümüzde “*inziva*” diye bir kavramdan ne yazık ki günümüz aydınları, siyasetçileri, devlet adamları pek *nasıbdar* değiller. Oysa inziva bir derinleşmedir; bir hazırlanma, bir içe dönme ve dışarıda kendini bekleyen yeni hayata daha bir donanımlı çıkma projesidir.

Eve Dönme Stratejisi bir oluştur, bir yoğunlaşmadır, bir *gaye-gayret sentezidir*. Bir zikirdir, bir duyuştur, bir isyanlı sükuttur ve ardından proje olgunlaştırılıp, *strateji-ideoloji kurgusunun* yani *zihinsel ve matematiksel modelin* geliştirilmesinden sonra “*eylem planı*” ortaya konacaktır. İşte o zaman evin içi de, dışarı da beklediğimiz gibi, görmek istediğimiz gibi olacaktır.

Olmak zorundadır. Çağı dönüştüren bütün ülkücü oluşumlar, bütün medeniyet kurucuları böyle yapmışlardır. Roma'ya karşı ilk Hıristiyanlar; ardından ilk Müslümanlar, Horasan'da pişen Türkler..

Bölünük siyasetimiz, ortak paydamızı oluşturan değerlerin sadece birine dayalı siyasetler ve kurumsallaşmalarla karşımızda geliştirilen stratejilere karşı koyabilmemiz mümkün değildir. Bu bölünük siyaset içinde yer alanlar bizatihi taşıdığı veya iddiasını sürdürdüğü değerlerin düşmanı programlara kapı aralamışlar, kendini bitirme senaryolarında rol almışlardır; kendi değerlerinin başına yeni belalar örmüşlerdir.

Bu durumda bir geri çekilme, tamamlanma ve sonra yeniden mücadele programına ihtiyaç olduğu açıktır.

Yaratıcı Düşünce ve Formül

Her şeyden önce “*emanetin ehline verilmemiş olması*” yüzünden, insan gücünde, personelde bariz bir kalitesizlik vardır. Kavramsal ve kurumsal olarak yaratıcı düşünceyle “*intellect*” bir yeniden yapılanma ortaya konamamıştır. Taklit ve kendi kendini tekrar ile tarihe boş öykünmeler gaye büyük olsa da gayretin basiretsizliğine yol açmaktadır. Fikir ve bilgi birbirinden habersizdir. İmkanlar ve sınırlılıklar bilinmediği gibi elde çalışma sahalarıyla ilgili doğru dürüst veri de yoktur.

Öncelikle Ne Yapılmalıdır?

1. Eve dönülmeli, evin yabancılaştığımız her şeyi yeniden gözden geçirilmelidir. Korunması gerekenler korunmalı, temizlenmesi gerekenler temizlenmeli, atılması gerekenler atılmalıdır. Eşyanın, tabii ki önce bizim olan eşyanın künhüne varabilmeliyiz.

2. Evdeki bugüne kadar olan yaşantımızı gözden geçirmeliyiz. Evi, insanların, toplumsal hayatını, tarihini, değerlerini, huzurunu, problemlerini her şeyini yeniden yakinen kavramalıyız.

3. Evin çalışma odasını, kütüphanesini, çilehanesini hazırlamalıyız.

4. Kendimizi belki kısa, belki de çok uzun bir süre için hazırlamalıyız. Yeniden doğuş için içe doğru derinliği yakalamalıyız; inzivamızı çevreden merkeze – merkezden muhite doğru gel-gitlerle hep derin bir yaratış içinde mukavim kılmalıyız.

5. “Ben kimim ve bu hal neyin nesi?” sorusuna önce benliğimizde sonra merkezden muhite sürekli sormalıyız.

6. Veri tabanı oluşturmalıyız. Elde somut bilgiler yoksa iddiaların hiçbir anlamı yoktur.

7. İmkânlar ve sınırlılıkları belirlemeliyiz

8. Bilgiyi derlemeliyiz. Bilgi sahibi olmadan görüş sahibi olunamaz. Küçük bir tez hazırlarken dahi konu ile ilgili olarak daha önceki çalışmalar ve kaynaklar tespit edilir ve hıfzedilir.

9. Sonra bir çalışma programı hazırlanmalıdır. Bunun iki aşaması olacaktır:

a) Zihinsel model hazırlama

b) Matematiksel model hazırlama

10. İdeoloji-strateji ve eylem planı bütünlüğü tahlil edilmelidir.

11. Kavramsal ve kurumsal bütünlük gözden geçirilmelidir.

12. Eylem Planı hazırlanmalı ve uygulama programı takip edilmelidir.

Bu aşamalar hemen her konuda, bizi ilgilendiren her sahada *içeriden dışarıya, merkezden muhite*; dışarıdan içeriye, muhitten merkeze sürekli denetlenmeli; beyin, kalp ve uzuvlar arasında koordinasyon hizmetleri sürekli kılınmalıdır. Zamanın, mekanın ve eşyanın bizle olan ilgisi de bütün konuların bu program devinimleriyle at başı ele alınmalı; sonra hemen tamamının doğru tahlil ve terbiyesiyle ortaya çıkacak sibernetik kurgusu hazmedilmelidir. Nefsin bu müthiş kontrolü kişiyi aşkın bir felsefeye eriştirecek ve etraftaki bütün dikeyleri yatay hale getirmesine yardım edecektir.

Eşik Ülke Türkiye ve İngiliz-Yahudi Diktatoryası

Bugün global statükonun Türkiye etrafında oluşturduğu kriz yönetimi, Körfez krizinden, İsrail-Filistin, Balkanlar, Kafkaslar ve ardından Afganistan krizlerinin nihai noktada Türkiye'yi de içine alan bir büyük buhrana kapı araladığını iddia etmek yanlış olmaz. Uzun vadede "***eşik ülke Türkiye***" doktriniyle Türkiye iflah olmaz bir çaresizlik içinde tutulmaktadır. ABD ve AB zaman zaman farklı yaklaşımlar serdetseler de Türkiye için oluşturulan uzun vadeli doktrinde fikir birliği içindedirler. AB ve ABD'nin bazı evrensel ilkeler ve dünyanın müspet birikimi bakımından bazen doğru şeyler söyleseler de derindeki merkezin uygulama sahasında çok daha etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Bu merkez diktatoryası bir İngiliz ve Yahudi medeniyetidir.

Buna karşı mücadele etmek çoğu kere bizatihi onun senaryolarının bir parçası olma sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden medeniyet dirilişçiliğini gerçekleştirmeden, buna dayalı siyasal ve toplumsal kurgulamayı başarmadan, strateji ve eylem planı ortaya koymadan yani kısaca inzivaya çekilip tamam olmadan ucunda ışığı görebileceğimiz bir mücadeleye girişmek, "***doğmamış çocuğa don biçmek***", ya da bahar gelmeden kış ortasında çiçek açmağa benzer. Bizim heder olup gitmemiz, daha önceki kaybolan, tutunamayan kuşakların gitmesi gibi belki şahsi anlamda bir şey ifade etmez ama gidenlerle birlikte topyekûn ayakta kalma iradesi, son tutamaklar yitip gitmektedir.

Evet eve dönmeliyiz ve evimizin bir yerinde uzlet köşesi kurmalıyız. Bir ***çilehanemiz*** olmalı. Tıpkı *Hoca Ahmed Yesevi*'nin 63 yaşında girdiği çilehanesi gibi. Toprağın altında, mezar gibi daracık alanda bütün dünyayı kucaklayan bir fikir çerçevesi inşa edilmelidir. Türkistan'daki Yesevi Dergâhı, Horasan'daki sayısız erenin çilehanesi Anadolu'nun, Rumeli'nin Türkleşmesi

ve İslamlaşması sürecini hazırlamıştır. **Büyük çekilme, büyük dirilişin** yolunu açmıştır. Türkistan'daki, Horasan'daki evlerin benzeri Anadolu'nun ve Balkanların da her yanına yayılmıştır. Aksaray'daki Somuncu Baba tekkesi, evi, çilehanesi ile Türkistan'daki Yesevi tekkesi, evi, çilehanesi aynı derinleşmenin eşyaya ve dünyaya hakimiyetinin yansımalarıdır. Bölünük siyasetlerden kurtulabilmek ve yeni çağa yeni birlik projesiyle hazırlanabilmek için öncelikle "**çağı kuran irade**" kavramını iyi tahlil edebilmek gereği vardır. Bir kelime dünyayı, çağı ve mantalitesini değiştirir tek başına. Kutsal kitaplar kelimedir. Tevrat "**önce söz vardı**" diye başlar. Kuran'ın ilk emri "**oku**", ezberle manasına mıdır? Nasıl ki Marx dünyayı kelimeyle değiştirmiştir. Hegel'in **ruhçu diyalektiğini** ters-yüz edip **maddeci diyalektik** hâline getirmiş ve bu formülle koca bir ideoloji kurmuştur.

Bugün evden kopanların yapması gerekenler yüz yıl önce mağlubiyetin kaçınılmaz sonucu olarak batıya karşı taktik geliştirme manasındaki **Ziya Gökalp sosyolojisinin** yeniden tahlil edilerek kültür ve medeniyet ayrımını ters-yüz ederek milliyetçi çizginin yeniden kendi medeniyetinin farkına varmasını sağlamak lazımdır. Bu anlamda yeniden ülkücülük bir medeniyet dirilişçiliği manasına gelmektedir. Çelik çomak oynamaktan ibaret değildir. Medeniyet kültür kuran üst sistemdir ve bizim medeniyetimiz şahikasına varmış da yıkılmış değildir; sadece önü barbarlıkla kesilmiştir, gelişmesi durdurulmuştur. O hâlde formül açıktır. Eve dönme stratejisinin zihinsel ve matematiksel çözümlemesi öncelikle yüz yıl önce yarım bıraktığımız yerden başlayacaktır. Üç tarzı siyaseti Alev Alatlının "**saçaklı**" mantığı ile **paradoksinin** engin imkanlarından, fırsat alanlarından yararlanarak mı senteze ulaştıracağız; yoksa bir inziva kültürü derinleşmesiyle yeni bir doğuşun mu sancılarını çekeceğiz, buna karar vereceğiz. **Melami meşrep afazi çözümleme** de belki mevcut şartlar içinde kimileri için *doğru*, daha doğrusu *kaçınılmaz* başvuru kaynağıdır; ama herkes melami-meşrep değildir, olamaz; belki bir kısmımızın **yedek akçe** olarak saklanması lazımdır.

Yahya Kemal eve dönerek **Süleymaniye'de bir bayram sabahına** erişti. Necip Fazıl otel odalarından kaçıp döndüğü evde **her kadın** ayrı ayrı dünyasını keşfetti.

Eve Dönüş Stratejisinin gerçekte çok safhaları ve programları bulunmaktadır. Bunu bir yazı çerçevesinde açıklayabilmek çok zor. Tarımdan sanayiye, çevreden şehirleşmeye, devletin yeniden yapılandırılmasından yerinden yönetime, dış ticaret rejiminden tarım-sanayi entegrasyonuna, tarım kentlerinden toprak-su muhafazası ve geliştirilmesine kadar bir dizi projeyi içine alan kapsamlı bir planı ihtiva etmektedir.

Son söz olarak "**eve dönmek, sokakta kaybolmaktan iyidir**" diyerek evdekilere selam...

BİR PARTİNİN FİŞLENMİŞ ÜYELERİ: DEVLETİN KAYITLARINDA SERBEST FIRKALILAR

Dr. Murat YILMAZ

Siyaset Bilimci

SDE İç Politika ve Demokratikleşme Koordinatörü

Sunuş

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kapatıldığında ve Fethi Okyar eski görevine eşdeğer bir başka görevle Londra'ya gittiğinde, geride ona ve partisine umut bağlayan ve destek veren sayısız insan bırakıyordu. Gönülsüz başladığı “*fırkacılık macerası*”nın sonunda kırgın ve küskündü. Birkaç ay süren görece özgürlük ortamında, yaşadıkları ortamı bir süre için unutup muhalefete “kalkışan” insanların kaderi ise Fethi Bey’in durumundan oldukça farklı olacaktı. Onların içine düştükleri durumu en iyi ifade eden sözcük, belki de trajediydi. Serbest Fırka'ya giren ve “*Parti-Devlet*”e muhalefet edenlerin, kendilerini büyük bir riske atmış oldukları açtı ve Menemen’i izleyen günler, bugün bile üzerinde yeterince çalışılmış olmayan alacakaranlık bir dönemi ifade edecekti.

Aslında “*Serbestçiler*”in bu fırka’yı tercih ettikleri andan itibaren kuşku duruma düştükleri ve “*fişlendikleri*” daha o yıllarda biliniyordu; ancak büyük olasılıkla bu fişler, Halk Fırkası veya Hükümetin üst düzey görevlileri dışında, kimse tarafından okunmamıştı. Aradan geçen 71 yıllık zaman, bu bilgilerin en azından bir bölümünü gün ışığına çıkardı. Bugün devlet arşivlerinin araladığı kapıdan görülebilen belgeler, alacakaranlıktaki tarihin en azından bazı sayfalarını seçebilmemizi mümkün kılıyor.

Bu çalışma, 1930 yılında kurulan ve aynı yıl kapatılan güdümlü bir muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın üyeleri hakkında devlet birimleri tarafından düzenlenen fişleri konu alıyor. Söz konusu fişlerin söylem ve içerik analizi aracılığıyla irdelenmesinin, dönemin ve yaşananların aydınlatılmasına, bu çerçevede SCF’nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülebilir. Öte yandan bu tür çalışmaların, fişleme gibi daha çok otoriter ve totaliter rejimleri çağrıştıran bir geleneğin hala hüküm sürdüğü ülkemizin bugünü, “*bugünkü fişler*”in niteliği ve bunların ne ölçüde “*güvenilir*” oldukları konusunda fikir verebilir olması bakımından güncel bir önem taşıdığı da söylenebilir.

1. ÇALIŞMANIN AMACI, ÇERÇEVESİ VE FİŞLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmanın amacından söz etmeden önce belirtilmesi gereken, bu fişlerdeki bilgilerin “*objektif*” veya en azından özenli bir değerlendirme sonu-

cu kaleme alındığını söyleyebilmenin mümkün görünmediğidir. Herhangi bir ildeki SCF üyelerinin tümünün kötü tanıtıldığı oldukça fazla sayıda fiş vardır. Bir başlangıç varsayımı olarak bir ildeki insanların tümünün kötü olamayacağı; ülkede tümü kötü insanlardan oluşan çok sayıda il olmadığını ve bu kötü insanların el ele vererek, buldukları ilde Serbest Fırka'yı örgütlemeye karar vermiş olamayacaklarını temel alacak olursak, bu fişlerin yanlış bir değerlendirme ürünü olduğu sonucuna varabiliriz. Ancak SCF'ye katılanların ancak yüzde 23'ünün "iyi insan" olarak betimlendiği bu fişlerin güvenilir görünmemesi, onların başka bir açıdan dikkate değer olmasını engellemektedir. SCF'nin örgütlenmesine izin verilen bölgelerdeki yönetici ve üyelerinden oluşan 879 kişinin değerlendirilmeye alındığı bu fişler, bütün eksikliklerine karşın, dönemin koşullarına, siyasi ortama, toplumsal duruma, egemen siyasi söyleme, devletin bireye, topluma veya muhalefete nasıl baktığına, SCF'nin yönetici kesiminin sosyo-ekonomik profiline ışık tutması açısından önemli görünmektedir; ki söz konusu fişlerin bu çalışmaya konu olarak seçilmesinin temel nedeni de budur. Öte yandan bu fişlere bakarak, güvenilir bir kişinin liderliğindeki muhalefetin bile devlet tarafından nasıl görüldüğünü bilmek, bu partinin alelacele kapat(tır)ılmasından SCF'lilerin cezalandırılmasına ve uzun yıllar muhalefete var olma alanı verilmemesine kadar çok çeşitli tarihsel olayların anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu çerçevede, günümüzde de sıkça tekrarlanan ve demokratik talepleri tanımamanın bir gerekçesi olarak sıkça kendisine başvuru "iç ve dış düşmanlar" söyleminin yakın geçmişteki bir yansımasını mercek altına almak, Türkiye'de demokrasinin önündeki engelleri anlamaya katkıda bulunabilir olması bakımından da önemlidir.

Fişlerin içeriğine daha yakından baktığımızda ise yapılabilecek ilk tespit, insanların fişlendiği her yerde ortaya çıkan sorunların burada da kendisini gösterdiği, fiş düzenleyicilerin bireysel olarak taşıdıkları önceliklerin, etnik, dini, siyasi veya yöresel önyargılarının belirleyici olduğudur. Daha çok karşıt görüşlü bir partinin bakış açısını yansıtan, başka bir ifadeyle hemen hepsi CHF'li olan kişilerce kaleme alınmış görünen bu fişler, SCF'lileri oldukça kötü özelliklerle vasıflandırmaktadır. Önemli bir bölümünün SCF azalarını kötü tanıtır, onlar hakkında en küçük bir olumlu değerlendirmeye yer vermedikleri görülen bu fişlerdeki olumsuz değerlendirmelerin bir bölümü, onların kişilik özellikleriyle ilgili küçültücü yargılar içerirken, diğer bir bölümü ise onları siyasi bakımdan suçlayıcı yargılar içermektedir. SCF'liler hakkındaki değerlendirmelerin çoğu, daha çok adli ve siyasi suçlu bir grup mahkûmun sicil dosyalarını andırmaktadır.

Bazı fiş düzenleyicilerin Serbest Fırkalıları en sert biçimde suçlayarak, bir anlamda onları bazı makamlara hedef göstermeye çalışırken, bazı değerlendiricilerin ise daha yumuşak bir üslup kullanarak söz konusu makamlardan korumaya çalıştıkları izlenimini edinmek mümkündür. Örneğin Konya Ereğli'deki SCF üyeleriyle ilgili fiş düzenleyen görevli, onların kısa özgeç-

mişlerini vermekte ve hiçbiri hakkında olumsuz görüş belirtmeyip, “*cahil bir adamdır*”, “*sakin bir adamdır*”, “*şaiyesi yoktur*” gibi ifadelerle kötü niyetli muhalifler olmadıkları izlenimini verecek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Manisa ili Kula ilçesi değerlendiricisi ise tüm üyelerin isimlerinin karşısına “*seciye itibarıyla temizdir*” ibaresini düşmüştür. Aynı ilin Palamut beldesinin fiş düzenleyicisi de, SCF üyelerinin tümünün adının karşısına düştüğü “*sabıkası ve şüpheli hali yoktur*” ibaresi dışında başka bir bilgi vermemektedir.

Ancak diğer bazı fişlerin yazıcıları için temel amaç, fişlemenin nesnesi olan kişilere zarar vermek gibi görünmektedir. Bu yazılanlara inanacak olursak, bu üyelerden önemli bir bölümü zimmetine para geçirme, yolsuzluk, usulsüzlük, vatana ihanet gibi suçlar işlemişler, yine önemli bir bölümü de yetersizlikleri veya yanlış uygulamaları yüzünden memuriyetten atılmıştır. Kimi Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla veya Ermenilerle işbirliği yapmış, kimi işgal kuvvetlerine yardımcı olmuş ve onlarla görüşmüş, kimi 150’liklerle haberleşmeyi sürdürmüş, kimi mürteci, kimi komünist, kimi de vatansızdır. Kimi “*hamamlarda eşhasın cebinden para çalmakla meşhurdur*”; kimi “*belahatle [bönlük, alıklık] malul*”, kimi de “*serseri güruhundandır*”. Kuşkusuz bir ülkede bu türden kişiler mevcut olabilir; ama burada sorun, bu kişilerin genellikle aynı fiş düzenleyicilerin kentinde bir araya gelmiş olmaları; genel toplamda da abartılı bir rakamı ifade etmeleridir. Bu fişleri düzenleyenlerin kullandıkları dil de dönemin CHP’sinin veya devletin/ hükümetin kullandığı dildir. Örneğin çok sayıda SCF üyesi için “*yeni fırkanın vergiler hakkındaki propagandalarının esiridir*” şeklinde yargıda bulunmaktadır (s. 45); ki bu yargı, CHF’nin SCF’lilere yönelttiği yaygın bir eleştiriyi yansıtmaktadır.

Serbest fırka azaları hakkında yapılan değerlendirmelerde bir insanın taşıyabileceği tüm zaafalar arasından değerlendiricinin saptamış gördükleri yer alırken, erdemlere pek yer verilmemiş görünmektedir. Örneğin Antep azalarından birisi değerlendirilirken “*Kuvayı Milliyeye iştirak etmemiştir*” denirken, bu yargının mefhumu muhalifinden, Kuvayı Milliyeye iştirak ettiği anlaşılan diğerlerinin bu özellikleri belirtilmemiştir. Örneğin Manisa ili Kasaba idare üyelerinin tümünün adının karşısında “*seciyesizdir*” ibaresi yer alırken, bu ibarenin yer almadığı kalan tek kişi ise bu ibareyi aratacak ölçüde kötü tanıtıldıktan sonra “*mürteci*” olduğu da eklenmektedir (s. 124-5).

2. FİŞLEMENİN STANDARDI VE TAŞIDIKLARI SORUNLAR

Fişlemede belirli bir standart olmadığından dolayı, her ildeki görevlinin farklı kriterlerle değerlendirme yaptıkları görülmektedir. SCF azaları hakkındaki fişler de tutanın çeşitli konulardaki duyarlılıklarına, dünya görüşlerine ve hatta fanatizmlerine bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Bazıları, haklarında fiş düzenlenen kişilerin siyasi güvenilirlik derecesini ön plana çıkarıp bunun üzerinden yargıda bulunurken, bazıları devrimler ve özellikle de laiklik ve milliyetçilik karşısındaki tutumlarını, bazıları mesleklerini, bazıları gelir

durumlarını, diğer bazıları ise karakter özelliklerini değerlendirmektedir. Değerlendiricilerden bazıları için azaların “iyi” kriteri, onların din konusundaki tutumları, yani dönemin “laiklik” uygulamaları karşısındaki tutumudur.

a. “Yeryüzünün Lanetlileri” Bir Arada

SCF’liler hakkındaki fişlerin büyük çoğunluğuna inanan bir kişinin ilk aklına gelen, ülkedeki en kötü insanların bir araya gelerek bir parti kurmaya karar verdiklerini düşünmek olabilir. Kocaeli vilayetinin Karamürsel kazasının Serbest Fırkalıları hakkında fiş düzenleyen görevlinin değerlendirmelerine inanacak olursak, insan türünün en kötü örneklerinin bir araya gelerek Karamürsel’de SCF’yi oluşturduklarını düşünmemiz gerekir. Fişlerin güvenilirliği hakkında da fikir vermesi bakımından bu fişlere biraz daha yakından bakacak olursak, başkan ve on iki üyenin kişilikleri hakkında yapılan değerlendirmeleri sırasıyla şöyle özetlemek mümkündür: “Reis Alaattin Bey *“ifsadatla meşhur menfi amel ve fikir takip eden müfteri, fesatçı, ammenin istirahatını selbeden tam bir külhanbeyi”*”; Katip üye Sabit Efendi *“muzır ve kanaatsiz bir mahluk”*; Muhasip Adil bey (istifa ettiğinden olacak onun sıfatları daha azdır) *“ademi iktidar ve muamelatındaki tezepzüp [karışıklık] dolayısıyla ... ihraç edilmiş ... bir şahıs”*; İbrahim Efendi *“menfi kanaati siyasiyeye malik, menfaatperest, etrafa zehir saçan bir şahıs”*; Ulvi Bey *“fesatçı, üsnaççı, müfteri, ahlakın ve seviyetin dejenere olmuş, daima menfi kanaati siyasiye taşıyan ve muhitini zehirleyen çok muzır bir şahıs”*; Hamdi Bey *“tasfiyeye uğramış memur”*; Salih Usta *“cahil”* (fiş düzenleyicisine göre Salih Usta’nın SCF üyeliği –veya başka bir okumaya göre kötülüğü- kesin değildir; çünkü fırkanın hükümete verdiği beyannamede onun imzası yoktur. Belki de bu nedenle en az olumsuz sığara o maruz kalmıştır); Nail Bey, *“İngiliz lehdarı ve propagandacısı”*; Enver Bey, *“meşkuresiz, muvazenesiz, karaktersiz, gayeiz münevver, kabadayı geçinen, dejenere olmuş bir külhanbeyi”*; Osman Bey *“pusuya yatmış”* eski bir Terakkiperverli olarak SCF’nin kurulmasını *“fırsat ve nimet addederek aynı rufekayı melanet ve mesaisile aklınca hayatı siyasiyeye atılmış”* bir kişi; Etem Efendi *“dini propaganda yapmakla müstehir olup cüheladan ... Cami inşası meselesinde efkarı umumiyeyi bulandırmış olan hükümete muhalif bir şahıs”*; Necati Efendi *“külhanbeyi ve kabadayı”*; son üye Kazım Efendi ise, *“devlet memuriyetinden iktidarsızlığından çekilmiş menafii şahsiyesini [kişisel çıkarını] her şeye tercih eden bir şahıs”*tır.

Karamürsel SCF’nin yedek üyelerinin karakteri de asıl üyelerinkinden daha az kötü değildir. İsimlerini ihmal ederek sadece sıfatlarını sayacak olursak, onlar da sırasıyla *“tefekkür kabiliyeti olmayan”, “kara cahil, külhanbeyi ve serseri”, “aciz”, yine “kara cahil ve serseri”, “ahlaksız”, “hıyaneti vatanıyeden [vatana ihanetten]... mahkum”, “şahsi sebeplerden hükümete muğber”, “kara cahil”, “cahil”, “mariz ve malül ve sekeratı mevte [can çekişirken gelen baygınlık] bulunan bir şahıs”* ve *“irtikap ve irtişasıyla müstehir*

ve bu yüzden mahkum ve memuriyetten matrut ahlaksız bir şahıs”dır. Yedek üyeler arasında Ekmekçi Derviş Efendi’nin isminin karşısında herhangi bir bilgi yer almamaktadır; ancak böylesine kötü bir grubun içinde yer aldığına göre, onun da iyi bir insan olmayabileceğini söyleyerek fiş düzenleyicisinin çabasına biz de katkıda bulunabiliriz.

Giresun Merkez Örgütü üyeleri hakkında tutulan kayıtlar da bunun bir örneğidir. Bu kayıtlara göre, İl Merkez Örgütü üyesi olan toplam sekiz kişi, Başkandan başlayarak sırasıyla “mürteci”, “memurluktan kovulmuş”, “menfi ruhlu”, “gayrı memnun”, “mustantik mektebinden mezun, vazife alamadığından muber (yani, sorgu yargıcı olmuş, ama iş alamayacak kadar beceriksiz veya yeteneksiz vs. demek istiyor)”, “komünist”, “ayyaş”, “menfi ruhlu” olarak nitelenmiştir. (s. 31)

b. Şebinkarahisarlı “Laiklik Savaşçısı” Görevlinin Fişleri

Şebinkarahisar ilindeki SCF üyelerini fişleyen görevli, laiklik konusunda aşırı duyarlılığı olan, fişlediği kişiler hakkında bilgi verirken adeta onlarla kavga eden, onları üst makamlara anlatırken edebiyat sanatına da başvuran ve bütün fişler içinde en uzun olanlarını yazan bir Halk Fırkalı profili çizmektedir. Ona göre dokuz kişilik Şebinkarahisar il örgütünün başkanı “sof-talığının delili olarak molla sıfatını kazanan” bir kişidir; onun “medrese hayatını uzun müddet taşıması”, “askerden kaçmak maksadı”ndandır. Kâtip üye “medrese terbiyesinin verdiği hissini menfi tesirinde” olan “kaşarlanmış bir mürteci”dir; muhasip üye “ömrünü [ve] zekâsını örümcekli köşeler içinde geçirmiş(...), ruha bedbinlik, fikre hodgamlık telkin eden gayrı Türk esaslara müstenit bu sakim terbiye ile malul olan (...) vatanımızın saadetini ve refahını temin eden asri yolların hiç birini benimsememiş ve daima karanlık devirlerin kara günlerinin ihyasını emel edinmiş tam bir mürtecidir”. Dahası, “daima yeniliğe koşan hükümetin karşısında halkı zehirleyici bir cephe almıştır”; “ruhu habis”, “şerir ruhlu” ve “tıyneti merdude”dir. Aza Mustafa Efendi “tahsil ve zekası müsait olmayan ... eski kafalı” bir adamdır. Bir diğer üye, “mürteci grubuna iltihak ederek” Serbest Fırkanın kurucuları arasına giren Asım Efendi ise, “şurada burada kaçak rakı yaparak maişetini temine çalışsan” ve “ayak takımı arasında faal tesirler ikaina kadar” olan menfaatçi “bir avantüriyedir”. Dokuz üyeden birisi olan Hayri Efendi ise “masum halkı devlet teşkilatı aleyhine tahrikten ... hali kalmaz hıkmatte vatansız”dır. Bir başkası ise “nakız seciyeli”dir. SCF üyeleriyle ilgili en uzun fişleri bu görevli tutmuş olmasına karşın, verdiği onca “bilgi” arasında birçoğunun mesleğini belirtmeyi ihmal etmiştir. (s.107).

c. İrtica Nedir ve Bir CHP’li Nasıl Mürteci Olur?

Bazı fiş düzenleyiciler açısından “irtica”nın kapsamı, düzenleyicinin dine bakış açısına bağlı olarak oldukça geniş olabilmektedir. Örneğin Mani-

sa'nın Demirci kazasının SCF'lilerini fişleyen görevlinin, azalardan Mustafa Efendi'yi olumsuzlarken kullandığı, “*memlekette kendisinin hoca olarak tanınması vaziyetinin izahına kâfidir*” biçimindeki ifade, dindarlık veya dini görevle irticacı birlikte ele aldığı göstermektedir. Oldukça yanlı ve önyargılı biçimde kaleme alınmış olduğu kuşku götürmez olan bu fişlerde bile, irtica suçlamasına maruz kalan kişilerin sayısının son derece az olması anlamlıdır. Bu durum, Serbest Fırka'ya yöneltilen “*irtica*” suçlamalarının gerçeği yansıtmaktan çok CHF'lilerin siyasi rakiplerini köşeye sıkıştırma taktığının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu suçlamaların en somut kanıtı olabilecek ve üstelik de Halk Fırkasına mensup kişilerce doldurulduğu izlenimini veren bu fişlerin gün ışığında olduğu yetmiş bir yıl sonra bugün, gerçekte Serbest Fırkacıların çok azının “*irtica*” ile suçlanmış olduğunu görüyoruz. Dahası, irtica ile suçlanan az sayıdaki kişinin bir bölümünün CHF kökenli olması da ilginçtir. Laiklik konusunda en duyarlı görünen ve Serbest Fırkacıları en dokunaklı ifadelerle şikâyet eden Şebinkarahisar fişçisinin “*mürteci*” veya “*taassuplu*” olarak tanımladığı beş kişiden ikisi CHF kökenlidir. Aynı kişilerin içinde bulunduğu CHF “*mürteci*” olmazken veya bu kişiler CHF'li iken büyük olasılıkla böyle tanımlanmazlarken, SCF'ye geçtiklerinde kendilerini ve geçtikleri partiyi bir anda “*mürteci*” yapmaktadırlar.

d. “Ahlaksız ve Seciyesiz”lerin Toplandığı Parti

Temel kriteri “*ahlak ve seciyesi iyi/bozuk*” olan Manisa Kırkağaç fiş görevlisinin ise ahlak ve seciyeden kastının SCF'den istifa edip etmeye bağlı olduğu akla gelmektedir; çünkü değerlendirdiği 10 kişiden sadece ikisinin “*ahlak ve seciyesi iyi*”dir ve bunların SCF'den istifa etmiş oldukları belirtilmektedir (“*ahlak ve seciyesi eyidir istifa etmiştir*”). Geriye kalanlardan yedi üyenin “*ahlak ve seciyesi bozuk*”tur; kalan bir üye ise istifa etmiş olmasına karşın ahlak ve seciyesi düzelmemiştir (117). Manisa Demirci kazasının üyeleri biri dışında “*karakter sahibi denilemez*” türden insanlardır. Ancak kalan üyenin kişiliği de diğerlerinden iyi değildir; çünkü o da “*cahil*”, “*haris*” ve “*menfaatçi*”dir. “*Karakter sahibi*” olmayan üyelere halı imalathanesinde müstahdem olarak çalışan Kasım Efendi'nin karakter tahlilini yapan görevli bu sonuca varırken ilginç bir mantık yürütmektedir: “*karakter sahibi olamaz, çünkü müessese sahibinin bu husustaki teamülüne mutavaat etmek* [uymak] *meburiyetindedir*”. Bu arada sözü edilen müessese sahibi, “*bu husus*” ve “*temayülü*” hakkında bilgi verilmediğini de eklemeliyiz.

e. Irkçılık ve Etnik Ayrımcılık İçeren Fişler

Değerlendirme kriterleri değerlendiricinin siyasi önceliklerinin yanında, değerlendirmenin yapıldığı ilin özelliklerine göre artabilmektedir. Örneğin Adana ilinin değerlendiricisinin, kriterlerine etnik kimlik de ilave edilmiştir. SCF Adana İl Yönetiminin üyeleri ile ilgili bilgilerde “*ırkan Türktür*”, “*ırkan*

Araptır”, “*Nusayri Araplarından*”, “*İrkan Kürt*” veya “*ırkan Çerkezdir*” gibi değerlendirmeler yer almaktadır. Buradaki etnik kimlik tespitinin bilgi amaçlı olmaktan öte, kişinin olumlu veya olumsuz değerlendirilmesinin kriterlerinden birisi olduğu düşünülebilir. Bu kritere göre “*Türk*” olmamak kişinin olumsuz özellikleri arasında yer almaktadır. Örneğin mersin İl Yönetiminde muhasip olan Abdurrahim Efendi ile ilgili kayıтта yer alan “*İrkan Arap ise de şimdiye kadar bir sui hali ...*” ifadesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (s. 71). Yine, Malatya azasından Attarzade Kerim Efendi tasvir edilirken, onun bir Ermeni ile evli olduğu ve “*hatta eniştesi saatçi Hacı'nın kızını kayınbiraderi muhtedi Ermeni'ye akdetmek kadar Ermenilere rabıta göster(diği)*” vurgulanmaktadır (s. 80). Görüldüğü gibi bu görevlinin etnik önyargısı, bu ifadelerin ayrıca izahını gerektirmeyecek ölçüde açıktır.(s.80) Kemaliyeli (Eğin) Balizade Ahmet Efendi'nin ise “*Kürtlerle fazla münasebatı vardır*” (s.82). Manisa'lı Ahmet Efendi ise Türklüğe karşı kin tutan bir “*mürteci*”dir ve “*Türk'ü daima ızrara çalışan İştîp'li Refail ve arkadaşlarıyla*” görüşmektedir.(s.125)

f. CHP'liliğini /Taraflılığını Yansıtan İfadeler:

Örneğin Mersin'de iki SCF'li için kullanılan “*Fırka disiplinine ademi riayetden dolayı fırkadan çıkarılmıştır*” biçimindeki ifadede “*fırka*” veya “*parti*” CHP'dir. Bir siyasi partiden söz ederken sadece “*parti*” kelimesini kullanmak, genellikle “*içeriden*” bakan bir kişinin yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda 1930 yılında SCF ve CHF dışında en az iki parti daha kurulmuş olduğunu da eklemekte yarar olabilir. Kırklareli vilayetinde Molla Yusuf Efendi ise “*hükümetin siyaseti aleyhinde umumi yerde tefevühatta bulunmuştur* [çirkin söz, ağzını bozma]”. Muhafif bir siyasi parti üyesinin “*umumi yerde*” bu yaptığının fişte belirtilmesine gerek duyulmuş olması ilginçtir. (s.84)

Dönemin parti-devlet özdeşliğini göz önüne aldığımızda, fiş düzenleyicilerin tümünün CHF'li olmaları anlaşılır görülebilir. Ancak buradaki anlamıyla CHF'li olmak, devlet partisi olması ve kamu görevini yürütenlerin CHF'li gibi davranmak zorunda olmalarının ötesinde, bu konuda kendisini gerçekten “*taraf*” hisseden ve SCF'lileri fişlerken, aynı zamanda onları sert biçimde suçlayan ve hedef gösteren bir dil kullanmayı ifade etmektedir. Bu konuda da en somut örneklerden birisi, yukarıda sözü edilen Şebinkarahisar'ın fişçisidir. Onun değerlendirmeleri arasında yer alan “*Halk Fırkası bu şerir ruhlu adamın tasallutundan kurtulmuştur*” veya dönemin Halk Fırkalarıncı SCF'ye yöneltilen suçlamaları yansıtan “*Fevzi Efendi, diğer medrese kafalı arkadaşlarının safalarına karışarak teceddüt ve inkılaba cephe almış olan layik cumhuriyetçilerin siperine girmiştir*” gibi ifadeler, fişleri düzenleyen siyasi konumu hakkında da fikir vermektedir (s.107).

g. *Düşünce Okuyan, Niyet Saptayanlar*

Bazı fişleyiciler ise Serbest Fırka'ya girmekte iyi niyet aramamakta, bunu başka bazı amaçlara bağlamakta, dahası, bu başka bazı amaçları veya niyeleri de kendilerince saptayıp fişe aktarmakta sakınca görmemektedirler. Sık sık yapılan “*nüfuz sahibi olmak için Serbest Fırkaya dahil olmuştur*” (s.75) gibi ifadeler de fiş düzenleyicinin, adaylarının niyetlerini veya iç dünyalarını bile saptamaya kalkıştığına veya en azından taraflı davrandığına bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İnsanların parti tercihi yapma amaçlarını daha çok bir medyum gibi saptayan Malatya ilinin fiş düzenleyicisine bakılacak olursa, bu partiye kişisel çıkar dışında bir nedenle giren üye yok gibidir. Aynı fiş düzenleyicisi, Malatya Vilayet azası Mehmet Bey'in de SCF'ye girme amacını şöyle saptamaktadır: “*sefil vaziyetini, diğer partinin kabine teşkilinde telafi edeceği zannıyla bu fırkaya girmiştir*” (s.75) Aynı ildeki Gebeşzade Ali Bey de, SCF iktidara geldiğinde “*telafii menfaat edeceği zannındadır*”. Atmalızade Kamil Efendi de SCF'ye girmiştir; çünkü “*meslekinin ehli olmadığı için para kazanam[aktadır]*” ve “*tekrar memurüiyete girmek için fırsat aramaktadır. Fırkaya intisabı da bu emelin teminine matuftur*”. Bunlar arasında sadece Mazacızade Mehmet Efendi'ye biraz daha insafli davranılarak, istifa etmiş olduğu müfettişliği “*tekrar elde etmek için fırkaya intisap ettiği tahmin olunabilir*” gibi esnek bir ifade kullanılmıştır.(s.75) Aynı ilin Arapkir kazası reisi de “*iki sene evvel Tayyare cemiyeti riyasetinden intihapta kazanamadığı için muhalefete geçmiştir*”. Öte yandan tüm fişlerde olduğu gibi Malatya'dakilerde de, siyasi ve demokratik kaygılarla SCF'ye giren herhangi bir üyeden söz edilmemektedir. Kırklareli Pınarhisar SCF Başkanı ise önce Halk Fırkası üyesi iken, fiş düzenleyiciye göre “*Serbest Cumhuriyet Programına ittiladen ziyade esnaf olmak dolayısıyla belediye heyetine geçmek ve binnetice belediye tekallifinden muaf tutulmak gayesiyle fırkasını değiştirmiştir.*”(s.90).

h. *“Namuskâr Adliye Memuru” Düşmanını Nasıl Fişler?*

Kişisel husumetlerin bu kayıtlarda belirleyici olması muhtemeldir. Örneğin bu fişlere göre, Burdur Ocak Reisi Şevki Efendi, hırsızlıktan dolayı memurluktan atılmış “*ahlaksız ve seciyesiz bir adamdır*”; köylülerden vekâlet ücreti alırken mahkemeye de hisse çıkarar gibi hareket e(tmektedir)”; “*elan dava vekilidir*”, ama fişi düzenleyen görevliye göre “*buna layık değildir*”, vs. Şevki Efendi'yi olabildiğince kötü bir karakter olarak çizen bu fişin, aslında fiş sahibinin kimliği hakkında bir ipucu verdiği de düşünülebilir. Çünkü Şevki Efendi'nin “*kötülüğü*”nün bir göstergesi de, “*namuskar adliye memurlarını halk nazarında şüpheli vaziyete sokan ahlaksız bir adam*” olmasıdır. (s.34/36). Kuşkusuz bu fiş adliye memurunun kendisi de olmayabilir; ancak, bu olasılık genel olarak fişlerde kişisel sempatilerin veya antipatilerin etkili olduğu gerçeğini değiştirmez.

i. Yetersiz İtaat veya Sivil İtaatsizlik

Bu fişlerden hem dönemin baskıcı uygulamaları hakkında fazlasıyla bilgi sahibi olduğumuz bu fişler, aynı zamanda o dönemde insanların baskılar karşısında ne kadar çaresiz olduklarının da ipuçlarını vermektedir. Bununla birlikte, o dönemde de bireylerin dolaylı veya pasif de olsa bazı tepki veya eleştiri biçimleri geliştirdiklerinin ipuçlarını da bu fişlerden bir ölçüde çıkarmak mümkündür. Örneğin Eğin’li Haznedarzade Abdurrezzak Bey’in annesi, kadınlar arasında “*eski yazının iadesi ve fes giyileceği ve tekkelerin açılacağı hakkında propaganda*” yapmış; “*başında fes olduğu halde hükümet dairesi önünden geçmiş ve zabitanın cebren fesi alması üzerine kendisi ve oğlu müthiş birer hükümet aleyhtarı olmuşlardır*”(s.81). Bu fiş, ülkemizde hem giyiniş biçimleri yüzünden kadınlara yönelik ayrımcılık ve baskı uygulamaları, hem de onların buna muhalefet ediş biçimlerinin tarihi hakkında da bilgi vermektedir.

Benzer bir örnek ise, “*şapka devrimi*”ni içine sindiremeyen bir kişinin durumunda somutlaşmaktadır. Kırklareli Müezzin Kazım Efendi “*şapkayı sevmez. Kasten başı açık gezer.*”(s.84) Şebinkarahisar Vilayeti Ocak Heyeti Reisi Mustafa Efendi için düzenlenen fiş de, eğer doğruysa, onun muhalefetini gösterme biçimi hakkında fikir vermektedir. Bu fişe göre Mustafa Efendi, “*sarığın bir tarafa bırakılmasını kalben kabul edememiş ve bu kast ide de Türk harflerini [Latin harflerini demek istiyor] öğrenmek isteme[mıştır]*”(s.103). Belki de bu insanların çoğu için bir muhalefet gösterme çabası –özellikle de o günün koşullarında- söz konusu bile değildir; ancak “*şapka giymemek*” veya Latin harflerini öğrenmemek, en azından bu fiş düzenleyiciler açısından, bir tür muhaliflik göstergesi olarak algılanmaktadır.

Manisa’lı Ahmet Efendi “*Rufai Tarikine intisap etmiş tekke müdavimidir ve bugün de bu haleti ruhiye kendisinde mevcut olup sakal ve bıyıkları dervişlik ruhunun üzerinde yaşamakta olduğunu ispat etmektedir*”. Görüldüğü gibi, insanların tarikatlara girmelerinin yasaklanması gibi din ve vicdan özgürlüğüne yönelik ihlaller, fiş düzenleyicilerin suç listesini kabartmakta ve insanların bu konuda yaşadıkları baskılar hakkında fikir vermektedir. Cumhuriyetten sonra tarikatların yasa dışı sayılması nedeniyle insanlar tarikat bağlılıklarını açıkça ifade edemediklerinden dolayı, ortaya bu tür yeni “*suç*” biçimleriyle, savunma mekanizmaları veya muhalefet biçimleriyle “*yeni fiş*” mevzuları da çıkmaktadır.

j. “Her Nasılsa” Yeterince Cezalandırılmayanlar:

Fiş düzenleyen kişi kimi zaman bir mahkeme gibi karar vermekte, mahkeme tarafından cezalandırılmamış kişileri de suçlu olarak tanımlamaktadır. Örneğin Denizli merkez örgütü üyesi Rasih Efendi, “*harbi umumide Nazilli askerlik şubesinde*” adam öldürmekle suçlanarak aylarca hapis kaldığını belirten fiş düzenleyicisi, onun suçsuzluğu konusunda ikna olmamış görünmektedir ki, devamlı “*bilahare nasıl kurtulduğu ciheti tahmik edilmektedir*”

demektedir. (s. 44). Kütahya ocak heyeti üyesi Salih Efendi'nin mahkûm olduğunu belirten görevli de, onun yeterince cezalandırılmadığını düşünmektedir ki, *"her nasılsa bu mahkumiyeti tecil edilmiştir"* yorumunu yapmaktadır. Aynı görevliye göre, aynı suçtan dolayı mahkûm olan diğer üye Hamdi Halit Bey de *"her nasılsa cezası tecil edilmiş"* olanlardandır. Niğde il idare heyeti azalarından avukat Mustafa Efendi'nin fiş düzenleyicisi de daha insafı sayılmaz. Mustafa Efendi'nin *"irtikap ve suistimalden dolayı muhakeme altına alınmış"* olduğunu söyleyen görevli, mahkemenin Niğde'ye nakledildiğini bile belirtirken, mahkemenin sonucunu belirtmeyi ihmal etmektedir. Olayların gelişiminden SCF üyesinin beraat ettiği anlaşılıyorsa da, fiş düzenleyici bundan -ve onun mesleki yeterliliğinden- tatmin olmuş görünmemektedir. Çünkü avukat Mustafa Efendi, ona göre, *"her nasılsa bir şehadetname olarak avukatlar meyanına girmiştir"*. Kastamonu Küre'den Emin Efendi de *"her nasılsa"* cezalandırılmayanlardandır. Mahkûm olmuş, firarda kalmış, mahkûmiyeti tecil edilmiş olan Emin Efendi, *"her nasılsa kaza muhasebei hususiyeye tayin"* edilmiştir (s.137).

Fiş düzenleyicinin *"müthiş mutaassıp ve müfrit cumhuriyet alyhtarı"* olarak tanımladığı Eğinli Binbaşı Gencağazade Mustafa Zihni Bey ise, Şeyh Sait İsyanı zamanında *"askerin sevki hususunda ihmali görüldüğünden"* emekli edilmiş ve divanı harpte yargılanmış, *"mütegallibe ve mürtecilerin garbe nak[li] esnasında bu da [yani Binbaşı Zihni Bey] nakil olunmakta iken, her nedense tehir edilmiştir"*. Anlaşılan, bu kişi, askeri sevkte ihmal veya mürteci olma *"suç"*larından dolayı fiş düzenleyicinin gözünde hâlâ suçludur. (s.81)

3. FİŞLENENLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNE TOPLUCA BAKIŞ

SCF üyelerinin karakterleri ile ilgili fişlerde çoğu kez birden fazla nitelendirme sıfatı kullanıldığından dolayı, bu tabloda aynı kişi hakkında kullanılan çok sayıda sıfattan sadece birisine, fişi düzenleyen en belirgin biçimde vurguladığı veya ilk belirttiği sıfata yer verilmiştir. Örneğin Burdur İl Başkanı Şevki Efendi'yi, tabloda *"ahlaksız"* olarak belirtilenler arasına aldım; ancak fiş düzenleyici onun hakkında *"yalancı"*, *"dolandırıcı"*, *"seciyesiz"* gibi başka kötülendirme sıfatları da kullanmaktadır. Dolayısıyla, bir kişi hakkında bu tür sıfatların birden çok kullanıldığını göz önüne aldığımızda, bu fişlerde SCF üyeleri hakkında kullanılan kötülendirme sıfatları, tabloda herkese sadece bir sıfat verdiğimiz göz önüne aldığımızda, oldukça fazladır. Mersin Vilayeti Kâtip Üye Ata Çelebi Bey: *"Bu adam komünisttir. Gazi Paşa Hazretlerine kadar dil uzatmış, memleketin emniyeti dahiliyesini ihlal edecek neşriyatta bulunduğu İstiklal mahkemesince bir sene hapse mahkum olmuş... çok kıymetsiz,*

kararsız, döneş bir adamdır. Her türlü tezviratı yapar. Talebe arasında komünistliği tamim için faaliyeti tespit edilmiştir.” (s.70)

Bu fişlerde yer alan toplam 879 kişiden hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmadan, genellikle isimleri yazılarak geçilen 271 kişiyi dışta tutacak olursak, geriye kalan 608 kişiden ancak 140 kişi hakkında olumlu değerlendirmeler yapıldığını görebiliriz. Bu fişlerde “iyi” kategorisinde değerlendirebileceğimiz söz konusu 140 kişinin değer yargısı belirtilmiş fişlere oranı ise % 23’tür.

Serbest Fırka İdare Heyeti Üyeleri		
	Sayı	Yüzde
İyiler	140	23
Nötr olanlar (sui hali ve menfi hareketi görülmeyen)	67	11
Kötüler	401	66
TOPLAM	608	100

Ahlakından , namusundan veya bunların tersinden söz edilmeyen ve “*Sui hali ve menfi hareketi görülmeyen*” 67 kişinin çoğunluğunun fişi ise daha çok nötr biçimde, bir sabıka kaydı gibi düzenlenmiş ve genellikle bu ifadenin dışında onların kişilik, karakter ve toplum içindeki konumları konusunda ayrıntılı bilgiye yer verilmemiştir. Bu fişleri düzenleyenlerin, yaptıkları işi ötekilerden farklı olarak bir adli durum belgesi gibi algıladıkları ve kimi zaman “*fırkaya girmesine engel bir durum olmadığı*” gibi ifadeler kullanmakla yetindikleri görülmektedir. Bu kişilerin değer yargısı belirtilen fiş toplamına oranı ise % 11’dir.

Kalan 401 kişi ise, aşağıda görüleceği üzere zengin bir olumsuzluk tablosu ortaya koymaktadır. Aynı oran onlar açısından % 66’dır. Bu oran, başka bir okunuşla, 608 kişi arasındaki “*kötüler*”in oranıdır. Bu tabloda dikkat çekiçi olan, SCF’lilerin nicel olarak ezici bir çoğunluğunun olumsuz özelliklerle ön plana çıkarılmış olması değildir. Bu olumsuz özelliklerin zengin çeşitliliği de dikkat çekmekte olup, aynı zamanda SCF’lilerin devlet nezdinde ne tür bir “*öteki*” olarak algılandığına da işaret etmektedir.

Olumlu Özellikler Taşıyan SCF’liler (“İyiler” ve Özellikleri)	Kişi Sayısı
Ağırbaşlı	2
Ahlakı iyi	8
Hüsnühal Erbabı	13
İyi Tanınmış	14
Mevkii içtimaisi var	2

Olumlu Özellikler Taşıyan SCF'liler ("İyiler" ve Özellikleri)	Kişi Sayısı
Namuslu / İffetli	19
Saf	2
Sakin / Sade Fikirli	2
Seciyeli	15
Siyasetle ve sair surette lekelenmemiş	10
Şaibedar Değil	33
Terbiyeli	2
Zararsız	4
Diğer	14
Toplam	140

Olumsuz Özellikler Taşıyan SCF'liler ("Kötüler" ve Özellikleri)	Kişi Sayısı
Aciz	2
Ahlaksız, ahlakı bozuk, ahlaken düşkün	23
Ayyaş, sarhoşluğu alışkanlık edinen	8
Basit, basit düşünceli, basit ruhlu	8
Cahil, kara cahil	12
CHF'de veya Hükümette vazife alamamış, dargın, cephe almış	10

1. Bu 19 kişiden dokuzu aynı fiş düzenleyici tarafından belirlenmiştir.

2. Bu kişilerin tümü fiş düzenleyici tarafından belirlenmiştir.

3. Açık sözlü, alçak gönüllü, dedikoduya karışmamış, doğru, dürüst, geçinmesi iyi, halim, hükümete sadık, makul, malumatlı, milli mücadelede çok hizmeti vardır, kendi halinde, laf anlar, mutedil, münevver, rünesans fikirli ve teceddüt taraftarı, temiz, titiz, vatanperver, zeki. Buradaki 14 kişi için bazı sıfatlar birden fazla kullanılmıştır.

4. Ammenin istirahatını selbeden (toplumun huzunu bozan), anut, aklını oynatmış, aventüriye, bayağı, bedbin, boşboğaz, bulanık suda balık avlamayı itiyad eden, çok fena, daima müntekit, efkarı umumiyeyi bulandıran, fenalığa müsait, fırsatçı, firkaya intisabı kendisine menfi temini için, gece gündüz sarhoş bir serseri, görgüsü yok, müfsit, habis ruhlu, hamamlarda şahısların cebinden para çalmakla meşhur, hasis, hasta, her türlü ilkaatı iblisane yapan, iblisane şeytanlık gösteren, hiçbir şey beğenmeyen, hiçbir yerde sebat edememiş, ikbalperest, ikiliği seven, insafsız, iyi tanınmayan, kabiliyetsiz, kadın ve oğlan oynatan, kanaati siyasiyesi meş-kuk, kafası bozuk, kaşarlanmış mürteci, katil zanlısı, kavgacı ve vahşi bir hovarda, kendisini sevdirmemiş, liyakatsiz, malumatsız, mandacı, melanetle matuf, mariz, medrese kafalı, milli mücadeleye katılmayan, müfteri, mütemadiyen şikayet eden, mütemellik (yaltakçı), müzevir, namus düşmanı, riyakar, sinni müteceviz, suistimali seven, suikastçi, şan ve şöhrete çok meclup, şaribülleylivennehar (gece gündüz şarap içen), şerir ruhlu, şımarık, şimdide kadar hiçbir hayırlı iş yapmamış olan, tıyneti merdude, tufeyli (asalak), Türklüğe kin

Olumsuz Özellikler Taşıyan SCF'liler ("Kötüler" ve Özellikleri)		Kişi Sayısı
Basit, basit düşünceli, basit ruhlu		8
Cahil, kara cahil		12
CHF'de veya Hükümette vazife alamamış, dargın, cephe almış		10
Dedikoducu		2
Dejenere		2
Dolandırıcı		2
Etrafına zehir saçan, muhitini zehirleyen, iğfal ve idlal eden		4
Fikir sahibi değil		4
Siyasi kanaati olabilecek birisi değil		5
Fikrinden istifade edilmez, fikir itibarıyla hiç		3
Gayrimemnunlardan		4
Güvenilmez (şayanı itimat olmayan)		2
Hafif meşrep		4
Haris, hırslı		4
Hırsız, Yolsuz, Kaçakçı ve Diğerleri	Hırsız	3
	İrtikap ve İrtişa yapan	3
	Zimmetine geçiren	3
	Kaçakçı	3
	Yolsuzluk yapan	2
	Suiistimal yapan	9
	İhtilas, sirkat (çalma) suçlusu	3
Hodbin (bencil)		2
Hovarda		2
Hilekâr		2
İntikam Maksadıyla SCF'ye Giren		2
İstikrarsız, kararsız		2
İşten El Çektirilmiş, Atılmış, tasfiye edilmiş		3
İşrete münhemil		5
Kabadayı, külhanbeyi		2
Karaktersiz		10
Kıymetsiz, değersiz		7
Komünist		3
Kumarbaz Kumara münhemil veya oynatan		3
Menfaatçi, SCF'ye menfaat için giren		21

Olumsuz Özellikler Taşıyan SCF'liler ("Kötüler" ve Özellikleri)	Kişi Sayısı	
Muhalif ruhlu	2	
Menfi ruhlu	3	
Menfi siyasi kanaati olan	9	
Mevki düşkün, külah kapmak sevdasında	11	
Muhalifin arkadaşı veya akrabası olan	2	
Muhteris	4	
Muzır /menfi amel ve fikir takip eden	3	
Mürteciler, dini düşünce ve tutumları nedeniyle "kötü" olanlar	Mutaasıp	7
	Mürteci, İrticaya meyyal	14
	Muhafazakar	2
	Geri Fikirli, teceddütü hazmedemeyen	2
	Hoca kafalı	2
	Softa, softa bozması	2
Mütegalibeden / Mütegalip ruhlu	5	
Mütelevvin (dönek, renkten renge giren)	2	
Müfsit, fesatçı	3	
Nüfuzu ve Mevkii İhtimaiyesi Yok	24	
Sahtekar	2	
Sebatsız, mütehavvil (kararsız,değişken)	2	
Seciyesiz	27	
Serseri	4	
Sevilmeyen, nefret edilen	2	
Sui halden dolayı işten çıkarılan	11	
Sui Şöhret Sahibi, pek fena	6	
Sinsi, kindar, pusuya yatmış	5	
Şaibeli, Şüpheli	5	
Şeref Sahibi Değil	4	
Şakiye Yardım ve Yataklık Eden	2	
Takip Altında	2	
Tenkitchi, bedbin	2	
Yalancı (her türlü tezvirat yapan)	3	

Vatanseverliği sorunlu olanlar	Savaşta düşmanla işbirliği yapan	10
	İşgal yönetiminde görev kabul eden	7
	Milli mücadeleye aleyhtar	6
	Vatan haini, vatansız	2
Diğer ⁴		24
Toplam		401

4.Ammenin istirahatını selbeden (toplumun huzunu bozan), anut, aklını oynatmış, aventüriye, bayağı, bedbin, boşboğaz, bulanık suda balık avlamayı itiyad eden, çok fena, daima müntekit, efkârı umumiyeyi bulandıran, fenalığa müsait, fırsatçı, firkaya intisabı kendisine menfi temini için, gece gündüz sarhoş bir serseri, görgüsü yok, müfsit, habis ruhlu, hamamlarda şahısların cebinden para çalmakla meşhur, hasis, hasta, her türlü ilkaati iblisane yapan, iblisane şeytanlık gösteren, hiçbir şey beğenmeyen, hiçbir yerde sebat edememiş, ikiliği seven, insafsız, iyi tanınmayan, kabiliyetsiz, kadın ve oğlan oynatan, kanaati siyasiyesi meş-kuk, kafası bozuk, kaşarlanmış mürteci, katil zanlısı, kavgacı ve vahşi bir hovarda, kendisini sevdirmemiş, liyakatsiz, malumatsız, mandacı, melanetle matuf, mariz, medrese kafalı, milli mücadeleye katılmayan, müfteri, mütemadiyen şikayet eden, mütemellik (yaltakçı), müzevir, namus düşmanı, riyakar, sinni müteceviz, suistimali seven, suikastçı, şan ve şöhrete çok meclup, şaribülleylivennehar (gece gündüz şarap içen), şerir ruhlu, şımarık, şimdiye kadar hiçbir hayırlı iş yapmamış olan, tıynetı merdude, tufeyli (asalak), Türklüğe kin tutan.

İSLAM DÜNYASINDA GERİ KALMIŞLIK SORUNUNUN EPİSTEMOLOJİK VE SİYASAL NEDENLERİ

Dr. Lütfü ÖZŞAHİN

Dinler Tarihçisi ve Siyaset Felsefecisi

Şüphesiz İslam dünyasının geri kalmışlığı yaklaşık iki yüz yıldır üzerinde en çok konuşulan problemlerden biridir. Özellikle *Ernest Renan*'ın “*İslam ve Bilim*” adlı, İslam'ın özgür düşünce ve bilime kapalı arkaik, primitiv gelişmeye engel bir din olduğu şeklindeki saldırgan tebliğinden sonra “geri kalmışlık söylemi” İslam dünyasında aydınlar ve kimi ulema arasında yaygınlaşmış; *Cemaleddin Afgani*'den *Namık Kemal*'e, *Petersburg İmami*'na kadar apoloji (savunma) tarzında birçok ‘*müdafaaaname*’ yazılmıştır. *Afgani*'nin başlattığı bu gelenekten etkilenen onlarca araştırmacı tarafından İslam dünyasının Batı karşısında geri kalmışlığı konusunda yığınlarca makale ve kitap yazıldı. Ancak Batı'nın bilim ve teknoloji üstünlüğü karşısında İslam dünyası ne yazık ki, kendine özgü, kendi geleneğinden mülhem yeni bir paradigma ve sentez ortaya koyamadı. Daha doğrusu kendine özgü entelektüel temeli olan bir felsefe, bilim ve teknik anlayışı geliştiremedi. Tüm İslam dünyası Budist ve Konfüçyanist dünya gibi Batı karşısında çaresiz kaldı. Kendi modernitesini üretmediği için ister istemez taklitçi düzeyi aşamayan, hatta Osmanlı Dönemi'nin şerhçiliğine dahi ulaşmayan birtakım yüzeysel uğraşlarla zamanını geçirdi. Elbette İslam dünyasının geri kalmışlığının, tarihsel, ekonomik, siyasal, ahlaki, ontolojik ve epistemolojik nedenleri var. Fakat tüm bu başlık konularını incelemek, tasarladığımız yazının boyutlarını aşacağından, biz sadece geri kalmışlığın siyasal ve epistemolojik nedenleri üzerinde durmayı uygun bulduk.

Tarihsel bir dönem noktası bilindiği gibi, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*'nın İkinci Viyana Kuşatması'nda yenilgiye uğraması, aslında tüm İslam dünyasının sadece bilim alanında değil, artık askerî ve siyasal alanda da Batı karşısında gerilemeye başladığını sembolize ediyordu. Zira dönemin küresel gücü ve aynı zamanda İslam medeniyetinin temsilcisi olan Osmanlı Devleti, artık Batı karşısında bir daha toparlanamayacak, her alanda düşüşe geçecek ve sadece mevcudu korumaya çalışacaktır. Öyle ki, *Cemaleddin Afgani*'den *Muhammed Abduh*'a, *Reşid Rıza*'ya, *Said Halim Paşa*'dan *İkbal*'e, *Akif*'e, *Said Nursi* ve *Fazlurrahman*'a kadar birçok İslam âlimi ve düşünürü İslam dünyasının geri kalmışlığını irdelediler. Ancak İslam dünyası hâlen Batı karşısında düştüğü acziyetten kurtulamadı. Düşünün ki, beyinsel üretimin yanı sıra, tüm İslam dünyasının gayrisafi milli hasılası Almanya'ya denk değildir. Yani bir

buçuk milyar İslam dünyası, seksen milyonluk Almanya kadar üretememektedir. 70 küsur milyon nüfuslu Türkiye, 8 milyonluk Çek Cumhuriyeti kadar kitap okuyamamaktadır. Peki, neden?

Epistemoloji Sorunu:

Hemen belirtelim ki bu durumun en büyük nedenlerinden birisi epistemoloji sorunu yani bilimin kaynağı, nasıl üretileceği, geçerliliği ve doğruluğu gibi sorunlar. Osmanlı, İstanbul'u fethedip yükselişe geçtiğinde Avrupa'da yavaş yavaş Rönesans gelişmeye başlamış, bilim alanında son derece önemli gözlemler ortaya çıkmıştı. Doğa bilimleri, fizik ve astronomi düzleminde araştırmalar yoğunlaşmıştı. İtiraf etmek gerekir ki İslam dünyası bu dönüşümlerden habersizdi. 1500-1600'lü yıllara gelindiğinde *Fransisco Bacon*, *Aristo*'nun *Organon* (mantık) kitabına karşı, *New Organon* (yeni mantık) adlı eserini yayınlarak Aristocu bilim anlayışını ve statik donuk mantık anlayışını aştı. Eksik tümevarım metodu ile empirik-deneysel anlayış gelişerek doğa üzerinde hâkimiyet sağlanmaya başlandı. Artık Avrupa, Atlantik Okyanusu'nu geçebilecek gemileri inşa edebiliyordu. Osmanlı, hâlen ahşap gemilerle yetinmek durumundaydı. Daha sonra *Decartes*'in kartezyenci, düalistik felsefesi ve nihayet *Newton*'un mekanik dünya anlayışı, daha önce Amerika'nın işgali, aydınlanma felsefesi, 1789 Fransız İhtilali, buharlı makinenin icadı, silah sanayiinde meydana gelen atılımlar vb. Avrupa'nın çehresini değiştirmişti. Yani moda deyimle, atı alan Üsküdar'ı geçmişti.

Neden durakladık? Peki, İslam dünyasında neler oluyordu? Maalesef İmam Gazali'nin güvenlik konseptinden, başka bir ifade ile devletin-sultanın bekası ilkesinden hareketle hakikati teke indirgeyerek alternatif, muhalif fikirleri tekfir etmesinden ve çoğulcu düşünceyi mahkum etmesinden sonra İslam dünyasında Batılı filozof ve bilim adamlarını dengeleyecek bir düşünür ve ilim adamı çıkmadı. Örneğin Ortaçağ'da bir *Farabi*, *İbni Sina*, *ibni Rüşt*, *Harezmi*, *Beyruni*, *İbnu Nefs* ve *İbni Bacce*'nin dengi yoktur. Hatta *İbni Rüşt* döneminde Avrupalı düşünür ve bilim adamları İbni Rüştçü olanlar ve olmayanlar şeklinde tasnif ediliyordu. Ancak ne yazık ki, 1500'lü yıllardan sonra -ki bu yüzyıllar İslam dünyasını en büyük gücü olan Osmanlı'nın yükselişe geçtiği dönemdir- bir *Decartes*, *John Luck*, *Spinoza*, *Leibnice*, *Kant*, *Newton* ve nihayet *Hegel*'in koskoca İslam dünyasında dengi yoktur. Müslümanlar Miladi 750'li yıllardan itibaren *Sokrates*, *Platon*, *Aristo*, *Plotinus* gibi filozofların eserlerini Süryanice'den Arapça'ya harıl harıl tercüme ederek Yunan felsefesinin ve bilim anlayışının anlam ve kavram çerçevelerini yeni bir senteze ulaştırarak İslam'ın ve Müslümanların faydasına kullanırken; 16. yüzyılda Osmanlı'nın ve dolayısı ile İslam dünyasının Avrupa'da bilim ve evren anlayışını değiştiren *Copernikos*, *Jordano Bruno*, *Galile*, *T. Brahe* gibi bilim adamlarından haberi yok. Haberi olsa bile eserleri Osmanlı Türkçesine

çevrilmemiştir.

Geleneği ilahlaştırıp eleştirel süreçten geçirmeyenler diyebilirler ki, efendim *Molla Fenari*'nin ontolojisinin yanında *Hegel*'in; *Sühreverdi* ve *Molla Sadra*'nın varlık anlayışının ve düşüncesinin yanında *Heidegger*'in ontolojisi ve felsefesi karikatür kalır. O zaman sormak gerekir, madem bizim düşünürlerimiz, âlimlerimiz Batı'dakilerden üstündür, o zaman İslam dünyası neden geri kaldı? Neden düşünce, bilim felsefe sanat ve büyük edebi yazınlar üretmedi? Neden sanatta, mimaride, musikide ve insanı çevreleyen tüm kültürel alanda kötü bir taklitten öteye geçemedi?

Hâlen geçmişleri ile övünüp kendileri fikir, bilim, sanat, irfan, teknik ve felsefe üretemeyenler bu sorulara net cevaplar veremezler. Burada geleneğe karşı olduğumuz anlaşılmalıdır. Zira geleneği olmayan toplumlar sadece bilim alanında değil, düşünsel ve felsefi düzlemde de hiç bir şey üretemezler. Söylemek istediğimiz geleneği bir dogma hâline getirmeden, onu tekrar keşfederek, eleştirel ve kritik bir süreçten geçirmektir. Hâlbuki işin aslı şudur: İslam dünyasında bilim anlayışı, hatta dinî söylem ve siyasal anlayışlar hâlen, *Aristocu*, *Platoncu* ve hakeza *Plotinusçu* anlam ve kavram çerçevelerine bağlıdır. Kelimenin tam anlamıyla İslam dünyası kış uykusundadır. *Gazali* ve *İbni Rüşd*'ten sonra, hâlen Müslüman düşünür, yazar, siyasetçi ve devlet adamları; İslam'ın Rönesansı sayılabilecek olan Miladi 800 ve yaklaşık 1400 yılları arasında geçerli olan düşünce, bilim ve felsefe anlayışını tüketmektedir. Hem de İslam dünyasının en büyük gücü olan Osmanlı'nın en güçlü dönemlerinde bile. İslam dünyası Avrupa'da meydana gelen değişikliğin esas nedenleri hakkında bilgisizdir. Bir nevi zafer sarhoşluğu içerisinde.

Faturayı Dine Kesme Çarpıklığı

Çarpık bir anlayışla gerileme ve çöküş döneminde özellikle Tanzimat sonrası fatura *İslam Dini*'ne kesilir, bugün olduğu gibi. Halbuki; Osmanlı'nın son sadrazamlarının en münevveri sayılan *Said Halim Paşa*'nın da tam bir vukufiyetle tespit ettiği gibi çöküşün nedeni İslam değil, tam tersine İslam'ın sahil ve orijinal şeklinin sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve kültürel alandan tardedilmesi, yönetim ve bürokrasi kadrolarında tam bir Makyavelizmin hâkim olarak, emanetlerin ehline verilmemesi, dinî ilimlerle pozitif bilimler arasında denge kurulamaması, pozitif ilimlere gereken yatırımın yapılmaması, beşik ulemalığı, nepotizm (akraba kayırmacılığı), istişare ve şuranın terki, adalet ve kıst ölçütlerinin çarpıtılması, ilim alanında şerhçilikten öteye geçememe, epidemik bir taklitçiliğin ve ahlaksızlığın yaygınlaşmasıdır. Velhasıl Batı'daki felsefe, bilim ve teknoloji gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerin ve atılımların dayandığı temel paradigmayı, temel felsefeyi anlamamak, çözememek ve sonuçta öldürücü bir taklitçiliğe duçar olmak... Yapılan gözlemler yüzeyseldir. Avrupa'ya gönderilen büyükelçiler Batı'nın bilim ve

tekniklerini anlayacak düzeyde değildirlir. İlericilik, Fransızca öğrenmenin ötesine geçemez. Örneğin, *Sultan Abdülaziz* Avrupa'ya gittiğinde Avrupa'nın büyük saraylarına hayran olur; Batı'nın düşünce, bilim ve teknik anlayışını harekete geçiren temel paradigmadan habersizdir. Fakat bir asır önce bizim "Deli", Rusların *Büyük Petro* dedikleri Çar, Avrupa'yı ziyaret ettiği sırada o, Abdülaziz gibi saraylara hayran olmaz; tebdili kıyafet ederek bizzat Hollanda tersanelerinde bir işçi gibi çalışarak Avrupa'nın bilim ve tekniklerini öğrenmeye çalışır. Hatta dönemin en büyük bilgini *Newton*'la görüşmek ister ve ülkesine döndüğünde Rus modernitesinin ve bilim anlayışlarının temelini atar, deli sayılan *Çar Petro*. Yani bizim deli dediğimiz adam *Sultan Abdülaziz*'den en az 100-120 sene önce Avrupa'da meydana gelen yeni bilim ve teknolojinin farkına varmıştır. İşte bu yüzdendir ki, bugün Rusya bilim ve teknikte bizden kat kat ileridedir. En azından uzay ve silah teknolojisinde ABD ile rekabet edebilmektedir. Peki, bizim padişahımız ülkesine döndüğünde ne yapar? O da büyük masraflarla saraylar inşa eder. Düşünün ki, Osmanlı'nın en kudretli dönemlerinde bile böyle debdebeli saraylar yaptırılmamıştır. *Fatih*, *Yavuz* ve *Kanuni*'nin yaşadığı *Topkapı Sarayı* bugünkü Çankaya Köşkü'nden daha mütevazıdır.

Felsefe, bilim ve teknikte meydana gelen değişimleri incelemek için uzman yetiştirilemez. Hatta *Cemil Meriç*'in tespitiyle bırakın Avrupa'nın bilim, teknoloji ve felsefesini anlamayı, Osmanlı aydını ve bilim adamı, kendi kültürümüzün dehası olan *İbni Haldun*'u bile doğru dürüst anlayacak güçte değildir. Daha sonraları ıslahat dayatmaları ile gardrop devrimciliğinden öteye geçemeyen çürütücü ve öldürücü taklitçilik uygulamaları! Bu taklitçilik maalesef hiç olmaması lazım gelen bir alanda tezahür etti; kültür, kılık kıyafet, müzik ve dil konularında...

Öyle ki, II. Abdülhamit'in kızları bile Fransız kültürüne ve müziğine hayrandırlar. Cumhuriyetin ilk döneminde de durum değişmez. (Gerçi bugün de özellikle resmî ideolojiyi seslendiren kesimlerde zihniyet noktasında hâlâ değişen bir şey yoktur.) Avrupa'dan çeviriler yapılır, ama ne yazık ki bunların ortak özellikleri din karşıtı ateist, agnostik yahut deist olmalarıdır. Örneğin *Baron De Holbach*, *Volter*, *Russeou*, *A.Meslier Diderot*, *De Allembert*, *D.Straus*, *L.Feyerbach*, *Marx* gibi düşünür ve yazarlar revaçtadır. Türk halkı ve eğitim sitemi onların düşündüklerinin istikametinde olursa geri kalmışlıktan kurtulur ve Avrupa yakalanabilir anlayışı hâkimdir.

Ne yazık ki, hâlen 21. yüzyılda bile bu ve benzeri uygulamalardan ve mantaliteden kurtulmuş değiliz. Eğer kurtulsaydık kendi medeniyetimizin kültür mirası olan ve bizi biz yapan kadim gelenekten koparak Osmanlı Türkesi ile yazılan eserleri ve toplumumuzun sessiz hafızası olan mezar taşlarını bile okumaktan aciz kalır mıydık? Geçmişinden kopuk böyle bir toplumda siyasetçi, sanatçı, edebiyatçı, felsefeci, akademisyen vb. yetişir mi? Yine böyle

bir toplumda kültür ve medeniyet adına yeni bir şey üretilip insanlığın hizmetine sunulabilir mi?

Özellikle Batı'da; zira her Avrupalı entelektüel, aydın, düşünür bilim adamı kendi dedelerinin mezar taşlarını okumaktan aciz olmadıkları gibi, üstelik Batı'nın medeniyet dili olan Yunanca ve Latince'yi de iyi bilirler. Yunanca ve Latince bilmeyen tabiri caizse adamdan sayılmaz. Neden? Çünkü Yunanca ve Latince bilmeyen adamın Batı Medeniyetinin temeli olan Yunan felsefesini, Roma'nın devasa tarihsel ve kültürel birikimini, Hristiyanlığı ilk elden anlayamayacağı açık ve seçiktir de ondan.

Bizim aydın ve düşünürlerimizin İslam'ı, Selçuklu'yu, Osmanlı'yı anlamalarından vazgeçtik *Mustafa Kemal Atatürk*'ün *Nutuk*'unu bile orijinalinden okuyup anlayamazlar. Kolonilerde bile mecburi olmayan yabancı dilde eğitimle ancak bu kadar bilim adamı, sanatçı, edebiyatçı, politikacı, düşünür, teknokrat vs. yetişir. Üstelik yetişenleri Batı'dakiler ile kıyaslandığında bir iki istisnanın dışında onlarla aynı safta yer alamazlar. Çünkü taklit asla orijinal olanı geçemez ve aşamaz. Eğer bu mümkün olsaydı bunu biz başararak devasa Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini engellemez miydik?

Şüphesiz *İbni Haldun* bu konuda muhteşem tespitler yapmıştır. Ona göre mağluplar daima galipleri taklit eder, zira mağluplar yenilginin nedenini galiplerin kültüründe örf ve âdetlerinde ararlar. Hâlbuki yenilginin asıl nedeni kötü bir taklitten öteye geçemeyen toplumu kendi kendine yabancılaştıran köksüz ve tarihî derinliği olmayan uygulamalar keza adalet hak ve ihsan merkezli bir siyasal, sosyal ve ekonomik modelin hayata geçirilememesidir.

Böyle bir modelin gerçekleşmesi yine kendi tarih ve medeniyetimize dönmekle mümkündür. Öyle ki, *F. Bacon*: "*Tarih bir nehir'e benzer hafif olanları sürükler ağırlıkları dibe çeker, ağırlıkları yüzeye çıkarmak için dipelere dalmak gerekir.*" İşte bugün İslam dünyası kadim nehrimizin dibe çektiği ağırlıkları yüzeye çıkaracak ondan faydalanacak ehliyet sahibi ilim adamlarını ve bu anlayışa sahip siyasal bir akli beklemektedir.

Eğer Türkiye böyle bir ilim anlayışına ve siyasal akla sahip olsaydı, 21. yüzyılda ülkeler düzeyinde veren el yerine, alan el konumunda kalır mıydı? Avrupa Birliği'nin kapılarında ebediyete kadar aday olmaya mahkum olur muyduk?. Hâlen kendi tarihsel ve toplumsal kimliğine uygun yaşamaya çalışan toplumun kahir çoğunluğu irticacı damgası ile tehdit algılamasında birinci sıraya konur muydu? İlericilik ve çağdaşlığın ölçüsü, kıstası rakı içmek ve balolarda dans etmekle eş tutulur muydu? Bugün Cumhuriyet Türkiye'sinde YÖK'ün temsil ettiği üniversitelere bir bakın: Dünya bilim literatüründe ve bilim üretimindeki yeri acaba kaçınıcı sıradadır?

Birkaç istisna bilim adamı hariç, üniversite kadroları Türkiye'nin ve İslam dünyasının nasıl geri kalmışlıktan kurtulacağı konusunda kafa yormamaktadırlar. Bilim, teknik, demokrasi, hukuk devleti, insanlığın geleceği,

ekolojik kıyamet, sömürü, yabancılaşma, ahlaki çöküş, küresel çatışma gibi konular ile ilgilenmek yerine; tarihsel ve toplumsal değerlerimizle barışık bilim adamlarını ve giyim-kuşamlarından dolayı öğrencileri üniversiteden nasıl uzaklaştırabiliriz saçmalığı ile vakit geçirmektedirler. Böylesi bir mantaliteye sahip bir üniversite topluma ne verebilir ki?

Geri Kalmışlığın Siyasal Nedenleri

İslam dünyasında siyasal düzlemde en büyük kırılma *Cemel Vakası*'ndan sonra şüphesiz *Muaviye*'nin şura, biat ve meşverete dayalı hilafet sistemini kaldırıp saltanat sistemine geçmesi ile başlar. Elbette Avrupa da o dönemde demokrasi yoktur, orada da krallık ve imparatorluk sistemleri vardır. İlerleyen yüzyıllarda siyasal düzlemde Avrupa; *Magna Carta*, *Rönesans*, 1649 *İngiliz İhtilali*, ardından *Aydınlanma Felsefesi* ve nihayet 1789 *Fransız Devrimi* ile demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti yönünde ilerlerken, biz de *Michael Facualt*'ın deyimi ile çoban kültüne dayanan yani çoban sürü ilişkisini meşrulaştıran “*raiyyeci*” siyaset anlayışı hâkim olmaya devam eder. Bu siyasal anlayışa göre halk *raiyye* idi. Onlar kendi ayakları üzerine duramazlar, hakikat ve dalalet arasındaki farkı anlayamazlar, daima yollarını şaşırırlar. Onun için sürekli güdülmeleri gerekir. Çünkü devlet başkanı olan çoban yeryüzündeki hakikatin Tanrı adına biricik temsilcisidir. Hemen hatırlatalım ki, bu anlayış hâlen Türkiye’de bile değişmiş değildir. En azından elitist, jakoben anlayışa dayanan bürokratik oligarşi açısından.

İşin ilginç tarafı bu siyaset anlayışı da bize Batı’dan geçti. Zira kökenleri Firavunlara kadar giden siyaset anlayışına göre imparator ya “*dominus ed deus*’tu (yani Tanrı Kral) ya da *pontifex maximus*. (yani büyük Rahip Kraldır) Bu anlayışı ilk kez Roma’ya *J. Sezar* getirmiştir. Sonra sosyo-politik şartlar değişmiştir. Bu kez Roma İmparatorluğu’nda, *Bizantinizm* yani dinin devletin tayin ettiği şekilde ve yapıda olması politikası egemen oldu. Bu siyaset anlayışına göre din gerektiğinde kullanılabilir bir enstrümandır o kadar. Yani din; devletin ve devlet aygıtını yöneten, kontrol eden, onun sayesinde nemalanan kesimlerin iktidarını halk nazarında meşrulaştırıyorsa iyi bir şeydir.

Öyle ya rakibi *Maxsentius*’la yaptığı İmparatorlar Savaşı’nda sıkıştığı anda askerlerine mızrakların ucuna İncil parşömenlerini geçirin kalkanlarınıza haç işareti çizin diye emir veren İmparator *Konstantin* değil miydi? O bu yönüyle *Sıffin Savaşı*’nda *Muaviye*’ye öncülük etmiş oluyordu. Eğer birisi ortaya çıkıp; “*Biz kendi kaderimizi kendimiz tayin etmek istiyoruz, dinin belli güç odakları tarafından kendi iktidar ve menfaatleri doğrultusunda kullanılmasını istemiyoruz, Hz. Peygamber ve örnek sahabilerinin uygulamalarını talep ediyoruz, din hakikatte insanın kurtuluşu dünya ve ahiret saadeti için vardır, onun aslı hak ve adalettir, Hz. Ömer’in söylediği gibi -annelerinden özgür doğan bireyleri kimse köleleştiremez, güdemez- yahut biz hak ve adalet istiyoruz*” dese,

devlete ve onu temsil eden çobana karşı en büyük suçu işlerdi. Hatta bu İlahî İrade'ye karşı bir başkaldırı sayılırdı. Veleve ki, bu, Efendimizin torunu, şehitlerin efendisi Hz. Hüseyin bile olsa değişmez. Zira bu öyle münafık ve şeytanî bir siyaset anlayışıdır ki, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da hunharca katledilmesinin meşruiyyetini, Yezid gibi, Allah'ın kitabından çıkartma cüretini bile gösterir. Öyle ki, Muaviye ve oğlu Yezid döneminden itibaren yerleşen bu siyaset anlayışı -istisnalar ve adil sultanlar hariç- özgür düşüncüyü öldürdü.

Gaylan ed-Dımeşk, Caad bin Dürhüm, Hallacı Mansur, Molla Lutfi, şair Nefti, Şeyhülislam Sünizade gibi âlimler devletin bekası ve toplumun selameti adına katledildi. Süfyan-ı Servi, İmam-ı Azam, İmam-ı Malik ve Şafi gibi âlimlere işkence edildi. Düşünürler Halife Mansur dönemindeki gibi Kızıl Deniz'de bulunan Dehlek Adası'na sürüldü, ya da büyük Filozof İbni Rüşt gibi camilerden kovuldu gayrimüslimlerin yanında ikamete zorlandı.

Sonuçta İslam dünyasında muhalefet susturuldu. Sivil toplum anlayışı ve örgütleri gelişemedi. Dolayısıyla halk yönetimlerde etkin olamadı. Hâlen İslam dünyasında bu tür ilişkiye dayanan siyaset anlayışı devam ediyor. İslam dünyasının en laik en demokratik ülkesi sayılan Türkiye'de vatandaşlar aydınlar, düşünürler hâlen andıçlarla fişleniyorsa o zaman siz düşünün İslam dünyasının yarı feodal rejimlerinin pürmelalini.

Bugün İslam dünyasının en demokratik ülkesi sayılan Türkiye'de halkın seçtiği hükümetler rejim düşmanı olarak gösterilip bazı otoriter çevrelerce gayri meşru ilan edilebiliyorsa, halka güvenilmiyorsa bu, yukarıda eleştirdiğimiz siyaset anlayışının hâlen devam ettiğini gösterir. Yani Ortaçağ'da din adına uygulanan otoriter siyaset anlayışı, bugün laiklik, çağdaşlık, pozitivist anlam ve kavram çerçeveleri adına uygulanmaktadır. Ünlü burjuva devrimcisi ve aynı zamanda köle tüccarı olan Volter'in söylediği gibi «Her şey halk adına, ama hiçbir şey halkla beraber değil». Ancak, durum hiç iç açıcı olmasa da ümitsizliğe düşmeye gerek yok, arzulanan yeni bir dünyayı kurmak her zaman mümkün, o da bizim elimizde.

Evet,tekrar ediyorum: Bütün bunlara, yani geleneğimizdeki bahis konusu olan kimi sapmalara rağmen, hâlen İslam dünyasının yeniden toparlanması, yeniden tüm insanlığın mutluluk ve refahına yol açacak adalet eksenli bir paradigmaya dayanan yeni bir dünya düzeni inşa etmesi imkân dâhilindedir. Zira İslam dünyası bu potansiyeli fazlasıyla içerisinde barındırmaktadır.

Ancak hemen belirtelim ki, İslam medeniyetinin küresel düzeyde belirleyici hâle gelmesi, ne fundamentalist hareketler gibi geleneği, tarihsel ve toplumsal kazanımları reddetmekle olur, ne de geleneği Kur'an ve sahih sünnet çerçevesinde kritik etmeyen tamamen entegrist diyebileceğimiz anlayışla olur.

Kurtuluşun yine kadim geleneğimizin yeniden keşif ve inşasına bağlı olduğu gerçeği, bugün yırtıcı kapitalizmin uşaklarının dünyayı sarsan kaos,

şiddet, cinayet, ve küresel felakete yol açan uygulamaları karşısında daha da belirginlik kazanmıştır. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel ve toplumsal birikimi, stratejik ve jeopolitik konumu, deneyimi İslam dünyasına ışık tutacak potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı Türkiye bu potansiyelin bilincinde olarak politika üretirse, hem kendisini daha güçlü kılacak konuma kavuşturacak, hem de İslam dünyasının birlikteliği için önemli adımların atılmasına vesile olacaktır.

Bugünkü konjonktür; bu kadim milletin kurtuluş reçetesini, ne olacağı belli olmayan ve *Jurgen Habermas*, *J. Derrida* gibi filozoflarca şimdiden geleceğinden derin endişeler duyulan AVRUPA BİRLİĞİ'ne zorluyorsa, bu süreç milletimizin tarihsel yürüyüşüne, beslendiği sosyal muhayyileye (*social imagination*) ve ona bağlı siyasal akla tamamen ters düştüğü kanaatindeyim. Bundan dolayı Avrupa Birliği dayandığı sosyo-politik, sosyo-ekonomik, kültürel ve bu kültürün arka planını oluşturan *Judeo-Critean* (*Yahudi-Hristiyan*) metafiziği ve ona hayat veren Greko-Romen felsefesi, en ince detaylarına kadar tartışılmalıdır. Aksi takdirde çürütücü taklitçilik, öldürücü popüler ve hedonist kültür topyekûn bir ümmetin sömürülmesini ve tutsaklığını devam ettirecektir. Şüphesiz İslam dünyası, Batı medeniyetinin hegemonyasında olan bilim, sanat, teknik ve sosyal bilimlere alternatif, epistemolojik ve entelektüel temelini geleneğinde inşa eden, ümmet bilincini ön plana çıkaran yapılanmayı gerçekleştirmek zorundadır. Aksi takdirde bütün yapılanlar kuru ve verimsiz bir gayretten ileri gidemeyecektir.

Yazımızın başlangıcından itibaren yaptığımız kritik ve tespitlerimizin amacı pesimist (kötümser) ve ümitsiz bir tablo çizmek değil, aksine direniş ve uyanış ruhunu artırarak kadim geleneğimizi yani bir tasnif yaparsak onun temelini oluşturan beyan, burhan ve irfanı, yeniden keşfedip, onu yeniden inşa ederek tüm insanlığa hizmet etmektir. Şüphesiz bunu yapmanın en önemli ilk temel koşulu medeniyetimizin temel dili olan Osmanlı Türkçesini ve ayrıca Arapça ve Farsçayı iyi bilmek ve aynı zamanda nazari (teorik) anlamda düşünce geleneğimizi sürdürebilmektir.

HASRETE YANSIYAN KADIN EZGİLERİ BAĞLAMINDA EĞİN TÜRKÜLERİ

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK¹

157

Acı - tatlı her türlü duygularımızı mısralaştırıp özel ezgilerle terennüm ettiğimiz türküler arasında “Eğîn² Türkü”lerinin ayrı bir yeri vardır. Erzincan’ın -şimdiki adıyla- Kemaliye ilçesine ait olan bu türküler için “ağız” terimi kullanılır ve söylendikleri bölgelere göre; Eğîn ağzı, Sandık ağzı, Venk ağzı, Apçağa ağzı ve Tığman ağzı gibi adlarla anılır.

Eğîn türkülerinin temelini, bu yörenin kültürüyle sembolleşen “elagözlü”ler oluşturur. Çoğunluğu 11’li heceyle söylenen maniler olarak kabul ettiğimiz “elagözlü”lerden oluşan bu türkülerde, kocasını İstanbul’a çalışmaya (kâra) gönderen gözü yaşlı gelinin³; sılada büyük bir sabırla eşinin

1. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi / ELAZIĞ

2. Yöre halkının isteği üzerine, Bakanlar Kurulu Başkanlığı; “Eğîn isminin, hiç bir mefhumu milli ifade etmediği” düşüncesiyle 21.10.1922 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk’ün adına izafeten “Kemaliye” adının verilmesini kararlaştırmıştır.

3. Eğîn’de, evlenen hemen hemen her erkek, bir süre sonra - bölge, çalışma şartlarına uygun olmadığı için - İstanbul’a kâra/para kazanmaya gitmiştir. Taşradan giden birinin İstanbul’da iş sahibi olup para kazanması kolay olmadığından, çiftler uzun süre birbirlerinden ayrı kalırlar. Daha da kötüsü, padişah fermanı ile İstanbul’a aile getirmek de yasaklanmış, sadece erkekler, resmî görev veya ticaret amacıyla gidebilmişlerdir.

yolunu /dönüşünü beklerken, yüreğinin sızısını, yalnızlığının dayanılmazlığını, acısının büyüklüğünü, hasretini, özlemini mısralarla dile getirişi anlatılır. Elagözlülerin üçüncü mısraı genellikle; “*Ela gözlerini sevdiğim ağam*” şeklinde olduğu için bu adla anılmaktadır.⁴ Eğin türkülerini, konuları itibariyle ele aldığımızda, *aşk, sevgi, özlem, hasret, ayrılık ve gurbet* konusunun birinci sırada yer aldığı, buna karşılık diğer yörelerin türkülerinde sıkça rastlanan tabiat, kahramanlık, savaş, toplum, mizah ve benzeri konuların sınırlı oranda bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun başlıca sebebi ise, kucağında yavrusuyla sılada tek başına kalıp yıllarca hayatla mücadele eden Eğinli gelinin, yüreğinde gizleyip açıkça söyleyemediği duygularını “elagözlü”lerle dile getirip, “elagözlü”lerle gurbetteki eşine seslenmesinden kaynaklanır. “Ela-gözlü”lerde sık sık tekrar edilen “gurbet” İstanbul yerine kullanılırken “ağa / beyefendi” koca, gurbete giden erkek, yol gözleyen Eğinli gelinin “ela göz-lü”südür. Buna karşılık, erkeğin söylediği manzumelerde “ağa”nın yerini “yâr, gelin ve dilber” gibi terimler alır.

“Elagözlü”lerde az sözle çok şeyin ifade edildiği, anlam bakımından zengin, lirizmin hâkim olduğu mısraların bir araya getirildiği görülür. Ahmet Talat (Onay); “... *Hicran ifade eden bu şiirin emsâline âruz şiirlerinde bile ender tesadüf olunur, o kadar hissi ve samimi, o kadar sade ve revandır.*” (Boratav 1991: 347) diyerek Eğin türkülerinin dolayısıyla “elagözlü”lerin lirizm açısından nasıl bir güce sahip olduğunu ifade eder. Çoğu “elagözlü”lerde, dört mısra arasında anlam bütünlüğü vardır. Yavrusunu bekleyen anneler, kardeş hasreti çeken bacılar, ama hepsinden önemlisi büyük bir sabırla eşlerinin yolunu bekleyen gözü yaşlı gelinler, yüreklerinin derinliklerinden gelen hasretlik ezgilerini “elagözlü”lere mısra mısra dokumuşlardır.

Dikkat edilirse, kültürümüzde yer alan türkülerin büyük bir kısmında içerik olarak duygularını, aşklarını, sevdalarını dile getiren, hasret çeken, sevdiğine yalvaran, rakiplerinden kıskanan bir erkek/âşık portresi çizilirken “Eğin türkülerinde” bu rolü kadının üstlendiği görülür. Gurbete giden eşinin yolunu gözleyen Eğinli kadının sevgisi, aşkı, sadakati, özlemi, hasreti, bekleyişi, ümidi, ümitsizliği, yalvarışı kısacası kocasına olan içli duyguları bu türkülerle dile getirilir. Erkek ise bu duygular karşısında arada bir sevgisini ifade etse de genel anlamda biraz umursamazdır.

Bugüne kadar söylenen sevda türkülerinde de, aşk konulu şiirlerde de büyük oranda âşığın yalvaran, sevgili için yapamayacağı hiçbir şeyin olmağını ifade eden bir yapıya sahip olduğunu, mâşuğun ise nazlanan, yüz vermeyen, rakibe meyleden bir kişilik sergilediğini yukarıda belirtmiştik. Bu durum Fuzûlî’de de, Bakî’de de, Karacaoğlan’da da, Veysel’de de, Anadolu

4. Bazen “Ela gözlüm” yerine “Kömür gözlüm” teriminin kullanılmasına bağlı olarak –az da olsa- “kömürgözlü” adıyla da anılır.

türkülerinde de aynıdır. Örneğin Fuzuli'ye ait olan şu beyitte âşığın, sevgiliye kavuşabilmek, onun elini öpebilmek için akla gelmedik türlü çareler hayal ettiğini görmekteyiz:

*“Dest-bûsı ârzûstıyla ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su”*

(Fuzûlî 2000: Kasîde 3-12)

*“Dostlarım, (eğer) sevgilinin elini öpmeden, bu arzuyla ölürsem toprağım-
ğmdan testi yapıp onunla sevgiliye su verin.”*

Âşığın durumu, Ahmet Paşa'nın şiirlerinde de Fuzuli'den farklı değildir. Onda da sevgiliye ulaşabilmek için toprak olmayı çare gören bir arayış vardır:

*“Bilmezem ki nice varam kûyuna dil-dârımın
Ben meger toprak olam ilte sabâ gerdim benim”*

(Ahmet Paşa 1992: Gazel 210-5)

“Sevgilimin mahallesine nasıl varacağımı/gideceğimi bilmiyorum. Ancak ben toprak olayım, sabâ da benim tozumu oraya götürsün.(Oraya ancak bu şekilde gidebilirim.)”

Aynı konu Neşet Ertaş'ın tellerinden yankılanır:

*Hep gönüller muradıdır âşığın
Nöbetin bekleyen alır keşiğin
Beklemeli şu sultanın eşiğin
Günde yüz bin kere yüzler sürmeli*

Âşık Veysel ise, karşılıksız aşkın kendisini ne hale getirdiğini görebilmesi için sevdiğinin sadece bir saat uğrayıp gitmesine razı olur:

*Benden selam söylen gül yüzlü yâre
Bir saat karşımda dursun da gitsin
Az mı, çok mu sinemdeki yâreler
Gelsin, gözü ile görsün de gitsin*

Oysa, Eğin türkülerinin temelini oluşturan “elagözlü”lere baktığımızda, bu durumun tam tersini görmekteyiz. Genellikle kadının, kocasına olan aşkını, sevgisini açıkça ifade ettiğini, bu sevgi için yapamayacağı hiçbir şeyin

olmadığını vurguladığını görürüz. “Elagözlü”leri bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde:

1. Kadın Sevdiği İçin Canını Feda Etmekten Çekinmez: Eğinli kadın henüz üç-beş aylık evliyken gurbete gönderdiği eşine büyük bir aşk ve sevgiyle bağlıdır. Göz açıp gördüğü, gönül verip sevdiği bir tek o vardır. Bir-birlerine doymadan ayrıldığı eşi öylesine yücelmiştir ki yüreğinde, zihninde, âdeta erenler safında kutsal bir zât olmuştur. Ziyaret kabul edilen erenlerin türbesinde nasıl kurban kesiliyorsa, eşi için de aynı şey geçerlidir ve onun yoluna canını kurban etmekten sakınmaz fedakâr kadın:

*Sabahın erinde gündün ileri
Sevmedim kimseyi senden ileri
Sen bir ziyaretsin kurban istersin
Kurban bulamadım candan ileri (s. 306)⁵*
***

*Gökte isen merdivenler kurayım
Yerde isen arayayım, bulayım
Kömür gözlerini sevdiğim ağam
Bir canım var, sana kurban olayım (s. 288)*
***

*El uzanmış kâkülünden alayım
Kolum yetmez ince belden sarayım
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Bastığın yerlere kurban olayım (s. 273)*
***

*Ağam, evimizin sergisi çuha
İnceldi yüreğim pek oldu yuha
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Sana kavuşayım tek canım çuha (s. 271)*
***

*Bağımızda mor menekşe bol olsun
Hasretliği icat eden kör olsun
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Ömrümün yarısı hediyem olsun (s. 297)*

Gurbetten dönmeyen sevdiği için çareler arayan talihsiz ve fedakâr

---

5. Çalışmamızda örnek olarak kullandığımız metinlerin büyük bir kısmı; **Her Yönüyle Kemaliye (Eğin)**, (Haz; Hazım Sezgin- Mehmet Şimşek - Fazlı Akkaya - Mahmut Efeoğlu), İstanbul 1996) adlı eserden alındığı için, dipnot yerine sadece sayfa numarası gösterilmiştir.

kadının yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Gerekirse canını bile vermeye hazır olan kadın, eşinin gelişine bir müjdelik verilecekse eğer, canından daha kıymetli bir “müjdelik”in olmadığını şu mısralarla ifade eder:

*Yüce dağ başının meşesi düzde
İnşallah gelirsin bu sene güzde
Deseler ki nazlı yârin geliyor
Satarım canımı veririm müjde (s. 318)*

Ayrılık, hasreti ve özlemi de beraberinde getirir. Araya giren acımasız yıllar uzadıkça sıladaki yârin hasreti de dayanılmaz bir hâl alır. Bir yıl, iki yıl, üç yıl, beş yıl diye yılları sayarken ölüm endişesi kaplamıştır bekleyeni. Ya “ağası” gelmeden ölürse, ya o kapkaranlık mezarda yatarken sevdiğini göremezse...! İstemese de ayrılığı kabullenen gözü yaşlı gelinin en büyük korkusu sevdiğinin yüzünü görmeden ölmektir. Bu öylesine bir sevgidir ki, tıpkı Karacaoğlan’ın “Ölünce sevemezsem seni” dediği gibi Eğinli gelin de ölümden ziyade sılaya gelen eşini görememekten korkar. İşte, gözleri eşinin geleceği yollarda kalan bir Eğinli gelinin bu endişeyle söylenmiş yürek burkan bir vasiyetnâmesi:

*Ölür isem örtmeyesiz üstümü
Hasretim vardır yummam gözümü
Kabrime bir pencere koyun ki
Yârim gelir iken görem yüzünü (s. 325)*

Aynı şekilde, ölümden korkmayan bir Eğinli gelinin, öldükten sonra bile hasret kaldığı eşini görmeyi hayâl eden bir başka yalvarışı:

*Fırat kenarına serdim postumu
Yeni bildim bana olan kastını
Vadem yeter, yâre hasret ölürsem
Açık koyun mezarımın üstünü (s. 29)*

Yine hasret kaldığı eşini göremeden ölme endişesi:

*Sen gideli ıssızlaştı haneler
Gözüm yaşı yağmur gibi taneler
Vâdem yeter hasretinle ölürsem
Kara toprak üzerimde iniler (s. 311)*

İşte, sevdiğine hasret gitmekten korkan Eğinli gelinlerden bazıları

sevdiğini görebilmek için mezarının üstünün açık bırakılmasını veya mezarına bir pencere yapılmasını isterken bazıları da eşleriyle aynı mezara defnedilmeyi arzu ederler:

*İğde ağacına diledim dilek
Birimiz Huriyiz, birimiz melek
Kadir Mevlam senden bir isteğim var
Mezara yârimle beraber girek (s. 304)*

Mısralarda geçen, “ağaca dilek dileme” ve “aynı mezara konulma” gibi ifadeler, manzumenin Eski Türk geleneği ve inancıyla olan ilgisini de apaçık ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, hasret çeken kadın, zaten sevdiği için canını vermeye hazırdır. Çünkü, ayrılık acısıyla perişan olan Eğinli gelin, her şeyden umudunu kesmiş kendini yorgun ve bitkin hissederken, onu yeniden canlandıracak, hayata bağlayacak tek şeyin sevdiğinin dönüşü olabileceğini bilir. Gurbetteki eşin dönüşü, tıpkı abihayat gibi, Hz. İsa'nın nefesi gibi, ölmüş olan vücuduna yeniden hayat verecektir:

*Zülûfün dağlardan lale getirir
Bu hasretlik başa bela getirir
Deseler sevdiğin şimdi geliyor
Ölmüş vücudumu cana getirir (Önder 1959: 1839)*

Ölüyü diriltecek kadar etkili olan sıla ziyareti, Eğinli kadının gözünde “yedi kere hacca gitmek”ten daha üstündür:

*Elâ gözlüm, gül yüzüne hâris ben
Bir fetva şeyhten al, bir de Âriften
Yedi kerre hicaz, bir kerre sıla
Sıla evlâ imiş Beytişerif'ten (Gür 1976)*

2. Ölümünden Daha Acı Olan Ayrılık Bir Türü Bitmez: Hemen hemen bütün “elagözlüler”in temelinde ayrılık konusunun işlendiğini belirtmiştik. Ölümünden daha beter olan ayrılık Eğinli gelinlerin gözyaşını bir türlü kurutmaz. İşte, ayrılık karşısında susan, boyun eğen, bekleyen, gizli gizli ağlayan, küsmeyen ama sitem ve serzenişte bulunan bir kadının feryadı:

*Karşı bağıın yoncaları tez biter
Özledim ağamı gözümde tüter
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Ayrılık çekmesi ölümünden beter (s. 292)*

*Aktı gözüm yaşı artık dinmiyor
Her yolcuya sordum kimse bilmiyor
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Senden ayrılahı yüzüm gülmüyor (s. 287)*

Günleri sayarak, bir gün eşinin geleceğini umut eden kadın, ayrılığın dayanılmazlığı karşısında olmadık çarelere başvurur:

*Akıp gidip akarlara kavuşam
Bir başına gelmişlere danışam
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Ayrılık azapmış, nasıl alışam (s. 272)*

Sevdiği adamın hasretiyle gözleri yollarda kalan Eğinli gelin, bir taraftan sevgi, özlem, ve hasret yüklü duygularını ilmek ilmek mısralara dokurken diğer taraftan bu ayrılığın çabucak bitmesi için bir takım dua ve pratiklere başvurur. Eski Türk inancıyla ilintili olan ve bir tür sudan/su iyesinden yardım isteme özelliği taşıyan bu uygulamada, Fırat'ın coşkun aktığı vakitler suyun kenarından aldığı üç taşa birer ihlâs okuyarak, bunları; “*Salladım selaya / Yol-ladım Mevlâ'ya / Yârimi kavuştur / Gelecek haftaya*” diyerek gücünün yettiğince suyun ortasına doğru fırlatır ve devam eder duasına:

*“Fırat coşmuş, kan ağlıyor adalar
Sen gideli ıssız kaldı odalar
Elagözlerini sevdiğim ağam
Bana gelsin, sana gelen kazalar”*

Daha çok nevrüz törenine bağlı olarak gerçekleştirilen bu uygulamada su iyesinden yardım istenirken taş/dağ iyesi de devreye girer ve duanın daha çabuk gerçekleşmesi arzu edilir.

İşte çaresizlik içerisinde ela gözlüsüne kavuşmanın yollarını bu şekilde arayan Eğinli geline karşılık, gurbet ellerinde geçim derdiyle boğuşan koca da, bir gün tekrar döneceği konusunda sılada bıraktığı eşini teselli etmeye çalışır:

*Yağmur yağa yağa yerler serindir
Senden ayrılanın derdi derindir
Kömür gözlüm yana yana ağlama
Gider de gelirim Mevlâm kerimdir (s. 327)*

Ama, bu dönüşler pek de yakın değildir. Çünkü İstanbul'a kâra giden Eğinli erkekler için hazır bir iş yoktur. Bazıları yıllarca inşaatlarda çalışarak

ekmek parası kazanırken bazıları da biraz daha fazlasını kazanıp sonrasında dönmeyi planlayarak yıllarca didinip dururlar. Böyle olunca da sılaya dönme tarihleri hep ertelenir, hep gelecek yıllara bırakılır. Nihayet, sıladaki geline gurbetteki eşinden, hep korktuğu ama, asla duymak istemediği kötü haber gelir:

*Güzele yaptırdım gümüştan kaşık
Sen bana mailsin ben sana âşık
Kömür gözlerini sevdiğim gelin
Bu yıl da gelemem hesap karışık (s. 324)*

Umut, insanoğlunun yaşama devam edebilme şansıdır. Bu yüzden derdinin, acısının biteceğini, hayallerinin gerçekleşeceğini umut etme bir kamçı gibi kişiyi şevkle hayata bağlar. Sıladaki kadın da, umutla eşinin geleceği günleri sayar. Ne çıkar, bu yıl gelememiştir ama, gelecek yıla mutlaka kavuşacaklardır. Ancak, ne acıdır ki, beklenen şey yine olmamıştır:

*Aç kitabı elif ile dala bak
Nazlı yârim geleceğim yola bak
Ela gözlerini sevdiğim yârim
Bu yıl da gelmezsem gelen yıla bak (s. 326)*

Her derdin dermanı olan zaman çabucak geçer, bekleyişleri de beraberinde getirir. Koca bir yıla rağmen Eğinli gelinin hâlâ gözleri yolda, dudakları duada beklemektedir:

*Eğin'in üstünde "Zincirli Kaya"⁶
Ağam benzer mah cemalin aya
Gece gündüz yalvarırım Mevlaya
İnşaallah gelesin gelecek aya*

Buna karşılık, İstanbul'dan gelen cevap yine iç açıcı değildir:

*Koçan'a deyin ki bu yıl akmaya
Akıp akıp da yüreğimi yakmaya
Benden selam söyleyin nazlı yâre
Bu yıl da gelemem yola bakmaya*

---

6. Karşılıklı söylenen bu iki manî, bugün Kemalîye'de, "Manî Yolu"ndaki bir tabelada yazılıdır.

Bu hasrete, dertli gelinin;

*Dalga vurdu, yıktı bağıın bendini
Ben çekemem ayrılığın dardını
Bu yıl da sılaya gelmezsen eğer
Vurur öldürürüm kendi kendini* (s. 289)

şeklindeki tehditleri de kâr etmez. Sözlerinin, yalvarışlarının bir faydasının olmadığını gören kadın, bu sefer pasif anne rolüyle çocukları öne sürerek, eşini o şekilde ikna etmeye çalışır:

*Yüksek odaların tavanı sesler
Bülbül yavrusunu yuvada besler
Elagözlerini sevdiğim ağam
Çocuklar büyüdü hep seni ister* (s. 325)

***

*Değme bahçelerde bitmez imiş nar
Ağam, bilmez misin düşmanımız var
Mevlâ'yı seversen bir mektup yolla
Ben el kızı isem, çifte yavrun var* (s. 299)

Bütün bunlara rağmen, yalvarmaları sonuçsuz kalıp eşini ikna edemeyen kadın, çareyi devlet yetkililerinden yardım istemede bulur:

*Bir dilek gönderdim Sultan Aziz'e
Okuttursun camilerde vaize
Ya İstanbul için ferman göndersin
Yahut da ağamı göndersin bize* (s. 330)

Çünkü, erkeklerin resmî görev ve ticaret amacıyla gittiği İstanbul'a, ailelerini götürmeleri ancak padişah fermanı ile mümkündür. İşte, ayrılığa tahammülü kalmayan bir hanım, bütün cesaretini toplayıp devrin padişahına seslenerek, ya kendilerinin de gidebilmeleri için bir ferman göndermesini ister ya da "ağa"sının yanına dönmesini. Bu dileği öylesine kutsaldır ki kendisi için, ancak camilerde okunabilecektir. İşte bu düşünceyle bazen de eşini manevi yönden etkilemeye çalışarak, sılayı ziyaret edenlerin bütün günahlarından kurtulacağına dair kendisi fetva verir:

*İstanbul yolları demir çakmaktan
Hûn oldu yüreğim yola bakmaktan
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Gel bir sıla eyle, kurtul günahahtan* (s. 323)

Bu şekilde hep devam eder yalvarmalar, umutlu bekleyişler. Ama, beklenen gün bir türlü gelmez. Aşağıdaki “elagözlü”lerde, gözleri yollarda kalan, kara bahtlı gelinin feryadı, beşik başında sabırla beklenen gurbet yolları ve sayılan günler, aylar, yıllar vardır:

*Aktı gözüm yaşı artık dinmiyor
Her yolcuya sordum kimse bilmiyor
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Senden ayrıralı yüzüm gülmüyor (s. 287)*

***

*Kervan geçer şu dağları yol eder
Yağmur yağar dereleri sel eder
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Yirmi dört ayımız iki yıl eder (s. 301)*

***

*Kaşlarının eğmelisi yay olur
Yârimi görenin aklı zayi olur
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Üç yılımız otuz altı ay olur (s. 305)*

Yıllarca, günleri sayarak koca yolu bekleyen sevdalı gönül, yüreği Fırat’ın azgın suları gibi coşsa da sevdiğine karşı her zaman hoşgörülü olur, iyiliği ve selâmeti için dua eder. Âdeta Hz. Eyûb’un, Yunus’un, Mevlâna’nın sabır ve hoş görüsüyle, sılayı unutan “ağa”ya hayır - dua etmekten geri kalmaz:

*Kadir Mevlâm, ela gözlüm sağ ola
Selâmı gelmezse yine sağ ola
Varsın bana bir selâm gelmesin
Benden ona yüz bin selâmlar ola (s. 292)*

Biraz sitem, ama yine hoşgörülle:

*Kuş olsan da her dem uçsan havadan
Şahin yavrusunu atmaz yuvadan
Sen beni yakandan atmak istersen
Ben seni unutmam hayır duâdan (s. 309)*

diyen sabırlı yürek bekleyişe devam eder.

Ve bu günler böyle gelip geçer. Kimileri sonunda muradına erip hasretine kavuşur ama hüsrânla sonuçlanan hikâyeler de dilden dile dolaşır.

Aşağıdaki “ela gözlü” nün söyleniş sebebi, bir kadının çektiği hasreti, gurbet acısını ve İstanbul’a iş için gönderdiği eşini bir daha göremeyişini anlatır. Kemaliye’nin Apeğa köyünden İstanbul’a çalışmak için gelen bir ağa, uzun yıllar memleketine dönmeyince okuma yazma bilmeyen eşi buna bir şiir yazdırıp gönderir:

*Yüce dağ başında koyun kurt olur
Yârim, hasretin bana dert olur
Bu yazı da güze döndürende gelmez isen
Mezarlık toprağın bana yurt olur.*

Kocası, birkaç sene sonra bu şiire cevaben bir mektup yazarak, bulunduğu makamın yüksekliğini anlatıp, çok para kazandığını, Mısır’a Paşa olduğunu, çocukları da alıp yanına gelmesini ister. Ancak eşine son derece sadık olan kadın, aynı zamanda onurundan da taviz vermeyerek, artık yaşının geçtiğini, beklemekten yorulduğunu, yıllardır emek verip yetiştirdiği bağıni bahçesini bırakmak istemediğini belirterek eşinin teklifini reddeder ve şöyle der:

*Derin derelerin serin köşesi
Kırıldı gönlümün zarif (billur) şişesi
Gençliğim geçti ah-u zar ile
Neyleyem olmuşsun Mısır Paşası (s. 470)*

Görüldüğü gibi, sevdiği için canını bile vermektan sakınmayan, ölümü göze alan vefalı kadın yeri geldiğinde derdini yüreğine gömüp onurunu, gururunu da korumasını bilmiştir. Hatta sevgilerine karşılık muhatap oldukları umursamazlık, duyarsızlık ve ilgisizlik nedeniyle “sabrın da bir sınırı vardır” diyerek, gurbetteki kocalarına sâfiyâne ifadelerle beddua edenler bile olmuştur:

*Dere kenarında dizili şişe
Beni kebab diye vurmuşsun şişe
Ela gözlerini sevdiğim ağam
Gözün de görmüyor, ciğerin pişe (s. 275)*

***

*Ahirette İstanbul yok kaçasın
Yalan – gerçek defterini açasın
Sırat köprüsünde kaya ayağın
Başın döne cehenneme düşesin (s. 305)*

Bu beddualardan “gurbeti icad edenler” de nasiplerini alırlar. Çünkü, kocasının gidişine engel olamayan kadın, bazen de bütün suç u gurbeti icad edenlere yükler:

*Bağımızda sıra sıra bademler
Ağlamaz mı nazlı yâri gedenler
Ne ben yârdan doydum, ne de yâr benden
Sürünsün/hortlasın gurbeti icâd edenler (s. 286)*

Hiç şüphesiz, erkeğin kadına olan duygularını anlatan türküler de vardır. Özellikle; “**Süt Küleği**” (*Elinde süt küleği öyledir yar öyledir /Sütten beyaz bileği söyle cananım söyle / Eğinden kız almazsam yar elinden yar / Yanarım cayır cayır vur ellerim vur*), “**Munzur Dağı**” (*Munzur Dağı sinelenmiş kar ile/ Aram açık ela gözlü yar ile / Eller bayram eder nazlı yar ile / Benim ömrüm geçer ah-u zar ile*), “**Sunam**” (*Çektüğüm gönül elinden / Usandım gurbet elinden / Kimseler bilmez halimden / Uyan Sunam uyan derin uykudan*) ve “**Sabahın Seher Vaktinde**” (*Sabahın seher vaktinde aman görebilsem yarımı / Gül dalına bülbül konmuş aman çeker ah-ü zarımı / Elimden almak isterler aman nazlı yarımı*) gibi türkülerde âşığın sevgisini, hasretini hatta yakarışını görmemiz mümkündür. Ama, Eğin türkülerini geel anlamda değerlendirdiğimizde, sevenin, bekleyenin, özleyenin, yalvaranın kadın olduğunu bu duygular karşısında erkeğin - istisnalar hariç- biraz duyarız hatta umursamaz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Elbette ki, türkülerin bu şekilde oluşmasında bölgenin sosyo-kültürel yapısının büyük etkisi vardır. Evlendikten hemen sonra İstanbul’a kâra (çalışmaya) giden delikanlı, belki aylarca iş bulamamakta veya kazandığı para ancak karnını doyurmaya yetmektedir. Bu şekilde geçen zamanlar, arada bir soğukluğun yaşanmasına sonrasında erişilen maddi rahatlık ise ilginin başka yönler e çevrilmesine vesile olabilmektedir. Ama şu da var ki, bütün zorluklara rağmen eşine, çocuğuna, yuvasına bağlı kalıp;

*“Aşağıdan geliyor, geline benzer
Saçları ibrişim teline benzer
Ela gözlerini sevdiğim gelin
Çimenli bahçenin gülüne benzer” (s. 272)*

veya

*“Bülbül yuva yapmış gülün üstüne
Ben kara giyemem alın üstüne
Ela gözlerini sevdiğim dilber
Ben güzel sevmedim senin üstüne” (s. 408)*

diyen erkekler de vardır.

“Eğin harab olmuş” adlı türküden de yine bir Eğinli gelinin feryadı yükselir. Ancak buradaki gurbet İstanbul değil Urfa’dır, feryadın sebebi ise birkaç ay önce evlendiği eşinin hastalığı sebebi ile tebdil-i hava için gittiği memleketi Urfa’da can vermesidir. Kocasının ölüm haberini alan talihsiz gelin, aşağıdaki türküyü söyler:

*Eğün harab olmuş bülbül ötmüyor
O yâr irak düşmüş elim yetmiyor
O yârin sevdası serden getmiyor
Tez gel, tez gel eğlenmiyeseñ
Elde güzel çoktur evlenmiyeseñ
Eğün şam olmuş ben nedem yarsız durulmaz
Hançer yarasına merhem bulunmaz
O yâr uzak düşmüş yâre varılmaz
Tez gel, tez gel eğlenmiyeseñ
Elde güzel çoktur evlenmiyeseñ*

Sonuç olarak, Anadolu türkülerinin büyük bir kısmında çeşitli konular, bazen erkeğin bazen de kadının dilinden terennüm edilirken, Eğin türkülerinde ve bu türkülerin temelini oluşturan “elagözlü”lerde; gurbetteki eşine duygularını anlatmaya çalışan yanık yürekli, gözü yaşlı Eğinli hanımların sessiz çığlığı nağmelenir.

Kaynaklar

Ahmet Paşa (1992), **Ahmet Paşa Dîvânı** (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara. Boratav, Pertev Naili (1991), “Eğin Türkülerinin Başlıca Temleri”, **Folklor ve Edebiyat/2- 1982**, İstanbul, 346-363.

Fuzûlî (2000), **Fuzûlî Dîvânı** (Haz. Kenan Akyüz vd.), Akçağ Yayınları, Ankara.

Her Yönüyle Kemaliye (Eğin) (1996), (Haz.: Hazım Sezgin – Mehmet Şimşek – Fazlı Akkaya – Mahmut Efeoğlu), İstanbul; T.C. Kemaliye Kaymakamlığı Köylere Hizmet götürme Birliği Yayını.

Önder, Ali Rıza (1959), “Eğin Manileri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 5 (115).

SEÇMİŞLİĞİM; ZAMANSIZLIĞIN ARDINDA KALAN GÜL MEVSİMİDİR

T. E. ŞAHİN

---

*Bedeli ağır olan yaşanmışlıkların
Ve pervasızlıkların
Kaçışın dünyasıdır; sıradanlıktan
Bıkmışlıktan
Alışmışlıktan.
Eriştiğim, arayışlarımın hediyesidir
Bahar ardı masal bahçesinde önemsemişim.*

*Zülfüne değişmem; ne nicelikleri
Ne nice geleceklere*

*Her şeye rağmen;
Kendi göç yolunda uçan kırlangıç gibi
Çatlamış toprakta yatağına akan su gibi
Kıyam gününde feryatlara umursuz ve dilsiz kayalar gibi
Ölüm olsa giden seyyahlar gibi
Dağlarda kaybolan dervişler gibi
Dağlar ardını seyirdir seçmişliğim.
Özlem ağrısıdır; burcunda kalmışlığımın ağır bedeli
Bende kalan büyüğü hüziin, o bilinmedik acıysa da
Kapısını açtığım kör kuyuya da içine düştüğüm
Kör eden haleler yanında ışığımdır inan.*

*Diz üstü çökeceğim o gelecekte
Ayrılık ve unutulmuşluk çürütse de beynimi
Parçaları kayalara yapışmış
O büyük sevda anılarının soluğu sevincimdir inan.*

*Bilirim ki, bedenim bile yapışsa o zindan geleceklere
kendi geçmişimden gelenin düşüyle ışır anılarım.
Ve şal olur gelir göklerden zülüflerin
Üstümün örtüsü cennetten atlas gibidir inan*

*Dağ inler, yapraklar savrulur
Vadiler o vakitte sellere boğulur
Yine de bir esintiyle dirilir ruhum
Anlarım ki, o esen, seçtiğimden gelen esintidir inan.*

Ve bir gün;

*Düştüğüm yer
Kara aynaların karanlık arkası olacak
Kaçınılmazdır belki
Dağlar ardına sakladığım ayrılık
Ne söyler dilim o gün bilirim
Sığındığım yerdir belki, içimdeki yalnızlık*

*Andıkça, tebessümünde duran dudaklarımdan
Dökülen ezgilerde kelam:
“dokunduğun ten, kadim canlarımdan kanından
Soluduğum son sevda
Batıda kalan baharımdan”*

*Yüreğime dokunan ufkun kızılı değil,
Kızıla boyalı olan silüetlerin rengi benim kanımdan*

*Hesapsız, kitapsız, sorgusuz seçmişliğim
Ne umut, ne hüznün, ne acı, ne sevinç
Tüm bunları kucaklasa da kollarım
Tuttuğum şey ifadeye gelir bir dünya değil
İçli bir çılgılık gibi bulsa da beni yeni kaderim
Seçmişliğim sadece sensin
Kadere mahkûm duygular değil.*

HÜZNÜN AĞLAMASI

Dr. Şadi YAZICI

---

*Hasretin yüreğime çarptığı dem
Kopar hayattan tüm bağlarım
Karanlığa direnir, senin adını
Yazarım her hücreme ağladıkça!..*

*Gözyaşım kan olup akınca,
Her şiir aşk, her şarkı hasret kokar.
Tek ses, tek tını, sen olunca
Hüzzam güfte olur iniltilim, ağladıkça!..*

*Hasret deryasına gark olan aşığım
Yarin girdabında rotasız gemi
Amansız fırtınalar kopsa da her dem
Bulutlar çekilir güneş güler, ağladıkça!..*

*Pusatsız süvariylim kutsal seferde
Almışım müjdemî güzel haberde
Değerse bir bakışın nahif tenime
Kaf Dağı'nı düzlerim inceden ince, ağladıkça!..*

BEKİR YILDIZ'IN *HALKALI KÖLE* ve *AİLE SAVAŞLARI* ROMANLARINI FEMİNİST EDEBİYAT KURAMI İLE OKUMA DENEMESİ

Yard. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU*

1. Bekir Yıldız Hakkında:

Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına tutunarak eserler veren, *Türkler Almanyada* romanı ile Almanya'ya işçi göçünü işleyen ilk romanı, *Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbela* romanı ile ilk Kerbela romanını yazan, Güneydoğu'yu ve köy gerçeğini edebiyata taşıyan, bugün Türk edebiyatında küçürek öykü diye bilinen, "short short story" türünün edebiyatımızda ilk örneklerini veren, (*Durukoğlu, 2012:45 vd.*) sanatta gerçeklik anlayışını "süte su katmadan yazma" olarak açıklayan, sanat gücünü "gerçekleri yoğunlaştırıp dinamit haline getirme" (*Makal, 1969:9*) çabasına bağlayan Bekir Yıldız 03.03.1933 yılında Urfa'da dünyaya gelir. (*Necatigil, 1995:356*)

1951 yılında *Resimli Tomurcuk* (Haftalık Çocuk Gazetesi) dergisinde çocuk öyküleri yayımlayarak yazın hayatına başlayan, 1966-1984 yılları arasında yazıp yayınladığı beş roman, on yedi öykü kitabı içinde bir araya getirdiği 153 hikâye, hikâye-röportaj ve masal olarak sınıflandırılabilir hikâye ve hikâyemsi eser veren Bekir Yıldız'ın; *Reşo Ağa, Kara Vagon, Kaçakçı Şahan, Sahipsizler, Evlilik Şirketi, Beyaz Türkü, Dünyadan Bir Atlı Geçti, Demir Bebek, Mahşerin İnsanları, Bozkır Gelini, Harran, Alman Ekmeği, İnsan Posası, Yaman Göç, Röportajlar, Ölümsüz Kavak, Arılar Ordusu, adlı öykü kitapları; Türkler Almanyada, Halkalı Köle, Aile Savaşları Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbela, Darbe* romanları, okurları ile buluşan, edebi kişiliğini oluşturan eserlerinin toplamıdır.

Romanlar da yazmasına rağmen hikâyeciliği ile şöhret kazanan, Türk edebiyatında sosyal - gerçekçi / toplumcu çizgisiyle tanınan Bekir Yıldız; yukarıda sıraladığımız eserlerinde Anadolu insanının yaşamını, töreler karşısındaki tutumunu, ağa-köylü ilişkilerini, kaçakçılığı, kan davasını, eşkıyalığı, kırsal kesimden büyük kentlere ve Almanya'ya çalışmaya giden insanların bunalımını / kültürel çatışmalarını ve evlilik kurumunun çarpık yönlerini, feodalizmi, emperyalizmi, kapitalizmi, sosyalizmi, vb. konuları işlemiştir. Eserlerine kendi yaşamından kesitler eklemiş, sansürsüz gerçekçilik ilkesiyle yazmıştır.

*Yard. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi.

Türk edebiyatında soyadındaki yıldız gibi parlayan Bekir Yıldız, yazdıklarını taçlandıran çeşitli ödüller de almıştır. Yayımlanmamış öykülerden meydana gelen “Kara Vagon”la 1969’da öykü dalında *May Edebiyat Ödülü*’nü alan Yıldız, “Kaçakçı Şahan” adlı öykü ile 1971 *Sait Faik Hikâye Armağanı*’nı Bilge Karasu ile paylaşır. “Darbe” adlı romanı, 1990 Milliyet Yayınları Roman Yarışması’nda birincilik ödülünü, “Allah’ın Gölgesinde Koşanlar” adlı röportajı 1991 *Yunus Nadi Röportaj Ödülü*’nü almıştır.

Kaçakçı Şahan adlı hikâye bir filme de ilham kaynağı ve malzeme olur ancak yazarı ve eseri anılmaz. Bekir Yıldız’ın ağzından hadisenin aslı şudur: “Beni üzen Yılmaz Güney’in *Yol* filminde Kaçakçı Şahan’ın ve Bedrana’nın izinsizce kullanılmış olmasıdır. O zaman Yılmaz Güney yurt dışındaydı. Şimdi de öldü. Ama senaryo çalışmasında bulunanlar, hikâyemi çalanlar hayatta.” (Sezer, 1998:2) Henüz mirî malı olmamış bu eserlerin izinsiz ve atıfsız kullanılması önce fikir ve sanat eserleri ile ilgili yasalarla sonrasında insanlıkla bağdaşmaz.

Sahipsizler adlı hikâye kitabında yer alan *Üç Yoldaş* adlı hikâye bir filme, bir tarafından esin kaynağı ve malzeme olmuştur: “*Yeri gelmişken Yılmaz Güney’in Baba isimli filminin o unutulmaz ilk 20 dakikasının ‘Üç Yoldaş’tan ayarlanmış olduğunu belirtelim.*” (Ergün, 1975:68)

Darbe adlı roman aynı adla beyaz perdeye de uyarlanmıştır. 1990 yılında çekilen, “12 Eylül döneminde yüzünü plastik bir ameliyatla değiştirip ‘pişmanlık’ yasasından yararlanan bir itiraflının öyküsü.” cümleleri ile konusu özetlenen filmin senarize edilmesine Haşmet Zeybek katkıda bulunmuş, yönetmenliğini Ümit Efekan üstlenmiş; oyuncular kadrosunu Bülent Bilgiç, Nilgün Akçaoğlu, Nergis Cansevdi, Metin Serezli, Kadir İnanır oluşturmuştur. Drama türüne dahil edilen filmin yapımcı firması ise *Tuççe Film*’dir.

Yine *Halkalı Köle* romanı 1986 yılında Ümit Efekan tarafından sinemaya da uyarlanmıştır. Karısı (Zuhal Olcay) ve sevgilisi (Melike Zobu) arasında bocalayan bir yazarın (Tarık Akan) öyküsü olarak özetlenen filmin senarize edilmesini Haşmet Zeybek ve Ümit Efekan üstlenmiştir. Halis Şenol’un yapımcı olduğu filmin müzikleri Cahit Berkay tarafından yapılmıştır. Filmin belirgin karakterlerini Tarık Akan, Zuhal Olcay, Menderes Samancılar, Melike Zobu, Ferdi Altuner canlandırmıştır. Sinemanın büyüğü elinin de değdiği bu roman, sergüzeştinden anlaşıldığı kadarıyla bugün için olmasa bile yazıldığı ve revaçta olduğu zamanlar için bir fenomen haline gelmiştir.

Vedat Türkali tarafından senarize edilen ve konusu “Yaşadığı çevrenin geleneklerine uyup intihar etmek zorunda bırakılan bir köy kızının aşk öyküsü...” cümlesiyle tanıtılan Bekir Yıldız’ın *Bedrana* adlı hikâyesi, aynı adla, Süreyya Duru’nun yönetmenliğinde; İhsan Yüce, Perihan Savaş, Aytaç Arman, Sırrı Elitaş, Tuncer Necmioğlu, Talat Gözbak, Sabahat Işık, Esin Karakaya’dan oluşan oyuncu kadrosuyla, 1974’te sinemaya uyarlanmıştır. *Bedra-*

na filmi, Çekoslovakya’da Karlovy Vary Uluslararası Film Şenliği’nde “1974 CIDALAC Ödülü”nü kazanmış, aynı yıl Antalya Film Şenliği’nde “Gümüş Portakal” almıştır.

Yine Vedat Türkali tarafından senarize edilen ve konusu “*Anadolu’nun başlıca sorunlarından olan ağılık ve kaçakçılık üzerine yapılmış Türk sinemasının yüz akı filmlerinden bir tanesi...*” cümlesiyle tanıtılan Bekir Yıldız’ın Kara Çarşafı Gelin adlı hikâyesi; aynı adla, Süreyya Duru’nun yönetmenliğinde; İhsan Yüce, Menderes Samancılar, Aliye Rona, Aytaç Arman, Hüseyin Peyda, Sırrı Elitaş, Semra Özdamar, Hakan Balamir, Sabahat Işık, Zülfikar Divani, Rengin Arda’dan oluşan oyuncu kadrosuyla, 1976 yılında sinemaya uyarlanmış, 14. Antalya Film Festivali’nde En İyi Film Ödülü’nü almıştır. (Durukoğlu, 2012:78 vd.)

Hayatını romanlaştıran, hayatından birkaç roman çıkaran Bekir Yıldız’ın, evlilik, aile kurumu, kadın erkek ilişkileri üzerine yazdığı otobiyografik karakterli, yazarın hayatı ile birebir koşutluklar barındıran roman ikilemesinden ilki *Halkalı Köle*, ikincisi bu romanın devamı olan *Aile Savaşları*’dır. Bu iki romanı tek roman olarak okumak ve incelemek mümkün olduğu için biz de yazımızda iki romanı birlikte incelemeyi uygun gördük.

2. *Halkalı Köle Romanının Yazılış ve Yayınlanış Süreci ile İsim İçerik İlişkisi:*

Yazarın ikinci roman denemesi **Halkalı Köle** romanının yazımı, Bekir Yıldız’ın hayatının en çalkantılı ve karmaşık yıllarını yaşadığı, tarih ve takvim dilimlerine denk düşer. Yazarın damadı Ali Uğur ile 11.02.2002 tarihinde yapılan bir röportajda, romanın yazılış yılları ve roman karakterlerinin gerçek hayattaki karşılıkları üzerine şu açıklamalar yapılmıştır: “1978-79’lu yıllarda *Oya Hanım’la birlikte oluyor. Dört sene, eski karısı Güler Hanım’la boşanma davaları sürüyor. İşte bu süreç dahilinde -filmi de çekilmiş olan-Halkalı Köle adlı romanı vücuda gelir. Bunda boşanma, aile, çocuklarla ilgili dramaları anlatır.*” (Cihangiroğlu, 2003:67)

Bekir Yıldız, çeyrek yüzyıl süren ve son demlerinde anlaşmazlığın ay-yuka çıktığı evliliğini, boşanma ile bitirmek istediğinde, eşinin şiddetli muhalefeti ile karşılaşır ve yasalar tarafların karşılıklı onayını, olurlarını, anlaşmalarını şart koştuğu için uzun süren, yorucu ve yıpratıcı mahkeme safahatı ve duruşmalar zinciri başlar. Dört yıl süren boşanma savaşının sonunda Bekir Yıldız’ın; *Reşo Ağa, Harran, Beyaz Türkü, Alman Ekmeği, Evlilik Şirketi ve Demir Bebek* adlı altı kitabının telif hakkını, kırk yıl süreyle, ilk eşi Güler Hanım’a bırakması suretiyle anlaşma sağlanır ve boşanma gerçekleşir.

Halihazırda sevgilisi olan, istikbalde ikinci eşi olacak Oya Hanım ise Yıldız’a kitaplarının telif hakkını vermemesini, her türlü toplumsal baskıya direnebileceğini, ilişkilerini boşanmadan da sürdürebileceğini söyleyerek açık

çek vermesine, Yıldız'ın elini rahatlatmasına, manevra alanını genişletmesine rağmen arada sevgi ve saygının bittiği bir evliliği kağıt üzerinde de olsa devam ettirmeye tahammülü kalmayan, işi biraz da inada bindiren Yıldız, kendisine çok zor gelse, acı da verse bu altı kitabının telif hakkının kırk yıl süreyle nafaka olarak verilmesini kabul eder. Yaşadığı, yıprandığı ağır sorunlar ve hız kesmeyen haksızlıklar karşısında öfkelenen Yıldız, evlilik kurumunu ve kendince çarpık bulduğu yasaları eleştirmek amacıyla bu yıllardan bakiye içerikle oluşan **Halkalı Köle** romanını tamamlar ve Yazko Yayınları'ndan çıkan ilk baskıyı 1980 yılında okurla buluşturur.

Halkalı Köle'nin incelememize kaynaklık eden baskısı Nisan 2006 yılında İskele Yayıncılık'ın yaptığı en yeni baskıdır. Yazko Yayınlarından 1982 yılında çıkan dördüncü baskının arka kapağında, yazarının kendi ağzından romanın oluşum sürecine dair şu açıklama yer alır: *“Bir süre önce uzaklarda sandığım ölümün, yanı başımda dolandığı duygusuna kapıldım. Öyleyse dedim kendi kendime, şu son yıllarda başına gelenleri neden yazmıyorsun açık? Kanımla derime yazarcasına yazdım bu romanı. Açıkçası, sevgiyi değil sevgisizliği anlatabildim daha çok. Bu benim değil, olsa olsa düzenin kusuru. Kusurda anlaşabilirsek, gerçek sevgiye doğru yiğitçe çıkabiliriz yola. Korkaklar, otursunlar oturdukları yerde...”*

Konunun hep güncel kalan, evrensel olan bir konu olması ve bizzat yazarının başından geçenlere dayanması, romana ilgiyi sıcak tutar ve eser çok sattığı ve dolayısıyla çok okunduğu için epeyce basılır. Yıldız bu romanıyla belki de ve biraz da özel yaşamını tüm ayrıntılarıyla aktardığı için, sık sık baskı tazelediği yıllar boyunca edebiyat dünyasının hatta magazin basınının ilgi odağı olmuştur. Çünkü evlilik kurumunu bu denli acımasızca yargılayan bir yazarın boşandıktan hemen sonra, adeta nispet yapar ve intikam alırcasına, kendisiyle çelişme pahasına ikinci evliliğini yapması insanların eleştiri oklarını yaylarına yerleştirmelerine ve sağa sola göndermelerine neden olmuştur.

Anı roman diyebileceğimiz bir türü okşayan, otobiyografik karakterli bu romanında Yıldız, neleri anlatmak istediğiyle ilgili olarak ise şunları söylemiştir: *“Halkalı Köle'de aile kurumunu, bireylerinin ne denli zincire vurulduğunu anlatmaya çalışmıştım, son romanımda (Aile Savaşları) ise bu zincirlerin ne pahasına kırıldığını anlatıyorum.”* (Yıldız, 1984:93)

Halkalı Köle ismiyle kimlerin kastedildiği, kitap henüz okunmadan, muhtelif baskılarda hep korunmuş, bir el resminin yüzük parmağında belirginleşen evlilik halkası kompozisyonu içinde, kapak resminin yönlendirmesiyle sezdirilmeye çalışılır. Kapak resminde bulunan alyans *“romanın içine gizlenmiş ya da gizlenmesi gereken yapısal şifrelemeye ait şifre çözücüler olarak kapakta yerini”* (Arslan, 2011:58) almıştır. Bu şifre sembolü devamında kitap okunduğunda, içeriğin yönlendirmeleri ile birleşerek, evlilik bağının insanları köleliğe ittiği iletisini başarıyla temsil eder. Özgün bir bağdaştırma yapan

yazar, evlilik yüzüğünü kölelik halkasına, bu yüzüğü takan herkesi de *halkalı kölelere* benzetir.

İsimle içeriğin doğrudan kurduğu ilişki ve uyum, yazarın başlık seçimindeki isabet ve maharetini ortaya koyar ve güçlü bir istiare / ödünçleme örneği ortaya çıkar. Ucuna zincir bağlanan halkalar, yüzyıllarca kölelerin en belirgin nişanesi olmuştur. Bugün burunlarına, kulaklarına, kollarına, ayaklarına takılan kocaman halkalar taşımaya da insanlar, modern zamanların görece değişken olabilen kölelik sembolleri, (romanda **evlilik yüzüğü**) yine de eski şekilleri ile benzerlik taşırlar. Esasen “*kölelik insan zincirlenmiş olduğunda değil, hareket edebildiği hatta kaçabildiği zaman bir iktidar ilişkisidir.*” (Foucault, 2000:75)

Görünmeyen bir bağ olan evlilik, bir **yüzük / halka** ile görünür hâle gelir ve zamanla insanlar o yüzüğün değil, o yüzükler insanların efendisi, insanlar da köle hâline gelirler. Efendiler buyurgandır ve özgürlüğünüzü çiğneme pahasına mutlak itaat isterler...

3. Feminist Edebiyat Kuramına Göre Halkalı Köle Romanı

Masculen / erkek egemen bir üslupla yazılan ama aynı zamanda feminen / kadına ait dünyaları da kurcalayan Halkalı Köle romanı, ana, eş, sevgili, kız kardeş, kız çocuk, gelin, kaynana, gibi kadın kimliklerinin varlığıyla entrik kurguyu çoğaltır. Bu romanı, feminist edebiyatın müdafii değil anti tezi olarak okumak zorunda kalırız çünkü kadın; Doğulu, kırsal genlere ve erkek egemen dünya görüşüne sahip bir erkek tarafından didiklenir: “... *bu kuramın dayandığı temel felsefe erkekler tarafından yazılan eserlerin doğal olarak erkek egemen görüşü yansıtacağı ve bir cinsiyet ideolojisine sahip olma meselesidir. ... erkeklerin yazdığı eserlerde kadınlar; ikinci hatta üçüncü cins varlıklar olarak nitelendirilmektedir.*” (Kolcu, 2008:405)

Feminizm çıkış noktasını; kadının, bütün varoluş tarihi boyunca ikinci sınıf hatta sınıfsız, ezilen ve sömürülen, adı olmayan, değer verilmeyen ve nesneleştirilen bir figüre dönüştürülmesine isyan teşkil eder ve bu hareket kadını erkeğin üstünü değil ama eşiti hâline getirmek için savaşım verir. Feminist hareketin atası demeyelim çünkü ata erkil değil ana erkil bir toplum özlemi feminizmin rüyasıdır, mitolojik ilk kahramanı olarak **Lilith** gösterilir. İsrail inancına, geleneğine göre, yaratılan ilk kadın Havva anamız olmayıp, Lilith adındaki bir başka kadındır. Hz. Adem’in birinci karısı olan Lilith, kocası gibi kıpkırmızı bir balçıktan yaratılmıştır.

“*Aynı çamurdan gelmiş olmanın verdiği cesaretle bu kadın, kocasıyla müsavat (eşitlik) iddia ettiği için geçinememiş ve Hz. Adem kendisine daha kıvrak ve uysal bir kadın vermesini Allah’tan dilemiş. İşte bundan sonradır ki feminist, isyankâr ve geçimsiz Lilith, köpük gibi havada söner ek ebediyete karışır ve yerine, her türlü menşe’ (köken) birliği iddialarının kökünden ka-*

zınması için Havva anamız, Hz. Adem'in eşe (kaburga) kemiğinden yaratılır.” (Safa, 1978:86.) Dünyada hiçbir değer, düşünce, zerre kaybolmaz. Lilith'in, köpük gibi sönüp sonsuzluğa karışan düşünceleri ve bedeni, yüzyılları aşarak gelmiş, bazı kadınların aldıkları nefes, soludukları hava yoluyla benliklerine karışmıştır. Böylece birbirleri ile zıt istikamette, iki tip kadının temsil ettiği değerler sistemi içinde gezinen, düşünüp davranan kadınların sahiplendiği bir miras / irsiyet ortaya çıkmıştır.

Bugün **Havva**'nın değil Lilith'in soyundan gelen kadınlar, feminizm hareketinin ateşli savunucularıdır. Elbette Havva iken Lilithleşen, ya da etki tepki ile tersi değişimlere uğrayan kadınlar da yok değildir. **Halkalı Köle**'nin başkarakteri su katılmamış, safkan Havva genlerine sahip bir kadın aramaktadır. Uysal ve uyumlu, ağzı var dili yok... Lilithlik yapan kadınlar ki başkarakter karısını bu tipe doğru itelemektedir, bilinçli bir şekilde karşıt değerleri temsil etmekle suçlanıp, ötekileştirilmektedir.

Haddini aşan her şey zıddına döner gerçeği ile değerlendirdiğimizde feminizmi uç noktalara taşımak isteyen anarşist feministler de olmuştur: *“Anarşist feminizm kadın vücudunu özel mülkiyet alanı olarak kabul eder. Kadının göğüsleri süt deposu değildir. Kadının vücudu karşı cinsin ihtiraslarını tatmin edeceği bir sömürü sahası da değildir. Kadının rahmi başkasına ait spermin yumurtayla buluşacağı kıyıtı bir köşe değildir.” (Kolcu, 2008:427)* Kadınları sadece feminist değil anarşist feminist olmaya Halkalı Köle'nin başkarakteri gibi kadın düşmanları zorlamaktadır. Kadınları suskun, kederli, kimliksiz ve tepkisiz olmaya zorlayan erkekler...

İfrattan tefrite savrulmadan durmamız gerekirse çocuk doğurmayı, bir erkeğe bağlanmayı, sosyal, cinsel ve psikolojik kimliklerini taşımayı, sorumluluklarını yüklenmeyi reddeden kadınlar, ifrat ile bu hareketi de ifsat eden kadınlardır ve istisnalar dışarıda bırakılırsa feminist hareketin, Osmanlı'da **Nisvan** hareketi diye ortaya çıkan ve bugün birçok dernekle evrensellik kazanan kadın hareketinin başlatıcı ve itici gücü olduğu, kadınların mevzi ve mevki kazanmasına hatırı sayılır katkılar sunduğu, tarafsız bakabilen gözlerce rahatlıkla görülecektir.

Feminizmi ve bir edebiyat kuramına dönüşen algılama biçimlerini anlatan ve anımsatan bu temel parçacıklardan ilhamla yeniden romana, **Halkalı Köle**'ye dönersek, erkek yazarın; evliliğini ve ruh hâlini özetlediği, kitaba ad olan bu tamlamanın, evlilik yüzüğünün kölelik halkasına teşbihinin; madalyonun diğer yüzünde evliliği paylaşan kadınca da böyle görülebilme olasılıklarını ıskaladığını söyleyebiliriz. Zira aynı halkayı, evlilik yüzüğünü kadın da takmıştır. Feminizmin tam da bu noktada kadının köleleştirildiğini ve zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri olmadığını savunduğunu hatırlarsak... Kadınlar erkelerce reva görülen prangalarından kurtulmalıdır. Bu gerçekleştiğinde kadının köleliği sona erecektir.

Romanın başkarakteri olan erkek, roman boyunca Doğulu, Batılı kadınlarla; gecelik, haftalık, süreli süresiz ilişkiler yaşadığını, karısını defalarca aldattığını, bunların bazılarının karısınca da bilindiğini itiraf eder (BY, 2006a:63) ve karısından daha ayrılmadan sevgilisi ile ayrı eve yerleşir. Merak, zevk, heyecan, tutku, aşk, sevgi, eğlence, ihtiras, kıpırtı, yaşam, değişiklik vs. her ne adına olursa olsun karısını aldatan, aldatabilen ve tüm bunlara rağmen hâlâ eş / koca olarak kalabilen erkeğe karşılık romanda, kocasına hep sadık kalan, doğumu kontrol edemediği hâlde kocasının cinsel isteklerini karşılamak adına defalarca kürtaj masalarında içinin bıçaklarla kazınmasına razı olan, üç çocuk doğuran ama daha fazlasını kürtaj masalarında bırakan, şefkat tokadı değil şiddet gösterisi diye nitelenebilecek tekrarlarla dayak yiyen, fiziksel şiddete uğrayan bir kadın vardır.

Kadının bireysel ve cinsel özgürlüğünü, insani kimliğini yok sayan, cinsiyet ve cinsel ayrımcılık ideolojisi başta olmak üzere her türden ayrımcılık yerleşik pek çok alt kültürde diz boyudur: “*Erkeğin yaptığı zamparalık (elinin kiri), çapkınlık, kadının ise fahişeliktir.*” (Kolcu, 2008:407) Romanda erkek karakter, çapkınlıklarını azı gurur, çoğu kibir bir eda ile ballandıra ballandıra anlatırken, bir yandan da yoksulluk çekerse karısının orospu olacağından için için korkar. (BY, 2006a:145) Başkarakterin ve ona göbek bağıyla bağlı olan yazarın mizacındaki en derin **çatlak** ve tutarsızlık kadın konusunda ortaya çıkar...

Kadının yaşam alanlarını yok sayan, elinden gelmezse daraltan toplumda, kadının özgürlük alanlarını genişletebilmesi ekonomik güce yaslanması ile sağlanabilir. Ne yazık ki “...*kadına güç sağlayan kurumlar (ordu, üniversite, fabrika, sanayi, finans vb.) erkeklerin denetimindedir.*” (Kolcu, 2008:408) **Halkalı Köle**'de sadece ev kadını olarak kalan, ekonomik anlamda eşine bağımlı olan, eşi tarafından terk edilip boşanma davası açılan kadının, isyan etme özgürlüğü bile yoktur.

Kadınlık gururunu hiçe sayıp elinden tuttuğu kocasını eve döndürmeye çalışan, aşkın olmasa da evliliğin sonsuzluğuna inanan kadının çaresizliği, kocasının timsah gözyaşları niyetiyle söylediği sözleriyle şekillenen romanın, satır aralarından gözükmeye çalışır: “*Hiç olmazsa bundan sonra masalara vururken, bağırıp çağırırken, biraz düşünmeyi, gücünü tartmasını öğrenirsin belki... Haydi hoşça kal...*” (BY, 2006a:120) Kadının edilgen kimliği ve evliliğini kurtarmak adına son çırpınılarının akim kalması, **kadının fendinin** erkeği her zaman yenemediğini de gösterir.

Halkalı Köle'nin başkarakteri olarak da görebileceğimiz Bekir Yıldız'ın, ekonomik özgürlüğünü kazanamamış kadının, bireysel anlamda var olup, toplumsal alanda kendine yer açamayacağına, iradesinin zayıflayıp, karakterinin silikleşeceğine dair kesin bir inancı vardır. Bir kadın dergisine verdiği söyleşide yazar, çalışmayan, üretime katılmayan, ekonomik gücü ol-

mayan kadını, sıfır noktasında gördüğünü beyan eder:

“(Yazar): -...Çalışmayan bir kadını kocası, sinemaya götürmek isteyebilir. Götürmediği için de o çalışmayan ev kadını bu konuda fazla bir baskı yapamaz ama çalışan kadını kocası sinemaya götürmek zorundadır.

(Soru): -Sizce neden zorundadır? Ev kadınları neden baskı yapamaz?

(Yazar): -Evdeki çalışmayan, artık treni kaçırmış diyebileceğimiz, çocuğa gömülmüş, erkeğin egemenliği altında ezilmiş ve bu nedenlerle kişiliğini kaybetmiş, yok olmuş kadın için söylenecek zaten fazla bir şeyimiz yok...”
(Gülgün, 1982:129)

Alışılmış çaresizlik örneği olarak değerlendirilebilecek bir tutum ve davranışla, erkek egemen dünyanın sınırlarına sürekli çarpıp geri dönen kadınlar, bir süre sonra savaşı karşı cinse değil kendi cinslerine karşı vermeye başlarlar. Eğer erkeklerin alanını daraltmıyorsa kadınlar, diğer kadınların alanlarını daraltma isteği ve içgüdüleri ile hareket etmeye başlarlar.

Halkalı Köle'de erkek henüz evliyken, gayri meşru bir ilişki yaşamaya, yasalara göre zina yapmaya başlar. Kadınlar arasında dayanışma ve ülkü birliği olsaydı, böyle bir ilişki ortaya çıkamazdı. İkinci kadın, erkeğe boşan da gel ya da evine sahip çık, eşine sadık kal diyebilirdi. İlişkilerdeki bu seyir, bizi feminizmin bir paradoksuyla yüzleştirir. Sorunlara kadınca ya da erkekçe bakan herhangi biri *“Erkeklerin kadınları kadınlarla aldattığını yani bir bakıma hemcinslerine asıl ihanet edenlerin kadınlar olduğu savını geliştirebilir.”* (Kolcu, 2008:406) Feminizm erkek ahlakı kadar kadın ahlakı üzerinde de durmalı ve kafa yormalıdır.

Halkalı Köle'nin başkarakterinin, bozuk saatlerin bile günde iki kere doğruyu göstermesi gibi, feministlerin kadına bakışıyla örtüşen ifadeleri de yok değildir: *“Onunla evlenmekle, o çökmüş ailesinden kurtarıp milyonlarca harcanmış, ezilmiş, horlanmış kadına karşılık, kendisine genç kızken düşleyemeyeceği bir yaşam sunmuştum. Sunduğum bu yaşamda mal mülk olanağıyla birlikte ünümün de ortaklığı vardı.”* (BY, 2006a:130) Feminizm harcanmış, ezilmiş, horlanmış kadınların sayısını sıfırlayamasa da azaltmayı önceler ve hedefler. Yukarıdaki cümleleri söyleyen yazarın belleğinde çok daha kötü, berbat kadın manzaraları olmalı ki, feminist bakışla, yenik ve ezik bir kadın tipi olarak değerlendirilebilecek karısını, şanslı görmekte ve gösterebilmektedir.

Yine yazar anlatıcının feminist bakış açısını destekleyen diğer savları da evli kadını bir köle gibi tanımladığı, kadının erkeğin soyadını alması, çalışıp çalışmamasının, eve alacağı erkek akrabalarının, koca onayına muhtaç olması içeriği ile özetlenen, evlilikte erkeği daha çok söz ve hak sahibi yapan yasaların da erkek egemen bakışla şekillendiği gerçeklerine yaptığı vurgu ile ortaya çıkar. Yasaların kadını görmezden gelmesi boşanma safahatına kadardır. **Boşanma** söz konusu oldu mu erkeği kollayan yasalar kadından yana geçer: *“Şimdi sorun ne gönül yoldaşım, ne karım... Sorun yasalar... Ayrılamaz-*

sın diyor kiminle konuşsam. Yasalarımız böyle. Karın istemezse asla... Faşizm değil mi böylesi?..” (BY, 2006a:139-146)

Bu sözleri sarf eden başkarakterin bilinçaltında, talak-ı selase ile üç kere boş ol deyince boşanılan evlilikler yatmaktadır. Realitede her zaman olamasa bile yasalar nezdinde, nasıl evliliklerde iki tarafın da hiçbir baskı altında kalmadan evet demesi isteniyorsa boşanmalarda da iki tarafın rızasının ve onayının gözetilmesi son derece doğal, doğru ve insanidir. Yazarın faşizm dediği, **Atatürk Devrimleri** ile benimsenen medeni yasalar, herkese ama feminizm hareketi ilgisiyle öznemiz olan kadınlara, çağ değil, çağlar atlatmıştır.

Bugünlerde Suudi Arabistan’da sırf otomobil kullanabilme hakkı için pasif direniş ve gösteri yapan kadınların yanında Türk kadını, 25 Şubat 1936’da ilk defa motorlu uçak ile uçmaya başlayan **Sabiha Gökçen** örneğinde neredeyse yüz yıl önce, insanlık onuruna ve haklarına sahip olmuştu. Elbette tıpkı feminizm hareketinin dünyanın değişik coğrafyalarındaki yayılma hızının farklı olması gibi Türk kadınının da kendine tanınan haklardan her bölgede eşit ve kesin olarak yararlanabilmesi için zamana gereksinim duyulmuştur, duyulmaktadır. Hukukçu gözüyle yasalarımızın teferruatta belki tamire ihtiyacı vardır ama özü itibarıyla ayrımcılığı ortadan kaldırmaya dönük bir iyi niyeti barındırdığı aşikârdır.

Başka bir kadınla canı istediği için evlenmek isteyen ama boşanma engeline takılan **Halkalı Köle**’nin yazar anlatıcısının keyfi davranmadığı için yasaları suçlamaya ve yasaların içini boşaltıp ruhsuzlaştırmaya hakkı yoktur. Bu türden sataşma ve tasarruflar ancak bencillikle açıklanabilir. Toplum hakim, kendini hem davacı, hem savcı yapan, yer yer hakimliğe bile soyunan bir yazarın kaleminden çıkma bir mahkeme, duruşma romandır **Halkalı Köle** aynı zamanda... Hakimin, savcının ve davacının olduğu bu romanda bir tek kadın kimliği taşıyan davalı ve onun bakış açısı eksiktir ve bu **feminen üslup** eksikliği, feminist duyarlılıkları da köreltecek, rahatsız ve mutsuz edecek boşluklar yaratmaktadır...

Bu durumu ilerleyen yıllarda yazarın kendisi de fark eder ve romanın bu eksik yönünü su şekilde itiraf eder: *“Yıllar önce Mehmet Seyda ile konuşuyorduk da, dedi ki bana: ‘Senin Halkalı Köle çok iyi bir roman, bir başucu kitabı olabilirdi. Yalnız o kitapta bir yirmi sayfa eksik. Kendine o kitapta tanıdığın savunma hakkını, karşındaki insana yani karına hiç tanımamışsın. Bir yirmi sayfa daha olsaymış, o da kendi düşüncelerini söyleyebilme şansını elde edebilseymiş. Ona o imkânı verseydin kitap o zaman daha gerçekçi olurdu.’ Ben onun bu düşüncelerini, geçenlerde bir arkadaş toplantısında dile getirdim. Ben de gerçekten bugün aynı eksikliği görüyorum.” (Sezer, 1998:2)*

Halkalı Köle yayınlandığı ve çok okunduğu yıllarda, feminizm odaklı pek çok tartışmanın ve eleştirinin de merkezinde yer almıştır. Zamanın kadın dergileri de **Halkalı Köle** ve yazarının feodalizmden feminizme uzana-

rak çeşitlenen telkin ve tekliflerini dikkate alma gereksinimi duymuşlardır: “... 1982 yılının en çok tartışılan yazarıydı. Tartışmaların çıkmasının nedeni *Halkalı Köle* romanının ta kendisiydi... Mayıs 1982 sayılı *Kadınca*’da yer verdik Bekir Yıldız’a ve romanına... İki ay sonra bu kez evlilik ve aile kurumunun alabildiğine eleştirildiği *Halkalı Köle*’nin gerçek kahramanı yer aldı dergimizde...” (Gülgün, 1982:46-47) Bilimin; tez, antitez, sentez üçlemesiyle üretildiğini düşünürsek Bekir Yıldız’ın feminist hareketin tezleriyle çatışan tekliflerinin de bir ters okuma ile feminizme ivme kazandırdığını ve bir tartışma ortamı hazırladığını görürüz.

4. Aile Savaşları Romanının Yazılış ve Yayınlanış Süreci ile İsim İçerik İlişkisi:

Halkalı Köle romanının kişi, zaman, mekan, olay örgüsü, otobiyografik karakter eşleşmeleri ile devamı niteliğindeki ve yazarımızın üçüncü romanı olan **Aile Savaşları**; ilk baskısını 1984 yılında yapmıştır. Bekir Yıldız’ın dostu ve okuyucusu olan Sıtkı Altuner ile 15.02.2002’de yapılan bir röportaj, **Aile Savaşları**’nın oluşum, okunma ve tutunma sürecine ışık tutacak ayrıntılar içerir: “1985’ten sonra Türkiye gerçeklerinin değişmesi, doğal olarak bazı sanatçıların düşmesine neden oldu. Belki de hem bunun etkisi hem de ailevi durumlar, Bekir Yıldız’ın bu romanlarının oluşmasına zemin hazırladı. Bu da onun son yıllarının pek de huzurlu olmadığını gösteriyordu. Hele ‘Aile Savaşları’ tamamen polemiktir. Bu, karısı ve kendisidir diyebiliriz. Eski karısını boşamıştı. Son gördüğümde karamsar ve yıkık bir haldeydi...” (Cihangiroğlu, 2003:67) Tanpınar’ın *Huzur* adlı romanı, Mehmet Kaplan’ın incelemesinde kullandığı başlığa göre bir huzursuzluğun romanıdır. **Aile Savaşları**’nın oluşum süreci de bir huzursuzluğun romanı olmasını anlamayı kolaylaştıracak gerçekliklere dayanır.

Roman, aile kurumu kadar ailenin açılımı olan kadın erkek ilişkilerini de irdelediği için, edebiyat dünyasında olduğu kadar basın yayın dünyasında da ilgi uyandırır. Zamanın kadındergileri bile Bekir Yıldız’la röportajlar yaparlar. Bir kadın dergisi, **Aile Savaşları**’nı okurlarına şu içerikle duyurur ve değerlendirir: “Ve bugün, yine tüm gözler Bekir Yıldız’a ve son romanı *Aile Savaşları*’na çevrildi... Çünkü, bu kez yazar çalışan, üreten bir kadının sorunlarına eğiliyor. Erkek gözüyle, erkek anlatımıyla çalışan kadını kendi objektifinden dile getiriyor... Romanı okuyan, Bekir Yıldız’ın özel yaşamını yansıttığını düşünüyor ve çeşitli varsayımlarda bulunuyordu...” (Gülgün, 1982: 46-47) Bu örnek, romanın geniş kesimlere ulaştığını hatta magazin dünyası ile bile ilişkiler kurduğunu gösteren bir örnektir.

Yazarın şahsi değerlendirmelerine başvuracak olursak, *Hürriyet Gösteri*’de yayınlanan bir röportajda, Bekir Yıldız, hakkında söylenenlere ve ortada dolaşan savlara da cevap olacak şekilde, romanı için şu değerlendirmeyi

yapar: “Bir bakıma *Halkalı Köle*’nin devamı olan *Aile Savaşları*’nda, yeni yayımlanan kitap-romanımda da bu kez kadının kişiliğine doğru yürümesini anlattım. Bu iki romanın birinde erkeğin, ötekinde kadının kişiliklerine doğru yürümelerinden, benim ikinci evlilikte de değiştiğim sonucu çıkarılabilir.” (Demirtepe, 1984:93) Bu açıklamalardan Bekir Yıldız’ın bir karakter romanı yazdığı, ya da yazmak istediği sonucu çıkarılabilir ama romanın bütünlüğü bu savı sallantıda bırakır. Her iki romanın da başkarakteri kendisidir çünkü. Kişiliğine yürüyen kadın bile başkarakterin gölgesinde kalarak yapabilir bu işi...

Bekir Yıldız, *Aile Savaşları*’nda ufkunu, bütün eserlerinin oluşumuna ışık tutacak şekilde genişletir ve okurlarına, eserlerini yazarken büründüğü haleti ruhiyeyi açıklamaya çalışır. Sanatta yaratmanın güçlüğü ve Tanrısallığını anlatmak için doğum örneğinden yararlanır. Kadın rahmi, içine düşen tohuma can vererek, kadını yarı Tanrı bir varlığa dönüştürür. Bu canlılığın gelişimi ve doğumundaki sancılar ise bu yaratıcılığın bedelidir. *Aile Savaşları*’nda Bekir Yıldız, eserlerinin ortaya çıkış süreci ile ilişkili benzer bir yaklaşımı benimser ve günceller: “Gelin, hepiniz toplaşın çevremde. Hepiniz benim çocuklarımsınız. Yaratıldığınız günleri, geceleri anımsayın. Yaratıldıktan sonra, loğusa kadınlar gibi hasta olduğumu anımsayın.” (BY, 2006b:53) Bir bedene can veren kadının, çıktığı zorlu sürecin sonrasında kendine geldiği, kendini topladığı dönemdir loğusalık dönemi. Bekir Yıldız da özelde bu genelde ise tüm eserlerinin ortaya çıkışını bir doğuma, biraz daha iyileştirirsek bütün evreleri benzeşen kutlu bir doğuma benzetir.

“Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı.”, (<http://www.christiananswers>) diye başlar bir kutsal kitap. Romanlar, hikâyeler ve diğerleri, sözlerin kitabıdır ve bu sözler, ilk sözler olmadığı gibi son sözler de değildir. *Evlilik Kâbe*’sinin etrafını tavaf eden; *Evlilik Şirketi*, *Halkalı Köle* ve *Aile Savaşları* eserlerinin ardından yeni yapıtlarınızda evliliği ve aile kurumunu tartışmayı sürdüreceksiniz, sorusuna muhatap olan Bekir Yıldız, hiçbir sözün son söz olmadığına bilincinde bir yazar olarak cevap verecektir: “Evet... Çünkü hâlâ evlilik ve aile kurumları üstüne son sözümü söylemiş değilim.” (Gülün, 1982:129) Yazarlar için son sözü söyleme olanlığı son nefesi vermekle tükenir, ortadan kalkar. Son söz söylenmemiş ve söylenemeyecek sözdür:

“Ölecek miyim tam da söyleyecek çağımda

Söylenmedik cümlelerin hasreti dudağımda” (Kısakürek, 2004:112)

Üçüncü romanımız, *Aile Savaşları* romanının isim içerik ilişkisinin izleri romanın satır aralarında sürülebilir: “İkimiz arasında bir savaş mı vardı? Ne zaman, neden başlamıştı bu savaş?” (BY, 2006b:67) Bu savaş İslam inancına göre Ademle Havva’dan, Musevilik inancına göre Adem’le Lilith’ten kalan bir savaştır. Erkek ve kadın cinsinin yazgısı savaşmak ve sevişmektir. Bu iki eylem arasında kurulan denge, mutlu birliklikleri; bozulan denge

mutsuz birliktelikleri çoğaltır.

Savaş; ölmeye, öldürme, çatışma, vuruşma, çarpışma, yakma, yıkma ve özellikle toplumda zarar verme ve/veya üstünlük kurma amacıyla yapılır. Bir **savaş**tan hem kazanan hem kaybeden taraf, değişik ölçekte zararlar görenek çıkar. Tamlamayı oluşturan her iki kelimenin de gerçek anlamlara yaslandığı romanımız **Aile Savaşları**'nda, her savaşın yol açacağı türden tahribatlarla yıpranan, yaralanan başkarakter, bin bir ayrıntının birleştiği yaptırımlarla yarı **sayrı**, yarı deli bir kişiliğe zorlanır. Özellikle derin düşünen, içinden konuşan, yazan çizen insanlar için hayat, delirmek hakkını elde bulundurmakla eşdeğer hale gelebilir: *“Bonolar... Çekler... Hisse senetleri... Cirolar... Bilançolar... Permiler... Dövizler... Vade... Hululü vade... Ödeyecek... Kefil... Pullar... İmzalar, imzalar... Mahkeme... Mahkemeleri... İşlenmiş faizlerin toplamı... Nafaka... Nafaka... Nafakasınız siz, diye bağıryorum. Nalçacılar, Barutçu Maholar...”* (BY, 2006b:59)

Başkarakter; ilk karısı ile çeyrek yüzyıllık evliliğinde mutsuz olmuş, boşanmak isteyince de uzun mahkeme süreçlerine katlanmak ve eserlerinin yarısına mal olan nafaka ödemek zorunda kalmış, ilk savaşta maddi manevi yaralarla, kayıplarla çıkmıştır. Alıntıda mahkeme, nafaka ve hikâyeye adları, ilk savaşın kaybedilen **cepheleri** ve ganimetleridir.

Güç bela boşanabilen başkarakter, uzatmalı sevgilisi ile hemen evlenmiş ancak bankacı ve çalışan kadın olan ikinci eşi ile arasına alıntıda banka terimlerinden başlayan, uzun mesai saatleri, paragöz patronlar ve en son da **hamilelik** ile bir çocuk girmiştir. İkinci karısı doğurmak ister, başkarakterin isteksizliğini görünce kürtaj olabileceğini söyler ve kararı kocasına bırakır. Bu durum eşler arasında var olan sinir harbinin, psikolojik savaşın katsayılarını sonsuza doğru genişletir.

Savaş kızışmıştır. İkinci eş, kocasının ikircikli ve katlanılmaz tutumlarına dayanamayıp, kendi başına **kürtaj** olur. Erkeğin utkusu, kadının yenilmişliği gibi gözükken bu durum bir son değil, başka bir sonun başlangıcıdır. Kadın, annelik hakkına saygı duymayan, hayallerini yıkan eşini, evini geçici de olsa, büyük bir kararlılıkla, yüreğinde kalıcı izlerle terk eder. Savaşta hem erkek, hem kadın, hem doğmamış çocukları hem de aile kurumu yenilgiyle çıkar. Ortada büyük bir **yıkım** vardır.

Daha yakından bakılırsa romanın adı **Aile Savaşları**'dır. Addaki çokluk eki, aynı erkekle iki farklı kadın arasında kurulan iki ailenin savaşlarını anlatır ve bu savaşlardan iki taraf da zarar görse de hep erkek karakter ezik ve yenik çıkar. Her cepheden ağır yenilgiler alır, eşleri ve çocukları tarafından terk edilip dışlanır, yaşlı, yalnız, daha yoksul ve yaralı bir adam olarak bulur kendini.

Ernest Hemingway'in Silahlara **Veda** romanı düşünce unsuru bağlamında ve geri planda, savaşın insanlık için ne büyük yıkımlara yol açtığını anlatmak ve düşündürmek için kaleme alınmıştır. **Aile Savaşları** da kitlesel

değil, bireysel savaşların da taraflar için ne kadar yıkıcı olabileceğini gözler önüne serer. **Aile Savaşları** sonucunda iki aile dağılmış, bireyler farklı yörüngelere, gezegenlere, kendi karanlık ve yalnız dünyalarına savrulmuşlardır... Savaşmayın sevişin diyen insanların dileği gerçekleşseydi, en azından savaş-tığı kadar sevişebilseydi insanlar, bunca yıkım, yara bere ve harabe ortaya çıkmazdı. Roman, kurduğu isim içerik ilişkisi ile bizi kıssa ve hisse arasında gidip gelmeye zorlar.

İlk evliliğinin yıkıntıları üzerine yeni bir evlilik kurmak isteyen başka-raktere halihazırdaki sevgilisi ve müstakbel eşi, isim içerik ilişkisi bağlamında hatırlatmalarda ve tavsiyelerde bulunur: “*Henüz kurtulabildiğin bir kargaşa-nın üzerinden zaman geçsin biraz. Durulsun, sarılsın savaş sonrasının acıları. Oysa sen, soluk almadan yeni bir savaşı başlatmak istiyorsun, anladığım.*” (BY, 2006b:73) *Alışmış kudurmuştan beterdir* derler Türk kültüründe.. Başka-rakter ilk karısıyla, **Aile Savaşları**’nın çıraklık devresini tamamlamış, ikinci karısı ile de kalfalık devresini selamlamak, fena halde savaşmak ve hatta se-vişmek istemektedir, sevgilisinin frene basmasına rağmen fazla aceleci oluşu biraz da bundandır... Psikanalistlere göre içinde savaşma duygusu olmayan insanın sevişme duygusu da olmaz. İki duygu birbirinin tetikleyicisi, ateşleyi-cisidir ve her zaman birbirine muhtaçtır.

Aile Savaşları, aile kurumunun içinde kaldıkça bitmez. Bitmesi için taraflardan yorulanı, zorlananı meydana terk etmelidir. Nitekim romanda ikinci evliliğin ve ikinci ailenin doğurduğu savaştan kimin çekileceği, romanın son-larına doğru sezilmeye başlar: “*Korkuyorum. Bıktım da hani, savaşırçasına yaşamaktan. Çalışırken verdiğim savaşım yetmiyormuş gibi...*” (BY, 2006b:8) Ayrılığın işaret fişeklerinden biri olan bu sözler, başkarakterin ikinci karısına aittir. Bıkkınlık, beraberinde yorgunluk ve isteksizliği de taşıyan bir duygudur. Savaş insanı yorar, bıktırır, yıpratır. Üstelik bu kadın karakter, çalışan bir ka-dındır; işte ayrı, evde ayrı, birden çok cephede savaşmak onu iki kere yorar.

Dış dünyaya, sokaklara bakan başkarakter, psikologların yansıtma / projeksiyon yöntemi dediği yönelişle, kendi duygularını, düşüncelerini, ko-şullarını dışlaştırır. Okur bir kez daha isim içerik ilişkisi üzerinde düşünmeye zorlanır: “*İşte dışarı... Karmakarışık... Barut kokuyordur hava... Savaşıyor dünya... Aile içi savaş sürdüğüçe, savaşacak dünya...*” (BY, 2006b:116) Başka-raktere göre, kan, barut, gözyaşı, sefalet ve acı doludur dünya çünkü savaşın bakiyesi her coğrafyada aşağı yukarı bunlardır.

5. Feminist Edebiyat Kuramına Göre Aile Savaşları Romanı

“*Kadınlık, biyolojiden çok toplumsallaşmanın sonucudur. Cins veri-lidir, cinsiyet ise oluşturulur.*” (Randall, 1999:36) görüşü, toplumla cinsiyet ve şahsiyet arasında var olan etkileşimler üzerinden yola çıkmadan yapılacak inceleme ve çözümlemelerin, ayağını yere sağlam basamayacağını telkin ve

teklif eder. Türk toplumu ataerkil bir toplumdur ve kökleşmiş dini inançları ve yerleşik feodal alışkanlıkları vardır. Bu kültür, erkek egemen bir kültürdür ve feminizm hareketi bu kültürde çok sınırlı ve tuzu kuru bir zümre etrafında bir değer ifade edebilir. Böyle bir giriş ve kabul ile ataerkil terbiyeden geçmiş Bekir Yıldız'ın, içselleştirilememiş söylemler ile bunu doğrulayan eylemler arasındaki çelişiklere göz kırpan **Aile Savaşları** romanında, feminist edebiyat kurmanın izlerini sürmeye başlayabiliriz.

Erkek egemen kültürün kadını tüketmek pahasına ürettiği değerler sisteminin özeti mahiyetindeki sözlerden biri de “Ben bilmem, beyim bilir.”, sözüdür. **Aile Savaşları** romanında hamile olan kadın, çocuğunu doğurup doğurmayacağı kararını kocasına bırakır: “*Bir insanın öldürülmesi ya da yaşatılmasıydı söz konusu.*” (BY, 2006b:12) Kendi rahmi ile ilgili bir kararı bile erkeğe bırakan, üstelik çalışan ve ekonomik özgürlüğü olan bir kadının şahsında, iradesi silinmiş veya sıfırlanmış bir kadın kimliğinin var olabilmesi üzücü ve düşündürücüdür. Erkekleri karar mercii kılma geleneğinin ne kadar kökleşmiş olduğunu gösteren bu örnek, feminist hareketin isyan bayrağı açmasının haklı gerekçelerinden biridir.

Erkek ile kadın arasındaki ilişkilerin biçimlenmesinde en güçlü rolü dinler üstlenmiştir. Bahusus ilahi dinler, kadın erkek ilişkilerinin mahiyeti üzerine, Allah kelamı yani ayet hükümleri getirmişlerdir. Aile Savaşları'nda; Urfa ili Harran bölgesinin çok karılı ağaları, kumaları, bir kadının hemen üzerine diğerini alan ve bunu doğal hak olarak gören, evlendikleri kadınları hamile bırakıp ortadan kaybolan erkekleri arasında yaşamak zorunda kaldığı için adı ve varlığı önemszenmeyen binlerce kadının tipik temsilcisi olarak romanda yer alan başkarakterin annesi, evlerden irak kaderini şaşırtıcı bir tevekkülle kabullenmiş gibidir ve bu kadının cahilliği, tahkiki değil taklidi dindarlığı; kaderini, erkeklerin üstünlüğünü ve egemenliğini kabullenmesini kolaylaştırıcı bir etkidir:

“*Sahi oğul, buyruğunun Nisa Sûresi'nde Tanrı nasıl buyurmuş: 'Erkekler kadınlarının üzerine hakimdirler. Zira bu, Allah'ın erkekleri kadınlardan daha üstün kılması ve kadınlara mallarından harcamaları sebebiyledir. Onun için iyi kadınlar itaat edicidir. Allah'ın onlara ait hakları koruması ile görünmeyeni koruyucudurlar. Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğimiz kadınlara nasihat edin, onları yataklarında yalnız bırakın, onları dövün fakat size itaat ederlerse onlara zulmetmek için yol aramayın.' Hak Teala yücedir; büyüktür.*” (BY, 2006b:14)

Yukarıdaki alıntı, Kur'an-ı Kerim'in dördüncü suresi olup Medine'de nazil olan, 179 ayetten oluşan ve kadınlar anlamına gelen Nisa Suresi'nin 34. ayetine atıftır. Ayetin özgün çevirilerinden biri de şöyledir: “34 – Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini (cihad, imamet, miras gibi işlerde) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (aile

fertlerine) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkar olanlar ve Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri kocalarının bulunmadığı zamanlarda da koruyanlardır. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlar da fayda vermezse dövün. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.” (<http://www.kuranikerim.com>)

Ayetin özellikle “**dövün**” ibaresini içeren çevirisi tartışmalıdır. Bazı müfessirler bunu hafifçe vurun, bazıları da ayaklanın ve evliliğinizi kurtarmak için yapabilecekelinize titizlenin gibi çeviriler de işin ilahiyat çerçevesini göz ardı etmeden bu ayetin feminist edebiyat kuramı ve **feministler** açısından ne kadar rahatsız edici olabileceğine odaklanalım. Özellikle alıntıda da öne çıkarılan, erkeğin kadınlar üzerinde hâkim ve kadınlardan üstün olması hele de söz dinlemeyen kadınları döverek yola getirme imtiyazı, feministlerin tüylerini diken diken edecek, uykularını kaçırarak hükümlerdir. Zira feminizm itilen, kakılan, dövülen kadınların olmadığı, kadın erkek eşitliği temelinde bir dünya kurma özlemi ve ülküsü peşinde koşar*

Pek çok İslamcı; Adem'i ayartıp yasak meyveyi yedirdiği için ilk günahın, Kabil ile Habil'in arasına girip ilk cinayete neden olduğu için ilk kötülüğün, cinayetin, kanın müsebbibi gördüğü kadını; aybaşı, lohusalık gibi hallerle, oruç ve namaz gibi ibadetlerini de nakıs yapabildiği için cennetten uzak

görme eğilimi içindedir. Keza tarihin karanlık çağlarına dönerek benzer düşünce kalıpları taşıyan Hristiyanlığa baktığımızda, başta Hristiyanlığın **Ahd-i Atik** inancı ve bunun değişik yansımaları ile günahın ve suçun nedeni ve kaynağı olarak görülen kadın, muhteris ama zayıf yaratılışıyla horlanan, dışlanan ve hakir görülen bir objeye dönüşmeye başlar: “*İlk Hristiyanlar kadının pislik olduğuna inanıyorlardı. Miladi 5. Asırda Makun toplantısında kadının ruhu olup olmadığı araştırıldı ve sonunda onun salt cehennemlik olduğu karara bağlandı. 586 yılında da Fransızlar kadının insan sayılıp sayılamayacağını araştırdılar ve sonunda erkeğin hizmetkârı olduğu sonucuna*

---

*“Kadınların dövülmesi hakkında birçok sahihi rivayetten de açıkça anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber'in kendisi, erkeğin kadınlarını dövmesini şiddetle kinamış ve çeşitli vesilelerle, “*İçinizden biri, köle döver gibi karısını dövüp sonra da gece onunla yatabilir mi?*” buyurmuştur. (Buhari ve Müslim) Başka bir hadiste ise, “*Allah'ın hizmetkârlarını hiçbir zaman dövmeyiniz.*” sözleriyle kadını dövmeyi yasaklamıştır.

Bütün bunlarla birlikte, vefatından kısa süre önce Veda Haccı münasebetiyle yaptığı konuşmada, kadının sadece “*gayriahlaki davranışta bulunmaktan açık şekilde suçlu bulunması*” hâlinde dövülebileceğini ve bunun da “*acı vermeyecek şekilde yapılması*” (gayr-imüberrih) gerektiğini bildirmiştir. Bu hadisler ışığında otoriteler, her şeye rağmen dayağa başvurulursa, bunun hafif ve sembolik bir şekilde olması, “*bir misvakla veya benzeri bir şey*” ile veya hatta katlanmış bir mendil ile yapılması (*Râzî*) gerektiğini vurgulamışlardır. (Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, s. 143-144.)

vardılar. Hatta kadın, büyük memeli hayvan grubuna dahil edildi uzun zaman boyunca.” (Bulaç, 1990:58)

Benzer gerekçelerle Musevilikte de dışlanan kadın, sosyal örgütlenmelere dahi kabul edilmemektedir. Masonluğun ilkelerini yazan İngiliz rahip **Anderson**'un *Nizamname*'sinde, intizam koşulları arasında kadınların **Mason** olamayacakları maddesi de bulunmaktadır. Yalnız Masonluğa değil, çağının hiçbir cemiyetine kadınların alınmadığı bir dönemde bu kural konmuştur. Ancak bu kuralı değiştirmeye de günümüzde hiçbir Büyük Locanın gücü yetmez. Yoksa uluslar arası camia tarafından dışlanırlar. Bu yüzden kadınlar **“muntazam”** Mason örgütlerine üye olamazlar. (www.sabah.com.tr/2005/03/15/)

İlahi dinlerin içersinde haklı ve onurlu bir yer edinemeyeceğine inanan pek çok feminist, dine karşı muhalif bir tutum takınarak, merdutluğu ya da ateizme kaymayı tercih etti. Ülkemizde ve dünyada sivrilmiş pek çok feministin öldürülmeleri de bu karşıtlıkların sonucudur. Bekir Yıldız'ın Urfalı anne karakterinin ağzından da olsa *Nisa Suresi*'nin ilgili ayetine romanında yer vermesi; psikanalitik yaklaşımla çocukluk izlenimlerinin ve anne imgesinin kalıcılığı ve baskınlığı ile açıklanabilirken feminist kuramla yaklaştığımızda, yazarın yerel ve evrensel ölçekte **feminist** harekete ve kadın haklarının ivme kazanmasına mesafeli durduğu sonucu çıkarılabilir. İlaveten başkarakteri aracılığıyla yazarın; kadına şiddetin Doğu ve bhusus Müslüman toplumlarda kökleşmesi, yaygınlaşması ve meşrulaşmasının ardında bu İslami hükmün yattığını düşünmesi ve dikkatlere sunmak istemesi de göz ardı edilmemelidir.

Tek eşliliğin olduğu günümüzde, kocası tarafından aldatılan kadının ilk düşüncesi, kocasına yetemediğidir ve bununla yüzleşmek bile bir kadın için yeterince yaralayıcıdır. Çok eşlilik ortamını yaşamak zorunda kalan kadınların yaşayacakları sorunlara ve sarsıntılara ise sınırlı çizelemez. **Aile Savaşları**'nda kumalık geleneği içinde yaşamak zorunda bırakılan bir kadının, diğer yedi ortağı ile birlikte ruh dünyası karşımıza çıkar: *“Sekiz karısından sonuncuydu babanızın anası. ... Ondan bir önceki vızvız mı vızvız... Duyduğum, gece kalkıp ıslak havluları makaslanmış kıskançlığından, kumalarının. Çok şükür, ben kıskançlık nedir bilmedim.” (BY, 2006b:14)*

Bir erkeği görünürde yedi kadınla paylaşmak, yedi kadının içinde kendine yer açmak, yedi kadınla rekabet etmek, sekizde birlik bir ilgi ve sevgiyle yaşamak zorunda kalmak, her kadının mutsuzluğu için yeterince sorunlu ve karanlık bir ortam demektir. Dünyada en çok görülen biçimiyle erkek çokeşliliğinin / **poligaminin** kadını ne denli mutsuz edeceğini söylemek ve savunmak için feminist olmaya mahal yoktur. Anadolu'da başlık parasının yaygın, evlenmenin zor olduğu zamanlardan kalma yerleşik bir atasözü vardır: *“Ortaklık iyi olsaydı iki adam bir kadın alırdı.”*, diye... Teferruata girmeden, özdeşim / empati kurma ilkesinden hareketle diyebiliriz ki iki adam için bir kadını paylaşmak neyse, iki ya da daha fazla kadın için de bir erkeği paylaşmak odur.

Bekir Yıldız, yasalar ve koşullar yetersizse, kadın ne yapabilir, seçeneği nedir, içeriğiyle sorulan bir soruya verdiği cevapta, kumalık geleneğinin ve devamında feodal adetlerin çok da kötü olmayabileceği noktasında durduğunu beyan eder: “*Kadın beceriksizdir, zavallıdır, korunması gereklidir ve biz onu koruyalım diyen yasalar aslında kadını düşünmüyor... Kırsal kesimde bir kuma olayı vardır... Kuma olayı törelere bağlı olarak belli bir çözüm getirmiş... Ben bu çözümün sağlıklı olduğunu savunmuyorum, ama gerçekçi bir çözüm... Hatta başka açıdan baktığımızda ahlaki bir çözüm de... Burjuva ahlakının daha iyi bir çözüm bulamadığını da göz önüne alırsak, bu çözümde ahlaki öğeler görebiliriz.*” (Güler, 1982:129)

Eğer çok çağdışı kalacağını düşünmeseydi Bekir Yıldız, **Aile Savaşları**’ndaki başkarakterine, karısıyla boşanmadan, sevgilisini evine kuma olarak getirebilme seçeneğini mutlaka sunardı. Tabii çalışan, çağdaş bir kadına kabul ettirebilirse... Çok eşlilik ya da konuştuğumuz kavramla kumalık, durmadan savaşılan barbar kavimler döneminde, sürekli azalan erkek nüfus ile aksine çoğalan kadın nüfus arasındaki denge arayışına bir çözüm olabilirdi. Öyle de oldu ve rağbet gördü. Hatta İkinci Dünya Savaşı’ndan çıkan Almanya’da, 1950’li yıllarda altı kadına bir erkek düşmekteydi ve bu erkeklerin yaş ortalaması otuzun üzerindeydi. Böyle olağanüstü durumlarda, kumalık, metreslik vakalarına hoşgörüle bakılabilir, görmezden gelenebilir, zımmen onaylanabilir bile. Olağan koşulların olduğu toplumlarda kumalık düzenini savunmanın tutar yanı yoktur. Bu hayat tarzı gerçekçi de ahlaki de değildir, sadece erkek egemen dünyanın tek yanlı savunduğu, uyanıkken gördüğü bir düştür.

Kıpırdak ve gezgin bir millet olan ve pek çok ülkeye ele geçirip sayısız devlet kuran biz Türkler, bu seyr ü seferlerimizde pek çok kültürle de karışmış, zengin bir kültür vücuda getirmişiz ancak kültürümüz zenginleştiği oranda ifsat da olmuş, başlangıçta yazıtlara isimlerini kazıyacak kadar değer verdiğimiz ki Köktürk Yazıtlarında İlderis Kağan’la birlikte İlbilge Hatun’un da adı geçer, kadınlarımıza tepeden bakar olmuşuz. Bu bozulan bakış açısı ve yoz kültür değerleri ile kadın şu sözlere muhatap kılınmış, kısmen, zımmen hatta alenen aşağılanmıştır:

“*Saçı uzun aklı kısa / Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz / Kadının erkeğin şeytanıdır / Kadının sofusu, şeytanın maskarası / Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir / Avrat var arpa unundan aş yapar, avrat var buğday unundan keş yapar/ Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar / Avradı eri saklar, peyniri deri / Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etme / Kötü kabağın kötü dölü olur / Ağustostan sonra ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez / Al atın iyisini yiyeceği bir yem; al avradın iyisini giyeceği bir don / Oğlan babadan öğrenir sofrayı dizmeyi, kız anadan öğrenir sokak gezmeyi / Avrat malı, kapı mandalı. / Kaşık düşmanı” vb.*

Kadını küçük görmenin kültür ve onun taşıyıcısı olan dil düzeyinde

içselleştirildiğinin kanıtları olan bu sözlere bir zeyl de **Aile Savaşları**'ndan gelir: “Benim ermişliğimden ne olacak oğul? Ben bir eksik etek...” (BY, 2006b:15) Bu deyimde geçen “**eksik etek**” erkekte olup da kadında olmayan eteğe göndermede bulunuyor. Bu deyimde geçen “etek” sözcüğü ile vücudun veya giysinin belden aşağı kısmına göndermede bulunulduğu gibi, cinsiyete ilişkin göndermelerde de bulunulmaktadır. Örneğin etek tıraşı kullanımı hatırlanırsa eteğin anlamı da oturmuş olur. Bu durumda etek, bildiğimiz giysi olan etek değil erojen, cinselliği simgeleyen bölgeye verilen isimdir. Bu bölgede erkekte olan fazlalık kadında olmadığından kadının eteği eksiktir. Kısacası ‘eksik etek’ “erkeklik organı olmayan” demektir. Kadın cinsel organı, erkek cinsel organının ters çevrilmiş halidir ve içe doğru olduğu için bir “girinti” şeklindedir ve bu durum mukayesede eksiklik; erkeğin organı ise “çıkıntı” şeklindedir ve bu mukayesede fazlalık gibi algılanır.

Feminizmin savaş açtığı bu türden kültürel motifler; kadını edilgen, korkak, zayıf, korunması gereken bir alt tür olarak görme geleneğini besleyerek, çeşitli dinsel ve ideolojik kisveler altında kuşaktan kuşağa aktarılıyor. Ayrıca bu sözler, en ilerici, Atatürkçü, Marksçı ya da özgürlükçü olduğunu sandığımız ama gerçekte yontulmamış birer **maço** ya da **psikopat** olan erkeklerin elinde ve dilinde kadını aşağılamanın ve kadına hakaretin silahına ve aracına dönüşüyorlar. Türk Dil Kurumu yetkilileri tamamen iyi niyetle, kadına ayrımcılığı körükleyen bu türden sözleri, sözlüklerden çıkarma kararı almışlardır ki bunun doğruluğu tartışmalıdır ve yapılmamalıdır. Yapılması gereken yasaları, sözleri, deyimleri değil kafaları değiştirmenin erdemine ve eğitimine kapı aralamaktır.

Kadın bedenini “et”e indirgemek, sonu hakarete varacak yanlışlıkta olan, aşağılayıcı bir tutumdur. **Aile Savaşları**'nın başkarakteri bir öfke nöbeti anında bile olsa böyle sakat bir yaklaşım sergiler: “*Karın etini, senden başkasına sunarsa, bononun yırtılması...*” (BY, 2006b:26) Çağdaş dünyanın tartıştığı en çelişkili olaylardan biri de bir et yığını olarak gördükleri **fahişe** kadınlara tecavüzü cezalandırma konusunda isteksiz davranan erkek yargıçlardır. İki durumda da kadın bedenini ve cinselliği tahkir eden anormal ve hastalıklı bir yaklaşım vardır. Bu türevden beslenen düşünceler; erkek egemen dünyanın küstahlığını, çıkarıcılığını, riyakârlığını içinde barındırdığı için **feminist duyarlılığın** en çok incindiği bir yumuşak karna dönüşmüştür.

Aile Savaşları'nda başkarakterin ikinci karısı, bir bankada şef pozisyonuna kadar yükselmiş, eğitilmiş, statü ve dolayısıyla özgüven sahibi, ekonomik bağımsızlığı ile kendine yeten bir karakterdir. Gençliğinde pek çok yakınlama ve evlilik denemelerinde bulunan bu kadın “*mülk gibi değerlendirilmeye*” (BY, 2006b:69) kadınlık guruna ve ilkelerine geri dönmüş, toplumun çürümüş değer yargılarına başkaldırabilmiştir. Bu tercihleri onu, sevdiği erkeğin gözünde kahraman ve zihninde ideal kadın tasavvurunun temsilcisi yapar.

Kadının mala mülke dönüşmesi, daha yerleşik tabirle **metalaşması**, feminizm hareketinin doğuşundaki çıkış noktalarından biridir. Geçmişte, Cahiliye Dönemi ve Ortaçağ karanlığında yaşananlar, yakın çağlara sirayet etmiş, başlık parası gibi âdetler, kadının mülk oluşunu tescillemiştir. Kapitalist dünya ise kadını cinsel sömürü aracına dönüştürerek, beyaz kadın ticaretini sürdürerek, kadını fuhşa vs. zorlayarak metalaşma sürecini devam ettirmiştir. Ceninden yapılan gençlik kremleri üreten kozmetik endüstrisi, yüksek bedeller ödediği ceninleri çoğaltmak için, rahimlerini bir fabrika gibi kullanmaya gönüllü binlerce kadın bulabilmiştir.

Bu bahiste Marksizm'in karnesi de en az kapitalizm kadar kötüdür. Dini, kiliseyi, toplumsal değerleri hiçe sayan bu akım, kadına yalnızca cinsellik ve üretici kimlik üzerinden yaklaşmaktadır. Kadın kutsallığını, dokunulmazlığını, büyüsunü bu akımla yitirmiş, hem sıradanlaşmış hem metalaşmıştır. **Feministler** için önce kadının sonra dünyanın büyüsu bozulmuştur ve insana ıstırap veren en büyük kayıp ve ayıp, büyüsu bozulmuş bir dünyada yaşamaktır.

Kadını kötü kadın olarak yaftalayan ve aşağılayan kara sıfatlar **Aile Savaşları**'nda ima yollu anılır: "...özellikle sana o, o kadın diye bakan, kızan, horlayan sümüklü böcekler." (BY, 2006b:75) O kadın yakıştırmamasının açılımı fahişe, argoda oro... demektir. Toplumun, yaşantısını ve davranışlarını onaylamadığı kadınlara gizli bir zevk, açık bir istek ve tam bir acullükle yapıştırdığı bu sıfatlar, hem aşağılayıcı olması hem de toptancı ve dışlayıcı bakışı yansıtmaları açısından feministleri, genelde ise insanlara yargılamak için değil anlamak için yaklaşanları hep rahatsız etmiştir, bundan sonra da hep rahatsız edecektir...

Erkeğin, özellikle de Doğu kültürlerinin erkeklerinin kadına bakışlarının en hastalıklı yanlarından birini onu mülkleri olarak görme eğilimleri teşkil eder. **Aile Savaşları**'nın başkarakteri de kendini; sekiz karılı dedesi, ağa çocuğu babası gibi, kadına mülk olarak bakma mirasından soyutlayamaz. İkinci karısı ile alelacele evlenmesinin ardında da bu istimplâk kaygısı yatar: "Ama tartışmasız biricik doğru; onun karım olmasını istemekle, yani onunla evlenmeyi istemekle, aslında onu mülkiyetime geçirmek istiyordum. O, bütünüyle benim olsun istiyordum." (BY, 2006b:76) Yirmi dört yaşında evlendiği ilk karısını da mülk olarak gören ve hâlâ bu yanlış ve hastalıklı, kırsal, köylü bakış açılarından kurtulamadığı itirafını yapan başkarakter için evlilik cüzdanı da bir çeşit tapu senedi gibi olmalıdır. Mülkün kime ait olduğunu gösteren bir senet...

Erkeğin mülkü olmayı, görülmeyi şiddetle ve haklı gerekçelerle reddeden feminist hareketin daha uçlarında gezinen ve bizzat feministlerce dışlanan, aforoz edilen bir kadın kümesi daha vardır. Hareketin ılımlıları eşit ve onurlu bir ilişkiden yanadırlar, aşırıları ise erkeklerden nefret eder ve onlarla

kurulacak her türlü bağı, ilişkiyi ortadan kaldıracak yollar, yordamlar, yöntemler ararlar. Örneğin, erkek ile kadın arasında en güçlü ve karşı konulamaz çekim alanı olan cinselliği, erkeksiz yaşamak için **lezbiyenliğe** ilgi duyarlar. Bir yazar, kadının cinsel özgürlüğünü yaşamaya başlaması ile vibratörün icadını ilişkilendirir. Bu saptama doğruluk payı içerir ama anakronik bir eksiklikle:

*“Geçen Perşembe, dünya kadınlar günüydü ve yazarın bundan iki ay kadar önce bir TV kanalında feministler hakkında söylediği sözler, yeniden gündeme geldi. Yazar, ‘Bugün feminizm diye bir şey varsa, bunu sağlayan alet, vibratördür. Feministler için biz erkekler, sadece bir vibratörün yerini tutuyoruz.’ demişti. Yazarın sözünü ettiği vibratörün yerinde çok değil, bundan 40-50 sene öncesine kadar zıbık vardı ve zamanımızın **vibratörlü** kadınlarının yaptıklarının aynını, eski devirlerde zıbıklı hatunlar yaparlardı. Bu hatunların maceralarına girmeden önce, zıbığın ne demek olduğunu anlatayım: Zıbık, vibratörün atası idi, cilâli ağaçtan, özellikle de şimşirden imal edilmişti ve vibratör ne işe yararsa, o da aynı işe yarardı. Eski asırların zıbığıyla zamanımızın vibratörü arasındaki en önemli fark, vibratörün pille, zıbığın ise sadece el kuvvetiyle çalışmasıydı.” (sabah.com.tr/2007/03/11/)*

Murat Bardakçı’nın “Zıbık ve Kazık Hikâyeleri” adlı yazısının devamında zıbığın; Hüseyin Kâzım Kadri’nin **Büyük Türk Lügati**’nde; 1800’lerin başında Üçüncü Selim için, Mütercim Âsım tarafından Türkçeye çevrilen Arapların meşhur **Kamus**’unda ve Enderunlu Fâzıl Bey’in Zenannâme’sinde geçtiği ile ilgili ilginç ve tafsilatlı bilgiler vardır. Erkeğe doymuş ya da erkekten nefret eden radikal feminist kadınlar, erkek ile göbek bağlarını koparabilmenin bir yolunu bu alet ile bulmuşlardır. Bugünün teknolojisi, böyle düşünen kadınlara daha pek çok seçenek sunmaktadır.

Aynı mantaliteye sahip, erkek ile birlikte geçirilecek bir hayata katlanamayacaklarını düşünen kadınlar için, ikinci, koparılması gereken ama koparılamayan göbek bağı, çocuk sahibi olabilmek meselesidir. Aile Savaşları romanında ikinci evliliğin en büyük savaşı çocuk doğurma konusunda çıkar. Kadın hamiledir ve ilk çocuğunu şiddetle doğurmak istemekte ama koca çocuğu istememektedir: *“Ah! Bir çocuk, bir çocuk be!.. Üç değil, beş değil... İstedğim salt bir çocuk... Ama, karşıma geçmiş, bin dereden su getiriyorsun karnımdakini boğmak için...” (BY, 2006b:126)* Münakaşa, yazarın deyimiyle savaş uzar gider... Rövanşı çekip gitme, terk etme olan savaş, kadının meydanından çekilmesi ve kürtaajla sonlanır.

Bekir Yıldız, bir soruşturmada yöneltilen, **kürtaaja** bakış açımız nedir, sizce kadın mı, erkek mi yoksa ikisi birlikte mi kürtaaja karar vermelidir? Sorusuna şu şaşırtıcı cevabı verecektir: *“Belki şaşıracaksınız ama **feministlerle** kürtaaj konusunda aynı görüşü savunuyorum. Bence, beden bütünüyle kadınındır, annelik yatağı ondadır, en kutsal değer onundur... Ve bu konuda karar*

verecek kişi odur! Ama... Kürtaj kararını vermekle birlikte doğacak ya da doğmayacak çocuğun sorumluluğunu paylaşmada erkeği ya da bir başkasını ortak etmeli...” (Güler, 1982:49) Yazarın söylemi ile eylemi arasındaki dengeyi kurmakta ve korumakta zorlandığını gözlemlediğimiz romanlarında, kendi görüşünü yalanladığına okurun şahitliği, soru işaretlerine dönüşür.

Kürtaj evresinden çok daha önceki aşamada kadın, çocuk sahibi olabilmek için erkeğin şifahi oluruna değil, bedenine ve spermelerine muhtaçtır ve bu muhtaçlık radikal feministlerin kanına dokunmaktadır. Tarihte kurulduğuna, var olduğuna inanılan **Amazon** kadın devletinde, doğan erkek çocukların, baskın nüfus hâline gelmemeleri için öldürülmesi, yalnızca damızlık olarak sınırlı bir erkek nüfusun sağ bırakılması örneğindeki gibi bu türden feminist kadınlar, sadece bir iki çocuk yapıncaya kadar, damızlık kabilinden erkeklerle yaklaşır, amaçlarına ulaştıkları anda yollarını ayırmayı tercih ederlerdi.

Yazarın, kadınların vibratörle özgürlüklerini kazandıkları saptamasına döner ve bu saptamaya zeyl yaparsak kadınların, sperm bankalarının kurulması ile bağımsızlıklarını, özerkliklerini de kazandıklarını, erkekle ikinci göbek bağlarını da kopardıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yasal bir zeminde, erkeğe muhtaç olmadan ve erkeğe bağımlı yaşamak zorunda kalmadan, aile savaşlarına girip, kürtaj yenilgisiyle çıkmak zorunda kalmadan anne olabilmek, birçok kadın için, özellikle de feminist kadınlar için can simidi olmuştur. Bu **sperm bankaları** yoluyla çocuk sahibi olmanın yararlarından daha fazla olan ama isteklilerce şimdilik umursanmayan zararlarına ise mutlaka odaklanmak lazımdır...

Bilim “tez, antitez, sentez” üçlemesiyle mutlu sona ulaşan bir uğraştır. Bu gerekçe ile bilim yanlılar /antitezler ile doğrulara / tezlere aynı değeri verecek kadar titiz ve ciddidir. Son tahlilde Bekir Yıldız’ın **Türkler Alman-yada** ile başlayan ve **Aile Savaşları**’na kadar gelen romanları ve toplamda bütün eserleri, içerdiği tezler ve antitezler ile Türk toplumunda kadın olgusunun enikonu tartışılması isteği uyandırmış, tartışma ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu eserler feministlerin istediği sözleri söylemese, hikâyeleri anlatmasa da, bu türden hikâyelerin anlatılması isteği uyandırmıştır:

“Erkekler hikâyeler anlattılar ve kültürel kuralları oluşturdular; bu hikâyeleri okuyan ve bu kurallarla sınırlanan kadınlar da çoğunlukla kendi hikâyelerini anlatmak ve yaşamak yerine erkeklerin hikâyelerini yaşarken buldular kendilerini.” (Randall, 1999:395) Artık kadınları anlatmak erkeklerin sultasında ya da tekelinde değil. Kadınlar kendi hikâyelerini anlatıyorlar ve daha özgürler, en azından düne göre...

KAYNAKÇA

ARSLAN, Fatih (2011), **İlhan Tarus**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
BULAÇ, Ali (1990), **Çağdaş Kavramlar ve Düzenler**, Endülüs Yayınları, İstanbul.

CİHANGİROĞLU, Vildan (2003), **Bekir Yıldız'ın Romanlarının Tematik ve Yapı Bakımından İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Tarık Özcan, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

DEMİRTEPE, Ülkü (1984), "Bekir Yıldız ile Bir Konuşma", Hürriyet Gösteri, Mart 1984, S. 40.

DURUKOĞLU, Salim (2012) **Bekir Yıldız'ın Eserlerinde İzlek ve Yapı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman Yrd. Doç. Dr. Fatih Arslan, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ERGÜN, Mehmet (1975), **Hikâyemizde Bekir Yıldız Gerçeği**, a Yay., İstanbul.

FOUCAULT, Michel (2000), **Özne ve İktidar**, (Çev. Işık Ergüden – Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İstanbul.

GÜLER, Seda (1982), "Bekir Yıldız'la Sevgi Evlilik ve Boşanamama Üzerine Söyleşi", Kadınca, Mayıs 1982, S. 42.

GÜLGÜN, Serpil (1982), "**Feodalizmden Feminizme BEKİR YILDIZ**", Kadınca, Temmuz 1982, S. 44.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (2004), **Çile**, 1. Baskı İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KOLCU, Ali İhsan (2008), **Edebiyat Kuramları**, Salkımsöğüt Yay., Ankara.

MAKAL, Mahmut (1969), "Sanatçılarla Konuşmalar - Bekir Yıldız", Varlık Sanat ve Fikir Dergisi, 1 Şubat 1969, S. 735.

MUHAMMED ESED (2004), **Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)**, İşaret Yayınları, Altıncı Basım İstanbul. s. 143-144.

NECATİĞİL, Behçet (1995), **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, Varlık Yay., On Altıncı Basım, İstanbul.

RANDALL, William Lowell (1999), **Bizi 'Biz' Yapan Hikâyeler**, (Çev. Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yay., İstanbul.

SAFA, Peyami (1978), **Kadın Aşk Aile**, Ötüken Neşriyat; İstanbul.

SEZER, Sennur (1998), "Bekir Yıldız'ın Anlattıklarından - Ben Kaçakçı Parasıyla Büyüdüm", İnsancıl Aylık Kültür Sanat Dergisi, 8 Ekim 1998, Yıl 8, S. 96.

YILDIZ, Bekir (1984), "Öpülesi Ölü Eli", Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı, İstanbul.

YILDIZ, Bekir (2006a), **Halkın Köle**, İskele Yay., İstanbul.

YILDIZ, Bekir (2006b), **Aile Savaşları**, İskele Yay., İstanbul.

www.christiananswers

www.kuranikerim.com

www.sabah.com.tr/2005/03/15/

www.sabah.com.tr/2007/03/11/

BİR MEDENİYET LİSANI OLARAK İSTANBUL TÜRKÇESİ

Elvan Kaya AKSARI

15. yüzyılın ikinci yarısında fethedilen İstanbul, Doğu Roma'daki payitahtlık mevkisini Osmanlı'ya da tevarüs ettirerek her bakımdan önemli bir şehir hâline gelmiştir. Dersaadet, sadece siyasi bakımdan değil, iktisadi ve kültürel bakımdan da imparatorluğun en gözde ve güzide şehri olmuştur. Klasik edebiyatımızın da hayat bulduğu bir kent olan İstanbul, 16. yüzyıl itibarıyla birçok Şark diyarını da geçerek edebiyat alanında ilk sırada yer aldığı gibi Türkçenin en nazenin hâlini yansıttığı İstanbul Türkçesi ile de Tebriz ağzına galebe çalarak, Batı Oğuzcası'nın bir bakıma "resmî yazı dili" olmuştur. Bunda elbette, devletin güç ve kudretinin de yadsınamaz bir payı vardır. Daha sonraki süreçlerde de daima kıymetli ve seçkin bir yazı dili olarak kalan İstanbul Türkçesi, Türklerin en kadim ülkesi olan Turan mefkuresi çerçevesinde "ortak dil" olarak gösterilmiştir.

En başta filolojik olarak İstanbul Türkçesi'ne yaklaştığımızda, onun Anadolu'daki çeşitli ağızlardan temel farklılıklarının ve yaklaşımlarının olduğunu göreceğiz ki, bunlar 1928'de kabul edilen Latin alfabesine kadar yansımıştır. Nitekim, Anadolu ağızlarında sıkça karşımıza çıkan ve Eski Türkçe'den beri yaşayan kapalı e (é) ve nazal n (ñ) sesleri İstanbul Türkçesi'nde bulunmadıkları için alfabemizde ayrı harflerle gösterilmemişlerdir. İstanbul Türkçesi'nin çıkarılması güç olan seslerden hoşlanmadığı vakidir. Anadolu'da birçok telaffuzda yer alan ve Türkçenin aslı seslerinden olmayan hı (ح) sesi, İstanbul Türkçesi'nde karşılaşılan konsonantlardan değildir. Yumuşak g (ğ) sesi de İstanbul Türkçesi'nde enikonu hafifleyerek varlığını sürdürmüştür. Buna mukabil (k) sesi de iki vokal arasında iken, zaman zaman yumuşak g (ğ) ve bazen de y seslerine dönüşür. Bütün bu değişimler ve tercihlerin gösterdiği, İstanbul Türkçesi'nin dili hafifletme ve inceltme temayülünde olduğudur.¹

Bu filolojik hadiselerin yanında, birtakım sosyolojik ve maşeri hadiseler vardır ki, İstanbul Türkçesi için bunları bilmeden bir tahlile gitmek neredeyse imkânsızdır. 18. yüzyılda milliyetçilik fikrinin tüm cihanda kendine taraftar bulması ve bir çığ gibi büyümesi, nihayetinde Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve devletin temel dayanağı olan Türkler ülkeyi çıkmazdan kurtaracak yegane fikrin Türkçülük ve Turancılık olduğuna inanmaya başlamışlardır. Bu fikre gönül bağlayanlar ise bütün bir Türk dünyasında ortak dilin İstanbul Türkçesi olması gerektiğini vurgulamışlar, o zamana değin üzerinde pek durulmamış bu yazı dilini mevzubahis etmişler, buna dayanak olarak ise bu yazı dilinin en çok ürün veren ve en çok işlenen bir ağızdan teşekkül etmesini gös-

termişlerdir. Nitekim, yeni Türkiye'nin fikir babası sayılan ve kıymetli çalışmalara imza atan Ziya Gökalp, "Lisan" adlı şiirinde tutulacak yolu şöyle özetlemiştir: "Güzel dil Türkçe bize, / Başka dil gece bize, / İstanbul konuşması, / En sâf, en ince bize."² Bu dörtlükteki düşüncelerini daha sonra prensipleştirerek "Türkçülüğün Esasları" adlı mühim eserinde işleyen Gökalp, şunları söyleyecektir: "İstanbul Türkçesi'nin ses ve şekil bilgisi, kelime hazinesi Yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne edat, ne tamlama alınamaz."³ Ayrıca, aynı bölüm içerisinde, Lisanî Türkçülük olarak İstanbul hanımlarının konuştuğu gibi yazmanın da zikredildiğini söylemek gerekir. 1911 yılında Selanik'te çıkardığı "Genç Kalemler" dergisi ile Milli Edebiyat'ın önünü açan Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan" olarak bahsedilen hareketin ilk prensibi olarak, "Yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, mümkün olduğu kadar İstanbul halkının konuştuğu gibi yazmak" ilkesini beyan etmiş ve böylece yeni edebiyatın İstanbul Türkçesi ile meydana getirileceğini ifade etmiştir⁴

İstanbul Türkçesi sadece Anadolu odaklı itibar gören bir yazı dili değildir. Muhtelif zamanlarda Türk dünyasının farklı köşelerinden bu yazı dilini öne çıkararak ve bu yazı dili etrafında toplanılması gerektiğini salık veren birçok mütefekkir ve yazar olmuştur. Tam da bu yüzden ki, İstanbul Türkçesi, Türk ırkının tam tekmil bir dirilişinin muştusunu da simgelemektedir. 1883 yılında Kırım'da "Dilde, Fikirde, İşde Birlik" sloganıyla çıkan Tercüman gazetesi, basılan son sayısına kadar İstanbul Türkçesi ile çıkmış ve bütün bir Türk dünyasına seslenmiştir. Hayatını Türk birliğine adanmış İsmail Gaspıralı Bey, neşrettiği gazetenin dilini "sade ve âsân, açık Türkî dili" olarak nitelendirirken, İstanbul Türkçesi'ni "Lisân-ı Umumî" olarak gördüğünü ifade etmiştir. Gaspıralı'ya göre lisan ve dil birliği, fikir ve edebiyat birliğini doğururken, bu ise nihayetinde iş ve amel birliğini doğuracaktır ve bu doğum, bâis-i necat (kurtuluş sebebi) olacaktır.⁵ Son dönemde yetişmiş en büyük yazarlardan olan Cengiz Dağcı da aslen Kırmırlı bir Türk olmasına ve uzun yıllar Londra'da ikamet etmesine karşın, ne Bahçesaray ağzını ne de İngiliz dilini kullanmış ve en büyük eserlerini İstanbul Türkçesi ile kaleme almıştır. Görüldüğü üzere, Necip Fazıl'ın deyişiyle, "Türkçesi bülbül koku" İstanbul sadece iç Türkler tarafından değil, dış Türkler tarafından da itibar görmüş ve bu şehirde teşekkül eden yazı dili bir idrak ve tekâmül noktası olarak görülmüştür. Nitekim, Devlet-i Âliyye'nin son devrinde iktidar mevkiinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinden Kafkas Müslümanlarına gönderilen ve "Aziz Kardeşlerimiz" diye başlayan 22 Eylül 1906 tarihli mektuptaki şu cümleler, İstanbul Türkçesi'nin bir ittihat vesilesi olarak görüldüğünün en yalın bir ifadesidir: "Siz şimdi ittihadın temelini hazırlayan maarife çok gayret ediniz. İstanbul Türkçesi'ni kabul ediniz. Bu Türkçe sizin maarifte süratle ilerlemenize çok hizmet eder. Bu istikbalde de aynı millet efradının ittihadına zemin hazırlar."⁶

Her çağın bir ruhu olduğu gibi, her rejimin de bir kültür politikası vardır. Cumhuriyet rejimi de 1928'deki Alfabe ve 1932'deki Dil devrimleriyle, Türk yazın hayatına doğrudan etki etmiştir. İmparatorluğun başkenti İstanbul yerine bozkırda kurulan bir şehir olan Ankara'yı öne çıkaran ve bir bozkır kültürü ortaya koyan, monarşist bir paradigmanın karşısına parlamenter bir paradigmayı koyan cumhuriyet rejimi, bir Ankara Türkçesi oluşturmanın imkânsızlığının farkında olarak İstanbul Türkçesi'ne dolaylı olarak etkide bulunmayı tercih etmiştir. Birçok konuşmasında, dili, birleştiren bir bağ olarak gördüğünü ve (o devirdeki adıyla) SSCB çatısı altında yaşayan Türklerle dil ve kültür sayesinde buluşulabileceğini ifade eden Gazi Mustafa Kemal, 1932'de başlattığı Dil Devrimi ile Arap ve Fars dillerinin Türkçe üzerindeki sekiz yüz yıllık egemenliğini kırmayı, "saray lisânı" olarak ifade edilen İstanbul Türkçesi'nin Ziya Gökalp'ın işaret ettiği sade ve duru seviyeye ulaşmasını amaçlamıştır. İlk tedbir olarak da, Arapça ve Farsça öğretimini liselerden çıkarmıştır.⁷ Her ne kadar bu yolu abartıp dili bir çıkmaza sokanlar bulunsada da, işi uyduruk bir Türkçeye çevirenler hatalarını anlayarak bu yoldan dönmüşler ve sonunda İstanbul Türkçesi'nin "halk dili veya arı Türkçe" olduğu kanısı bir kanaat hâline gelmiştir. Cumhuriyet ile birlikte İstanbul, saltanatı ve hilafeti temsil ettiği gerekçesiyle "köhne" olarak tavsif edilip, gözden düşerken, İstanbul Türkçesi edebiyatımızın temel yazı dili olmayı sürdürmüş ve dış Türkler ile de resmî münasebet vasıtamız olmuştur. Nitekim, Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Ahmet Hamdi gibi isimler İstanbul Türkçesi'nden damıttıkları bir lisan ile edebiyatımızın birbirinden kıymetli eserlerine imzalarını atmışlardır.

SONUÇ

Devlet-i Âliyye, Türklerin kurduğu son imparatorluk, İstanbul ise son payitahttır. İstanbul'da oluşan Türkçe ise Türk milletinin Rönesans'ının lisânıdır. Bu lisân, Şark ve Garp kültürlerini bir potada eritmiş, muhtelif dillerden aldığı kelimeleri ancak kendi kaideleriyle kabul etmiştir. Bu yüzdendir ki, bugün birçok farklı devletler kuran ve yeni şehirler inşa eden Türkler, İstanbul Türkçesi'nin ötesine geçemeyerek, en büyük eserlerini bu yazı dilinde vermiştir. Ömrünü Türk diline ve kültürüne adanmış ve İstanbul Türkçesi'ni "beyaz lisân" olarak nitelendiren Nihad Sâmi Banarlı'ya ait şu cümleler mevzu hitama ermeden işin kıymet-i harbiyesini vurgulamak bakımından mühimdir: "İstanbul Türkçesi, daha ilk anlarından başlayarak yalnız İstanbullular tarafından değil, imparatorluğun her tarafından gelen Türkler (ve Türkleşenler) tarafından işlene işlene güzelleşmiş lisanıdır. O kadar ki bu dilin güzelleşmesi için asırlarca, bütün bir imparatorluk çalışmıştır. Aynı dil, bilhassa yazı dili olarak, bütün imparatorluk coğrafyasındaki münevver Türkler tarafından elbirliğiyle yükseltilmiştir."⁸ Meseleye, İbn-i Haldun nazarıyla sosyolojik bir perspektiften baktığımızda, dillerin de milletler gibi tekâmül ve terakki kaydettiklerini

görürüz. Bu itibarla, İstanbul Türkçesi, Türk dilinin en olgun ve yetkin yanını oluşturmaktadır. Başkurt Türklerinden Zeki Velidi'yi, Kazan Türklerinden Yusuf Akçura'yı, Kırım Türklerinden İsmail Gaspıralı Bey'i ve Diyarbakır Türkmenlerinden Ziya Gökalp'ı birleştiren şey bağlandıkları ülkü ve kullandıkları temiz ve akıcı İstanbul Türkçesi'ydi ki ,bu misal de, mezkur yazı dilinin bir filoloji hadisesinden de öte, bir telakki ve idrak meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün bir Türk medeniyetinden bahsediyorsak, bunun temelinde bulunan tutkal, bu latif Türkçedir. İstanbul'un, tüm Türk dünyasının kaderini üstlendiğini, Gazi Mustafa Kemal'in şu sözünden anlamaktayız: "İstanbul'da çıkan bir dergiyi Kaşgar'daki Türk de anlayacaktır." Buradaki İstanbul ve Kaşgar olarak zikredilen iki şehir öylesine söylenmiş kent isimleri değildir. Kaşgar maziyi temsil ederken, İstanbul ise tüm Türk dünyasının geleceğini temsil eder. Bu misyonun yanında, İstanbul Türkçesi'nin bir de zarif bir nağmesi vardır ki, bu nağmeyi en sade ve nahif haliyle, Üsküdar'a gider iken yağmura tutulan bir kâtibin türküsünde duyabilirsiniz.

1. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 2008, s. 69.

2. Hamit Kemal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, A Yayınları, Ankara 2007, s. 206.

3. Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 112.

4. Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2009, s. 49.

5. İsmail Gaspıralı, *Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı'nın İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri, ve Haberleri I*, Haz. Sabri Arıkan, Türk Dünyası Araştırmaları vakfı, İstanbul 2006, s. 94.

6. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, c. II, k. IV, s. 93.

7. Jorge Blanco Villalta, *Atatürk*, Çev. Fatih Özsu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 623.

8. Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2004, s. 185.

UCUZ KÖYÜN MUHTARI

Hamdi ÜLKER

Köyün adı, yeni muhtarın birkaç yıl önce henüz göreve gelir gelmez müracaatından sonra Güngörmüşler olarak değiştirilse de civardaki herkes burayı yıllardır Uzun Köy olarak bilirdi lakin yenilerde Ucuş Köy olarak bilinmektedir...

Vadi boyunca kıvrım kıvrım akan derenin kenarına bir katarın vagonları gibi sıralanmış evleri, derenin beslediği bereketli toprakları ve dünya gözü ile görülmeye değer cennetten bir köşe gibiydi Uzun Köy. İçinde yaşadıkları cennetten olsa gerek köylüler civar köylere nazaran daha mutlu, daha huzurluydu. Köyün Muhtarı Celal Ağa, yıllardır sanki veraset usulüymüş gibi babadan kalma muhtarıydı bu köyün. Lakabı ağaydı mağaydı amma gelin görün ki onun ağalığı cömertliğinden öte bir şey değildi. Yoldan gelip geçenlere gösterdiği misafirperverliği, sofrasından eksik olmayan yarenleri ata geleneğiydi onun. Alicenaplığı onu bu civardaki insanların gönüllerinde Celal Ağa yapmıştı.

Köyün alt başında köyden az dışarıda mera üzerine çevrilmiş bir bahçe ve evde, önceleri tek başına, daha sonradan yakın köylerin birisinden kaçırıp getirdiği bir kadınla yuvasını şenlendiren bir adam yaşardı. Ucuş Memmet olarak bilinen bu adam yıllar yılı gurbet ellerde başıboş dolaşmış, günün birinde ise başı dara düşünce köyünün yolunu tutup gelip çıkmıştı. Lakin geri dönüp geldiğinde anne babasından, tarla tapanından bir eser kalmamıştı. Yıllar önce babası öldükten sonra küçük kardeşi baba yadigârı bir ev ve birkaç dönüm tarlayı satıp sırı kadem basmıştı.

Ucuş Memmet, ismiyle müsemma bir kişiliğe sahipti. Her şeyi bedavaya getirme çabasında, her şeyin ucuzunu aramada, para harcamamak için bahane üretmekte üstüne yoktu. Yani oldukça nekes bir insandı. Yıllardır yaşadığı bu köyde kimseye bir yudum suyu nasip olduğu görülmemişti. Hâl böyle olunca da köylüler ona Ucuş Memmet adını yakıştırmışlardı. Ucuş aşağı, Ucuş yukarı derken adı Ucuş'a çıkıvermişti.

Köye ilk geldiği zamanlarda birkaç gün orada burada misafir olduysa da ilerleyen zamanlarda böyle gitmeyeceğine kanaat getirip, köyün alt başında bir yer çevirmeye başlamıştı. Köylüler buranın mera olduğunu öne sürerek Ucuş'a müdahale ettiyseler de Muhtar Celal Ağa; "Garibanın tekidir, başını sokacağı bir yuvası olsun!" diyerek bu duruma göz yummuştu.

Ucuş Efendi fazla geçmeden yuvasını, bağını, bahçesini şenlendirmiş, çoluğa çocuğa karışmıştı. Köyün dışındaki evinde köye karışmadan yaşayıp gidiyordu. Zaman zaman imecelere, salmalara karşı çıkıp, itiraz etse de Celal Ağa; "herkes delisine sahip çıkmalı" der ve idare ediverirdi.

Günlerden bir gün Celal Ağa'nın ani ölümü köyü uzun süre yasa boğmuştu. Adeta herkes yıllardır mutlu yaşadığı bu topraklara küsmüş, köydeki herkesin yüzü gülmez olmuştu. Ağanın ölümünün hemen akabinde ise üvey evlatları arasında çıkan muhtarlık ve veraset tartışmaları münakaşaya dönüşmüştü. Bu durum köylüleri de ikiye bölmüş ve köyde herkesin ağzının tadı bozulmuştu. Kimi zaman yaşanan arbedelere kasabadan gelen jandarmalar müdahale ediyordu. Köyün yaşlıları bu duruma çok müteessir oluyor, bu uğursuzluğun nereden kaynaklandığını araştırıyorlardı. Kimileri Ucuz geldikten sonra köyün huzurunun kaçtığını ima ederken, kimileri ise hayvanların rızık olan meraya kondurulan şahıs malından kaynaklandığını söylüyor. Velhasıl iş dönüp dolaşıp Ucuz'un başında patlıyordu.

Celal Ağa'nın çocuklarının arasına sızan husumet sonrasında varlarını yoklarını satıp köyü terk etmeleri ise köyü tamamen başıboş bırakmıştı. Devlet büyüklerinin ve ilçe kaymakamının olanca ısrarına rağmen kimse muhtar olmaya yanaşmıyordu. Hem rahmetli Celal Ağa'ya hürmeten hem de köyde bir süredir devam eden huzursuzluktan çekiniyor olmalıydılar ki köy beş altı aydır muhtarsız, ihtiyar heyeti ile idare ediliyordu.

Yine öyle bir gün akşama doğru yaşanan münakaşa uzayınca köylüler bir koşu yakındaki kasabaya inip jandarmaya durumu bildirmişlerdi. Kavgayı yatıştırmaya gelen jandarma kumandanı köy meydanında toplanan köylülerden birisini muhtar yapmayı düşünmektedir. Lakin ağzından çıkan her söz suratları asıyor, kimse bu işe yanaşmıyordu. O sırada köyün alt başından köy meydanına doğru ayağındaki çamurlu çizmeleri, omzundaki kürekle, pejmürde kılıklı bir adam ivedi adımlarla çıkageldi. Omzundaki küreği bir kenara bırakıp, kafasındaki kasketi çıkarıp koltuğunu altına aldı ve kalabalığın arasına daldı. Kafasını eğip kumandanı selamladıktan sonra kendisini de tanıtmayı ihmal etmedi. "Başefendi hoş geldiniz. Adım Mehmet ama köylülerim bana Ucuz Memmet derler" diyerek kendisini tanıttı. Komutan ise bu perişan kılıklı adama dudak ucu ile bir "hoş bulduk" diyor ve mevzuya geri dönüyordu.

Ucuz, olup bitenleri bir müddet kenardan dinledikten sonra komutanın bir muhtar arayışı içerisinde olduğunu anlamakta gecikmez. Komutanın artık kimseyi ikna edemeyeceği hâl ve hareketlerine aksetmiş, oldukça asabi hareketler sergilemeye başlamıştı. Tam o sırada Ucuz tekrar başefendinin etrafını çevreleyen kalabalığın arasına daldı ve bu işe talip olduğunu ağzında gevelediği laflarla anlatmaya çalıştı.

Jandarma kumandanı, Ucuz'u baştan aşağı bir süzdükten sonra sert bir şekilde kafasını öne eğip kaldırarak talebi onayladığını bildiriyordu. Etraftan yükselen homurdanmalara rağmen Ucuz, köyün muhtarı olmuştu. Kumandan gerekli talimatları verip, Ucuz'a ise önce kılık kıyafetine dikkat etmesini tavsiye ederek karanlığa kalmadan köyden ayrıldı.

Köy meydanında bulunan kahvenin önündeki eyvanda bu akşam ki soh-

betin konusu her zamankinden daha farklıydı. Uzun zamandır devam eden gerginlik yerini yarı esprilere(yarı esprili konuşmalara) ve zaruri gülümsemelere bırakmıştı. Masaların etrafına öbekleşmiş insanların arasından yükselen kahkahalara Ucuz'un muhtarlığı damgasını vurmuştu. Kimisi; “yahu koca köy ucuza gitti” diye latife yaparken, kimisi de yüz yıllık Uzun Köy'ün adını bundan böyle Ucuz Köy olarak değiştirmek gerektiğini söylüyordu.

Köşe masada oturan köyün aksakallı ihtiyarlarından birisinin bu durum çok ağrına gitmişti ki, derin bir nefes aldıktan sonra etrafındakileri “az şöyle yaklaşın” diye seslendi ve başladı anlatmaya.

-Sultan Süleyman; akıllanıp, uslanmak bilmeyen Bekri Mustafa'yı huzura çağırttı. Bekri beş yıl gibi bir süre Artvin'de sürgünde kalmış henüz yeni payitahta dönmüştü. Hünkâr, Bekri'ye Artvin'i sorunca aldığı cevaba çok da şaşırmamıştı. “Hünkârım iyiydi, hoştu lakin bir kadeh konulacak kadar düz yeri yoktu” cevabı Sultan Süleyman'ı hem gülümsetmiş, hem de kızdırmıştı. Ulema ile yapılan istişareler sonrasında cemaati oldukça seyrek olan Küçük Ayasofya'ya Bekri'yi hoca yapma kararı alınmıştı. Böylece Bekri ağır bir nefis imtihanına tabi tutulup belki düzelecekti. Bekri artık bir cami hocasıdır ve meyhaneden uzak kalır. Kendi hâlinde hayatını sürdürürken arada bir gelen cenazelerin namazını kıldırıktan sonra eğilerek tabuta bir şeyler mırıldanırdı. Merak edip soranlara ise “mevta ile benim arama girmeyin” der geçiştirirdi. Yine öyle bir cenazeye eğilip bir şeyler mırıldanırdı, cemaatten birisi kendisini gizleyip Bekri'nin söylediklerini duymaya muvaffak oluyordu. Meğer Bekri, mevtaya diyormuş ki; “ diğ er tarafta burayı sorarlarsa, Bekri Küçük Ayasofya'ya hoca oldu de, onlar anlarlar...”

Bir diğ er ihtiyar ise hâlâ öfkesinden kulaklarından soluyor ve homurdanıyordu. Bir iki sağa sola kıvrandıktan sonra “bize bunlar müstahak” diyor ve o da bir şeyler anlatmaya başlıyordu. “Bizden geçti artık varsın gençler düşünsün...” diyor ve devam ediyordu:

-Ağ anın birisinin iyi bir köpeğ i varmış. Bu köpek asaletinin yanı sıra hem akıllı hem de çok sadık bir hayvanmış. Ağa yokken çiftliğ e, sürüye sahip çıkmakta kusur etmezmiş. Gün gelmiş köpek hastalanmış. Ağa herkesi seferber etmiş. Ne doktor kalmış, ne baytar kalmış, ama naf ile... Köpek düzelmiyor, günd en güne de kötüye gidiyormuş. Marabalardan birisinin aklına köyün nefesi kuvvetli hocası gelmiş. Bu fikrini ağ aya anlatmış. Bu durum ağ anın pek hoşuna gitmemiş, zira hocaya çok yakın zamanda ağır laflar edip, kalbini kırmıştı. Yine de köpeğ i için hocayı ikna edip getirip okutturmanın yolunu aramalarını söylemişti. Marabalardan birisi hocaya giderek konuşmuş ve bir kara koç kesip ziyafet verme karşılığ ında hocayı ikna etmiş. Ziyafet verilmiş, yenilip içilmiş. Hoca bir şeyler karaladığı kâğıdı katlayıp muska yapmış ve köpeğ in boynuna asarak oradan ayrılmış. Lakin sabaha kalmadan köpek ölmüş. Ağa çok sinirlenerek çekip muskayı köpeğ in boynundan koparmış ve

öfke ile açıp okumuş:

*“Muska yaptım Ağaların itine
Mail oldum kara koçun etine
Karanlıktır seçilmez cehlin her günü
Uyan Ağam balık gelsin ipine....”*

Yazılı kâğıdı bir hışımla buruşturup yere atmış...

Ucuz’un muhtarlığı köy halkının kimyasını değiştirmiş, psikolojisini alt üst etmişti. Lakin yapacak bir şey yoktu. Zira o talip oluncaya kadar taliplisi çıkmamıştı muhtarlığın. Günler geçiyor fakat hâlâ köylülerin tavrı ve homurdanmaları bitmek tükenmek bilmiyordu. Köyün adı artık civardaki herkes tarafından Ucuz Köy olarak söyleniyor ve alay ediliyordu.

Öğle güneşinin beyinleri sulandırdığı bir vakitte kahvenin önünde oturan birkaç köylü kasabadan gelen minibüsten inen Muhtar Ucuz Memmet’i heyecanlı ve gülen yüzü ile görünce şaşırılmışlardı. Muhtar, bir süredir alay konusu olan köyün adının artık bundan sonra mahkeme kararı ile Güngörmüşler olarak değiştirildiğini söylüyor ve kasıla kasıla yürüyerek evinin yolunu tutuyordu...

GÖĞÜ TAŞLAYAN ADAM

Yazan: Williams Sassine

Çeviri: Üzeyir GÜNDÜZ

Bir zamanlar, hiçbir göze batar özelliği bulunmayan, sıradan bir adam vardı. Ne uzundu ne kısa; ne güzeldi ne çirkin; ne siyahtı ne beyaz; ne zengindi ne yoksul... Öylesine bir adamdı işte... Mutlu ya da mutsuz olduğunu gösteren bir belirtisi de yoktu adamın... Mutlu ya da mutsuzluğunu fark etmeyen bir insanın, hâlden şikâyet etme durumu da olmazdı zaten... Silik ve sünepe bir adamın neyi olabilirdi ki?... Buna rağmen, günün birinde, bu silik adam yerden çakıl taşları alıp gökyüzünü taşlamaya başladı. Doğruyu söylemek gerekirse; silik adamın başkaları tarafından fark edilmesinin tek yolu buydu. Öyle ya; herkesin birbirine benzediği sıradan insanların dünyasında, ilgi çekecek bir şey yapılmadığı sürüce sizi kimse fark edemezdi. Bu adam da böyle bir yol denemişti. Ama denediğine bin pişman oldu. Masal bu ya; adamın gökyüzüne fırlattığı taşlardan biri, bir meleğin kanadına çarptı. Yüce Tanrı da bu küstahlığın nedenini sorgulamak üzere bizim silik adamı huzuruna çağırdı. Masalcı bu öyküyü şöyle sürdürdü: Bir zamanlar hiçbir özelliği bulunmayan sıradan ve silik bir ölü vardı. Ne uzundu ne kısa; ne zengindi ne yoksul... Diğer ölümlere yapıldığı gibi, onun da ardından bir süre ağladılar ve unuttular. Zavallıcık kendi başının derdine düştüğünden kimseye sitem edecek zamanı olmadı. Hatta bu unutulmuşluğu umursamadı bile... Çünkü o da diğer ölümler gibi, Tanrısal mahkemenin telâşındaydı. Gökyüzü o kadar genişti ki, Tanrı katına ulaşmak için, sonsuz bir zaman gerekliydi. O nedenle de, bu güne dek, hiçbir ölü yeniden yeryüzüne dönmeye zaman bulamamıştı. Mezarlıklar, bizim silik adamın mezarına henüz toprak atmadan, onun zavallı ruhu çoktan gökyüzü yolculuğuna çıkmıştı bile. Silik adam, dur durak bilmeden yürüyordu. Önce Aydede'nin, sonra milyarlarca yıldız topluluğunun yanından geçti. Kendisinden önce göğe yükselen binlerce ölüyü geride bıraktı. Artık yorulmaya başlamıştı. Çünkü gökyüzü uçsuz bucaksız bir alandı. Bizim silik adam, günün birinde, küçük bir gökyüzü köyüne ulaştı. Burası, hoş kokulu ağaçları; albenili güzel evleri, ılık ve yumuşak havası olan bir köydü. Silik adam, bu köye konuk olup biraz dinlenmek istedi. Karşılaştığı ilk evin kapısını çaldı. "Kim o?" dedi içerden bir ses.

"Ben bir yabancıyım." diye yanıt verdi adam. "Çok yorulduğum. Beni misafir eder misiniz?" Biraz sonra kapı açıldı. Ev çok konforluymuştu. İçerideki insanlar da çok mutlu görünüyorlardı. Silik adam, hayranlığını gizleyemedi: "Eviniz çok güzelmiş." dedi. "Gördüğüm kadarıyla hiçbir eksiği yok. Burası

cennet olsa gerek.” Ev sahibi: “Hayır ,” diye başını salladı. “burası cennet değil. Oraya ulaşabilmek için daha çok yol yürümen gerek.” Silik adam meraklanmıştı: “Peki, gökyüzünde böylesine güzel bir ev kurabilmek için ne yaptınız?” diye sordu. “Fazla bir şey yaptım sayılmaz.” dedi ev sahibi olan adam. “Yeryüzünde yaşarken, insanların bana attığı taşları toplamakla yetindim. Tanrı’dan ölüm buyruğu çıkınca, bu taşları da beraberimde getirdim. Tanrı katına ulaşmak için uzunca bir yol gerektiğinden, ben de buraya yanımda getirdiğim taşlarla geçici bir dinlenme evi yaptım.” “Peki, ben de sizinle birlikte, burada bir süre dinlenebilir miyim? Gördüğünüz gibi, çok yorgunum.” “Üzgünüm,” dedi ev sahibi. “ben yeterince dinlenip güç topladım. Yarın hemen yola çıkmam gerek. Biraz sonra bu evi yeniden yıkıp taşları yanıma alacağım. Yorulduğum zaman da, dinlenmek için, yol üzerinde, bir başka yere, bir başka ev yapacağım. Artık beni eğleme; Tanrı katına ulaşmak için çok uzun bir yolum var. Ama ayrılmadan önce sana bir öğüt vereyim: En iyisi sen buraya kendi evini kur. Kimse senden arsa parası istemez.” Silik adam hüzünlenmişti: “Ama benim yanımda taşım yok ki.” dedi. “Yeryüzüdeyken taş toplamak hiç aklıma gelmedi. Keşke düşünebilseydim.” Evin sahibi olan adam: “Yine de fazla gecikmiş sayılmazsın.” dedi. “Hemen yeryüzüne dön. Sana atılan taşları topla ve sakla. Bu uzun yolculuk sırasında sana çok faydası dokunacak.” Silik adam, bu tavsiye üzerine hemen yeryüzüne döndü. Bu arada şöyle dü-

şünüyordu: “Elimden geldiğince çok taş toplamanın bir yolunu bulmalıyım. Böylece, gökyüzü yolculuğum sırasında, en güzel ve en geniş dinlenme evini kurabilirim.” Silik adam, yeryüzüne acımasız ve günahkâr bir kral kılığında indi. Kendisinden nefret eden halk, onu taşlamaya başladı. Silik adam, “bir... iki... üç...” derken kendisine atılan bütün taşları toplamaya koyuldu. Ama kendisine atılan bin birinci taş onun ölümüne sebep oldu ve yeniden göğe yükseldi. Ne yazık ki, eli ve cepleri yine boştu. Çünkü kendisine atılan taşların en küçüğü bile, bir dağ kadar ağırdı. Dolayısıyla hiçbirini taşıyamamıştı. Silik adam, yorucu bir yolculuktan sonra, yine o güzel köye ulaştı. Bu kez, ikinci evin kapısına çaldı.

“Kim o?” diye sordu ikinci evin sahibi. “Yoldan geçen bir yabancıyım.”

dedi silik adam. “Beni evinize konuk eder misiniz?” Kapı açıldı. Silik adam içeri girdi. Bu evde yaşayan adamın da dingin ve huzurlu bir görüntüsü vardı. Eve gelince, en az, öteki kadar konforluymuştu. Silik adam yine hayranlığını gizleyemedi: “Cennetteyim galiba.” dedi. Ev sahibi: “Hayır” diye karşılık verdi. “Cennet buraya çok uzak.” “Peki, gökyüzüne bu güzel evi kurabilmek için ne yaptınız?” diye sordu silik adam. Ev sahibi: “Kendi adıma cevap vereyim.” dedi. “Ben yeryüzündeyken, kimsenin dönüp bakmadığı, istemediği taşları toplamakla yetindim. Tanrı’dan ölüm buyruğunu alınca da bu taşları yanımda getirdim. Bir süre önce de yorgunluğumu atabilmek için, o taşlarla bu evi yaptım.” Silik adam şaşkındı: “Köyün girişindeki birinci evde oturan komşunuz, kendisine atılan taşlarla evini kurduğunu; bana da kendime atılan taşları toplamamı öğütlemişti. Bunun üzerine ben, zalim ve günahkâr bir kral kılığına bürünüp yeryüzüne indim. Halka kendimi taşlatmayı başardım. Ama bana atılan taşların en küçüğü bile öylesine ağırdı ki, yanımda taşıyamadım. Gökyüzüne de yine eli boş olarak döndüm. Lütfen, benim de buraya bir ev kurabilmem için bana yardım et.” “Sözünü ettiğin komşum, bir demokrasi şehidiydi. Özgürlük mücadelesi verirken ölmüştü. Sanırım, bunu sana söylemeyi unutmuş. Özgürlüğe karşı olan bir grup insan, onu taşıyordu. İşte onun topladığı taşlar, o taşlardı. Yani; yükte hafif, pahada ağır taşlar... Oysa sen, zalim ve günahkâr bir kral rolü seçerek yanlış bir karar vermişsin. Kusura bakma; seninle daha

fazla ilgilenemem. Birkaç saat içinde evimi söküp taşlarımı yanıma almak zorundayım. Yolumun neresinde yorgun düşersem, yeni bir dinlenme evi kuracağım. Tanrı katına ulaşabilmem için o kadar uzun yolum var ki... Yine de sana bir öğüt vereyim: Zaman kaybetmeden yeryüzüne dön ve kimsenin istemediği çakıl taşlarını toplamaya çalış.” Silik adam, yeniden yeryüzüne döndü. Dönerken de aklında şu düşünceler vardı: “Elimden geldiğince çok taş toplamamın bir yolunu bulmalıyım. Böylece, gökyüzü yolculuğum sırasında, en güzel ve en geniş dinlenme evini kurabilirim.” Silik adam, bu kez, yeryüzüne değersiz bir adam kılığında dönmüştü. O kadar değersizdi ki, hiç kimse onu hiçbir işe aday göstermiyordu. Adam, bu arada, kimsenin beğenmediği, istemediği taşları toplamaya başladı. İvedilikle topladığı her taşı, götürüp bir kenara saklıyordu. Böylece, kendisinden de değersiz bin adet taş biriktirdi. Sıra bin birinci taşa gelince, bütün bunlarla gökyüzünde bir ev kurabileceğini düşünerek, yeniden göğe yükseldi.

Daha önce olduğu gibi, yorucu bir gökyüzü yolculuğundan sonra, o güzel köye yeniden ulaştı. Bir dinlenme evi kurabilmek umuduyla orada mola verdi. Bu arada, üçüncü evin kapısını çaldı. “Kim o?” diye sordu üçüncü evin sahibi. “Bu köyün yabancıyım.” dedi silik adam. “Beni bir süre evinizde konuk edebilir misiniz?” Kapı açıldı. Gördüğü güzellikler karşısında şaşkına dönen silik adam, yine, hayranlık belirtisi bir iki söz etmek istedi. Ama öteki, ondan önce davrandı: “Sakın cennette olduğuna sanma.” dedi. “Cennet çok uzaklarda. Bense buraya birazcık dinlenmek için yerleştim. Biraz sonradan, tekrar yola çıkacağım.” Silik adam: “Yarın sabah da ben buraya bir dinlenme evi kuracağım.” dedi. “Bunun için, yeryüzünde yeterince taş toplayıp getirdim.” “Sahi mi?” dedi üçüncü evin sahibi. “Hele göster şu taşları.” Silik adam ceplerini boşaltırken ev sahibi alaycı bir kahkaha attı: “Sen yeryüzünün en yetenekli duvarcı ustası bile olsan, böylesi taşlarla buraya bir köpek kulübesi bile yapamazsın.” Silik adam, iyice aptallaşmıştı: “Ama na... nasıl olur?” diye kekeledi. “Bunu bana ikinci evde oturan komşunuz öğütlemişti. Yeryüzünde kimsenin istemediği taşları toplayarak burada bir ev kurabileceğimi o söyledi. Nitekim kendisi de evini, kimsenin istemediği taşlardan oluşturmuştu.” “Sanırım ikinci evde oturan komşumuzun sana söylemeyi unuttuğu önemli bir nokta var: O, ünlü bir bilim adamıydı. Bütün ömrünü, kimsenin ilgilenmediği, terk edilmiş taşları toplamakla geçirdi. Belki insanlığın yararına bir şey bulabilirim umuduyla, topladığı taşları laboratuvar ortamında tek tek inceledi. Ve günün birinde, özelliksiz gibi görünen bazı çakıl taşlarının ne işe yarayacaklarını keşfetti.” Silik adam: “Yeryüzünde taş toplayabilmek için önce zalim bir kral, sonra da değersiz bir adam kılığına büründüm. Ama ikisi de işe yaramadı. Buraya bir dinlenme evi kurabilmem için lütfen bana yardım et. Örneğin; sen kendi evini nasıl yaptın?” Üçüncü evin sahibi de, di-

ğerleri gibi, kendi öyküsünü anlatmaya başladı: “Ben yeryüzüdeyken, başka insanların birbirlerine attıkları taşları toplamakla yetindim. Fazla bir şey yapmadım. Sen de yeniden yeryüzüne dönüp benim gibi yapabilirsin... Benim acelem var; seninle daha fazla ilgilenemem. Tanrı katına ulaşabilmem için, daha epey yol gitmem gerek. Dinlenme evimi söküp hemen yola çıkmalıyım.” Silik adam, yeni bir umutla tekrar yeryüzüne döndü. Aklında aynı düşünceler vardı: “Elimden geldiğince çok taş toplamının bir yolunu bulmalıyım. Böylece, gökyüzü yolculuğum sırasında, en güzel ve en geniş dinlenme evini kurabilirim.” Silik adam, bu kez “duyarsız” bir adam rolünü oynamaya başladı. O kadar duyarsız, o kadar duyarsızdı ki, birbirini taşıyan iki çocuk bile görse sesini çıkartmıyordu. Hatta kendi kendine; “Bırak, birbirlerini gebertsinler. O zaman bir taş yerine iki taşım olur.” diye düşünüyordu. Ne yazık ki, umduğu gibi olmadı. Çünkü çocuklar bir tek taş kullanıyorlardı. Birinin attığı taş yere düşer düşmez, öteki aynı taşı alıp ötekine fırlatıyordu. Bu durumda, bizim silik adam tekrar öldüğünde bir tek taş bile toplayamamıştı.

Sizin de tahmin edebileceğiniz gibi, yeniden gökyüzüne çıktığında, eli ve cepleri bomboştu. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra, güzelliğine hayran olduğu gökyüzü köyüne ulaşmıştı. Dinlenmek amacıyla, bu kez, dördüncü evin kapısını çaldı. “Kim o?” dedi içeriden bir ses. “Bu yerin yabancısı olan bir yolcuym.” diye karşılık verdi silik adam. “Beni evinize konuk edebilir

misiniz?” Kapı açılır açılmaz, silik adamın aklı başından gitti. Evin güzelliği onu büyülemişti. Ev sahibi, onun duygularını tahmin etti: “Sakın burayı cennet sanma.” dedi. Cennet buraya çok uzak. Ben burayı geçici dinlenme evi olarak yaptım.” “Peki, nasıl yaptın?” diye sordu silik adam. “Ben yeryüzündeki taşları toplamak için her yolu denedim: Zalim bir kralın kılığına girdim, olmadı; değersiz adam kılığına büründüm, olmadı; “duyarsız” bir adam rolü oynadım yine olmadı. Her seferinde, gökyüzüne eli ve cepleri boş olarak döndüm. Zaten, yeryüzündeki birinci hayatımda, hiçbir karakteristik özelliği bulunmayan sıradan, silik bir adamdım. Tanrı aşkına söyler misiniz; yapmam gereken daha ne var? Beni Tanrı katına götürecek bu uçsuz bucaksız yolda, kendime ait bir dinlenme evi kurabilmem için ne yapmalıyım?” “O zaman ben sana kendi öykümü anlatayım.” dedi dördüncü evin sahibi. “Ben yeryüzüdeyken, birine atmak üzere olduğum ama son anda, sabredip vazgeçtiğim taşları toplamakla yetindim. O taşlarla da bu evi yaptım. İstersen, yeryüzüne yeniden dönüp benim gibi yapabilirsin. Öldüğümde, bu güzel evi kurmaya yetecek kadar taş toplayabildim. Ne yazık ki, böylesi taşları biriktirerek gökyüzüne hazırlıklı olmak, pek az insanın aklına geliyor. Kimi zavallı tipler, taşların farkına varmadan, üzerine basıp geçerler. Acımasız krallara özenen kimi tipler ise, taşları başkalarının başına fırlatmak için toplarlar. “Duyarsız” tiplere gelince, başkalarının kavgasından çıkar sağlamak uğruna, birbirlerine taş atan insanlara seyirci kalırlar; onlara engel olmazlar.” Silik adam, şaşkınlık ifade eden bir tavırla; “Ah!..” dedi. “Son anlattığınız örnek, üçüncü evde oturan komşunuzun bana öğütlediği şeyin tıpa tıp aynısı. O da bana, insanların birbirlerine attıkları taşları toplamamı önermişti.” “Onun öyle önermesi normal. Çünkü o, yeryüzünde yaşarken bir “arabulucu”ydu. Kavgaları yatıştırmayı ve insanları uzlaştırmayı severdi. Kavga esnasında, her kim karşısındakinin başına bir taş atarsa, ötekinin de aynı taşı kullanarak diğerini incitmesine fırsat vermeden o taşı alır, saklardı. Oysa bu davranış “duyarsız”ların işine gelmez. Sen de öyle yapmışsın... Neyse, benim yolum uzun. Bir an önce evimi söküp, taşlarımla birlikte bir başka konaklama yerine ulaşmam gerek.” Silik adam; “Güzel bir dinlenme evi kurabilmem için, yeterince taş toplamanın bir yolunu bulmalıyım.” diyerek yeniden yeryüzüne döndü. Bu kez, toplum için girmeyen, insandan ürken bir “yabanî adam” kılığına bürünmüştü. O kadar ürkek ve yabaniydi ki, yolda herhangi bir adam görse, onun kendisini öldüreceğini sanıyordu. Kendi kendine; “En iyisi bütün insanlardan nefret etmeliyim ve yanlarına sokulmamalıyım.” diyordu. Bizim “yabanî” kılığına bürünen silik adam, tekrar ölünceye dek, bir taş yığınının ortasında, bütün insanların kafasına taş atma plânları kurarak yaşadı. Gökyüzüne döndüğünde, yine elleri ve cepleri boştu. Çünkü topladığı taşların her biri, bütün insanlığa adanmış nefret günahlarıyla dolu olduğundan, tonlarca ağırlıktaydı. Dolayısıyla, bir tanesini bile yukarıya taşıyamamıştı. Silik adam, her zaman olduğu gibi,

yorucu bir yürüyüşten sonra cennete benzettiği güzel köye ulaştı. Biraz sonra, yol kenarında bir adamla karşılaştı. Adam, biraz önce söktüğü evinin taşlarını bir torbaya doldurmakla meşguldü. Silik adam, her seferinde olduğu gibi, ona da akıl danıştı: “Benim de çakıl taşlarıyla dolu bir torbam olsun, istiyorum. Lütfen, bu konuda bana yardım et.” dedi. Sonra da daha önce yaşadıklarını özetledi: “Bir torba çakıl taşına sahip olabilmek için denemediğim yol kalmadı: Birinci komşunuz bana kendimi taşlatmamı öğütledi. İkinci komşunuz, kimsenin istemediği taşları toplamamı söyledi. Üçüncü komşunuz, birbirini taşıyan insanların attığı taşları toplamamı salık verdi. Dördüncü komşunuz ise, başkalarına atmaya niyetlenip de vazgeçip atmadığım taşları biriktirmemi tavsiye etti. Ama gördüğünüz gibi; yeryüzüne her inip çıkışında elim boş döndüm. Yeryüzünde kaldığım süre içinde, bir tek çakıl taşı kazanamadım.” Öbür adam, çakıl taşlarıyla dolu torbasını sırtına yüklenirken acı acı gülümse-di: “Bu köyde oturanların hepsi, senin hikayeni biliyor hemşehrim.” dedi. “Buraya her gelişinde sana kahkahalarla gülüyorduk. Bir düşünsene; demokrasi ve özgürlük savaşçısı olmak, zalim bir kral olmaktan; bilim adamı olmak, değersiz bir adam olmaktan; arabulucu olmak “duyarsız” olmaktan; insancıl olmak, nefret duygularıyla beslenmiş bir “yabani” olmaktan; daha kolaydı. Ama sen hep zor ve sevimsiz olanları seçtin. Söylesene; ilk ölümünden önce sen neyle ilgiliydin, ne yapıyordun?” “Doğruyu söylemek gerekirse; hiçbir özelliği bulunmayan, sıradan ve silik bir adamdım. Ne demokrasi ve özgürlük savaşçısı, ne bir bilim adamı, ne bir arabulucu, ne bir bilge, ne bir insancıl, ne tamamen değersiz, ne tamamen duyarsız, ne de insanlardan ürken nefret dolu bir “yabani”ydim... Söylediğim gibi; her zaman silik, sıradan ve edilgen bir adamdım. Hep biri çıksa da bana ne yapmam gerektiğini söylese.” diye bekler dururdum. “Anladığım kadarıyla sen, bu güne dek, omuzlarına çakıl taşlarıyla dolu bir torba yüklenmemişsin. Sorumluluk taşımamışsın. Senin gibi ahmak bir adama, çakıl taşlarımı hangi yolla kazandığımı nasıl anlatayım ha? Sen ancak yeryüzüne inip sorumsuz, asalak, sünepe bir herif olarak yaşamayı yeğlemişsin. Yine de sana, biri küçük diğeri büyük iki öğüdüm olacak. Küçük öğüdüm şu: Elinde işe yarar, değerli birkaç taşın olmadan, ‘Gökyüzü yolculuğunda daha ötelere giderim.’ düşüncesiyle bir maceraya kalkışma. O taşları da ancak yeryüzünde, insanların arasında bulabilirsin. Ayrıca şunu da bil: Tanrı katına, yani, İlahî Mahkeme’nin huzuruna çıkmadan önce de, gökyüzünde hiçbir ilginçlik göremezsin. Büyük öğüdüm ise şu: Yeryüzüne in ve insanlara yararlı olmaya çalış. O zaman sana gerekli olan taşları kolayca bulacaksın. Buraya senden önce gelen milyonlarca ölü, kendilerine bir dinlenme evi kurabilecek yeterli taşları toplayamadıkları için, hâlâ yollarda sürünüyorlar: Yorulduklarında bir süre dinlenmek ve güç toplamak istiyorlar, ama asla beceremiyorlar. İster istemez, yolarına devam etmek zorunda kalıyorlar. Tanrı katına ulaştırılan yol, o kadar uzun ki, zavallıların adımları giderek ağırlaşmaya başlı-

yor. Adımları ağırlaştıkça, yol gözlerine daha uzak ve zor görünüyor. Bu arada merakları giderek artıyor ve “Acaba Yüce Yaratıcı bizi hangi konuda hesaba çekecek?” diye düşünmeye başlıyorlar. Sonu gelmez bir yolculuk ve cevapsız kalan sorular onları canlarından bezdiriyor. Sanırım cehennem bu olsa gerek. Neyse, ben hemen yola çıkmalıyım. Söylediklerimi unutma.” Adam bunları söyledikten sonra, ardına bile bakmadan, yumuşak ve kocaman adımlarla gökyüzünün mavi derinliklerine gömülüp gitti. Bizim silik adama gelince, süklüm püklüm yeniden dünyaya döndü. Farkına vardığı acı gerçek karşısında şöyle mırıldanıyordu: “İnsanlar beni işe yaramaz bir ahmak, sorumsuz bir yaratık, silik ve sünepe bir adam olarak görüyorlar. Bu doğru mu? Tanrım... O zaman bana, insanlara yararlı olabilmem için yardım et.” Silik adama bir coşku gelmişti: Önce kendisine atılan taşları; sonra kendisinin başkalarına atmayı tasarladığı ama atmadığı taşları topladı. Onları üst üste yığıdı. Ardından, insanların birbirine attığı taşları toplayıp diğerlerinin üstüne koydu. Son olarak da kimsenin ilgilenmediği ve istemediği taşları topladı. Onları da götürüp daha önce topladıklarının üstüne ekledi. Bütün, bu toplanan taşlar kocaman bir dağ oluşturmuştu. Dağ o denli yükseldi ki, zirvesi gözüküyordu. Adam, toplanacak daha başka taşların olup olmadığını anlamak için dağın tepesine çıkıp oturdu. Bir de ne görsün? Cennetin tam ortasındaydı.

TÜRK SANATINDA VE ANADOLU KERVANSARAYLARINDA EJDER MOTİFİ, KAYSERİ SULTANHAN ÖRNEĞİ

Yard. Doç. Dr. Can ŞAHİN

GİRİŞ

Türk sanatında, “Hayvan Üslubu”nu oluşturan bütün içinden, sadece mimaride taş üzerinde kullanılan ejder motifi incelenmiştir.

Bu sebeple, seçilen “Kayseri Sultanhan (Resim no: 1, 2) içindeki Köşk Mescit kemer bezemesi ile sınırlandırılmıştır. Konuyla ilgili dokümanlar imkân dâhilinde taranmış ve malzeme toplanmıştır.

Daha sonra bu malzemeler, hem kronolojik, hem coğrafi bir çerçeve içinde tasnif edilmiştir. Bilgi ve görüntü arşivi oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ışığında, Anadolu Selçuklu hanlarından Kayseri Sultanhan avlusunda, dört ayaküstünde yükselen kare planlı bir köşk mescidin kemer bezemesindeki taş kabartma ejder motiflerinin (Resim no:3, 4) analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Türk sanatının tarihi gelişimine Batı’dan bakıldığı zaman süreklilikler Batı kökenli görülür. Çünkü benzerlikler bilinen biçimlerden başlayarak aranmıştır.

Batı, tarih araştırmalarında önce kendini, kendi kökenini arar. Diğerlerini ise kendine uzaklığı nispetinde genellikle imha etmekte ve herhangi bir parça olarak görmekte sakınca bulmamaktadır. Hatta bazen bu hal aynı kültür mensubu insanlar ve topluluklar tarafından bile yapılabilmektedir. Uygurların ve Kırgızların Göktürk eserlerine, Moğolların Anadolu’daki eserlere verdikleri zararlar gibi. Bütün bu yapılanlara rağmen hayatta kalabilenleri, korurken de, yenilerken (restorasyon yaparken) de dikkatli ve bilinçli olmak zorunludur.

Dini ya da milli heyecanlarla değil, bilimsel sorumlulukla, Türk sanatının araştırılıp incelenmesi, dünya sanatının daha iyi anlaşılması için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple Türk kültür ve uygarlık alanının coğrafi temelleri doğru algılanmalıdır. Türk sanatının en belirgin özelliği, coğrafi konumunda ve zaman boyutlarındadır.

İnsanın avladığı veya resmini yaptığı, taşa işlediği hayvana saygı duyması ve onun gücünden korkması hayvan biçiminde motifleri betimleme isteğine yol açmaktaydı.

Bu motifler, sadece gelişigüzel yan yana yerleştirilip, düzenlenen hayvan, çiçek, meyve ve objeler değil, sembolleştirilerek, sadeleştirilmiştir. İnsan beyninde sistemli bir şekilde şifrelendirilip, gönlünde sentezlenip, estetik bir şekilde yaşadıkları coğrafyalarda sunulmuştur.

Semboller, mitolojide olduğu gibi, ana tema olmasına rağmen bölgelere

göre değişiklik göstermektedir. Bu mitolojik unsurların genel kuralları vardır. Aynı zamanda kozmik anlamlarda taşımaktadır.

Mesela; kaplumbağa kâinatı, yeri ve yön olarak kuzeyi temsil eder. Uygurlarda kaplumbağa değişikliğe uğrayarak karayılanı ile yer değiştirmektedir. (Resim:5)

Ejder gök kubbenin ve yön olarak güneyin sembolüdür. Bu sebeplerden olsa gerek ki Orhun Abidelerinde, kaplumbağa kaide olarak kullanılmıştır. Taş kaide üzerinde yarım daire şeklinde yontulan ve ön-arka yüzlerinde simetrik olmayan ejderler, göğün ve güneşin sembolü olarak kullanılmıştır. (Resim:6)

Kartal gibi gerçek veya mitolojik kuşlar da göğün temsilcisi, tanrının habercisi iken, ejder yerin veya yer altının bekçisi olabilir.

Ejder, bazen de hem yer altının, hem yer üstünün, hem de gökyüzünün temsilcisi olarak ele alınabiliyor.

A – PROBLEM

İncelediğimiz konudaki ejder aslında kitle iletişiminde kullanılan bir motiftir. İletişimin gücünü ve kabullenilmesini artırmak için insanların inançlarında, kültürlerinde, mitolojisinde, edebiyatında (şiir, masal) geçen unsurların görselleştirilmesidir. Bunlara bir de tabiatüstü özellikler, hayal genişliği ve kutluluk katıp etkinlikleri artırılmıştır. Tılsım, nazar, cezalandırma, koruma gibi güçler de yüklenerek fertler ve kitleler motive edilmiştir.

Daha önce sadece fiziki görüntüsü ile yargılanan bu konu, çalışmamızda yukarıdaki özellikler de dikkate alınarak yeni ve farklı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Günümüzde kitle iletişimindeki kopukluğun, teknolojinin üstünlüğüne rağmen önlenemeyişi üretilen tasarımlarda geçmişle ve mitolojiyle bağ kurulmayışında aranmalıdır.

Bir millet kendi değer, beğeni, inanç, estetik özellikleri ve formlarını iyi tespit edip sahiplenemezse değişik kültür etkileşimlerine maruz kalır. Yapılanlar kabullenilse de ilk etki geçtikten sonra tat alamaz duruma düşer. Toplumda başlayan arayışa uygun, anlamlı, doğru, bilinçli sonuçlar sunulmazsa, fert ve kitleler olumsuz davranış bozukluklarına sürüklenir. Bir fizik kuralıdır: Hiçbir hacim boş kalmaz. Bir “şey” ile dolar.

Her milletin kendine özgü rengi, ölçüsü, biçimi ve dili vardır. Siz onu zenginleştirip doğru kullanmazsanız, sempatik hale getirip günlük yaşantınıza uygulamaz, hatta kutluşturmazsanız, başkalarının istifadesine, beğenisine sunmazsanız, başka milletlerin biçimleri, renkleri, ölçüleri ve dili hemen o boşluğu doldurur.

Türklerin, yerel motiflerin yanında, evrensel motif zenginliğini de bildikleri, onları çekinmeden kullandıkları görülmektedir.

Motif bir milletin elinde çeşitlenip zenginleştirilerek üretiliyorsa o motif, kullanan milletin malı sayılır. Eğer ilk alındığı gibi kullanılıyor, geliştirile-

miyor bozuluyorsa, çeşitlenip farklı yerlerde uygun biçimde kullanılamıyorsa, o millete mahsus değildir. Sadece emanet alınmış olur. Halbuki, diğer milletlerde de var olan ejder motifleri, Türklerde zaman ve coğrafyaya bağlı olarak değişerek gelişmiş, malzeme ve kullanılan yere göre anlamlar kazandırılmış, topluma mal edilmiştir. Sadece resim ve mimaride değil sanatın bütün alanlarında ele alınmış, işlenmiş olması da buna bir delildir. Ejder motifi değişik anlamlar yüklenerek sanatın birçok dalında kullanılmıştır.

B - AMAÇ

Bu araştırmanın amacı;

1- Türk sanatı içerisinde kullanılan hayvan motifleri arasında ilginç özellikler gösteren ejder motiflerinin taşa işlenmesi, çeşitli yönleriyle tespit edilmesi,

2- Bereketli yağmurları yağdıran veya tahrip edici fırtınaları yapan bir kudret sayıldığı için, bazı hallerde bulut şeklinde tasvir edilen, önceleri dini ve tılsımlı bir anlamda kullanılan, daha sonraları tamamen tezyini bir görünüm almış ve süsleme unsuru olan “ejder” motifinin doğuş ve gelişim sebeplerinin tespit edilmesi,

3- Henüz geniş şekilde ele alınmamış bu konunun kültür ve sanat dünyasına kazandırılması,

4- Konu ile ilgili daha sonra yapılacak araştırmalara sağlam bir zemin oluşturması.

C - ÖNEM

Ejder motifleri sözlü, yazılı ve plastik sanat eserlerine konu olmuş, farklı topluluklar arasında benimsenmiş, zaman zaman anlamları farklılaşarak evrensel kültürün bir ögesi olmuştur.

Grafik tasarım ve iletişim açısından düşünüldüğünde, araştırma sonucu sağlanan bilgiler konunun sadece şekil, biçim ve fonksiyon olarak değil, daha geniş anlamlar içerdiğini ortaya koymuştur.

“İletişim, gönderici ve alıcı olarak adlandırılan iki insan ya da insan grubu/kitleleri arasında gerçekleşen bir duygu, düşünce, davranış ve bilgi alış-verişi olarak tanımlanabilir. İletişim, bir insanı yakın ve uzak çevresine bağlayan halkadır” (Becer 1997, 11).

Sunulan mesajların hepsi veya bir bölümü kabul edilir veya reddedilebilir. Kötü çizilen ve kötü bir biçimde işlenip sunulan birçok mesaj, hedefine ulaşmadan kaybolup gider. Mesajlar doğru ve çekici bir malzeme, teknik ve yüzey üzerinde sunulmadıkları takdirde, okuyucu/izleyici ile doğrudan bir ilişki kuramaz ve kolaylıkla hedeflerini şaşırabilirler. Zayıf bir içerik ya da doğru seçilmemiş yazı ve sembol karakterleri yüzünden okuyucu/izleyici konuya olan ilgisini çabucak yitirebilir.

Araştırmamız, Kayseri Sultanhan içindeki Köşk Mescit kemer bezemesinde kullanılan ejder motifleridir. (Resim no:4).

Burada, günümüze kadar etkisini hissettiren bir tasarım gerçekleştirilmiştir. Görsel ve sözlü mesajlar, etkili ve çekici bir hale getirilerek sunulmuştur. Verilmek istenen mesajın hangi teknikle yüzey üzerine dizayn edilmesi ve nasıl bir grafik üslupla, ejderlerin bile sembolleştiği bezeme ile daha iyi ifade edilebildiği fark edilmektedir.

Milletlerin devamlılığında iletişimin doğru kullanılması, kalıcı ve sürekli etkili olması, önemli rol oynar. Kayseri Sultanhan içindeki Köşk Mescit kemer bezemesinde ve diğer yapılarda kullanılan motiflerdeki iletişimin kalıcı olabilmesi, estetik unsurların sanat içerikli sunulabilmesine bağlıdır.

Her türlü bilginin insanlar arasındaki alışverişi sağlayan iletişim, görüntülerden oluşan bilgilerin değiş-tokuşundaki tasarım gücü ile grafik iletişime dönüşmektedir.

Bu çalışmanın ana hedefi olarak incelenen, özellikle ejder motiflerinin Türk sanatlarındaki yerine geçmeden önce, bu sembollerin Türkler dışında ve diğer toplumların sanat eserlerindeki yansımaları ve tek tanrılı dinlerde yer alan ejder kavramı gözden geçirilmelidir. Türk sanatlarında çok özel anlamlarla ifade bulan bu motiflerin uygulama alanlarındaki kullanılışları ve anlamlandırılmasının daha iyi anlaşılabilceği ve daha iyi tanıtılabileceği düşünülmektedir.

D - SINIRLILIKLAR

Bu araştırma, Türk sanatında önemli bir özellik arz eden geniş ve derin anlamları, örnekleri, uygulama alanları ve çeşitliliği olan **belirgin bir karakter gösterip belirli bir ritim ile tekrarlanan** motiflerden/sembollerden sadece ejder ile sınırlandırılmıştır.

E. METOT VE DÜZEN

1. Verilerin Çözümü:

Bu motiflerin; “his, düşünce, bilgi, kültür ve dil”i görselleştiren Orta Asya Orhun Kitabeleri’nde (Resim no:6) ve diğer sanat alanlarında belirgin bir şekilde önem kazandığı görülür. Zaman içerisinde Orta Asya Türk Devlet ve topluluklarında önem verilen gücün, kuvvetin ve bereketin simgesi ejder motifi Asya’dan batıya akan Türklerle birlikte Horasan’a, oradan da Anadolu’ya yayılmıştır.

Bu sözü edilen motifler ve hayvan figürleri sadece Türk kültüründe belirgin bir özellik taşımakla kalmamış, aynı zamanda Türk’lerin ilişkide bulunduğu komşu kültürlerle de etkileşimde bulunmuştur.

F- KONUYLA İLGİLİ TANIMLAR (Terminoloji)

EJDER: Mitolojide en çok rastlanan hayvanlardan birisidir. Kesin bir tanımı yoktur. İnsanların hayallerinde geliştirdikleri bir yaratık olduğundan tanımı ülkelere göre farklılık gösterir.

EJDER: Genelde aslanpençeli, kuyruğu yılanı anımsatan kanatlı bir hayvan olarak stilize edilen ve büyük bir yılan olarak kabul edilen ejder, hazinelerin ve gizli şeylerin bekçisidir. Ejder hava ve suların hâkimidir. Ejder ile Zümrüd-i Anka'nın kavgası, gücü, birbirini tamamlayan karşıtlığı simgeler ve bereketli yağmurlar getirir. (Resim no:7, 8, 9)

Çin sanatının tipik hayvanı olan ejderler, Uzak Doğuda olumluluk, bereket, iyilik sembolüdür. Türkler aracılığıyla Anadolu'ya geçmiştir.

“Ejder, Türk mitolojisinde bazen balığın veya kaplumbağanın yerine dünyayı taşıyan hayvan olarak kabul edilmiş, ayrıca hayat ağacını bekleyen koruyucu simgelerden sayılmıştır. Ejder zaman zaman, yeraltı tanrılarının ağacını beklediği için kötülüğün, düşmanlığın, karanlığın veya cehennem de sembolü olmuştur” (Ögel 1971, 441,541). (Resim no:10).

Eski Türkçe metinlerde “büke” ve “evren” olarak adlandırılan ejder, Hem su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil eder, hem de astroloji ile sıkı bir bağ içerisinde yer alır.

ÇİFT EJDER: Gökyüzü ve evrenin simgesi ve düzen vericisidir. Selçuklu sanatında görülen çift ejderin veya rozet ve figür şeklindeki gezegen, burç simgeleri ile birlikte karşımıza çıkan ejderlerin, gök kubbenin idaresini, ahengini, hareketini düzenlediği ve daha da ötesi evreni simgelediği düşünülmektedir. Ayrıca karanlıkla ve kötülükle savaşında simgesidir (Arık 2001, 38).

EJDERHA (EVREN): Yedi başlı, dört ayaklı, yılanı benzer, kanatlı ve ağzından yakıcı alevler çıkan efsanevi hayvan, dragon. Eski Türklerde ve Çinlilerde hava ve suların hâkimi sayılırdı. Bu yüzden bulut şeklinde tasvir edilir. Ejderha, şansın ve uzun yaşamın simgesi, dev hazinelerin bekçisi.

Selçuklu sanatının dekoratif kısımlarında bu inancın etkileri görülmektedir. “dünya-uzay”, “ateş-su”, “gece-gündüz”, “doğum-ölüm”, “yaz-kış” vb. sembolleri “hayat ağacı” motifi ile işlemişlerdir. “Rüzgâr”, “yağmur”, “astrolojik gezegen” ve “yıldız” sembollerinin hepsi şamanistik kavramlar olarak bilinmektedir. Bu motifler Selçuklu portallerinde, mihraplarında, minberlerinde, kale burçlarında, kervansaray ve şifahane gibi yapılarda çeşitli anlamlar yüklenerek sürekli işlenmiş zengin süsleme sanatının temel kaynağını oluşturmuştur.

Bu eserler bize, evrensel bir hayal yaratığı olan ejderin, farklı dünya görüşüne sahip çevrelerde nasıl ele alındığını ve günümüze kadar sevilerek kullanıldığını göstermektedir.

KERVANSARAY: kentler arasında isleyen kervanların barınması amacıyla düzenlenmiş barınma yapısı. Han diye adlandırıldığı da olur; ama bu ad

daha çok kent içi konaklama yapılarına verilmiş, bir süre sonra da anlam değişmesine uğrayarak alışveriş yapıları için kullanılır olmuştur. Eski Türklerin konaklama yapıları yaparak bunları islettiği bilinmektedir.

Çoğu günümüze yıkıntı olarak kalmış olan bu kervansaraylar, barış zamanında kervanların konaklaması, savaş zamanında da askerlerin üslenmesi için kullanılırdı. Anadolu Selçukluların kervansarayları han yada sultan hani gibi adlarla da anılır.

TÜRK SANATININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Türk sanatı, aralarındaki dini, siyasi, coğrafi farklılıklara rağmen, tarih sahnesinde yer almış Türk Devletlerinde ana dil, örf ve adetlerinde olduğu gibi birleştirici özelliğini daima korumuştur.

“Türkistan’ı bilmeden Anadolu’yu anlayabilmek mümkün değildir.”

Türklerin MÖ, iki bin yılından daha eski çağlarda, Orta Asya’daki Sayan-Altay dağlarının kuzeybatı bölgesinde, Yenisey ırmağı boylarında yaşadığı bilinmektedir. Veriler ışığında şimdilik bilinen, Orhun kitabeleri ile başlayan Türk insanının kültür tarihi, çeşitli adlarla anılan Türk beylik ve imparatorluklarının Çin ve Hint gibi büyük kültürlerden de aldığı etkilerle Asya’nın ortasında yükselmiştir. Orta Asya’nın coşkun tabiatına uygun olarak, kabına sığmayan, seviyeli gelişen sanatlarını, daha sonra dalgalar halinde Maveräünnehir, İran ve Kafkasya, bazen Hazarı mızrak gibi keserek

yurt edindikleri Anadolu’ya, hatta Avrupa’ya taşımışlardır. Sözü edilen güzergâhlarda önceden var olan sanatlarla da alışverişte bulunmuşlardır. Bunlar Türk sanatına zenginlik katmıştır. Türkler, Müslüman oluşlarıyla İslam sanatına da katkıda bulunup yön vermişlerdir.

“Sanatlarında kullandıkları motifler, Orta Asya’dan Avrupa’ya kadar kurulmuş bütün Türk devletlerini bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlamaktadır.”

Tarihçilerin “*Türkistan Kıt’ası*” dedikleri geniş alan, dünyanın en eski ve homojen kültür merkezlerinden biridir.

Türkistan Kıt’ası’nın çevresinde yer alan, Çin, Moğolistan, Tibet, Sibirya, Doğu Avrupa, İran gibi birbirlerinden uzak ve farklı kültürlerin geliştiği alanlar, birbirleriyle olan ekonomik ve kültür alışverişlerini Türkistan topraklarında gerçekleştirmişlerdir. Uzak Doğu ve Avrupa arasında gidip gelen ticari kervanlar, dini merkezlere yapılan ziyaretler, istila ordularının hareketleri, farklı kültürleri buraya taşımış, Türkistan halkının hayat tarzını etkilemiş ve Türkistan üslubu denilecek bir tarz meydana getirmiştir.

Türkistan sanat abideleri, Anadolu ve Avrupa Türk sanatının ecdadıdır. “Homojen bir kültürün birleştirdiği Türkistan kıtası dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biridir” (Esin 1959, 3).

Türk sanat macerası Türkistan bozkırlarından başlamış, tarihin akışı

içinde batıya doğru kaymış ve ön Asya’da en yüksek seviyeye ulaşmıştır

Orta Asya’dan Anadolu’ya geliş güzergahında bulunan bir başka büyük kültürün olduğu “İran, Anadolu’ya ve Akdeniz’e doğudan gelen etkilerin toplanma, süzülme ve transfer bölgesidir. Gazneli, Karahanlı, Selçuklu, Harzemli, İlhanlı ve Timurlu dönemlerinin egemen olduğu pagan, Müslüman ve Budist kültür alanlarının tarihsel birikimleri burada bir senteze ulaşmıştır.” (Kuban 1999, 73-74).

“Resim bakımından İslam öncesi Orta Asya’nın dünyanın en zengin bölgelerinden birisi olduğunu son yıllarda yapılan arkeoloji çalışmaları ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Üslup ve ikonografi açısından kendine has örnekleri olan Orta Asya resim sanatları MÖ’ki yıllardan beri devam ederek, grafik ağırlıklı, göçebe hayatının izlerini taşıyan ikonografik bir anlatıma ulaşmıştır” (Esin 1972, 186).

Orta Asya’dan gelen göçebe bozkır kültürünün oluşturduğu (Avrasya) sanat üslubunun etkileri IX.-XIV. yy. da İslam dünyasında Türkistan’dan İspanya’ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada kendini hissettirmiştir.

Anadolu’da değişik malzemeler üzerinde olduğu gibi, kale, han ve medrese kapı motiflerindeki sanatın o inanılmaz esrarını anlayabilmek için Asya’daki külliyeleri, takıları, tören giysilerini ve günlük kullanım eşyalarındaki Şaman sembollerini bilmek bir mecburiyettir.

“Anadolu’da Türklerle yepyeni bir senteze varılmıştır. Bu sentezde, özellikle Orta Asya Türk, İran, Irak ve Suriye Bölgesi İslam sanatı öğeleri, Anadolu’da daha önce mevcut olan yerli Bizans ve Ermeni mirası ile karşılaşmış, bunun yanı sıra orijinal denemelerle büyük yenilikler sunulmuştur” (Öney 1978, 8).

EJDER MOTİFLERİNİN BİÇİMLENMESİ, ANLAM VE ÖNEMİ

Bu yaratıklar her ne kadar korkunç görünümlü masal ya da hayal ürünü birer yaratık iseler de, daha çok içinde yaşanan dünyadaki hayvanların özellikleri ile birleştirilmişlerdir. Tabiatüstü bir gücü canlandıracakları için, zorunlu olarak çeşitli yaratıkların fiziksel ve diğer özellikleriyle, bulunulan yere göre ayrı özellik ve güzellikler/çirkinliklerle tasvir edilmişlerdir. Bu tasvir edilişte insan kendi ihtiyaçlarını açıklamaya çalışmıştır.

“İnsanların hayal dünyalarında şekillendirdikleri her şey yaşadıkları yerlerde onlarla olması mümkün olanlar arasındaki bir çizgidedir. Hayali olarak yaratılan her şey var olanlardan izler ya da benzer noktalar taşımaktadır. Kendilerine yabancı, tanımadığı ve korktuğu her şeyi kutsallaştırmış, onlara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bunlar hayal ürünü ve doğal kaynaklı olmak üzere iki grupta toplanmıştır” (Salman 1998, 8).

A - DOĞU VE BATI KÜLTÜRÜNDE EJDER MOTİFİNİN BİÇİMLENMESİ

“Her yerde ejderha ayrı türde betimlenmiştir (Hazreti İsa ve Meryem’in farklı toplum ve coğrafyalarda kendi ırkının en güzel görüntüsü ile resmedilmesi gibi). Böylelikle muhtemelen insan kendi ihtiyaçlarını karşılamak istedi. Ejderha, insanın çok önem verdiği her türlü hayvanın şeklini aldı. Bu yüzden Hindistan’da fil-ejderha, Çin’de geyik-ejderha [Schöpf 1988, 36]” (Ülkü 1995, 24-25).

1- Çin ve Uzak Doğu

Uzak doğuda ejderha, saygınlığı olan, iyilik simgesi bir yaratıktır.

“On iki hayvanlı Türk Takvimi denen kavram, her yıl bir yaratığa ait olmak üzere on iki yılda bir devreden Türk-Çin takviminde, ejder bir takvim varlığıdır; ejder yılları en uğurlu, en hayırlı yıllardır” (Arık 2001, 38).

2- Avrupa - Hristiyan İkonografyası

Ejderhanın biçimi sürekli bir değişim geçirmiştir. Khaladea ejderi tiamat dört bacaklı, pullu derili ve kanatlıdır. Oysa Kitab-ı Mukaddes’in vahiy kitabında adı geçen “yaşlı yılan”, Yunan mitolojisindeki Hydra, gibi çok başlıdır. (Resim no:11).

“Ejderha olarak tanımlanan yılan benzeri karışık yaratık, Akdeniz’in ilk kültürlerinde gerçekten yaşamış, çoğunlukla da olumsuz veya tanrı düşmanı öge olarak kabul edilir [Engemann-Binding 1986, 1339]” (Ülkü 1995, 25).

3- Anadolu

Anadolu’nun kültürel geçmişine bakıldığında, ejderha figürlerinin, Anadolu uygarlıkları arasında zengin birer mitolojik motifler oluşturduğunu fark etmekteyiz. Bu motifler Anadolu uygarlıkları arasındaki kültürel alış ve rişte de önemli rol üstlenmişlerdir.

“Ejderin bütün sembolik anlamları, İslam’ın kural ve ilkeleri ile uyum sağlayarak sürmüştür. Türkler Anadolu’ya geldiklerinde Anadolu, Mezopotamya ve Batı kültürleriyle karşılaşmış, sanat tarihi alanında karşılıklı etkileşimler söz konusu olmuştur. Anadolu ve Mezopotamya’da ve Avrupa kültürlerinde ejder daha ziyade kötülüğün veya şeytanın sembolü sayılıyordu” (George FERGUSON 1976, 17).

B - TÜRK SANATINDA EJDER BİÇİMLENMESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE ANLAM VE ÖNEMİ

Çeşitli kültürlerde, Şaman Türklerden günümüze kadar ki Türk mitolojisinde ve İslam sanat eserlerinde, sıkça konu edilen efsanevi hayvanlardan ejderin temellerinde; insanların bilinçaltılarında oluşturdukları düşüncelerinin

olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar gerçek dışı varlıkların iyi yanlarından yararlanmak, kötü yanlarından ise korunmak amacı ile kutlulaştırılmış, inanç sembolü olmuşlardır. Farklı adlar altında semavi dinler ile çok Tanrılı dinsel inançlı toplumların mitolojilerinde de kullanılmış ve anlamlar yüklenmişlerdir.

Eski Türkçe metinlerde büke ve evren olarak adlandırılan ejder, İç Asya'nın doğusunda yaşamış Türk kavimlerinde Luu veya nek, kök-luu, abırğa, İndel-enek diye tanımlanan ejder motifi Anadolu'da özellikle kilim motiflerinde, günümüz halk arasında, ejder, ejderha, şahmeran, yılan, eğri, g(k)ıvrım, dolaşık, yılan dolandı, dolaşa evren isimleriyle tanınır. Osmanlı metinlerinde "nihang" adıyla takvim işareti olarak Uygurların "Luu"suna denk olarak kullanılmıştır. Çin bulutu motifi ise karabulut diye bilinir.

Bu efsanevi yaratık;

Moğollar da Moghur, Çinliler de Lung, Araplar da Tannin, İranlılar da Ejderha Avrupalılar da Grifon, Dragon olarak isimlendirmektedir.

"Hem su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil eder, hem de astroloji ile sıkı bir bağ içerisinde yer alırdı. Dört yönün hayvan şeklinde simgeler ile gösterildiği Çin ve Uygur kozmolojisinde doğunun, baharın, mavi ve yeşile denk gelen gök renginin ve ağacın simgesi "Kök-Luu" idi.

Gökyüzü ejderi, rüzgâra ve yağmurlara hayat verirken, yeryüzü ejderi de, toprağın ve ırmakların yaratıcısıdır. Ayrıca yol gösterici olan düşünce ejderiyle, yeryüzünü kuşatan dört denizi simgeleyen dört ejder vardır. Uygur ve Çin sanatında su ve bolluk simgesi olan ejder, İlkbahar ve yaz mevsimlerinde gökte uçar, sonbaharda ise, timsah ve su yılanı gibi, sulara ve yer altına saklanırdı." (Mahir 1993, 272-273).

C – TÜRK SANATINDA EJDER MOTİFLERİNİN DİĞER KÜLTÜRLERLE ETKİLEŞİMİ

İslamiyet öncesi Avrasya hayvan figürlerini devam ettiren Türk devletleri göçebe olmalarından dolayı bu alanda büyük stil benzerliği göstermiştir. Avrasya figür üslubu Altaylardan Kuzey Sibirya'ya Çin'den Karadeniz'e kadar geniş bir sahada etkili olmuştur.

D - TÜRK MİMARİ SANATINDA EJDER MOTİFLERİNİN KULLANILDIĞI YER, MALZEME VE TEKNİKLERDEKİ UYGULAMA ALANLARI

Mimarideki ejder, Orhun kitabelerinde Kül Tigin anıtının bulunduğu külliye-deki, bark iç ve dış duvar süslemesindeki sıva üstü boyamasında da uygulanmıştır. Burada gerçekçi resim yapılabilmesi için Çin sanatçılardan da faydalanılmıştır.

Uygurlar dönemi çeşitli dini ve sivil mimaride de kullanılmıştır. Ejder

formu, bina çatılarının köşe birleşmelerindeki uzantılarda ve çörtlenlerde ahşap ve taş olarak kullanılmış. Mobilyalar üzerinde oyma, kazıma (rölyef) ve heykel olarak da yapılmıştır. Mermer uygulamaları da vardır. Göçebe-bozkır kültürünün çabuk taşınan pratik malzemelerinden çadır ve benzeri el sanatlarında da uygulandığı görülmektedir. Aynı incelik ve hassasiyet, tuğla ve taş mimarisine geçildiğinde de uygulanmış ve başarılı olunmuştur. İlk örneklerini Orta Asya da insanlığa mal olmuş Orhun anıtlarında ve civarındaki mezar taşı gibi taşlarda rastlanmaktadır.

“Araştırmacılar mimari eserlerde yer alan ejder figürlerinin yapıları muhafaza eden, bu yapılarda yaşayan ya da konaklayan insanları kötülüklerden koruyan, yardımına koşan veya onların hastalıklarına şifa veren bir sembol olduğunu ileri sürmektedirler” (Önder 1967, 165-166).

Anadolu Selçuk ejderlerini sivil ve dini eserlerde görmemiz mümkündür. Özellikle kale, han, darüşşifa gibi sivil yapılarda dikkat çekmektedir. Anadolu Selçuklu taş mimarisindeki Yalnız başına işlenen ejder kabartmaları grubunda değerlendirilmelidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanoğlu zaman zaman ürküp, korktuğu, zaman zamanda bolluk ve berekete sebep olmasıyla sevinip mutlu olduğu doğa hadiselerini, ejderde olduğu gibi çeşitli hayvanlarla sembolleştirmiştir.

Erich Fromm sembol dilinin çözümlenmesini amaçlayan kitabında sembolleri, kişiye ya da belirli toplumlara özgü geleneksel semboller, çok dar bir çerçeveye seslenen rastlantısal semboller ve bütün insanlar için geçerli olan bedenimizin, duygularımızın ve ruhumuzun özellikleriyle ilgili evrensel semboller olarak üç gruba ayırmaktadır” (Fromm).

Geçmişte olan, hatta günümüzde devam eden bu tür ritüelleri, sembol zenginliği içinde ele alıp eğitime kazandırmalıyız. Sembol dilinden anlamak ve geniş kültür bilgisi ışığında şekillendireceğimiz eserlerimize anlam katmış olacağız.

Eğer toplumun değer yargılarıyla ve genlerindeki kriterlere uymadan alınıp kabul ediliyorsa o zaman toplum bozulmuş demektir. Millet yok olmanın görüntüsünü verir. Türkler bu motifleri yazılı, çizili, sözlü eserlerinde kullanmış ve bunlar birbirine akortlu olarak şekil bulmuştur. Masalda, şiirde, atasözünde, türküsünde ve inancındaki değerle, minyatüründe, yonttuğu taşta mesajlar birbirini tamamlamaktadır. Onun için Türkler tarafından oluşturulan sanat eserlerini başka milletlere mal etmek yanlıştır.

“Orta Asya’da teşekkül eden, yüzyıllara rağmen varlığını muhafaza eden Türk kültürünün kilit taşlarını, tarih seyri içinde ve bir bütün olarak kendi insanımıza ve dolayısıyla da yurdumuzu ziyaret eden yabancılara takdim etmenin, kültürümüzün tanıtılması ve bilhassa genç nesillere intikalinde sağlayacağı fayda ölçülemeyecek kadar büyüktür” (Eriş 1997, v).

KAYSERİ SULTANHANI EJDERLERİ**Yapıldığı Tarih:** 1232-36**Malzeme ve Teknik:** Taş kabartma, eğri kesim tekniği ile yüksek kabartma**Ölçüleri:** Kemer açıklığı 4.35m.**Yapıldığı Yer:** Kayseri Sultanhanı Ejder Kabartmaları**Bulunduğu Yer:** Sultanhanı avlu ortasında yer alan mescit ayak kemerleri.

I. Alaeddin Keykubat devrinde yaptırılan Sultanhanı Kervansarayı Kayseri-Sivas karayolunun üzerinde ve Kayseri'ye 47 km. uzaklıktadır. Aynı adı taşıyan köyün içindedir. Sultanhanı Kervansarayını tipik Selçuklu kervansaraylarından biridir. Selçuklu kervansarayları aynı plana göre tasarlanmakla beraber birbirinden farklı görünüme sahiptirler. Bu fark, ek yapılarla veya unsurlarla belirginleşmektedir. Sultanhanı da özellikle ortasındaki köşk mescit ile görünüm olarak diğer kervansaraylardan ayrılmaktadır.

Sultanhan'ın avlu ortasında yer alan mescidinde, muhtelif ejder kabartmaları görülmektedir. Kare planlı köşk mescit kemerli dört kaide üzerine oturur. Mescide kuzey yöndeki iki taraflı merdivenle çıkılır.

Mescidin cephesi, güney ve doğu ayakları arasındaki kemer yüzeyleri geometrik, rozet, çift düğümlü bordür, Eğri kesim tekniği ile yüksek kabartma olarak işlenmiş motifler zengin taş işçiliğini gösterir. Kemer açıklığı 4.35m'dir. Ejder gövdelerinde yuvarlak profilli şişkin bir şeridin kenarlarda ince birer hatla sınırlanması dikkati çeker. Kemer ortasında birbirine bakan çift ejder başları açıkbaşlı sivri dişlidir. Üst çene dışarıya doğru kıvrılarak bir volut meydana getirir. Badem biçimi gözler iridir. Başlarında sivri kulaklar görülür.

Köşk mescit güney ve doğu ayakları arasındaki kemer yüzeylerinde yer alan ejderleri kataloglaştırıp açıklamaya çalıştık.

Katalog 1-A Kayseri Sultanhanı avlu ortasındaki Köşk Mescidin doğu kemerinde eğri kesim tekniği ile yüksek kabartma olarak işlenmiş iki sıra bordür bulunmaktadır. Üstteki bordür, Selçuklu geçme motifleri diye tabir edilen çift düğümlü örgü ile kenar cetvelleri çekilmiş olarak dekore edilmiştir. Kilit taşının olduğu, kemerin orta kısmında devam eden motif belirsizdir. Büyük bir ihtimalle düğümün birleşmesi şeklinde olabilir. Çünkü üzerinde görülen düğüm ortası deliklerin simetrisi belirginliğini kaybetmemiştir. Birleşmenin tam ortasında kalan boşlukta, güney cephesinde de olduğu gibi yuvarlak bir rozet olma ihtimali bulunmaktadır.

İkonografik olarak saadet zinciri anlamını taşıyan ilmik düğüm halinde görülür. Karatay Han eyvanındaki ejder, Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ne ait Bağdat Kapısı, Halep Kalekapısı ve Al Han'da benzer örnekler vardır.

Hemen altında, kemer açıklığındaki bordürde bulunan ejderlerin genel özellikleri;

Ejderin başı; Türk sanatında özellikle profilden işlenen ejder başlarında görülen en karakteristik özellikler burada da kullanılmıştır. Sivri kulakla-

rın, iri badem biçimli çekik gözlerin ve parlak göz bebeklerindeki bakışlarla, korkudan öldürebilecek etkiye sahip olarak tasvir edilmeleri, olabildiğince iki yana açılan ürkütücü ve dışarı doğru kıvrılan ağızların üstte bir volutla son bulması. kemer ortasında ağızları açık, baklava dilimi oluşturur vaziyette birbirine bakan, iki yana açılan ağızda gösterilen sivri dişler ve yilandili gibi kıvrımlı, çoğunluklarda çatallı dil, gözlerdeki gibi korku ve tehdit edicidir. Başın yüzeyi balıklarinkine benzeyen pul ya da beneklerle kaplıdır.

Ejderin gövdesi; Ejderin gövdesi, boyun, karın ve kuyruk olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar kullanıldıkları yer, teknik, malzeme ve özellikle de sunulmalarındaki amaca göre değişikliklere uğramaktadır. Kemer ortasındaki kilit taşı kısmında gövde pulludur. Kanat veya yüzgeç (sağ tarafta kırılmamış kısımda da görüleceği gibi kulak arkasına denk gelen bir kıvrım olarak işlenmiş. Muhtemelen sağ tarafta da simetrisi olmalı. Fakat orası kırık). Hatta gövde kısımları uzatılmakta ters-düz kalp şeklinde kıvrıntılar meydana getirerek birbiriyle aynı gövdeymiş gibi birleşen, karşılıklı simetrik ejder gövdeleri ile dekore edilmiştir. Gövdeler ayaksız olarak kemer ayağında son bulur. Burada kullanılan ejderin ayaksız olması, bereketli yağmurlar yağdıran su ejderi veya hazinelerini koruyan bekçi, yer altı ejderi olarak betimlenmiş olabilir.

Ejderin kuyruğu; Gövdenin devamı şeklinde verilmiştir.

Diğer bölümlerde de tekrar ettiğimiz gibi ejder figürü (Esin, İnal, Öney), evren, su, yağmur, bereket ve kötülüklerle mücadelenin sembolü, bazen yeraltının, karanlığın ifadesi olarak, bazen de pseudo-gezegen (yalancı-gezegen) Cevzehir'in ve Yay Burcu'nun (Sagittarius) sembolü olarak tanımlanmaktadır.

Ejder Anadolu uygarlıklarında bulut olarak resmedilir. Selçuklu kervansarayları ve çeşmelerinde ejder ebedi hayat, sonsuzluk ve mutluluk sembolü olmuştur.

Katalog 1 – A: Kayseri- Sultanhan (Tuzhisar)'ın Köşk Mescidi doğu kemeri. Kalp şeklinde kıvrıntılar meydana getiren karşılıklı simetrik ejder gövdeleri ile dekore edilmiştir. Ejder başları ortada birleşerek birbirine bakmaktadır. (Öney 1969, Resim 6).

Kayseri Sultanhan avlusundaki köşk mescit ayak kemerlerindeki ejder işlemindeki etkileri şöylece özetleyebiliriz; eğri kesim tekniği ile kabartma olarak tasvir edilmesi. Ejder gövdelerinde büyük bir düğüm ve küçük bir kıvrılmanın mevcut olması. Aynı figürün iki farklı başa sahip olması, İkinci ejder başlarının kuyruk düğümünü ısırması,

Katalog 1-B Kayseri Sultanhanı avlu ortasındaki mescidin güney kemerinde ejderler başları, kemer ortasında birleşmeden diğer örneklerde de olduğu gibi birbirine bakar.

Burada da doğu cephesinde olduğu gibi eğri kesim tekniği ile yüksek kabartma olarak işlenmiş iki sıra bordür bulunmaktadır. Üstteki bordür, Selçuklu geçme motifleri diye tabir edilen çift düğümlü örgü ile, kenar cetvelleri çekilmiş olarak dekore edilmiştir. Burada incelediğimiz (güney kemerindeki) kilit taşının olduğu, kemerin orta kısmında devam eden motif belirgindir. Büyük bir ihtimalle doğu kesimindeki ikonografik olarak saadet zinciri anlamını taşıyan ilmik düğümün birleşmesi de buradaki gibidir.

Hemen altında, kemer açıklığındaki bordürde bulunan ejderlerin genel özellikleri;

Ejderin başı; Doğu cephesindeki profilden işlenen ejder başlarında görülen en karakteristik özellikler burada da kullanılmıştır. Sivri kulakların, iri badem biçimli çekik gözlerin ve parlak göz bebeklerindeki bakışlarla, korkudan öldürebilecek etkiye sahip olarak tasvir edilmeleri, olabildiğince iki yana açılan ürkütücü ve dışarı doğru kıvrılan ağızların üstte bir volutla son bulması. kemer ortasında ağızları açık, baklava dilimi oluşturur vaziyette birbirine bakan, iki yana açılan ağızda gösterilen sivri dişler ve yilandili gibi kıvrımlı, çoğunlukla çatallı dil, gözlerdeki gibi korku ve tehdit edicidir. Başın yüzeyi doğu cephesindeki gibi, balıklarınkine benzeyen pul ya da beneklerle kaplı değildir.

Ejderin gövdesi; Burada da, ejderin gövdesi, boyun, karın ve kuyruk olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Gövde pulsuzdur. Kanat veya yüzgeç görülmemektedir. Gövde kısımları uzatılmakta ters-düz kalp şeklinde kıvrıntılar meydana getirerek birbiriyle aynı gövdeymiş gibi, karşılıklı

Katalog 1 – B: Kayseri Sultanhan Köşk Mescidi güney kemeri. Kalp şeklinde kıvrıntılar meydana getiren karşılıklı simetrik ejder gövdeleri ile dekore edilmiş. Ejder başları ortada birleşmeden birbirine bakmaktadır. (Öney 1969, Resim 7).

simetrik ejder gövdeleri ile dekore edilmiştir. Gövdeler ayaksız olarak kemer ayağında son bulur.

Ejderin kuyruğu; Ters-düz kalp şekli oluşturan gövdeler, doğu cephesindeki tersine, güney kemerin ayakla birleştiği kısımda, kuyruklar da kendi gövdesini ısırarak ejder başı ile son bulur. (Katalog 1-C.)

Katalog 1 – B: Kayseri Sultanhan avlusunda dört ayaklı köşk mescit kemer detayı. (Güney). Fahri Atasoy – ipekyolu arşivi. 12.05.2011

Katalog 1 – C: Kayseri Sultanhan Köşk Mescidi. Güney kemerin ayakla birleştiği kısımda kuyruklar da ejder başı ile son bulur. (Öney 1969, Resim 7a).

Katalog 1 – C: Kayseri Sultanhan köşk mescidi. Güney kemerin ayakla birleştiği kısımda kuyruklar da ejder başı ile son bulur. Fahri Atasoy – ipekyolu arşivi. 12.05.2011

RESİMLER:

Resim 1: Kayseri Sultanhan genel görüntü. (<http://www.geolocation.ws/v/P/62030571/sultanhan/en>)

Resim 2: Kayseri Sultanhan Kapı Portalı taş oyma geometrik örgelerle bezeli, kuzey cephesindedir.. (<http://www.geolocation.ws/v/P/62030556/sultanhan-giri-kaps/en>)

Resim 3 a: Kayseri Sultanhan avlusunda dört ayaklı köşk mescit . (<http://www.geolocation.ws/v/P/92704626/kayseri-sultanhan-kervansaray-avlu-ve/en>)

Resim 3 b: Kayseri Sultanhan avlusunda dört ayaklı köşk mescide çıkılan merdivenler. Fahri Atasoy – İpekyolu Arşivi. 12.05.2011.

Resim 4: Kayseri Sultanhan avlusunda dört ayaklı köşk mescit kemer geneli. (Güney) Fahri Atasoy – ipekyolu arşivi.

Resim 4: Kayseri Sultanhan avlusunda dört ayaklı köşk mescit kemer detayı. (Güney) (<http://www.geolocation.ws/v/P/92704682/kayseri-sultanhan-kervansaray-mescit/en>)

Resim 5 a: Kara kaplumbağası. (Can Şahin Fotoğraf arşivi).

Resim 5 b: Erdene Zuu Manastırının kuzeybatısındaki alanda duran ve yazıtı hakkında bir şey bilinmeyen kaplumbağa kaide. (fotoğraf: Kamil Uğurlu). (Sertkaya-Ayılmaz 2001, 243).

Resim 6: Kül Tigin Anıtı Maket Çalışması. Ejder ve kaplumbağa. Uygulama/Tasarım; Can Şahin arşivi

Resim 7: Kanuni Sultan Süleyman'ın yatağında ejder ve kuş mücadelesi. TSM 2/3776. (Aydın 2001, 86,87).

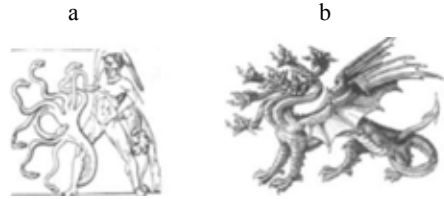
Resim 8: İstanbul TSM. Kütüphanesi'nden. Ejder ve Simurg mücadelesi. (Birolderman 1995, 140).

Resim 9: Ejder ve simurg figüründen detaylar. Osmanlı, Şahkulu. Cleveland Sanat Müzesi. (Gürol Sözen 1991, 11. Resim 6).

Resim 10: Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) portalı. Hayat ağacı. Bu ağacın koruyucusu, çift başlı kartal ve çift ejder motifleri. XIII. yy. Selçuklu dönemi. (Fırat 1996. Öney 1969, Resim 32).

Resim 11 a: Hydra. Lernean Bataklıklarında bulunan yedi başlı Hydra adındaki ejderha. Bunu Hercules öldürmüştü.

Resim 11b: Hydra. (Vinycomb 1969, 96, 97).

KAYNAKÇA:

- ARIK, Rüçhan; "Kubad Abad'da Selçuklu 13. yüzyıl Doğa ve Masal Yaratıkları Aslandan Sfenkse", **P Sanat Kültür Antika Dergisi**, Güz 2001, S.23 Sanatta Hayvan, İstanbul 2001.
- AYDIN, Hilmi; "Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Osmanlı'nın Altın Silahları", **Portakal, Sanat, Kültür, Antika Dergisi**, Kış 2001, S.20, İstanbul 2001.
- BECER, Emre; İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 1997.
- BİROL, İnci A.; Çiçek Derman. **Türk Tezyini San'atlarında Motifler**, Kubbealtı Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul 1995.
- ERİŞ, Metin; "Sunuş Yazısı", **Türk Dünyası Kültür Atlası**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- ESİN, Emel. *; **Türkistan Seyahatnamesi**, TTK. Yayınları-Basımevi, Ankara 1959.
- *. "Burkan ve Mani Dinleri Çevrelerinde Türk Sanatı", **Türk Kültürü El- Kitabı**, C. II, Kısım 1/a, İstanbul 1972.
- *. "Ötüken İllerinde, Miladi Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllardan Türk Abidelerinde Sanatkar Adları" (Names of artists on Turkish monuments of the eighth to ninth centuries from the land of Ötüken) **Türk Kültürü El-Kitabı**, C. II, Kısım 1/a Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- FERGUSON, George; **Sing And Symbol In Christian Art**, London – Oxford – Newyork 1976.
- FIRAT, Sıtkı; **Selçuklu Sanatı** (The Art Of The Seljuks) T.C Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi / 124, Ankara 1996.
- FROM, Erich; **Rüyalar, Masallar, Mitoslar** (Sembol Dilinin Çözümlemesi), Çev: A. Arıtalı-K.H. Ötken, İstanbul.
- İNAN, Abdulkadir. "Yakut Şamanizmindeki İja Kul", **Makaleler ve incelemeler**, Ankara 1968.
- İNAN, Abdülkadir; "Türk Folklorunda Simurg ve Goruda" **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968.
- *. **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Materyaller ve Araştırmalar, Ankara 1972.
- *. "Orta Asya'daki Türk Kültürü İzleri" (II. Türk Tarih Kongresinde Atatürk'ün huzurunda okunan tebliğ), **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Yıl 18, C.10, S.211.
- KUBAN, Doğan; **Divriği Mucizesi**, (Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- MAHİR, Banu; "Osmanlı Saz Üslubu Resimlerinde Ejder İkonografisi", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar**, Güner İnal'a Armağan, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi:4, s.271-294, Ankara 1993.
- ÖNDER, Mehmet; "Kubad – Abad Sarayı Harpi ve Simurgları," **Türk Etnografya Dergisi**, S.10, Ankara 1967.
- ÖNEY, Gönül; "Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Ejder Figürleri" **Bellekten-2**, C.XXXIII, S.130, TTK. Basımevi Ankara 1969.
- *. "Anadolu Selçuklularında Heykel Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, TTK. Basımevi, Ankara 1969.
- *. **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1978.
- SALMAN, Özlem; "Türk Sanatının Gerçek Dışı Varlıklarının Motifleri", **İlgi Dergisi The Shell Company of Turkey Ltd.**, S. 92, Bahar 1998.
- SERTKAYA-ALYILMAZ, Osman Fikri-Cengiz. Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA), Ankara 2001.
- ŞAHİN, Can; "Grafik Sanatlar ve Çevre Estetiğindeki Önemi" S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi (Sosyal Bilimler), S.7, SÜ.Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya 1996.
- ŞAHİN, Can; Türklerde Ejder ve Simurg Motiflerinin Grafik Gelişimi, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Eğitimi Anabilim Dalı, Konya 2001.
- UĞURLU, Kamil; **İşte Biz Böyleyiz**. Esra Yayınları, İstanbul 1999.
- *. **Orhun Anıtları**, Ahmet Yesevi Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- ÜLKÜ, Candan; "Adana Ulu Camii'ndeki Mukarnaslı Kubbe ve Ejder Kabartmaları", **Sanatsal Mozaik Aylık Dergi**, Yıl:2, S.17 Ocak 1997.
- *. **Ejderhanın Motif Olarak Gelişimi ve Osmanlı Sanatında Kullanımı (1453-1600)**, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1995.
- VINYCOMB, John; **Fictitious-Symbolic Creatures In Art**, In *British Heraldry*, Chapman and Hall, Limited, London 1969.

BİR KÜLTÜR NEHRİNİN ÖYKÜSÜ: FIRAT

Prof. Dr. Ali DEMİRSOY

Havza Planlaması Nedir?

Dünyadaki sorunların ve özellikle Türkiye'deki sorunların başında *Havza Planlaması* eksikliği bulunmaktadır. Bilindiği gibi dünyada her yer her şey için uygun değildir. Bir yerde yapılabilir şeyler vardır, yapılması risk taşıyan yerler vardır, yapılması kesinlikle büyük tahribatlara neden olan yerler vardır.

Dünyadaki yerleşim yerlerinin ve yapılanmanın büyük bir kısmı bir nehrin ya da akarsuyun boyunca konumlanır.

Havza Planlaması Nedir?

Bir nehrin ya da akarsuyun ilk yağmur damlalarını aldığı yerden suyunu boşalttığı son alıcıya (denizler ya da göllere) kadar olan kapsadığı alana o nehrin havzası denir.

Doğal olarak nehir ya da akarsu bu havza içinde gerek iklim, gerek coğrafi koşullar, gerek jeolojik yapılar ve gerekse farklı morfolojik yüzey şekillerinin arasından akar.

Buna bağlı olarak nehrin ya da akarsuyun her bölümünde farklı bir taşıma kapasitesi (kirliliğe ya da tahriplere dirençlilik) vardır.

Havza Planlaması Nedir?

İşte bir nehrin ta başından bittiği yere kadar, yerleşim yerlerinin (büyüklüğünün), maden işletim alanlarının, orman, mera yerlerinin, sanayi kurulacaksa yerlerinin ve sanayi tipinin, ulaşım ağının, spor alanlarının, parklarının, sağlık hizmetlerinin, kanalizasyon ve katı atık alanlarının ve giderilecek tesislerin, eğer hidroelektrik enerji elde edilecekse, akarsuyun ne kadarının buna ayrılacağına, santralların niteliklerinin, balıkçılık yapılacaksa hangi tipinin ve hangi su ürünleri canlılarının üretileceğinin planlaması havza planlaması olarak bilinir.

Havza Planlaması Nedir?

Şu ana kadar 48 yıldır üniversite yaşamının içindeyim, belirtilen konu ile ilgili olarak devletin çoğu kurumları ile yakın temaslarda bulundum. Gerek temaslarım ve gerekse yaptığım gözlemlerimi neticesinde edindiğim kanaatlerimi tecrübelerimi yetkililerle paylaştım ve gerekli uyarıları yaptım.

Havza planlamasını yapmadan yerleşilen her yerde sorun vardır; plan yapılmadan yapılacak girişimlerde de doğal olarak sorun olacaktır. Dünyanın hemen her yerinde ağır çevre sorunlarının yaşanmasının nedeni, geçmişten alınan kötü miras ve bu mirastan alınması gereken derslerin alınmamış olmasıdır. Bütün bunların arkasında kapitalizmin kazanmak için her şeyi mubah gören politikaları olmuştur.

Havza Planlaması Nedir?

Akılçı olmanın yani havza planlamasının önemini bıkmadan usanmadan anlattık anlattım... Herkes haklısın hocam dediler, ama gereğini yapamadılar.

Bu sunum, dünyanın önemli kültür nehirlerinden biri olan Fırat'ın (aslında bütün havzalarımızın ve dünyanın birçok havzasının) geçmişten günümüze kaba bir öyküsüyle ve plansızlık ve aceleciliğin önümüzdeki yıllarda başımıza açacağı sorunların bir kısmını dile getirmeyle ilgilidir.

Sunum, havzaya ilişkin önerileri içermektedir. Sadece havzanın belkemiğini oluşturan Fırat Nehri'nin kaba bir değerlendirilmesi ile ilgilidir.

TANRILAR NEHRİ

MÖ, 300 yılında Büyük İskender'in Generallerinden *Selevkos-I Nikator* Belkis/Zeugma'nın ilk yerleşimi olan *Selevkaya Euphrates* kentini kurar. MÖ, 100'üncü yılda - kentin *Selevkaya Euphrates* adı korunarak *Kommagene Krallığı*'nın dört büyük kentinden biri olur.

Fırat Nehri'nin Kralı Akheloos = Fırat Nehri Efsanesi

Fırat'ın bolluk ve bereketi *Zeugma* mozaiklerine konu olmuştur.

Fırat Nehri'nin kralı olan *Akheloos*'un başı yemişler ve meyveler saçan bereket boynuzuyla birlikte betimlenmiştir. Saçına çiçekler takılmıştır. Alnın üstü çift bereket boynuzuyla taçlandırılmıştır. Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenedünya, ayçiçeği gibi bitkilerin resimleri bu mozaikte bereket boynuzu biçiminde ve dallarla çevrilerek resmedilmiştir. *Akheloos* kanat biçiminde bıyıklıdır.*

*Akheloos, *Helen* teogonisinde yer alan en eski çiftlerden olan *Okeanos* ile *Tethys*'in her biri ırmak tanrısı olan 3000 oğlunun en büyüğüdü. *Akheloos* ise ilgili değişik efsaneler mevcuttur. Bu efsanelerden birine göre ; *Aitolia*'da *Kalydon Kralı Oineus*'un komşusu olan *Akheloos*, kralın kızı *Deianeria*'ya evlenme teklifi eder. Ancak ırmak tanrısı olarak *Akheloos*'un metamorfoz yeteneği vardı; istediği şekle girebilmekteydi. Kimi zaman boğa, kimi zaman ejderha vs. olabiliyordu. Bu yetenek, böylesine rahatsız edici bir kocayla evlenmeyi düşünmeyen *Deianeria*'yı korkuttu. *Herakles*, *Oineus*'un sarayına kendini takdim edip kızı *Deianeria*'ya evlenme teklif edince güzel kız da bu teklifi hemen kabul etti. Bununla birlikte *Herakles*, yerinin alınmasına kolay kolay razı olmayan *Akheloos* yüzünden kızı elde etmek için zorluk çekti. İki talip arasında kıyasıya bir çatışma oldu. *Akheloos* bütün yeteneklerini, *Herakles* de bütün gücünü kullandı. Mücadele sırasında *Akheloos* boğaya döndü. *Herakles* onun boynuzlarından birini kopardı. Bunun üzerine *Akheloos* kendini yenik sayarak teslim oldu. *Deianeria*'yla evlenme hakkını *Herakles*'e bıraktı ama kırılan boynuzunu geri istedi. *Herakles* bu boynuz karşılıklı, *Zeus*'un sütannesi keçi *Amaltheia*'nın bol çiçekler ve meyvalar saçan, bir boynuzunu ona hediye etti. Bazı yazarlar bu harika boynuzun *Akheloos*'un kendi boynuzu olduğunu da ileri sürerler. Günümüzde *Akheloos Irmağı*, *Astropotamo* adını taşımaktadır ve *Patras Körfezi*'nin girişinde Yunan Denizi'ne dökülür.

*Fırat Nehri'nin Kral-Tanrısı Akheloos

*Fırat'ın Tanrısı Euphrates

Fırat'ın Tanrısı Euphrates

Fırat Nehri'nin tanrısı *Euphrates* ise *Zeugma*'da sekizgen sığ bir havuzun taban mozağine işlenmiştir. Bu mozaikte *Euphrates* bir divan üzerine hafif yan yatar vaziyettedir. Dirseğinin altındaki testiden Fırat akmakta ve suyla buluşan topraktan yeşillikler fişkırmaktadır. Sol elinde bir dal tutar. Gövdesinin üstü çıplaktır. Ayak ucunda bir ağaç mevcuttur. Bu mozaik, *Belkıs/ Zeugma Mezarlıküstü* mevkiinde, 2000 yılında kurtarma kazısında, *Roma*

Villası'nın havuzlu koridorunda, Fırat Nehri tanrılarıyla birlikte gün ışığına çıkarılmıştır. Bu koridorda iki sığ havuz yer almaktadır.

Fırat'ın Tanrısı Euphrates

Efsaneye göre Fırat Nehri'ne adını veren *Euphrates*'in *Aksurtas* adında bir oğlu varmış. Bu delikanlı bir gün annesinin yanında uyuyormuş.

Euphrates karısının yanında uyuyan öz oğlunu yabancı bir erkek zannederek öldürmüştü. *Euphrates*, sonra, bu geri dönülmez hatasını fark etmiş ve kendisini *Medos Irmağı*'na atarak öldürmüştü. O günden beri *Medos Irmağı*'nın adı *Euphrates* (Fırat) olarak söylenegelmiştir.

*Fırat Nehri'nin Tanrısı Euphrates

BEREKET TANRISI DEMETER = Fırat Nehri Efsanesi

Fırat ile ilgili tanrıların yer aldığı alanda, kare şeklinde sığ bir havuz içinde buğday başakları ve çiçeklerle taçlandırılmış, sol omuzu üzerinde bereket boynuzu olan toprak ve ürün tanrısı olan *Demeter* büstünün olduğu bir mozaik yer alır.

Mozaikte su, önce Fırat Nehri tanrılarının olduğu havuzdan geçirilmiş ve sonra bolluk ve bereket tanrıçası *Demeter*'in olduğu havuza akıtılarak Fırat'ın çevresine sunulan bolluk ve bereket tasvir edilmiştir.

Ayrıca, *Demeter* büstü, sırasıyla sekizgen kuşak, sekizgen dalga kuşağı, doksan derece döndürülerek iç içe geçirilen iki eşkenar dörtgen ve bu dörtgenlerin sekiz köşesi aralarında sekiz balta betimi bulunan bezeklerin merkezindedir. Sekiz sayısının geometrik bezeklerle verildiği bu kompozisyon köşeleri filiz süren bitkisel bezekli kare içine yerleştirilen dairevi bir kuşakla çevrilir. Bu panodaki sekiz sayısı *Demeter*'in kızı *Persophone* ile ilişkili olmalıdır. Çünkü *Zeus*; *Persophone*'nin yılın üçte ikisini (sekiz ay) yani çiçek açma ve meyve zamanını annesi *Demeter*'in, geri kalan üçte birini yani kışı da kocası *Hades*'in yanında geçirmesini kararlaştırmıştır. *Demeter* tapımında da (efsanesinde) *Persephone*'den ayrılmaz. Bu anne kıza "**ilk tanrıça**" da denir. Bu sebeplerle anne kız *Belkis/ Zeugma* mozaiklerinde de birbirinden ayrılmamış olup, burada *Persophone* sekiz sayısı kuralına göre yerleştirilen geometrik bezeklerle temsil edilmiştir.

*Fırat'ın Toprak ve Ürün Tanrısı Demeter

Fırat'ın Su Perisi

Fırat'ın tanrısı Euphrates'in mozaikte sağında bir su perisi figürü bulunmaktadır, su perisi, çimlerin üstüne sol dirseğini dayamış olarak hafif yan yatmış vaziyette tasvir edilmiştir. Su perisinin dirseğinin altından pınar akmaktadır.

*Fırat'ın genç Nehir Tanrısı

*Belkis kentinin Fırat'a giden yolu

*Belkis kentinde bir evin salonu

*Belkis kentinde bir evin tabanı

*Belkis kentinin insanları bir zamanla bu merdivenlerle Fırat'a girmişlerdi

*Belkis kentinin surlarının bir kısmı, bu mağaralar da yapılan barajla suyun altında kaldı.

*Asurlular Fırat'an su içtiler

*Hititler de Fırat'tan su içtiler

*Geçmiş MÖ, binlerce yıl eskiye dayanan Halfeti de yıkımdan payını aldı.

Dinler Vadisi-Urfa mozaiklerinden özel izinle fotoğraf çekilmiştir.

Bu nehrin kenarında yaşayan topluluklar bugün sadece belgeselerde gördüğümüz canlılar ile birlikte yaşadılar ve onların bazılarını da evcilleştirdiler.

**Evcilleştirilmiş köpek
(Canis domestica)*

*Ceylan (Gazella subgutturosa)

*Tahtalt Güvercin (Columbia oenas)

*Su Tavuğu (Rallus aquaticus)

*Kaplan ?? (Panthera tigris)

*Kınalı Keklik (Alectoris chukar)

*Devekuşu (Struthio camelus)

** Sırtlan (Hyaena hyaena),
Heftor ya da Keftor*

*Çita (Acinonyx jubatus)

* Çita (Acinonyx jubatus)

*Tavuskuşu ??? (Pavo cristatus)

*Aslan (Panthera leo)

* Ördek

*Zebra (Equus zebra)

*Göbeklitepe'de taşa işlenmiş MÖ, 10.000 yıl öncesine ait (???) figürler.

**Göbeklitepe
(Koyun ve domuz figürleri)*

Fırat'ın Güzergâhı-1

Fırat ve Dicle uygarlık nehirleridir. Bu nehirlerin kıyılarında, semavi dinler ve bilinen uygarlıkların temeli yeşermiştir. Bir anlamda kutsal iki nehirdir. Ayrıca da bu nehirler bizim, gerek su stoklarımız açısından, gerekse enerji ve sulama suyumuz olarak geleceğimizdir. Ancak çıktığı yerden büyük bir olasılıkla döküldüğü yere *Göbeklitepe (Koyun ve domuz figürleri) kadar her yerinde ağır bir kirlenme ile karşı karşıyadır.

Fırat, Erzurum'un Dumlu ilçesinden doğar, Suriye'yi geçtikten sonra Irak'ın Basra Körfezinde denize ulaşır. Fırat Nehri'nin toplam uzunluğu 2800 km kadardır. 1263 km'si Türkiye'de, 1537 km'si ise Suriye ve Irak'tadır. Nehrin en önemli iki kolu *Karasu* ve *Murat*'tır. Diğer kolları ise *Akarsu*, *Tohma*, *Peri*, *Çaltı* ve *Munzur Çayları*dır. Bu iki kol, Elazığ ilinin Keban ilçesi yakınlarında, *Keban Barajı*'nın (1972) hemen kuzeyinde birleşir. Daha güneye doğru *Karakaya Barajı* (1987), *Atatürk Barajı* (1992), *Birecik Barajı* (2000), *Karkamış Barajı* (2000) yapılmış; irili ufaklı 100 kadarı baraj da yapılmakta ya da yapımı planlanmaktadır. Fırat; *Erzurum*, *Erzincan*, *Sivas*, *Tunceli*, *Elazığ*, *Malatya*, *Adıyaman*, *Şanlıurfa* ve *Gaziantep* illerinden geçer. Ne yazık ki güzergâhındaki illerin ve kasabaların hemen tümünün kanalizasyon ve sanayi atıklarının boşaltıldığı ve bütün pisliklerin döküldüğü yerdir Fırat.

İşte bir zamanlar, *Çayönü* (Diyarbakır), *Göbeklitepe* (Şanlıurfa), *Halaf* (Kuzey Mezopotamya), *Ubaid* (Güney Mezopotamya) kültürleri; *Uruk*, *Hittitler*, *Persler*, *Sümerler*, *Akadlar*, *Babilliler*, *Asurlular*, *Urartular*, *Romalılar*, *Emeviler*, *Abbasiler*, *Selçuklular* ve *Osmanlılar* bu nehirden su içtiler.

Ben Ali Demirsoy da buradan su içerek büyüdüm. KEMALİYE

DUMLU BABA

Rivayete göre; Maverünnehir'den gelen bir göç kafilesi, “*Güngörmez-Kırgöze-Akdağ*” köyleri üzerindeki yaylada konaklamışlar. Başlarında “*Dumlu Baba*” adında bir Türk evliya varmış. Göç kafilesi yaylaya yerleşince *Dumlu Baba* su aramaya başlamış. Küçük bir gözenin başına gelmiş, elindeki

Fırat'ın Güzergâhı-1

bakracı göğe doğru kaldırıp **“Allah’ın hazinesi boldur verir”** demiş. O niyazda bulunurken, havada tuttuğu bakracın su dolup taşıdığı görenler, Allah’a şükür secdesi yapmışlar ve o sırada da bir gözeden su kaynamaya başlamış. Sadece bir gözeden mi? Yaylada bulunan kırk gözeden de yaylaya su akmaya başlamış.

O günden sonra bu dağın adı **“Dumlu Dağı”** suyun adı da **“Dumlu Baba Suyu”** olarak tarihe geçmiştir.

Çocuğu olmayan kadınlardan tutunda muhtelif hastalıklara yakalananlar, bu suda yıkanmak suretiyle şifa ararlar.

Halkın inancına göre; çok soğuk olan bu gözenin içerisine girip **“Ya-sin-i Şerif”** okuyarak yedi defa dolaşanlar, sudan çıktıktan sonra bir de adak keserlerse bütün dertlerinden kurtulurlar.

Fırat, “Dumlu Baba” olarak bilinen bu mistik dağın mistik bir havuzundan çıkar. İnsanlar binlerce yıldan bu yana bu havuzda şifa aramışlar. Edebiyatımıza geçen şiirler ve öyküler yazılmış. Ancak paraya döndürülme zamanı gelmişti; 2009 yılında yıllığı 1.200.000 Türk Lirası’na şişelenmek üzere bir şirkete satıldı ve yandaki tesis ile birlikte havuzun suyu kurutuldu

Dumlu Baba Suyu Yeşildere'yi geçerek Erzurum Ovası'na ulaşır. Erzurum Şeker Fabrikası ve Aşkale Çimento Fabrikası'nın giderleri doğrudan bu nehre akıtılır.

Erzincan Ovası'na ulaşan Karasu burada da Şeker Fabrikası'nın atıklarını yüklenir

Erzincan Ovası

Erzincan (Karasu'daki köpükler kirlenmeyi göstermektedir.)

Kasabaların atığını, erozyonla çökelleri yüklenir Karasu...

Son darbeyi vuracak Çaltı Suyu'nu karışmadan önce, erozyonla getirdiklerini sergiler.

Fırat, bir zamanlar önemli bir taşıma yoluydu

Türkiye'nin en güzel kasabalarından biri olan Kemaliye, bu nehrin kenarında kurulmuştur.

Doğduğum güzel köy: Yuva

NEYDİ NE OLDU?

Sular canlı gibidir; sağlıklı kalabilmek için oksijene gereksinimleri vardır. Buna bilim dilinde **BOD** (*biological oxygen demand*) denir. Eğer yeterince oksijen alamaz ise bir zaman sonra su kokuşmaya başlar, üretme yeteneğini yitirir.

Bu nedenle akarsuların en fazla %40'ı enerji için kullanılabilir; geri kalan kısmı akarak oksijenlendirilmelidir.

Eğer akarsulara organik döküntü (kanalizasyon, gübre, fabrika artığı vs.) boşaltılıyorsa, oksijene gereksinme daha da artar.

Fırat Nehrinde bu durum hiç dikkate alınmadı.

*Keban Barajı 1974
Kurulu Güç: 1333 MW
Enerji Üretimi : 6000 GWh/yıl*

*Karakaya Barajı
Kurulu Güç: 1800 MW
Enerji Üretimi: 7354 GWh/yıl*

Atatürk Barajı (1992)
Kurulu Güç: 2400 MW
Enerji Üretimi: 8900 GWh/yıl

Birecik Barajı (2000)
Kurulu Güç: 672 MW
Enerji Üretimi: 2516 GWh/yıl

Birçok Uygarlık Kalıntısı Bu Barajın Altında Kaldı.

Bir yaklaşıma göre Bronz Çağı Dönemi'nde **Uruk** olarak adlandırılan yerleşim yeri de bu bölgedeydi. *Sümerlerin* ünlü destanı *Gilgameş*'in burada yazıldığı ve destan kralının Fırat Nehri yakınlarındaki antik kentte yaşadığı sanılmaktadır.

Bu bölge ile ilgili en eski yazılı bilgilere göre, bölgenin ilk yerleşenleri ticaretle uğraşan **Kral Aplağanda**'nın ülkesi olduğu saptanmıştır. Bu yerde daha sonra **Mitanni, Mısır, Hitit, Asur, Yeni Babil, Ahamenis, Makedon, Selevkos** ve **Roma** devlet ve imparatorlukları hüküm sürmüştür. Orta Çağ'dan itibaren ise bu bölge terk edilmiştir.

(a)

(b)

(c)

Gilgameş Destanı (Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/>)

Ilisu Barajı (Dicle) (yapım aşamasında) Hasankeyf'i yok edecek

Kemaliye'nin üstüne yapılan *Pingan Barajı* (Bağıştaş HES-1 Barajı) Yapımı süren *İliç Barajı*, daha üst kısımlara yapılan ve yapılmakta olan çok sayıda baraj (HES), nehrin biyolojik olarak ölümünü hazırlıyor.

İlk çığlıklarına ne yazık ki Kemaliye halkı tanık oluyor. Dilerim gelecek kuşaklar bizi lanetlemez.

Pingan Barajı galiba epeyi bir eski yerleşim yerini içine aldı

Kısa zamanda tüketilen gölümüz: Hazar Gölü

Hazar Gölü'nün Acı Öyküsü

Endemik balık türlerini de barındıran ve Fırat sisteminin içinde yer alan *Hazar Gölü*, önce bir cer borusu ile Dicle'ye bağlanarak, *Hazar Elektrik Santrali* kuruldu. (1960) Böylece Fırat'ın canlıları Dicle Nehri'ne bulaştırıldı. Göl'ün yapısı bozulduğu için bir zaman sonra elektrik üretimi durduruldu.

1966 yılında Hazar Gölü'nün kıyısına süperfosfat fabrikası kuruldu ve 1971'de faaliyete geçti. Asidi Karabük'ten, fosfatı Fas'tan geldiği için rekabet edemedi; geriye Hazar Gölü'nü kirletmeden başka bir şey kalmadı.

Bu arada bir kiremit fabrikası kuruldu. (şimdi en az üç tane) Evsel atıklar, kanalizasyon ve fabrikaların giderleri Hazar Gölü'ne bağlandı. Krom nikel işletmeleri de başka bir cepheden tahribe neden oldu.

Şimdilerde de hızla kıyılarına villalar yapıлып, doğal olarak giderleri göle bağlanmakta. Bir taraftan da pompalarla sulama için su çekildiğinden gölün su düzeyi acınacak biçimde düşmekte.

Yaşam Dolu Bir Nehir Nasıl Ölüyor?

FIRAT BALIKLARI

SALMONIDAE		COBITIDAE	BAGRIDAE
<i>Salmo trutta macrostigma</i>	<i>Barilius mezopotamicus</i>	<i>Cobitis kellei</i>	<i>Mystus halepensis</i>
CYPRINIDAE	<i>Leuciscus lepidus</i>	<i>Neomacheilus tigris</i>	<i>Mystus corvilli</i>
<i>Achanthobrama marmid</i>	<i>Capoeta trutta</i>	<i>Neomacheilus panthera</i>	SISORIDAE
<i>Alburnoides bipunctatus</i>	<i>Capoeta capoeta umbla</i>	<i>N. m. malapterurus</i>	<i>Glyptothorax sp</i>
<i>Alburnus heckeli</i>	<i>Kosswigobarbus kosswigi</i>	<i>Neomacheilus angorea</i>	<i>Glyptothorax cous</i>
<i>Aspius vorax</i>	<i>Cyprinus carpio</i>	<i>Neomacheilus insignis euphraticus</i>	CYPRINIDONTIDAE
<i>Barbus xanthopterus</i>	<i>Chalcalburnus (=Alburnus) mossulensis</i>	<i>Turcinoemacheilus kosswigi</i>	<i>Aphanius asquamatus</i>
<i>Barbus esocinus</i>	<i>Chondrostoma regium</i>	SILURIDAE	POECILIDAE
<i>Barbus rajonorum mystaceus</i>	<i>Cyprinion macrostomus</i>	<i>Silurus triostegus</i>	<i>Gambusia affinis</i>
<i>Barbus plebejus lacerta</i>	<i>Cyprinion kais</i>	MASTACEMBELIDAE	MUGILIDAE
<i>Barbus capito pectoralis</i>	<i>Garra(Garra) rufa obtusa</i>	<i>Mastacembellus simack</i>	<i>Liza abu</i>
<i>Barbus subquincunclatus</i>	<i>Garra (Discognathis) variabilis</i>		
<i>Barbus plebejus kosswigi</i>	<i>Leuciscus cephalus</i>		
<i>Tor grypus</i>	<i>Leuciscus kurui</i>		
<i>Carasobarbus luteus</i>			

Prof. Dr. Erhan Ünlü'den

Endemik türler	Endemik türler
Cyprinidae	Cobitidae
<i>Leuciscus kurui</i>	<i>Cobitis kellei</i>
<i>Barbus xanthopterus</i>	<i>Nemacheilus insignis euphraticus</i>
<i>Barbus esocinus</i>	<i>Turcinoemacheilus kosswigi</i>
<i>Barbus rajonorum mystaceus</i>	
<i>Barbus plebejus kosswigi</i>	Sisoridae
<i>Barbus subquincunclatus</i>	<i>Glyptothorax sp, Glyptothorax cous</i>
<i>Alburnus heckeli</i>	Cyprinodontidae
<i>Barilius mesopotamicus</i>	<i>Aphanius asquamatus</i>
<i>Cyprinion kais</i>	Siluridae
<i>Tor grypus</i>	<i>Silurus triostegus</i>
<i>Kosswigobarbus kosswigi</i>	

Fırat'ın Balıkları

Bu havzada yaşayan balıkların %40'endemiktir (45 balık türünden 20'si endemik). Yani sadece Fırat ve Dicle'de yaşar; dünyanın başka bir yerinde yoktur.

Bu havzada 6 takım10 familyaya ait en az 45 (+1) balık türü ve alt türü yaşamaktadır.

21 balık türü ekonomik olarak tüketilir. Altı tür yayılmacı tür olarak gelmiştir (egzotik). Bu türlerin bir kısmı akarsu, bazıları da durgun suda yaşama özelliklerine sahiptirler. Barajlar nedeniyle *Garra* ve *Glyptothorax* türleri tükenme noktasına geldi.

Barbus plebejus lacerta Heckel, 1843 (Cyprinidae) = Benekli Bıyıklı Balık

Luciobarbus kosswigi (Karaman 1971)

Carasobarbus luteus (Heckel 1843)= Karagöz, Sarıbenli

Carasobarbus kosswigi (Ladiges 1960)

Barbus rajanorum mystacus (Cyprinidae) = Şirink

Cyprinion kais (Heckel 1843) =
KüçükAğzlı Bunni Balığı (Cyprinidae)

Alburnus caeruleus (Heckel 1843)
(Cyprinidae)

Alburnoides fasciatus
(Nordmann 1840)

Alburnoides fasciatus
(Nordmann 1840)

Prof. Dr. Erhan Ünlü'den

Leuciscus cephalus (Cyprinidae) =
Tatlısu Kefali

Leuciscus lepidus (Cyprinidae)
Akbalk

Capoeta trutta (Cyprinidae).
Adıyaman Akyazı. 30.05.2008

Chalcalburnus (=Alburnus) mossu-
lensis (Cyprinidae). Gümüşbalığı.
Adıyaman-Akyazı. 30.05.2008

Barilius mesopotamicus
Berg 1932 (Cyprinidae)

Cyprinus carpio. Adıyaman-Akyazı.
30.05.2008

Cyprinus carpio (Cyprinidae)
Aynalı Sazan

Tor (=Barbus) *grypus* = Şabot.
Adıyaman-Akyazı. 30.05.2008

Garra rufa (Heckel 1843)
(Cyprinidae)

Garra variabilis (Heckel 1843)
(Cyprinidae)

Liza (*Mugil*) *abu* (*Mugilidae*).
Adıyaman - Akyazı. 30.05.2008

Silurus triostegus (*Siluridae*) =
Mezopotamya (= *Firat*) *Yayını*.
Adıyaman-Akyazı.30.05.2008

Salmo trutta macrostigma
Dağ alabalığı

Salmo tigris Turan, Kottelat and Bektaş
2011 = *Firat Alabalığı*

Cobitis elazigensis Coad and Sarıyüpoğlu
1988 (*Cobitidae*) Kemaliye-Dilli Deresi. 17.07.2006

Cobitis elazigensis Coad and
Sarıyüpoğlu 1988 = Taş yiyen

Oxynoemacheilus frenatus (Heckel 1843)
Çöpçü balığı (Nemacheilidae)

Mastecembelus mastecembelus
(Banks & Solander 1794) (=simack
Valbaum, 1792) (Mastecembelidae)=
Dikenli Yılan Balığı.

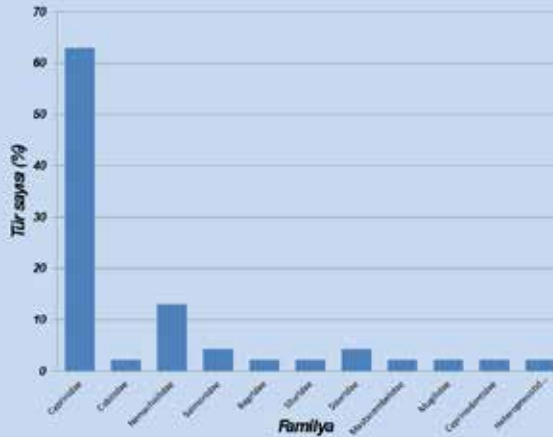
Mystus pelusius (Solander 1794)

Glyptothorax armeniacus (Berg, 1918)
(Sisoridae) = Dabakperen

Fırat Balıklarının Genel Dökümü

- 6 Takım
- 10 Familya
- 40 doğal
- 46 tür toplam
- 21 ekonomik tür
- 20 endemik
- 6 eksotik ve yayılmacı tür

BİR NEHİR NASIL ÖLDÜRÜLÜR?

*Temiz akarsuyumuz kalmadı gibi. Kentler, çöplerini doğrudan ya da dolaylı yollar-
dan akarsulara dökmektedirler. Akarsularımız çöp biriktirme alanlarına dönmüştür.*

*Tertemiz akan bir nehir üzerindeki bir köprü görülmeye değer. Üzerine roman yazıl-
mış böyle bir köprünün altından Neler geçti, bakalım?*

2000 yıllarında bu temiz nehir balçık akmaya başladı

Divriği demir işletmesine girmeden önce Çaltı Suyu

Çaltı Çayı. 2003

Fırat'ın Kirlenmesi-1

Divriği Maden İşletmesinin maden yıkama tesisleri, bu nehrin ta başına kurulmuştur. 100-200 bin Tl. tutarındaki çökeltme havuzunun revizyonundan kaçınılarak, kıpkırmızı demir oksitli su ve diğer kirleticiler, doğrudan suya verilmiştir; verilmektedir.

Ben, bizzat 120 km. aşağılara kadar bu kirletilmeyi defalarca izledim ve ancak 120 km. aşağıda, suyun birkaç santim altını görebilecek duruma gelindiğini saptadım.

Nehir bu kesimde hemen hemen tümüyle öldürülmüştü ve ölüm kılıcı Mezopotamya'ya kadar inmeye başlamıştır.

Nehrin orta kesimlerinde başını suyun üzerine çıkararak hava almaya çalışan balıkların bir çeşit feryat figanlarını ve yakarışlarını hissettim.

Fırat'ın Kirlenmesi-2

Divriği Maden işletmesi cevher yıkama tesislerinin (güya dinlendirme ve çökeltme havuzları var) tüm uyarılara ve önlemlere karşın Fırat'ı kirlettiği birçok belgeyle gösterildi.

Erzincan-Kemaliye İlçesinden geçmekte olan Fırat'ın Karasu Kolu, son 10-12 seneden beri, zaman zaman, çok yoğun kırmızı renkte, neredeyse jel kıvamında akmaktadır.

Doğrudan araştırma alanımıza girmese dahi, bu sorunu öğrenme ve merakımızı gidermek için kirlenmenin kaynağını araştırmak istedik ve 2000 yılından bu yana, senede en az 3-4 defa Divriği Maden yıkama alanını ziyaret ettik, fotoğraf çektik. Hemen her defasında madenin son derece kaba bir şekilde su ile yıkanarak, yıkama suyunun madene göre komik denecek küçük bir çökeltme havuzuna (bu havuzu da hiçbir zaman temizlenmiş görmedik, her zaman çamurla ağzına kadar doluydu) akıtıldığını ve oradan da doğrudan doğruya borularla Kara Suyu boşaltıldığını tespit ettik.

Bu gözlemlerimizi belgeleyen farklı zamanlarda çekilmiş fotoğraflarımız mevcuttur, istendiği zaman her kuruluşa sunulabilir.

Fırat'ın Kirlenmesi-3

Yerel yönetimlerin (galiba) defalarca başvurularına karşın, maden işletmesi bu uyarılara son derece kayıtsız kalmış. Fırat'ı kirletmeye devam etmiş.

Bu maden yıkama bölgesine en az 100 km uzakta, Kemaliye İlçesinde, TÜBİTAK destekli, 48 bilim adamının da katıldığı iki proje yürütüldü. Birisi doğrudan Fırat Nehri'nde yaşayan bir balık türü ile ilgili, diğeri biyoçeşitlilikle ilgiliydi.

Bu çalışmalar sırasında, Fırat'ın kirlenmesine defalarca tanık olduk. Keban Barajı'nın en ekonomik balık türü olarak bilinen yerel olarak yalancı turna ya da çaput olarak adlandırılan *Barbus esocinus*'un (bir bireyin ağırlığı 100 kg kadar ulaşabiliyor) Fırat havzasında yumurtladığı bilinen iki yerden biri, Kemaliye **Karanlık Kanyonu'nun girişidir**; diğeri de Tunceli Pertek ilçesi civarındaki **Peri Çayı**'dır.

Fırat'ın Kirlenmesi-4

Karasu nehir sisteminin bu kesimleri bazı balıklarının **doğal kuluçka alanları** hâline gelmiştir. Bu balıklar *Barbus* cinsine ait türlerdir. Türkiye'de sadece Fırat-Dicle nehir sisteminde bulunan *Barbus esocinus* (yalancı turna) ve *Barbus xantopterus* türü bizzat bu bölgeyi gen merkezi haline getirmiş bulunmaktadır.

Fırat'ın Kirlenmesi-5

Son 10 yıldır, bu canlının kayda değer ne yumurtasına ne de anaç diye (dişi) adlandırdığımız ergin bireyine rastlayabildik.

17 Temmuz 2000 tarihinde Çaltı mevkiine gidilerek mevcut kaynaklar incelendi; ancak ne bu balıklara ne de üzerinde beslendikleri balıklara (gümüşbalıklarına) rastlandı.

Çevre köylüleri de “*artık o büyük balıklar buraya gelmiyor, suyumuz kirlendi*” ifadelerini kullandılar

Divriği - Demir madeni yıkama tesisleri. 2003

Kaynaktan 100 km aşağıda, yıkanan madenin atk suyunun görüntüsü

Fırat'ın Kirlenmesi-6

Su analizlerimiz ise, bu canlının yaşayamayacağı kirlilikte olduğunu göstermektedir (daha önceki yıllara ait bilgi olmadığı için bir karşılaştırma veremiyoruz).

Bizatihi benim çalışma arkadaşlarımın, yıkama mevkiinin yaklaşık 100 km uzağında yer alan Kemaliye ilçesinin altında, çeşitli zamanlarda yaptığı su analizlerinde bakır miktarı standardın tam 162, demir iyonların ise tam 7 katı fazla çıktı.

KARASU (FIRAT) ANALİZ SONUÇLARI

Bakır (mg/l)					
	Kadırgözü deresi	Ariki deresi	Yuva deresi	Venk deresi	Karasu (Fırat)
Nisan 2007	-0,05	-0,04	-0,04	-0,06	
Mayıs 2007	0,01	0,02	-0,02	0,28	1,62
Haziran 2007	0,01	0,01	-0,01	0,12	1,64
Temmuz 2007	0,02	0,01	-0,02	0,17	3,23
Ağustos 2007	0,02	0,02	-0,02	0,20	1,55
Demir (mg/l)					
19 Haziran 2007	Karasu Kızıl Renkte (deşarjın yapıldığı söylenen günlerde)				0,48

İçsular kanununa göre kabul edilebilir bakır iyonları değeri 0,01 mg/lt düzeyindedir (Anonim). Görüldüğü gibi, Karasuda bu değer 162 kat; bu bölgede Karasuya açılan derelerden ise yaklaşık 162-40 kat fazladır. Dikkat: Bakır iyonları en kötü su kalitesi olan IV. sınıf değerlerden bile çok yüksektir.

İçsular kanununa göre kabul edilebilir Demir iyonları değeri 0,7 mg/lt düzeyindedir (Anonim). Maden artmanındeşarj edildiği ileri sürülen tarihte (nehirin tamamen kırmızıya döndüğü günlerde) bu değer 7 kat, normal zamanlarda ise yaklaşık 3 kat fazladır.

Fırat'ın Kirilenmesi-7

Madenlerle ilgilenenlerin çoğu, bu tip madenlere insan sağlığı için çok zararlı olan kurşundan, bakırdan, cıvadan, arsenikten tutun çeşitli diğer ağır metallerin eşlik ettiği ve bunların canlı bünyesinden atılmadığını bilir.

Diğer tehlikeli metaller konusunda (arsenik, cıva, kadmiyum, nikel, kobalt vs.) elimizde uygun kolonlar olmadığı için ölçemedik.

Fırat'ın geldiği son nokta da budur. **Yani Fırat Nehri kelimenin tam anlamıyla zehirlenmektedir.**

Şu anda Kemaliye Yüksek Okulu'nda bize ait bir spektrometre bulunmaktadır ve periyodik olarak Fırat suyu analiz edilmektedir. İstenirse, bu analiz bu okuldaki arkadaşlarımız tarafından her zaman yapılabilir ve Fırat suyunun yukarıda değindiğimiz değerlerde son derece tehlikeli bir şekilde zehirlendiği göz önüne serilebilir.

T.C.
DİVRİĞİ
CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI

Soruşturma No : 2007/1
Karar No : 2009/49

EK KOVUSTURMAYA YER OLMADIĞINA DAİR KARAR

DAVACI : K.H.
MÜSTEKİLER : 1- GÖNÜL ÖNDEROĞLU, ÖMER Kızı KIYMET'den olma, 01/06/1951 doğumlu, Kemaliye Kültür ve Kalkınma Derneği Yönetim Kurulu Başkanı, Sümer 1.Sok. No:13/9 Kızılay/ANKARA
2- RAMAZAN ÇAL, ABDURRAHMAN Oğlu ÜMMÜGÜLSÜM'den olma, 21/10/1985 doğumlu, Çaltı Mezarası Çobandurağı Köyü Divriği/ SİVAS ikamet eder.
3- HASAN DURSUN, DURSUN Oğlu SOSUN'den olma, 25/02/1934 doğumlu, Çaltı Mezarası Çobandurağı Köyü Divriği/ SİVAS ikamet eder.
4- MURAT DÖNMEZ, BEKİR Oğlu SULTAN'den olma, 15/07/1978 doğumlu, Gümüşçeşme Köyü Çaltı Çayı Mezarası Kemaliye/ ERZİNCAN ikamet eder.

ŞÜPHELİ : SERVET KORKMAZ, HASAN Oğlu HANİFE'den olma, 10/11/1971 doğumlu, SİVAS İLİ, DİVRİĞİ İlçesi, EKİNBASI köy/mahallesi, 60 cilt, 8 ale sıra no, 77 sıra no'da nüfus kayıtlı Selavattepe Beşevler No:41 Divriği/ SİVAS ikamet eder.

SÜÇ : Çevreyi Kasten Kirletmek
SÜÇ TARİHİ : 18/11/2006

SORUSTURMA EVRAKLINCELENİDİ.
Yukarıda açık kimliği yazılı şüpheli ve şüphelinin yetkilisi ve sorumlusu olduğu Ferrocom Madencilik'in Fırat(Karasu-Çaltı Çayı) Nehrinde kirliliğe sebep olduğu gerekçesiyle adli tahkikat yapılmış ve Ferrocom Madencilik'in Fırat(Karasu-Çaltı Çayı) Nehri ile herhangi bir bağlantısının ve faaliyeti gereği arıtma tesisi olmadığı ve bu nedenle suç tarihinde oluşan kirliliğe neden olmadığı saptanmış olmakla,
Cumhuriyet Başsavcılığımızca yürütülen soruşturmada söz konusu olayda şüphelinin üzerine atılı sücu işlemediği anlaşılmakla KAMU ADINA KOVUSTURMAYA YER OLMADIĞINA
Kararın müstekilere ve şüpheliye tebliğine,
Kararın bir örneğinin Divriği İlçe Jandarma Komutanlığı'na gönderilmesine;

Fırat'ın Kirlenmesi-8

Fırat gibi birçok ülkeyi ilgilendiren dev bir nehrin kirlenmesini önlemeden, diğer birçok işletme için verilecek "temiz üretim yapılacaktır" sözlerinin şu anda fazla bir güvenilirliği olmayacaktır.

Denebilir ki yasal yollara başvurulursa, bu olumsuzluk önlenebilir. Size bir hukuk rezaletini de vereceğim.

Kemaliye Kalkındırma Derneği ve galiba Erzincan'daki bazı kuruluşlar, bu vahim durumu önlemek için dava açtılar; ilişikte kopyasının bana iletiği belgeye bakılırsa, Divriği Savcısı, Fırat'ın kirletilmesi ile ilgili olarak maden ile bağlantı bulunamamıştır diyerek davayı reddetmiştir.

BİLİNMEYEN TEHLİKE

Tıbbi jeoloji yönü

Dağlar gibi yığılan passalar, binlerce yıl kültürlerle yurt olmuş Fırat Nehri'ni boydan boya zehirlemeye devam edecektir.

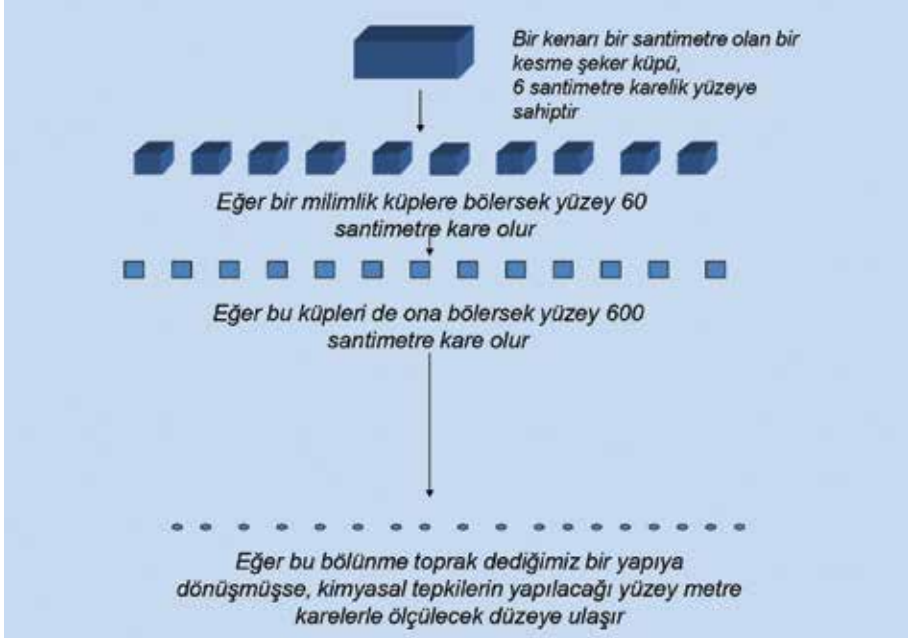
Tıbbi-Jeolojisine Bir Bakış-1

Bir defa şu hususu önemle vurgulamamız gerekiyor.

Maden işletmeciliği, kural olarak yekpare olan kayaların daha küçük parçalara ayrılmasını öngörür. Bu bazen toz diye nitelendireceğimiz boyutlara kadar düşürülür.

Pekâlâ bunun ne önemi var diye düşünebiliriz? Bunun bir fiziksel önemi vardır ki bunu hiçbir zaman gözden ırak tutmamalıyız. Dolgun (kompakt) bir kayaç dış yüzeyi kadar temas alanına sahiptir. Eğer siz bunu parçalara bölerseniz, yüzeyini karesi oranında büyültürsünüz. Bir şekille örnek verirsek:

Tıbbi-Jeolojisine Bir Bakış-2

Bu kadar yüzeyi büyütülmüş, içerisinde işletilemeyecek kadar düşük, ama sağlık için hâlâ zararlı tenörde kalmış değerlikli metalleri taşıyan pasa denen kırıntıları ve tozları, çoğunluk bir yerlere gömüyorsanız ya da açığa yığıyorsanız, bu şu demektir: Yağacak bir yağmurda, selde seylâpta, akıl almaz derecede büyütülmüş yüzeylerden siz madeni yıkayarak yaşadığımız ortamlara veriyorsunuz; daha doğrusu kaçırıyorsunuz.

Bu gün kaçmaz ise yarın, yarın kaçmaz ise öbür gün kaçacağı aşikârdır. Özellikle her gün bir yerleri kırılan bir ana karanız varsa ve bu ana karanın önemli bir kısmında kırık kalkerli geçirgen bir arazi varsa, er ya da geç bu toksik denecek malzemenin son alıcı ortamlara taşınması kaçınılmazdır.

Tıbbi-Jeolojisine Bir Bakış-3

Galiba geçmişte ve bu gün işletilen madenlerimizde durum budur. Geleceğini zehirleyen bir Türkiye.

İzninizle bu sorumsuzluklara birkaç örnek vermek istiyorum.

Bazen diyorum ki, Türklerin dünyadaki tüm düşmanları toplansa, Türkiye'yi tahrip etmek için uzun yıllar uğraşarak plan yapsa, acaba bu kadar etkili bir plan yapabilir mi?

Fırat havzasına tekrar bakalım:

Ne Yapacağız?-1

Tarihe mal olmuş böyle bir kültür nehrinin sorumsuz kişilerce kirlenmesine, biyoloji varlıklarının yok edilmesine, bu nehirden beslenen insanların sağlığıyla oynanmasına hiçbir uygarlık duyarsız kalamaz.

Kaldı ki, birçok nedenle su sıkıntısına gebe olan Türkiye'nin böyle bir tatlı su kaynağının, neredeyse kaynağın başında kirlenmesine izin verilmesinin mantıkla açıklanabilir bir tarafı olamaz. **Bu sadece yöre halkına değil, gelecek kuşaklara karşı da işlenmiş bir suç olacaktır.**

Ne Yapacağız?-2

Bunun için Avrupa Mahkemelerinin müdahale etmesi de gerekmez. Bizim bu amaçla kurulmuş olan bakanlıklarımız, dolaylı olarak Devlet Su İşleri, MTA, bu olaya müdahil olmalıdır diye düşünüyorum.

Yüce Türk adaletinin de bu katliama sonsuz duyarsız kalacağını da düşünmüyorum.

Ne Yapacağız?-3

Fırat nehrinde biyolojik çeşitliliğin eşdeğerleriyle karşılaştırılmayacak kadar fakir olduğunu ve en az bazı ölçümlerde kirlendiğini saptadık.

Ne yazık ki daha önce yapılmış çalışmalar olmadığı için, bunun kayna-

ği kesin olarak Divriği'den kaynaklanıyor diyemiyoruz.

Milyonlarca insanı doğrudan etkileyen bu kirlenmenin insan ve hayvan sağlığını ne ölçüde etkilediği konusunda her hangi bir çalışma yoktur.

Hatta hangi ağır metallerin ne zaman ne kadar yoğunlukla eşlik ettiğini dahi açıkça bilemiyoruz.

Ne Yapacağız?-4

Kaynağından itibaren damla damla verilen zehrin etkisi zamanla ortaya çıkacaktır ve çıktığında da hiç kimsenin etkili bir önlem alması beklenemez.

Ancak, geçmiş kuşaklar lanetlenmeyle yetinilecektir...

Diyelim ki, farkına vardık ve önlem almaya giriştik, siz zannediyor musunuz ki, neredeyse 100 yıldan beri işletilen ve hoyratça dağlar şeklinde nehrin kıyısına yığılan bu **pasaların** nehri zehirlemesi önlenecektir.

Bu pasalar binlerce yıl bu kültür nehrini zehirlemeye devam edecektir.

Ne Yapacağız?-5

Divriği maden işletmesi devlette olduğu süre içerisinde, kabaca da olsa cevheri çıkarıp trene yüklüyorlardı ve galiba çok fazla kirlenme meydana gelmiyordu.

Ancak, bütün uyarılara karşın, **Divriği madeni de özel işletmelerin eline geçti ve daha fazla kar edebilmek için, maden kabaca yıkanarak suyu doğrudan nehre verilmeye başlandı;** esas kirlenme galiba bu aşamadan sonra ortaya çıktı.

Elimizde, yaptığımızın haricinde bir ölçüm olmadığı için, karşılaştırma veremiyoruz.

Yargıya gelince, körlerin bile görebileceği bu durumu, görmemezlikten geliyor ve yargılamamayı yeğliyor...

Ne Yapacağız?-5

Fotoğrafları (dolayısıyla bölgede ola gelen değişimleri), doğru değerlendirmeden kaçınan ve görmemezlikten gelen bir yaklaşımla değil, tüm ayrıntısıyla değerlendirecek yeni bir incelemeye alınmasını, bir bilim adamı, bir yurttaş ve bir dünya insanı olarak herkesten bekliyorum.

Bu kültür nehri üzerinde kurulmuş, Erzurum, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Sivas, Malatya, Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa şehirlerindeki üniversitelerde çalışan bilim adamları, sayteyşin indeks kompleksinden ve uşaklığından kurtularak, bu sorunları acilen çözmeye yönelmelidirler.

Ne yazık ki yaptığım ön araştırmalara göre, bu nehirlerin kıyısında yer alan en az 12 üniversitede tek bir bilim adamı dahi bu sorunla ayrıntılı olarak ilgilenmemiş; hatta bilgi sahibi bile olmamış.

FIRAT VE DİCLE NEHRİNİN BAŞINA GELENLER BURADA BİTMİYOR

Altın işletmeleri bu nehri yok edebilir!

Altın maden İşletmelerinin Yapacağı Tahribatlar

Siyanür çok hızlı buharlaşabilen (süblime olabilen, sıvı hale geçmeden gaz haline geçebilen) bir bileşiktir ve en önemlisi havadaki su ile bir araya gelip de özellikle volkanik ya da tektonik kayaların üzerine düşerse, onların içinde bulunan başta arsenik olmak üzere çift değerlikli toksik etki gösteren elementlerin yerine geçerek onları su ortamında çözünebilecek şekilde serbest bırakır.

Böylece başta akarsular olmak üzere sadece ağır metal kirlenmesi değil, toksik elementlerce de bir çeşit zehirlenmiş olur.

Fırat'a birkaç yüz metre uzakta işletilen altın madeni. Iliç-Çöpler. 2012.04.23

İçeren ÇED raporunun iptali için 3 yıl önce açılan davaya ancak bilirkişi ataması yapıldı. Havuzlar bu süreçte görevini yapmış, doğayı kirlenmiş ve işlevlerini 6 ay önce bitirmişler. Yani iş bittikten sonra keşfe gidilmiş!!!

İliç altın madeninin çökeltme havuzları Karasu'dan birkaç yüz metre uzakta.

2013.06.16 tarihinden itibaren Fırat'ın Karasu kolunda, olağandışı balık ölümlerine rastlandı. Sığ olmayan, su kitlesi belirli bir büyüklüğün üstünde olan sulara, balık ölümleri genellikle birkaç nedenle olabilir:

1. Büyük miktarlarda alg patlaması gerçekleşmiştir; suda çözülmüş oksijen miktarı düşmüştür. Bu da suyun organik olarak ya da fosfat ya da azot kirlenmesi ile ilintilidir.

2. Suya büyük ölçüde organik madde karışmıştır (kanalizasyon, gübreleme, ya da organik fabrika artık ya da atıkları.)

3. Kimyasal madde karışmıştır. Tarım ilaçları olabilir, siyanür olabilir, kurşun, kadmiyum, arsenik bileşikleri olabilir.

Fırat'ta ortaya çıkan kitlesel ölümler, ilk aşamada, Divriği Demir Madeninin yıkanmasının neden olduğu ağır metal kirlenmesi ya da siyanür kaçağı ya da kaynağını bilemediğimiz kaçak bir kimyasal boşaltılma ile olabilir.

Alınan su ve doku örnekleri usulüne göre taşıma kaplarına alınmazsa ve uygun fiksasifler (koruyucu maddeler) kullanılmazsa, yapılacak analizler doğru sonuç vermeyebilir. *Çok dikkatle incelenmesi ve nedeninin araştırılması gerekir.*

Çok sayıda ölen balıklardan iki tanesi-Fotoğraf: Şevket Gültekin. 2013.06.17.

*20-30 kg'lık balıklar da ölmüş
Fotoğraf: Şevket Gültekin. 2001*

Fırat boğuluyor. 2013.06.01

Alg (mavi yeşil alg) patlaması boğuyor. 2013.06.01

ÇİLE BİTMEDİ

Adıyaman Valiliği, atılan suyun çok tehlikeli ve zehirli olduğunu bu tabela ile bildiğini belirtirken; zehirli suyu hiçbir önlem almadan kültür nehrine akıtmaktan da beis duymuyor

*Diyarbakır'dan sonra Dicle Nehri.
2006 - 30 yıl önce burada yüzmüştüm*

*Diyarbakır'dan sonra Dicle Nehri.
Yosun çorbası 13.06.2006*

**Diyarbakır'dan sonra Dicle Nehri.
13.06.2006*

*Birecî'te Fırat'a bir başka akar

*Fırat'a kıyısında son ibisleri de korumaya çalışıyoruz

NE YAPACAĞIZ?

Eldeki bilgiler, 1000 ışık yılı ötesinde dahi yaşanabilir gezegenlerin olmadığını göstermektedir.

Belki de evrende kendini yenileyen ve üretebilen tek yaşam ortamı dünya olabilir. Başka bir yerlerde olsa dahi bugün için gitmemiz olanaksız gözükmektedir.

Bu nedenle, dünyanın dört bir tarafının; ama özellikle erozyona ve arazi bozulumuna en açık, biyolojik çeşitliliği ve geçmişteki kültür zenginliği ile öğündüğümüz ülkemizin, kısa vadeli çıkarlarımız için bu denli hızlı tahribi kabul edilemez.

Bu tahribat geçici ve üstesinden gelinebilir, zamanla iyileştirilebilir bir tahribat da olmuyor. Kesin bir habitat-biyotop bozulmasına neden oluyor. Çünkü sentetik kimyanın ürettiği birçok madde doğada parçalanmadan kalabiliyor. Geçmişte karşılaşılmayan bir durum...

İnsan ve diğer birçok canlı, büyük bir olasılıkla evrimsel süreç içerisinde, bazı işlevleri yapan ana genler ve bu işlevleri gerekli hâllerde üstlenen bir çeşit yedek genlerle evrimleşmiştir. Korkarım ki, bu denli korkutucu habitat tahribi, yedek genlerin de tüketilmesini ve tahribini gündeme getirebilir.

Bu olumsuzluklar sonuçları, önümüzdeki birkaç on yılda, diğer toksik maddelerle birlikte, jeolojik işlevlerle ve çevre duyarsızlığından kaynaklanan tahribatlarla –tedavileri son derece zor olan- rahatsızlıkların kat be kat artması olacaktır.

İnsan, empatiyi (duygudaşlığı) geliştiren varlık demektir. Biz ne kadar iyi bir ortamda yaşamak istiyorsak gelecek kuşaklara da o güzellikleri aktarmakla yükümlüüz. *İnsan olma bu değerlere sahip olma demektir.*

Sürdürülebilir kalkınma, müreffeh Türkiye gibi sloganlarının arkasına sığınarak bu güzel ülkeyi, insanımızın sağlığını, kısa vadeli çıkarlarımız için geriye dönüşsüz olarak tahrip edemeyiz

Unutmayın geleceği olmayan bir dünya, yaşanmamış bir dünya demektir.

***DİLERİM ÇOCUKLARINIZ DA EN AZ SİZİN
YAŞADIKLARINIZ GÜZELLİKLERİ TADAR
TEŞEKKÜRLERİMLE...***

*Fotoğraflar: *Ali Demirsoy*'un arşivinden.

SU VE HAYAT

Lütfü ŞEHSUVAROĞLU

SU

*Su rüyâdaki çocukluğumdur akan zaman gibidir
Akan deli bir ırmak dökülür rüyâlarımdan
Çağlayan suya çarpan yüzüm sanki deniz dibidir*

*Suda gördüm tulsımını işleyen heyûlânın yüzünü
Hangi rüyâ, hangi zaman, hangi hayâl çeker çıkarır seni
Dem hangi demdir, bu an nasıl bir an, özün arar özünü*

*Kılıcın orta çağlardan mı, ilk çağlardan mı taşın
Yaşadığın bu çağda sözün böyle neden ürkek ve şaşkın
Bu taş taş üstünde duran başlardan hangisi senin başın*

*Dağlardan mı çağlar, çağlardan mı taşar şiir
Şaire ne gam, her şey zaten mümkündür
İç içebildiğince, kurusun ab-ı hayat, buharlaşıversin şiir*

*Suya esrar veren ne, senin gölgen olmasın
Su ya esra, suya vuran gölgeler suya versin sırrını
Ey sulara saklı sır, sırrı taşıyan ışık*

*Rüyâyı benden alan yüzünü unutturandır
Çocuk yorgun düşünce hatırlar mı rüyâyı
Belki de sonsuzluğa eş yakalanan bir andır*

*Çocukluğumun rüyâları hep sulara boğuldu
Sudan fişkırان esrar boğazımda düğümüdü
Deniz dibinde susamışlığımın şehirleri suladım*

*Yıkadığım şehirler giderek kirlendiler
Kirlenen yapılara kırdan kil arandılar
Arandılar kirlenmemiş kır bulmak için*

*Su ne vakit sürükleyecek o büyük dönüşümü
Bir sürekli varoluş sellerden sıyrılıp da
Ne vakit inşa eder o arınmış yapıyı*

*O beklenen gelmeyen, hangi suyu bekliyor
Suyu yıkayan sular, suya yakaran sular
Yanan sularda hasret o nübüvvet revnakin*

*Suyun Bittiğini
Kavrayan İnsanoğlunun*

SUSUZLUK SENFONİSİ

*Belki benden, belki gökten bir ses var
Baktım yere, baktım göğe zor seçim
Ey Şehsuvar, toprağını kim suvar
Susuzum, susuzum; kurudu içim
Belki benden, belki gökten bir ses var*

*Gün gelir biter su, bilen biliyor
Şu derin kuyudan kim su çekecek
Titreyen ışığı imdat diliyor
Sarı lamba ha söndü, ha sönecek
Gün gelir biter su, bilen biliyor*

*Semâ mı delinen, yoksa ruhum mu
Hangi ilmek söktük gök kiliminde
Bozuk olan kök mü, dal mı, tohum mu
Çok toprak taşındı aşk ikliminde
Semâ mı delinen, yoksa ruhum mu*

*Yağmur gibi yağan nedir enseme
Yüzümü yaysam da derim taşlara
Bu şehir benimle döner serseme
Karışıp gözümden akan yaşlara
Yağmur gibi yağan nedir enseme*

*Yollara uzanan gövdem hangisi
Mezarlar atılmış şehrin içine
İçlerinden en cüretkâr birisi
Soruyor İran'a, Çin'e, Maçine
Yollara uzanan gövdem hangisi*

*Afrasyab fırlayıp bomboş mezardan
Atar etrafına garip bir nazar
Rüzgâr Akdeniz'e düşer Hazar'dan
Elinde su kalemi bir cönk yazar
Afrasyab fırlayıp bomboş mezardan*

*Bulutlar ... bulutlar kefeni midir
Tarihten süzülen kahramanların
Ki hangi kilimin desenleridir
Hangi şehrin, dağın, sahraların
Bulutlar ... bulutlar kefeni midir*

*Kıtaları birleştiren kristal
Yağmur damlasının içinden bakar
Ey meskenet! Bir damlacık bir risk al
Bak gör koru o vakt nasıl yakar
Kıtaları birleştiren kristal!*

*Bu yağmur duası eski çağlardan
Kurt neslinin yüreğine yol verdi
Aşarak geldiler demir dağlardan
Su serptiler kentler dönüşüverdi
Bu yağmur duası eski çağlardan*

*Yırtarak göklerin kefenlerini
Bereketi oylum oylum yağdırsak
Buluştursak o dua ellerini
Asumanın memesini sağdırsak
Yırtarak göklerin kefenlerini*

*Belki benden, belki gökten bir ses var
Baktım yere, baktım göğe; zor seçim
Ey Şehsuvar! Toprağını kim suvar
Susuzum, susuzum kurudu içim
Belki benden, belki gökten bir ses var*

SU
DENİZ BİTTİ
SU DA BİTTİ
PEKİ NEDEN
YAPIŞ YAPIŞ
HER YANIMIZ?

UYARMIŞTI
BİZİ OYSA
CENAB-I HAKK
KUR'AN'INDA

SURE-İ MÜLK
SONUNDA DER:

ÇEKİVERSEK
SUYU ALTTAN
GÖNDERMESEK
SUYU ÜSTTEN
KİM VERECEK
SİZE SUYU?

ALLAH ALLAH!
AZİMÜŞŞAN!...

KUYULAR*Kuyular!**Kuyular ki, mezar taşları gibi başları var
En kuytu yerinde uyuyor derin homurtular
Kuyular!**Kıtlığın ve bereketin simgesi başka ne var
Ölümün ve hayatın savaştığı muntakalar
Ölümün ve hayatın sevdiği mobilyalar**Kuyular ki, çöllerin eskimez mobilyaları
Seraplarında yitirdiği Leylaları arar
Sihirli bir mağara gibi avutur Mecnunları
Kuyular!
Yusuf'u yutan kuyular*

***

*Seni kuyuda unuttuk Yusuf, seni kuyuda
Kuyuyu da unuttuk sonra, kuyudan yansıyan yüzünü de
Kuyuya dâir bütün bildiklerimizi**Başkanlar diktik başlarımıza 've hazel beledil emin'
Toptan anlayan, toplarını bizden esirgemeyen başkanlar
Sularımız çekilince bize su verecek kim
Bize aş, bize iş; başımızı sokacak sıcak bir yuva
Kim verebilir ki, başkandan başka**Yu suyu çekersek altınızdaki kim verecek su
Şirk koşan kim; kâfir mi, Müslüman mı
İmdat dilenirken susuzluktan, hak ettik mi su
Ve membandan haberimiz var mı*

***

*Seni kuyuda unuttuğumuzdan beri tuzlanıyor suyumuz
Temiz bir suya hasretiz artık
've enzelna mines semaî mâen tabûra'
İman tahtamız çatır çatır kırılıyor Yusuf
Çatır çatır**Kirlendik iyiden iyiye Yusuf
Bütün iyilerimizle birlikte*

***

*Akıl tutulması mı bu, iman tutulması mı
Yoldan çıkmış bir kavmin belâsını bulması mı
'Erimiş bir maden gibi yüzleri haşlayan su'
Demek ki, artık bizi de zâlimlerden sayan su*

*Şükürler olsun kabaran suya, kaynayan suya
Erimiş maden gibi yüzleri haşlayan suya
Zâlimlerden mi olduk, biz niye korkuyoruz ya
Niçin bizim de suyumuz çekiliyor, bizim de*

*Tuzlanmış çok, ne kadar suvardığımız yer varsa
Baraj göllerimizde şimdi çatlak çatlak toprak
Bağ bahçe artık hep beton binalar için arsa
Vatan diye ne varsa, emânet: kırık ve kurak*

***

*Bir resim bu, Salvador Dali'den unutulmuş
Kırık kova, çürük ip, Yusuf'suz ve susuz kuyu
Sevdasız şehirler, Leylasız ve Mecnunsuz çöller
Yusuf'u unutan kardeşler
Yol başlarına düşmüş leşler gibi eşler
Her ahabın ensesinde bir gölge
Ebu Cehil'in devrilesice boyu
Bizi yoldan çıkarmayı bekler*

*Bizi de bir gören olur mu Yusuf
Çıkaran olur mu, bizi de bir gün kuyudan*

***

*Kuyuyu da unuttuk, kuyuya dâir her şeyi de
Kıtaları kim yarattı suyun üstünde
Suyu gökten bir ölçüyle indiren
Kayaların içine gizleyen
Suyu azdıran, kabartan, kaynatan kim
Ya gemiyi suda yüzdüren
Yusuf'u kuyudan çeker gibi*

*Asam nerede, taşa vuracağım, suyunu çıkaracağım asam
Kelime! Eksik kalan kelimem hani*

*Bizi de çekip çıkaracak bir Bedevî var mı
Kardeşlerimizin atıp unuttuğu kuyudan*

DAMLALAR İÇİNDE KRİSTAL DUA

*Damlalar içinde kristal dua
Unutulmuş sözcükleri kuşanmış
Bir hayat ki, eski çağda yaşanmış
Ardında bırakıp bin bir beddua
Damlalar içinde kristal dua*

*Toz dindi, ovayı sükût kapladı
Sonra koptu kısırak sesi, nal sesi
Eski çağın yeni çağa hevesi
Şövalye, mızrağı göğe sapladı
Toz dindi, ovayı sükût kapladı*

*Ufuk çizgisinde altından oluk
Yâr yanağındaki ala bürünür
Çöldeki Mecnun'a Leyla görünür
Son şehidin beklediği son soluk
Ufuk çizgisinde altından oluk*

*Bu gidenler nurdan heykeller midir
Bu silsile, bu tekrar-u bi-ahsen
Dünü güne bağlayacak bıraksan
Bizi döven biz miyiz, eller midir
Bu gidenler nurdan heykeller midir*

*Yanar, tüter bir ateşti ordumuz
İster ümmet olsun isterse ulus
Eyvah ki, kahramanlar şimdi sus pus
Her şey kayıp mektup, harita, rumuz
Yanar tüter bir ateşti ordumuz*

*Nezir serencamımızdan emanet
Kelimeler: altınoluk, ihlâs, nur
Yaşıyor Müslüman sahte bir huzur
Sefersiz tahammül, şifreli mihnet
Nezir serencamımızdan emanet*

*Damlalar içinde kristal dua
Diyor ki; hatırla unuttuğunu
Gösterir zilletten kurtuluşunu
Yazılmış sevdamız kayaya, suya
Damlalar içinde kristal dua*

SUYUN KARARI

*Sular yükseliyor...
Sular yükseliyor, karıncaları yiyor balıklar.
Ruhum med ve cezir gibi iniyor çıkıyor...
Denizde dalgalar ve köpükler bir iniyor, bir çıkıyor.
Sular yükseliyor...
Şimdi kim karınca, kim balık?
Sular yükseliyor ve ben karıncaların yoldaşayım.
Vay halimize!...
Sular yükseliyor, tufan mitosunu hatırlayın.
Seller ne varsa katacak önüne şimdi...
Çıkın yükseğe, daha yükseğe...
Nuh tufanından beri yükseliyor insanlık
Hayvanatla birlikte.*

*Sular çekiliyor...
Sular çekiliyor, balıkları yiyor karıncalar.
Terkedilmiş bir kent gibi kıyılar...
Leşler, üzerinde karıncalar.
İntikam duygusuyla daha saldırganlar...
Şimdi daha keskin dişleri var.
Balıklar... ki, deryânın özgür şövalyeleri
Suda yitirdikleri Leylâları arar.
Ben silahı elinden alınmış askerin yanındayım...
Karıncalar kemiriyor kemiklerimi, iliklerimi.
Karıncalar! Yoldaşımdınız, ne oldu?
Sular çekiliyor; kanım çekiliyor neden...
Parmaklarım böyle mor, uzanıyor geceye
Karanlık ve ölüm gibi...*

Sudur kimin kimi yiyeceğine karar veren.

AKRA'DAN

AKRİTAS'A

AKRİTAS'TAN

TUZLA'YA

TUZLA SAHİLİ

Erdal SARIÇAM

Önce, derinlerden, çok derinlerden esen bir rüzgârın tarifsiz bir heyecanla titrettiği saçlarınızı unutursunuz. Sonra, ufukta gezinen yalınayak bulutların beyazları siner omuzlarınıza. Ruh sarmaşıklığınıza tüneyen bütün yumuşak bakışları, kaybedilmiş bir türkü gibi dağılır gider gri balıkların günahsız dudaklarından. Aşk şarkıları çoktan buruşturulup atılmıştır. Doğan her yeni güne karşı ayrı bir şiir damlatılsa da sevgilinin kamaşan gözlerine, denizin maviliği bir savaş gibi unutturur ışıksız bütün besteleri. Güvercinler, bilmem kaçınıcı kez uçarlar hayallerinizin üzerinden. Ve en tenha köşelerinde yalnızlığın, o masmavi öpüşlerini bir gelinlik gibi giyer, çocuklarını denize düşürmüş çaresiz bütün anneler.

Görülmeven rüyalarda her kangren oturuş, gardiyan yüreklerde ayrı bir mavera salonu...

Ve sorarsınız; beyefendi bu koltuklar neden boş? Kim unutup gitti sahipsiz günahlarını? Sonra bu ucuz market poşetleri neden kırmızı bekleyişlere böylesine duyarsız; her evlilik teklifi neden böyle lacivert? Ah genç ve oldukça çirkin kızlar! Bu ikinci yağmurları sizi de ıslatacak çocuklar güldüğünde! Çocuklar sahile koşarak geldiğinde...

Artık, ne şehir o bildiğiniz eski şehirdir, ne de siz sizensizdir her sabah aynalarda gördüğünüz. Denizin hırçın ama cömert dalgaları henüz düşlerini islatmadan lise talebelerinin, bak, el ele tutuşmuş kaç genç aşığın tutkuları örtüşecek mesai saatlerinde... Ve korkusuz ağaç diplerinde kim bilir kaç üşengeç zabıta memurunun elleri kirlenecek, yapraklardan habersiz!

Işıklar sönmedi henüz. Uzaklardan, esneyerek sahili seyreden bulutsuz bir gemi, bir yarısını burada bırakıp, devam ediyor kalan yarısıyla. Güvercinlerse, yani bildiğiniz o bembeyaz ve esrarengiz güvercinlerse kanatlarına takıtları basit susamsız simitleri kendilerini seyreden platin kalabalığa atmaktadırlar. Hızlı hızlı yürüyen ihtiyar bakireler havuzlarından çıkmış olmalıdır bu saatlerde. Peki bu enteresan yeşilliklerin de mi günaha ihtiyacı var acaba? Bu soylu tükeniş, bu azımsanmayacak gözyaşları neden? Sahil taşları kim bilir erken uyanmak zorunda kalan kaç inşaat işçisine havadar bekâr odası... Bir hicaz şarkı gibi darmadağın rüyaların hiç birleşmeyecek olan notaları kadar keskin bir şarap kokusu. Bu sahil hiç bu kadar beyaza boyanmamış ve hiç bu kadar erken uyanmamıştı.

Bakarsınız. Bütün renklerin yeniden yaratıldığını sanırsınız adeta. Güneş, en sıcak gülüşlerini serper yüreğinize. Denizin, bütün yenilmişliklere inat, ayak parmaklarınıza verdiği dünden kalma bir selam, asırlık bir müjde gibi ilişir kumral göğüslerinize. Tuzla sahilinde çaresiz kalmışlığın kayıtlara geçmiş hiç bir günahı yoktur. Hafızanın, dünün, durduk yere ağlamanın, alkolsüz içkilerin... Bildiğiniz tek şey, size sunulan Seylan çayının neden hiç soğumadığıdır. Size sunulan çayın ve yüreğinizdeki kırgınlıkların...

Bir süre sonra, bir anda kulaklarınızın tüm seslere yenildiğini ve martı çılgınlıklarından başka hiçbir sesi işitmediğini görürsünüz. Bakışlarımız kayalıklar arasında sıkışır kalır. Martı çılgınlıkları ve kirletilmiş kadın gülüşleri... Sanat galerinde işlenen en keskin cinayetler... Çalınmış ve kullanılıp atılmış uydurma mutluluk masalları... Kırmızı'nın hiç bir anlam ifade etmediği niteliksiz kapı gıcırıtları...

Her yeni doğan güneşin ayrı bir anlamı olduğunu söyler ihtiyar bir balıkçı. Şaşırırsınız. Şapkasını koyduğu esmer kayanın şahitliği de oldukça önemlidir onun için. Yere tükürülmüş kabak çekirdeklerine benzeyen ağarmış uzun kaşlarını, her defasında ayrı bir telaşla kaldırarak 'hayır' der, çiçek satan genç kızlara. Bizim ihtiyar balıkçı aslında bir müjdedir, hâlden anlayanlara...

Şu ilerde oturan teyze var ya hani. Hani şu yere düşen emziğinin peşinden gitmek için, tüm gülüşlerinden vazgeçen bir bebek var kucağında. Hani askere gönderdiği oğlunun peşinden gözlerini de; ne gözleri, yüreğini de gönderen, sol elindeki kınayı kana bulamış ihtiyar teyze işte... Emekli oldu bu sene. Nasıl mutlu, nasıl mutlu... Bir paket süt almak için, artık satmayacak uykularını..

Akşam, her defasında ayrı bir hüznle gelir buraya. Her yeni gelen hü-

zün, kaybedilmiş korkuların cesareti altında, hep bir başka telaşı taşır kayalıklara. Devlet memurları griye boyarlar kravatlarını. Meyhaneler, niteliksiz keman telleri arasında gençliklerini eskitirler üniversite öğrencilerinin. Dikkatle baktığınızda, tarihî şehir konaklarının hıçkırıkları ilişir kulaklarınıza. Susarsınız. Sustuğunuz her otobüs durağı bir başka şehre taşır kalp yaralarını. Deniz, merhamet ve gölgeler birbiri ardınca dizilirler kaldırım taşlarının... Ayaklarınız, her adımda bir efsane gibi yankılanır sokaklarda. Durur ve neden bütün martıların hep aynı yöne uçtuğunu düşünürsünüz. Çocukluğunuzdaki denize neden benzemediğini sorgularsınız hayallerinizin.

Kayalıklardan sessizce bir tarihin çıkacağını ve sizi büyük bir yangın gibi umutlarınızın ötelere taşıyacağını sanırsınız. Tuzla sahilinde, sizi sevgiyle uyaran bir güvenlik görevlisinin parmak uçlarında uyanırsınız...

Tuzla Hükümet Konağı

TUZLA'NIN SOSYAL YAPISI

Asya ve Avrupa'nın çeşitli yörelerinden kümeler hâlinde Tuzla'ya gelen insan grupları, örf, âdet, gelenek ve sorunlarını da beraberlerinde

Tuzla'ya taşındılar. Bunun sonucunda toplumsal açıdan parçalı bir yapı ortaya çıktı. İlk zamanlarda böyle bir yapının olması belki doğal karşılanabilir; ama böyle devam etmesi kentleşmenin ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasında en büyük engeldir. Burada yapmamız gereken bu güzel insanların ortak paydalar etrafında birleştirilerek her bireyin içtenlikle "*Ben Tuzlalıyım*" diyebilmelerini sağlamak olmalıdır. Bu sorun hâll edildiği takdirde

işte o zaman Tuzla'nın sanatsal, kültürel ve ekonomik alanda Türkiye'mizin parlayan yıldızları arasındaki mevcut yeri daha da yükseltilmeye taşınacaktır. Muhtemelen hepimiz, hayatımızı olduğunca kusursuz olarak ve başarıyla sürdürebilmek için kim olduğumuzu, nasıl kendimiz olduğumuzu tanımak ve nereden geldiğimizi, karşılaştığımız olumsuz durumlarla nasıl başa çıkacağımızı ve sorunlara nasıl çözüm üretebileceğimizi bilmek isteriz. Aynı durum örgüt, kurum, kuruluş ve topluluklar için de söz konusudur. Dolayısıyla bu çerçevede verilen uğraşlar neticesinde kazanılan tecrübeler, hem bireylerin hem de çeşitli grupların sorunlar karşısında nasıl davranacakları ve geleceğe yönelik ne gibi planlar yapacakları konusunda verecekleri kararlar için temel bir imge ortaya koyar. Bu durumda aldığımız kararları uygulamak ve geleceğe yönelik planlarımızı gerçekleştirmek için geçmişle gelecek arasında bir bağ kurarız ve bu bağı kurarken de hafızalarımızda sakladığımız birikimlerden yararlanırız. Hafıza olmasaydı, karşımıza çıkacak olan sorunları ve yeni durumları çözmek için her şeye yeniden başlamak zorunda kalırdık. Ayrıca, alınacak en basit ve en küçük bir karara bile uzun zaman ve büyük emek gerekecek ve her yeni durum yeniden keşfedilmeye çalışılacaktı. Diğer yandan gelişme ve ilerlemenin önünde bir engel olacak ve insanoğlu belki de ilkel hayat düzeyinden kurtulamayacaktı. Bu anlatılanlara baktığımız zaman tarih, insan hafızasındaki birikimlerin zapta geçirilişidir diyebiliriz. Bu bakımdan tarih araştırmalarında kentler vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü kentlerdeki cadde-ler, sokaklar, meydanlar ve diğer bütün maddî unsurlar kentin hafızasıdır. Dolayısıyla konuk ettiği insanların zihinlerindeki tasavvurların dışı yansıyan somut belgeleridir. İşte Anadolu, binlerce yıldır çeşitli uygarlıkların bıraktığı kültürel varlıkları hafızasında harmanlayan ve barındıran dünyada eşine ender rastlanan toprak parçalarından biridir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki bütün insanlar ana kucağında gözlerini açıp çevresini tanımaya başladığı ve çocukluğunun geçtiği toprakları unutmuş ve oralara ilgi duymamış olsun. Ayrıca; insanoğlunun bu ilgisi sadece çevresini ilk tanıdığı yerlerle sınırlı kalmaz; hayatını devam ettirdiği değişik mekânlara da aynı ilgiyi duyar ve duymaktadır. Aynı coğrafyada gündelik hayatın her türlü olumlu ve olumsuz yanlarını paylaştığı, aynı sokakları birlikte kullandığı, aynı mekânlardan alışveriş yaptığı ve ölümlerini aynı mezarlığa gömdüğü insanlarla ortak bir kültür oluştururlar. Artık ikinci ana kucağı orası olmuş olur. İşte Tuzla, az zaman önce küçük bir kasaba iken, kısa sürede Türkiye'mizin çok sayıdaki kentinden daha kalkınmış, daha büyük bir yerleşim yeri hâline gelmiş ve bu insanlara ikinci ana kucağı olmuştur. Ne var ki, nüfus ve ekonomik yönden kısa sürede bu kadar büyümesi birtakım sosyal ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Belki de bu sorunların en önemlilerinden birisi ortak bir kent kültürünün vücuda getirilip aidiyet duygusunun

geliştirilememiş olmasıdır. Kişinin, kendisinin bir yere ait olduğunu hissetmesi, ancak o yerin kültürel değerlerini özümsemesi ile mümkün olur. Ancak bu doğrultuda arzu edilen bir değişim sürecinin kısa vadede istenilen amaca ulaşması oldukça zor görünüyor. Çünkü sosyal ve kültürel değerlerinden, örf ve âdetlerinden kolayca vazgeçemeyen insanlarımız, her türlü yeniliğe ve değişime direnç göstermeyi genellikle tercih etmektedirler. Ayrıca, kırsal kesimden kente taşıdıkları bu değerler, kendi istemleri dışında erozyona uğrarken, diğer yandan da kentsel yaşam biçimine gereği gibi uyum sağlayamadıkları gözlenmektedir. Bu noktada aidiyet arayışı içinde olan insanlarımız, bölgesel kimliklerine sarılmaktalar ve çareyi bölgecilik dayanışması ve hemşehricilik-kümeleşmesinde aradıkları bariz bir şekilde görülmektedir.

Bu ve benzeri problemlerin çözümünde kültürel, eğitsel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin önemi çok büyüktür. Ayrıca bütün bu değerlerin kaynaşmasında, bütünleşmesinde ve bir potada harmanlanmasında etkili olan bir tarih bilincinin geliştirilmesi elzemdir. Böyle bir tarih bilincine sahip olan kişi açısından yaşadığı yer kendisi için değerli olacak ve sahiplendiği mekânların estetik yapısını ve tarihsel dokusunu korumada azami titizliği gösterecektir. Yöre insanı genel olarak bu düzeye ulaştıktan sonra eleştiriye açık bir ortamda geçmişin tecrübelerinden yararlanarak geleceğe yönelik projeler hazırlayacak ve daha güven içerisinde ilerlemesini sürdürecektir.

Tuzla Belediye Başkanlığı Binası

Belirtilen bu düşüncelerin ışığında Tuzla'yı bir analize tabi tutacak olursak bu hususlardan bazılarının (Hemşehricilik, gruplaşma, kent kültürünün oluşturulamamış olması ...vb.) Tuzla'da mevcut olduğu görülecektir. Bu ve benzeri sorunların ortadan kaldırılmasında bireysel faaliyetler (*konferanslar, seminerler, paneller, yazılı ve sözlü iletişim...vb.*) ile ortak kullanım alanlarında (*kültür evleri, semt konakları, kütüphaneler, eğitim hizmet binaları, tiyatro ve sinema salonları, kapalı ve açık spor alanları...vb.*) yapılan eğitsel, kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetler... ortak bir kent kültürünün oluşturulmasında etkin rol oynayacak unsurlardır. Bütün bunların yanında bir diğer önemli unsur ise az önce belirtildiği üzere tarih bilincinin geliştirilmesidir. Bu bilincin geliştirilmesinde; Tuzla'nın kentsel öğelerini meydana getiren unsurları ve Tuzla'nın tarihsel belleğini canlı tutmak ve insanlarımızın hafızasına kültürel bütünlük içinde yerleştirmek etkili olacaktır. Bu görevi yerine getirmekle geçmişimize olan vefa borcumuzu ödemiş ve geçmişimizden aldığımız emaneti sahiplerine yani gelecek nesillere gönül huzuru içinde teslim etmiş olacağız.

TUZLA'NIN TARİHÇESİ

Kalekapı Çevresi

Tarihî süreç içerisinde Orta Anadolu'da görülen *Neolitik* yaşam biçimi; muhtemelen *Çanak Çömleksiz Neolitik* (Yeni Taş Çağı) *Dönem*'in sonlarına ve *Çanak Çömleklili Neolitik Dönem*'in başlarına doğru İÖ, 7000-6000 yıllarında Marmara Bölgesi'nde de görülmeye başlanmıştır. Bu dönemin özelliklerini taşıyan arkeolojik verileri *Fikirtepe* (Fikirtepe, Temeyne, Tuzla) *Evresi*'nde görmek mümkündür. Fikirtepe Kültürü olarak adlandırılan ve o dönemde Tuzla *Kalekapı* yerleşim yerinin de içinde yer aldığı bu kültür, İÖ, 6000 yılından itibaren yaklaşık 1000 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.¹

Kalekapı çevresinde 1958 yılında Tuzla İlkokulunun temellerinin kazılması sırasında rastlanılan Neolitik Dönem'e ait arkeolojik bulgular vasıtasıyla Tuzla'nın bilinen en eski tarihi ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.² Aynı okulun bahçesinde 1965 yılında yapılan arkeolojik araştırmada ise yine aynı döneme ait ağırşak ve çanak çömlek parçaları bulunmuştur. El yapımı olan keramiklerin; yüzeyleri açık, kum ve mika katkılı, içleri astarlı, koyu renkli, bazılarının ise deve tüyü renkte oldukları tespit edilmiştir. Keramik parçaları birleştirildiği zaman geniş ağızlı, boyunlu, boyunsuz, ağza doğru daralan, kenarlı, dudaklı ve düz dipli kaplar elde edilmektedir.

Düz bir alan olan Kalekapı'da mimarî bir tarza rastlanmadığı ve dal örgü biçiminde kulübelerin barınak olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yerleşim yerinde bulunan hayvan kemiklerine bakıldığı zaman Kalekapı sakinlerinin "*karma ekonomik*" model olarak tanımlanan bir beslenme düzenleri vardır. Yoğun olarak balıkçılık yaptıkları, kıyı kesimlerden midye topladıkları, yaban sığırı avladıkları ve evcilleştirdikleri koyun ve keçilerin etlerini

yedikleri; ayrıca çevredeki yenilebilir yabani yemişlerden de yoğun olarak beslendikleri anlaşılmaktadır.³

Tuzla'nın Bilinen İlk Sakinleri

Tuzla ve yöresinin ilk yerleşenlerinin kimler olduklarını şu anda kesin olarak bilmemekle beraber İÖ, 1200-700 yılları arasında *Firig* kavmine mensup *Bebrikler* olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle Marmara Denizi'nin kuzey kesimlerine *Bebrikya* deniyordu. Kadıköy-Tuzla sahil hattı Bebriklerin yerleşim alanı içinde kalmakla beraber, Bebrikler bu alanda siyasî bir birlik oluşturamadılar.⁴

Daha sonraki yıllarda bölgeye gelen *Kimmerler*, Bebrikleri ortadan kaldırdılar. Ancak Kimmerler de bölgede siyasî bir birlik oluşturamadılar. Bebrikler gibi *Trak* kökenli bir kavim olan *Bitinler*, muhtemelen İÖ, 650 yıllarında Avrupa'dan gelerek Kimmerleri bölgeden kovdukları gibi Bebrikleri de egemenlikleri altına aldılar ve bölgede krallıklarını kurdular.⁵

Bitinler İÖ, 546-545 tarihinden itibaren 200 yılı aşkın bir süre *Perslerin* egemenliği altında kaldılar. Perslerin, ***Büyük İskender***'e yenilmesi sonucunda ***Zipotes***, Bitinleri tekrar bağımsızlığına kavuşturdu ve kendisi Kral unvanını aldı. Böylece ilk olarak bölgede siyasî birlik oluşturuldu. (İÖ, 297)⁶

Akritas-Tuzla

Osmanlı Devleti Dönemi öncesinde Tuzla Burnu'na Akritas deniyordu. İlk Çağ yazarlarından ***Menippos***, ***Artemidoros*** ve ***Ptolemeos***; burun anlamına geldiği için Akritas'ın, sadece Tuzla Burnu'na verilen bir ad olduğunu belirtmişlerdir.⁷ ***Jules Pargoire*** ise Akritas'ın sadece Tuzla Yarımadası'nın en uç noktası değil, Tuzla Yarımadası'nın tamamına dendiğini sağlam delillerle ortaya koymuştur.⁸

Adı geçen bölgede, kuruluş tarihini tam olarak bilemediğimiz, ancak VI. yy'da, bugünkü Tuzla'nın yerinde *Akritas* adında bir köyün varlığı bilinmektedir.⁹

XVIII. yy'la kadar bu adla anılan köy, Osmanlı Devleti yönetimine geçtikten sonra *Niğde*, *Yiğitli* ve *Tuzla* adlarıyla anılmıştır.¹⁰ Günümüzde ise *Tuzla* adı kullanılmaktadır.

Roma ve Bizanslılar Dönemi

Bitinya Kralı ***IV. Nikomedes***'in vasiyeti üzerine Bitinya'nın Roma'ya bırakılması üzerine Tuzla ve yöresi İÖ,74 yılından itibaren artık Roma topraklarının bir parçasıydı. Roma'nın 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra Tuzla ve yöresi yaklaşık on bir asır Doğu Roma'nın egemenliğinde kaldı.

Narteks ve naosa açılan kapı (Glykeria Kilisesi, Bizanslılar Dönemi)

Daha sonraları Doğu Roma İmparatorluğu, *Bizans İmparatorluğu* olarak adlandırıldı. Hristiyanlığın Anadolu'da yayılmasının ardından Tuzla'da, Bizanslılar Dönemi'nde *Andreas, Hagios Tryphon, Theotokos, Hagios Demetrias* manastırları; *Değirmenaltı Kilisesi, Hagia Glikeria, Hagios Taksiarhis, Hagios Theodoros*... ..kiliseleri adlarında çok sayıda dinî yapı yapılmıştır. Bu yapılardan sadece İncir Adası'ndaki (*Bugünkü adıyla Koçun Adası*) Glikeria Kilisesi'nin bazı bölümleri koruna bilmiştir.¹¹ Bir de Bizanslılardan günümüze kalan *Manastır* mevkiinde *Hagios Demetrios* su kuyusu bulunmaktadır.

Su sarnıcının giriş kapısı (Glykeria Kilisesi, Bizanslılar Dönemi)

Hagios Demetrios Su Kuyusu (Bizans Dönemi)

Tuzla'nın Türk Egemenliğine Geçişi

Tuzla'nın, Türklerin egemenliğine ilk olarak geçişi Anadolu Selçuklu Sultanı **Süleyman Şah** ile Bizans İmparatoru **Alexios Komnenos** arasında 1081 yılında yapılan *Dragos Suyu Anlaşması* ile gerçekleşmiştir. Bu anlaşmayla Tuzla ve yöresi Anadolu Selçuklu Devleti'ne bırakıldı. Kısa bir süre sonra Bizanslıların eline geçen Tuzla ve yöresi, 1329 yılında **Orhan Bey** zamanında yapılan *Pelekanon Savaşı* sonucunda tekrar Osmanlı Devleti yönetimine geçti. 399 yılında Bizans İmparatoru **Manuel**, İzmit'e kadar olan yerleri Osmanlılardan geri alınca Tuzla bir daha Bizanslıların egemenliğine girdi.¹² Ondan sonraki yıllarda birkaç kere Osmanlılarla Bizanslılar arasında el değiştiren Tuzla, 1453 yılında İstanbul'un alınışından sonra sürekli olarak Osmanlı yönetiminde kaldı.¹³ Geliri; Çelebi Mehmet Dönemi'nde yapılan Bursa'daki *Yeşil Külliye*'ye vakfedilen Tuzla¹⁴, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bu vakfa bağlı vakıf köyü olarak varlığını sürdürdü.

Tuzla; Bizanslılar Dönemi'nde Hristiyan Rumların, Osmanlılar Dönemi'nde ise Hristiyanlarla birlikte az sayıda Müslümanların yaşadığı bir köydü. 1845 yılında *Benanın, Aya İstrait, Aya Yani, Aya Todari, Aya Dimitri* adında beş mahallede 234 hane Rum; buna karşılık bir mahallede 37 hane Müslüman yaşıyordu. Bu durum 30 Ocak 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "*Nüfus Mübadelesi Anlaşması*"na kadar sürdü. Bu anlaşma gereğince Tuzla'daki Rum nüfus Yunanistan'a, Yunanistan'ın çeşitli yörelerinde yaşayan Türklerin bir bölümü ise Tuzla'ya yerleştirildi. Bu tarihten itibaren Tuzla'da sadece Türkler ikamet etmeye başladılar.

Atatürk'ün Tuzla'ya Gelişi (6 Ağustos 1929)

Tuzla'nın Nüfusu

Tarihî süreç içerisinde konjonktürel duruma göre Tuzla'nın nüfusu sürekli değişim göstermiştir. 1530'da 587; 1747'de 1025; 1764'te 112515; 1840'ta 98516; 1845'te 135517; 1912'de 650¹⁸ tahmini nüfusu bulunmaktaydı. 1923 yılında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda muhtemelen Tuzla'nın nüfusu 1200'e yükselmiştir. 1935 yılına geldiği zaman 2414 nüfusu bulunan Tuzla, 2011 yılında 103.939 erkek, 93.291 kadın olmak üzere toplam 197.230 nüfusa ulaşmıştır.¹⁹

Tuzla'nın İdarî Statüsünde Yapılan Değişmeler

Gerek Osmanlılar ve Cumhuriyet Dönemi'nde günün şartlarına göre Tuzla'nın idarî statüsünde zaman zaman değişikliklere gidildi:

1530 yılında Anadolu Eyaleti, Kocaeli Livası, Gebze kazasına²⁰; 1533 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Eyaleti, Kocaeli Livası, Gebze Kazasına; XII.yy'da Üsküdar kazası, Gebze bucağına; 1711 yılından itibaren yaklaşık yirmi yıl Adalar bucağına; 1743'te tekrar Gebze bucağına bağlanmış ve bu statü 1831 yılına kadar devam etmiştir.²¹ 1849 yılında ise Kastamonu Eyaleti, Kocaeli Sancağı, Gebze kazasına; 1856-1867 yıllarında Hüdavendigâr (Bursa) Eyaleti, Kocaeli Livası, Gebze bucağına;²² 1867 yılında İstanbul vilâyeti, Kartal kazasına, 1923'te ise Kartal ile birlikte Üsküdar vilâyetine bağlanmıştır.²³

Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1926 yılında Üsküdar'ın ilçe yapılıp İstanbul'a bağlanması üzerine Tuzla tekrar Kocaeli vilayeti Gebze bucağına bağlandı. 1936 yılında müstakil belediye oldu. 20. 01. 1954 tarihinde ise Kartal'a tâbi bir belde konumuna getirildi.²⁴ 19507 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 04.07.1987 gün ve 3392 sayılı Kanun ile Pendik, Kartal'dan ayrılarak ilçe yapılırken Tuzla da Pendik'e bağlandı. Tuzla, 03 Haziran 1992 gün ve 21247 sayılı Mükerrer Resmî Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulunun 27 Mayıs 1991 gün ve 3806 sayılı Kararı ile Pendik ilçesinden ayrılarak müstakil ilçe yapıldı. 2012 yılı itibarıyla Tuzla'nın Aydınlı, Aydıntepe, Cami, Evliya Çelebi, İçmeler, İstasyon, Mimar Sinan, Postane, Şifa, Yayla, Anadolu, Fatih, Merkez, Mescit, Fırat, Orta Mahalle ve Tepeören olmak üzere on yedi mahallesi bulunmaktadır.

Aydınlı, Orhanlı ve Tepeören Köyleri

Şu anda Tuzla'nın sınırları içinde olan ve ne zaman kurulduklarını kesin olarak bilmediğimiz; ancak tahrirlerde kayıtlı bulunan *Aydınlı, Orhanlı* ve *Tepeören* köylerinin idarî statüleri ve nüfus durumları 438 no'lu ve 1530 tarihli tahrirde şöyle belirtilmiştir:

Gebze'ye bağlı olan Aydınlı'da 190, Üsküdar'a bağlı olan Orhanlı'da 162, Yoros'a (Beykoz) bağlı olan Tepeören'de ise 167 tahmini nüfus bulunmaktaydı.²⁵ I. Sultan Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) Aydınlı'da 215, Orhanlı'ya 145, Tepeören'de 88 tahmini nüfusun yaşadığı görülmektedir. Bu dönemde Aydınlı ve Orhanlı'nın Gebze'ye, Tepeören ise önceden olduğu gibi Yoros'a bağlıydı. Cumhuriyet Dönemi'nde ise sırasıyla Kartal'a, Pendik'e ve son olarak da Tuzla'ya bağlanan bu köyler, şu anda Tuzla'nın altı mahallesini oluşturmaktadırlar.

Hacet Deresi Çamları, (IRCICA Arşivi, Fotoğraf: Hüseyin Zekai Paşa)

Tuzla'daki Osmanlı Eserleri

Tuzla, Cumhuriyet Dönemi'nde hızlı bir yapılaşmaya sahne olduğu için tarihî eserlerin çoğu ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti Dönemi'nden günümüze *I. Ahmet Camii*, *Nişancı Mehmet Paşa Camii*, *Davut Ağa Çeşmesi*, *Saadet Hanım Çeşmeleri*, *Sahil Çeşmesi* ve *Has Ekmek Fırını* günümüze ulaşmıştır. Bakımsız ve harap bir hâlde bulunan çeşmeler, Tuzla Belediye Başkanlığı'nın girişimleriyle restore edilmiş ve çeşmelere su bağlanmıştır. Bu eserlerin dışında Osmanlı Devleti Dönemi'nden kalan ve günümüze ulaşan Aydınlı Mahallesi'ndeki *Aydınlı Mektebi*, diğer adıyla *Taş Mekteb* (Yapılış tarihi:1303) ve 1913 yılında yapımına başlanan ve 1917 yılında hizmete giren bir başka ilkokul bulunmaktadır.

I. Ahmet Camii. (Yapılış Tarihi: 1609)

Nişancı Mehmet Paşa Camii

9 Zilhicce 1125 (16 Ocak 1714) tarihinde camide ibadet yapılmaya başlanmıştır.²⁶ Cami inşaatının o sırada tam olarak bitirilemediği anlaşılmaktadır. Yapılan bağışlarla 4 Şaban 1311 (10 Şubat 1894) tarihinde cami inşaatı tamamlanmış ve merasimle ibadete açılmıştır.²⁷

Nişancı Mehmet Paşa Camisi Kitabesi

Kitabenin okunuşu

“Bu cami 'i şerifi Nişancı Mehmed Paşa
 Mukaddema eğerçi etmiş asân inşâ
 Sonra mürûr-i ezmân hükm-i kazây-ı devran
 Her şey gibi temelden etmiş idi mahf u ifna
 Aydınli halkı kalmışdı hayfâ bî ser u pâ
 Yok ma 'bed-i şerifimizde ibadet Hakk 'a
 Vakta bu tarz-ı nevre hakkı yapıldı cami 'i
 Tarih-i cevherinin etdi melekler inbâ
 Bu ma 'bed-i şerifle köyde etdi ihya
 Sultan Hamid Gazi kılub yeniden bina”

Davut Ağa Çeşmesi (H.1079)

Sahil Çeşmesi (H.1312)

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE TUZLA İÇMELERİ

Evliya Çelebi, Kuzey Marmara sahillerini gezerken Bizanslılar zamanında da bilinen bugünkü tabirle *İçmeler* olarak adlandırılan tuzlu sudan bahseder. **Evliya Çelebi**, o günün şartlarında insan-çevre ilişkilerini, kendine has üslubuyla anlatmaktadır. Tuzla İçmeleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Müşhil Özelliği Taşıyan İçme Suyu:

Her sene Temmuz ayında yani kiraz mevsiminde, bütün İstanbul'dan ve diğer bölgelerden binlerce insan gelip burada toplanırlar. Çadırlarını kurduktan sonra saz söz meclisleri tertip ederler, eğlenirler ve içerler. Böylece kırk gün kırk gece deniz kıyısında top, tüfenk ve fişenk şenlikleri ve eğlenceleri olur ki dillerle söylemek ve sözlerle anlatmak mümkün değildir.

Dert sahibi olup da hasta edici ve sağlığı bozucu rahatsızlıklara yakanmış olanlar, burada üç gün üç gece bu İçme suyundan içince Allahu

Tuzla İçmeleri (2013)

Taala'nun emriyle ve izniyle kasmaya başlayıp sarı sarı ve yeşil safra, sevda (kara safra), balgam ve diğer usareler çıkarır ki pis ve kötü kokusundan dolayı insan ölüm mertebesine varır. Bazı insanların da alt tarafından safra, sevda, usareler, kara balgam, namazbur (abdestbozan), okran ve sıranca isimli çeşitli hastalıkların sebebi olan şeyler çıkar ki, insan yeniden hayat bulur. Bazı insanlardan, benzetmek gibi olmasın, tespah gibi dizilmiş çıkınca şeyler çıkıp kırkar ellişer boğum bağırsak gibi çıkılar çıkar, bunları çalılara sererler; gelip gidenler bakıp seyredeler. Acep hikmettir ki bazı çıkıları [242b] yarınca içinden nice yüz siyah başlı kurtlar ve kelebek gibi rahatsız edici haşeratlar çıkar. Bu içme suyu bir yalçın kayadan kanayıp çıkar. Berrak ve yumuşak sudur, ancak biraz acıdır.)

İçme Suyunun Nasıl İçilmesi Gerekliği:

Öncelikle üç gün asla tuzlu ve canlı kısmı yiyecekler (hayvansal gıda) yemeyip perhiz edilmelidir. Dördüncü günün sabahı ve akşamında birer fincan su içilmelidir. Ancak, kişi kendini sıcak tutmalıdır. Üç gün bu hâl ile vücudunu haberdar edip muğlab içmiş gibi olur. Bundan sonra üç gün dahi üç sefer daha bu sudan içmeli ve tuzsuz piliç muslukası suyu içilmelidir. Tam on beş

gün amel ettikten, alttan ve üstten faydaları görüldükten sonra limon sulu ekşi çorba içilecek amelini kesmesi gerekir. Bundan sonra nice faydaları görülür. Buradan gemilere binerek karşı tarafta bulunan Yalova ılıcalarına gidip orada hamamlara girince bütün halk sıhhat bulup beyaz inci tanesi gibi düzgün uzuv sahibi olurlar. Gerçekten iyi özellikleri olan içme suyudur. Bu yerlerde yedi gün zevk ettikten sonra yine gemilere binerek, yine kürek çekerek yarım saatte...²⁸

İçme Menbaanın Eski Binası.

KAYNAKLAR

1. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, *Anadolu Uygarlığının Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı*, İstanbul 2007, c. 1, s. 401; Mehmet Özdoğan, *Tarih öncesinden Demir Çağına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 92.
2. Nezih Fıratlı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, No: 8, İstanbul 1958, s. 30-31.
3. Mehmet Özdoğan, age, s. 92; Şevket Aziz Kansu, *Yarımburgaz Mağarası'nda Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Prehistorya Araştırmaları ve Tuzla Kalkolitikinde Yeni Gözlemler*, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1972, c. 1, s. 31-32.
4. E.Bosch, *Bitinya Tetkikleri* (Çev: S. Altan), Belleten, c. X, Ankara 1946, s. 42.
5. Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev: Mümtekin Öktem), İstanbul 1983, VII, 75, s. 359; Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV, Perslerden Romalılara Kadar*, Ankara 1987, s. 81.
6. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984, s. 472.
7. Semavi Eyice, *Tuzla'nun Değirmenaltı Mevkiinde Bir Bizans Kalıntısı*, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul 1973, c. 5, s. 29
8. Cihat Soyhan, *Tuzla Yarımadasındaki Adaların Bizans Yapıları*, Sanat Tarihi Araştır-

maları Dergisi, İstanbul 1995-1996, Sayı: 13, s. 25

9. Doğan Kuban'ın, "Akritas'ta bilinen en eski dinî yapının VI. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen *Ayios Trifon* olduğu" ifadesi o tarihte burada bir köyün varlığına işaret etmektedir. (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Akritas mad. C. 1, s. 160)

10. BOA, 438 no'lu, 1530 tarihli *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 791; *Atik Şikâyet Defteri*, No: 750, s. 279/ No: 75, s. 321, Hüküm: 2; *İstanbul Ahkâm Defteri*, No: 6, s. 10, Hüküm: 29; *Kepeci Tasnifi Defterleri*, No: 2835, s. 21, Hüküm: 1.

11. Semavi Eyice, *agm*, s. 28.

12. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, c. 1, s. 119.

13. Ahmed Aşıkî (Aşıkpaşazade), *Tevarih-i Âli Osman*, İstanbul 1332(1914), s. 93-94.

14. age, s. 94; Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi* (Haz: Vahid Çubuk), s. 181-182.

15. BOA, 438 no'lu, 1530 tarihli *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 791; Gülfettin Çelik, age, s. 124.

16. BOA, 1840 tarih ve 578 numaralı *Nüfus Defteri*.

17. Gülfettin Çelik, age, s.124.

18. Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, (Çev: İbrahim Onsunoglu), İstanbul 2005, s. 150.

19. www.tuik.gov.tr.

20. 1530 tarihli 438 no'lu, *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 766-767.

21. Gülfettin Çelik, *16-19.yy. Gebze (Sosyo Ekonomik Bir İnceleme)*, Gebze 2003, s. 12-13.

22. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Anadolu'nun İdari Taksimati*, Ankara 2000, s.222.

23. Tuncer Baykara, age, s. 130.

24. BOA, Sayı: 26558, Fon kodu: 30.11.2.0, Yer No: 243.1.4

25. 1530 tarihli 438 no'lu *agd*, s. 766, 767, 791.

26. BOA, Fon kodu: *C.EV*, Dosya no: 556, Gömlek no: 28089.

27. BOA, Fon kodu: *Y.MTV*, Dosya no: 90, Gömlek no: 20

28. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz: Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Karaman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, c.2, s.38-39. (*Sadeleştirme*: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman)

1. DÜNDEM BUGÜNE TUZLA'DA EĞİTİM

Osmanlı Devleti yönetimine girmeden önce Tuzla'da eğitim ve öğretim ile ilgili faaliyetlerin yapılıp yapılmadığı konusunda şu anda bir bilgimiz bulunmamaktadır. Belki o günün şartlarında o günlere has bazı eğitici faaliyetlerin yapılmış olması düşünülebilir. Bir Hristiyan köyü olan Tuzla, Osmanlı Devleti yönetimine geçtikten sonra bu etnik yapısını uzun yıllar devam ettirdi. 1530'lu yıllardan itibaren Tuzla'da az da olsa Müslüman Türkler de ikamet etmeye başladılar. 1530 yılında 111 hane olan Tuzla'da sadece 3 hane Müslüman yaşıyordu. 1845 yılına gelindiğinde 234 hane Hristiyan, 37 hane Müslüman ikamet ediyordu.¹ 1530'dan 1845 yılına kadar geçen süre içinde Tuzla'da dinî eğitim veren bir mahalle mektebinin varlığından söz edebiliriz. Çünkü Osmanlı Devleti Döneminde Müslümanların yaşadığı yerlerde dinî eğitim veren mahalle mektepleri bulunmaktaydı. 1858 yılında böyle bir mektebin var-

lığını Tuzla’da görev yapan cami imamının, hatiplik ve öğrenci okutmadaki yetersizliğini, Gebze halkının verdiği 23 Kasım 1858 tarihli şikayet dilekçesinden anlıyoruz. Söz konusu dilekçede şu ifadelere yer verilmiş:

“Evkaf-ı Hümayun Nezareti Celilesine (Vakıflar Vekilliği Yüce Makamına)

*Gebze ilçesine bağlı Tuzla köyündeki cami ve okulun imam hatiplik ve hocalık görevlerini yürüten **Mustafa Efendi**’nin bu hizmetlere layık ve ehil olmadığı iddia edilmiştir. Bundan bahsedilerek bu görevlerin ulemadan Trabzonlu diğer **Mustafa Efendi**’ye verilmesi için anılan ilçe halkından isimleri belli kimselerin sundukları birtakım ifadeleri içeren dilekçe ile birkaç kişinin imzaladığı evrak yüce görüşlerinize sunulmak üzere ilişikte gönderilmiştir.*

Dilekçenin içeriğine göre gerekenin yapılması yüce himmetlerinize bağlıdır.”²

Bu dilekçeden anlaşılacağı üzere 23 Kasım 1858 tarihinde Aydın köyünde 4-7 yaşlarındaki çocuklara dinî eğitim veren bir “mahalle mektebi” bulunmaktaydı. Bu tür eğitimin verildiği ve üzerindeki kitabede “Aydın Mektebi 1303” ifadeleri yer alan; ayrıca o günlerdeki adı ile “Taş Mektep” diye adlandırılan bir bina Aydın Mahallesi Başkomutan Caddesi üzerinde hâlâ ayakta durmaktadır. **(Resim 1-A / B)**

1890’lı yıllara gelindiğinde Tuzla’da bir Rum mektebinin bulunduğu ve bu mektebin depremden yıkıldığı, ayrıca yeniden yaptırılması için 1894 yılında yardım bileti bastırılıp satıldığı bilinmektedir.³ Yine *Aya İstrati* Rum mahallesinde Rumlara ait iptidai mektebin (ilkokul) yapılması için yardım toplanmasına,⁴ yine Rumlara ait kız ve erkek çocuklar için ilkokulun yeniden yapılmasına⁵ ve ayrıca, görme özürlü Rum erkekler için ilkokulun inşasına yeniden izin verilmiştir.⁶ Yine 19 Şubat 1907 tarihli yazıda Tuzla’da yaşayan 300 hane Rum’un vakıf arazisi üstüne okul yapma istekleri ilgili bakanlıklara bilgi verildikten sonra Padişah’a sunulmuştur. Adı geçen yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

“Devletli Efendim Hazretleri,

Adliye ve Mezahip Nezareti’nin Şura-yı Devlet’e (Danıştay) havale olunan tezkiresi üzerine Mülkiye Dairesi’nden düzenlenip ekte arz ve takdim edilen tutanakta; Tuzla Köyü’nde erkek ve kız çocuklarına ait Rum Okulu’nun yeniden inşasına ruhsat verilmesi için Rum Patrikliği’nden talepte bulunulduğu; bu okulun arsasından yol için bırakılan kısımdan geri kalan dört yüz üç zira’ (Yaklaşık 302 m2) yerin yüz kırk yedi zira’ yirmi parmağı (Yaklaşık 111 m2) boş bırakılarak arta kalan iki yüz elli beş zira’ dört parmak (Yaklaşık 191 m2) yere temelleri hariç olmak ve Rum erkek ve kız çocuklarına ait olmak üzere on iki metre yirmi beş santim uzunluğunda on bir metre doksan yedi santim

eninde ve dört buçuk metre yüksekliğinde yeniden kâgir (yığma) bir okul inşa edileceği; sarf edilmesi gereken yirmi altı bin yedi yüz kuruşun kilisenin nakit varlığından karşılanacaktır.

Adı geçen köyde üç yüz haneden fazla Rum olup başka da okul bulunmadığı ve inşasında bir sakınca olmadığı bizzat yerinden bildirilmesi üzerine anlaşılmaktadır. Cennet mekân Sultan Yıldırım Bayezit Han Vakfı'na bağlı arazide bulunan okul yeri için kıymetine oranla binde on kuruş hesabıyla zemin mukataası (vergesi) belirlenmiştir. Okul inşaatının bitmesiyle açılış zamanında Maarif Nizamnamesinin yüz yirmi dokuzuncu maddesiyle İstanbul ve bağlı bölgeler Rum Patrikhanesi hakkındaki son kararın hükümlerine uyulmak üzere gerekli kayıtlar konularak ruhsat verilmesi için emir çıkartılması hususunun Divan-ı Hümayun Kalemi'ne havalesi, Adliye ve Mezahip Nezareti (Bakanlığı) ile Evkaf ve Maarif (Milli Eğitim) Nezaretlerine de bilgi verilmesi, gerekli görülmüş olmakla bu konuda Yüce Hilafet Makamı'nın iradesi ne şekilde olur ise o irade-i seniyyenin yüce manasına uygun hareket edileceği arz olunur.”⁷

6 Muharrem 1325 / 6 Şubat 1322 (19 Şubat 1907)

Geç kalınmakla beraber Tuzla'da Müslümanlar için de bir okulun açılması için köy ihtiyar heyeti tarafından 27 Haziran 1907 tarihinde gerekli müraaat yapılmış ve Tuzlalıların bu isteği “çok acele” kaydıyla Padişah'a iletilmiştir:

“Çok aceledir!

Her tarafa saadet dağıtan başkentin, yakınında bulunan Tuzla'da yüz elli hane İslam ve bir o kadar da Hristiyan tebaanız oturmaktadır. Hristiyan cemaatlerin muntazam okulları olduğu hâlde İslam tebaanızın evlat ve çocukları için henüz bir okul açılmamıştır. Köy halkının fakir hâlleri sebebiyle kendileri öğretmen ücretini toplayıp tedarik etmekten acizdirler. Bu sebeple farz olan dinî bilgileri dahi öğrenemedikleri köy ihtiyar heyeti tarafından yazılı olarak bildirilmiştir. Hristiyanlara karşı Müslümanları nurlu bilgilerden uzaklaşmış, temiz kalplerini kırılmış bırakmak, bütün cihanı kaplayan büyüklüğünüz, iyiliğiniz ve merhametinizin yanında hatıra bile getirilir şeyler olmadığını bilmekle beraber durumu yüce makamınıza arz ederim. Bu konuda emir ve ferman yüce padişahımızdır.”⁸

Kulları
Nazif Süruri

Resim: 1-A, Aydınlı Mektebi, yapılış tarihi: 1303.

Resim: 1-B, Aydınlı Mektebi kitabesi.

Eğitim ile ilgili olarak 13 Eylül 1913 tarihinde Aydın köyünde ilkököl düzeyinde eğitim vermeye başlanmıştır. (*Resim 2*) Yapılan bir başka faaliyet ise 17 Eylül 1913 tarihinde aynı köyde “Ali Rıza Mektebi” adında başka bir ilkökölün yapımına başlanmıştır.⁹ (*Resim 3*)

Kurtuluş savaşı yıllarında Tuzla’da eğitim ve öğretimin sürdürüldüğüne dair herhangi bir kayda rastlayamadım. Ancak, günün şartlarından kaynaklanan durumlardan dolayı aralıklarla eğitim ve öğretime bazen ara verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Cumhuriyet Döneminde I. Ahmet Camii’nin deniz tarafında sahile yakın bir binada ilkököl seviyesinde eğitim ve öğretim yapıldığı bilinmektedir.¹⁰ Mevcut binanın kullanışsız olması ve ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle 1953 yılında yeni bir okulun yapımına başlanmıştır ve 1954 yılında tamamlanarak yeni bina “Merkez İlkokulu” adı altında hizmete girmiştir. Aynı binada

Resim 3: 1913'te inşaatına başlanılan ve 1917'de tamamlanıp hizmete giren Aydın Köyü İlkokulu

KAYNAKLAR

1. Gülfettin Çelik, *age*, s.118.
2. BOA, Fon kodu: *A.MKT.NZD*, Dosya no: 269, Gömlek no: 55.
3. BOA, Fon kodu: *MF.MKT*, Dosya no: 243, Gömlek no: 13.
4. BOA, Fon kodu: *BEO*, Dosya no: 867, Gömlek no: 65018.
5. BOA, Fon kodu: *İ..AZN*. Dosya no: 70, Gömlek no: 1325/M-21; Fon kodu: *MF.MKT*, Dosya no: 994, Gömlek no: 1.
6. BOA, Fon kodu: *ŞD*, Dosya no: 2757, Gömlek no: 26
7. BOA, İrade Adliye ve Mezahib, 1325 H, Dosya no: 25, Gömlek no: 21
8. BOA, Fon kodu: *Y.PRK.AZJ*, Dosya no: 52, Gömlek no: 58
9. BOA, Fon kodu: *MF.MKT*, Dosya no: 269, Gömlek no: 69.
- 10.16. 07. 2010 Cuma günü **Ramazan Eser** ile yapılan söyleşi.
11. <http://tuzla.meb.gov.tr/www/resmi-liseler/icerik/60>

TUZLA'DA DİĞER HİZMET ALANLARINDAN BAZILARI

Tuzla Belediyesi Semiha Kibar Sosyal Tesisleri

Tuzla Belediyesi Nikâh Sarayı ve Kültür Merkezi

İdris Güllüce Kütüphanesi ve Kültür Merkezi

İstanbul Park (Tuzla)

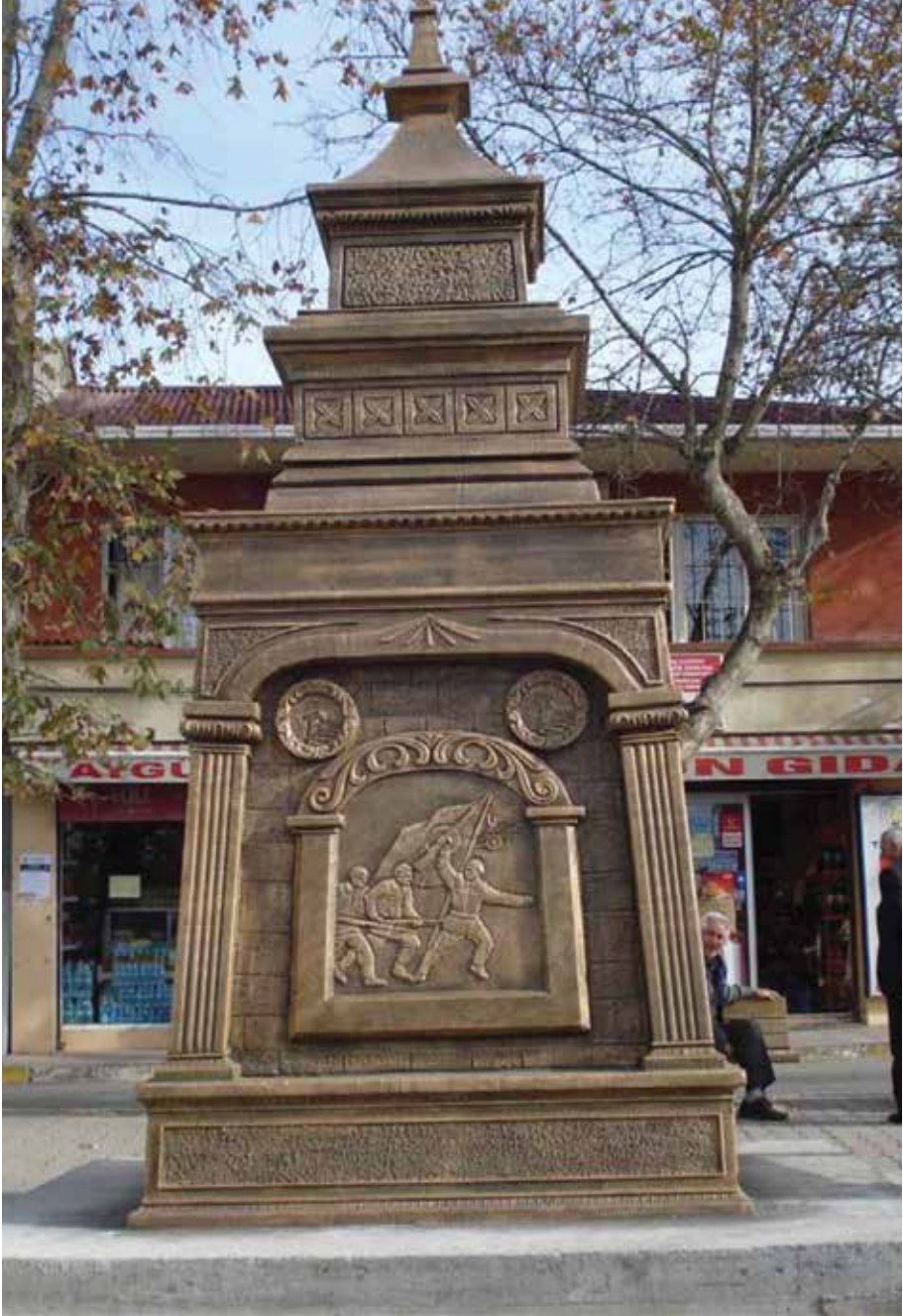
Kafkale Spor Kompleksi (Tuzla)

Tuzla Şelale Parkı

TUZLA'DAN GÖRÜNTÜLER

Tuzla Şehitlik Anıtı (Aydınlı Mahallesi)

Tuzla Tersaneleri

Tuzla Sahili'nden Bir Görünüm

Postane Mahallesi

Toki Konutları (Şifa Mahallesi)

Aydıntepe ve İçmeler Mahallesi

Tuzla'da Gün Batımı

Aydınlı Mahallesi

Yayla Mahallesi'nden Bir Görünüm

Cami Mahallesi (Sahil ve Tuzla Mezarlığı)

312

Tuzla Burnu

Kâmil Abduş Gölü

Tuzla'da Tarihi Ahşap Evler

